GESCHIEDENIS

DER

JODEN IN NEDERLAND.

GESCHIEDENIS

DER

JODEN IN NEDERLAND,

DOOR

MR. H. J. KOENEN,

LID VAN DEN EDEL ACHTBAREN RAAD DER STAD AMSTERDAM, VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEIDEN, VAN HET PROVINCIAAL UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN, ENZ.

UITGEGEVEN DOOR HET

PROVINCIAAL UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

TE UTRECHT,

BIJ C. VAN DER POST Jr.,

Drukker van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap.

1843.

STADTBIBLIOTHEK
FRANKFURT AM MAIN.

GEDRUKT BIJ K. J. GIEBEN.

BEANTWOORDING

DER

PRIJSVRAAG:

EENE GESCHIEDENIS DER JODEN IN NEDERLAND.

ONDER DE SPREUK:

Wij hebben niet anders gevraagd, dan eene zachte ballingschap en eene niet harde herbergzaamheid.

ATHIAS.

AAN WELKE

DOOR HET PROVINCIAAL UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP,

OP DEN 24 JUNIJ 1842,

DE GOUDEN EEREPRIJS

IS TOEGEWEZEN.

Onder die punten, welke in onze Lands-historie niet behandeld, en ongetwijfeld zeer duister, maar juist daarom te meerder onderzoek waardig zijn, behoort eene Geschiedenis der Joden.

Mr. H. VAN WIJN, *Huiszittend Leven* Dl. I, bl. 79.

INHOUD

VAN DEZE

GESCHIEDENIS DER JODEN.

INLEIDING. *Over de bronnen en bouwstoffen tot eene Geschiedenis der Joden in Nederland.* Bl. 1—35.

Steeds toenemende beoefening van de Geschiedenis des Vaderlands, waarvan die der Joden in Nederland een gedeelte uitmaakt. — Onderscheiding van Joodsche en Christelijke Bronnen en Schrijvers. Bl. 1—3.

I. *Joodsche Bronnen.* Genealogische bescheiden van sommige voorname Geslachten. — Opteekeningen en Archieven der synagogen. — Joodsche Schrijvers: IMMANUËL ABÓAB, MANASSE BEN ISRAËL, DANIËL LEVI DE BARRIOS, ISAAC CARDOSO. — DE PINTO. — *Essai historique sur la Colonie de Suriname.* — Israëlietische Tijdschriften. — Dr. LÖWISSOHN. — Dr. JOST. — *Jaarboeken der Israëlieten in Nederland.* — S. J. MULDER. — *Revue Orientale.* Bl. 3—12.

II. *Christelijke Bronnen:* — Gebrek aan berichten uit de Middeneeuwen; — stilzwijgen van de meeste Historieschrijvers der zeventiende eeuw; — andere bronnen van onderscheiden soort. — BASNAGE. — DE BOISSY. — SCHUDT. — MURATORI. — MONTESQUIEU en RAYNAL. — DU LIGNON. — VAN DER OUDERMEULEN, FISCHER, MEINERS: drie Schrijvers, die de Joden in verband met den Koophandel beschouwen. Negentiende eeuw: VAN WIJN, VAN HAMELSVELD. — In Frankrijk: CAPEFIGUE,

DEPPING, BEUGNOT. — MALO. — *Nederlandsche Stemmen.* Bl. 12—25.

III. *Beschrijvingen van leerstellingen, zeden en godsdienstplichten.* — De BUXTORFFEN. — Jodenvrienden en Jodenvijanden: PICO *van Mirandola* en KNORR *von Rosenroth;* — GEORGIUS NIGRINUS en ERNESTUS FERNANDES, — WAGENSEIL en EISENMENGER. — In Nederland: ABRAHAM COSTERUS. — MOUBACH en VAN EMDRE. — In Duitschland, vooral BODENSCHATZ. Bl. 26—30.

IV. *Werken over Joodsche Letterkunde.* BARTOLOCCI, WOLFF, DE CASTRO, BLOGG. Bl. 30—32.

Standpunt en bestek van deze Geschiedenis der Joden. Hoofdinhoud en strekking van het tegenwoordige Werk. Bl. 32—35.

EERSTE GEDEELTE. GESCHIEDENIS DER JODEN IN DE NEDERLANDEN GEDURENDE DE MIDDENEEUWEN.

EERSTE HOOFDSTUK. *Van de vroegste tijden af tot op den eersten Kruistocht.* Bl. 36—56.

Verschil van de Joden vóór en na de verwoesting van Jeruzalem. — Verspreiding der Joodsche natie door het Romeinsche Rijk. — Joden te Keulen en in de Zuidelijke Nederlanden. — De Joden in Austrazië en Westrazië, onder de Merovingische Vorsten; — en onder KAREL *den Groote* en de Karolingen. — Hunne lotgevallen in het Bisdom van Luik, vooral bij de invallen der Noormannen. — Of de uitroejing der Joden omstreeks dien tijd voor- of nadeelig is geweest voor den Koophandel, in zonderheid van Duitschland? Bl. 55—56.

TWEEDE HOOFDSTUK. *Van den eersten Kruistocht tot op het begin der regering van Karel den Vijfde.* Bl. 57.

Overzicht. — Het Graafschap Vlaanderen. — Het Hertogdom Braband. — Het Hertogdom Gelder en het Graafschap Zutphen. — Het Bisdom van Utrecht en het Oversticht. — Het Graafschap Holland met Zeeland en Friesland. Bl. 57—89.

DERDE HOOFDSTUK. *Algemeene beschouwing van den maatschappelijken toestand der Joden in de Nederlanden gedurende de Middeneeuwen, en van de onderlinge betrekkingen van de Kerk en de Synagoge.* Bl. 90—115.

Onderscheidene beschouwing en behandeling der Joden onder de Romeinen, de Germaansche Volkerschappen, en gedurende de Middeneeuwen na 1096. Bl. 90, 91.

I. Inwendige staat der Joodsche natie van de derde tot de elfde eeuw. — Synagogen en scholen. — Hunne beoefening der Geneeskunde; hun Koophandel, ook in Christenslaven. — Onderlinge verhouding van de Christenkerk en de Hebreeuwsche natie. Bl. 91—100.

II. Toestand der Joden in Neder-Duitschland, van den eersten Kruistocht tot op de regering van KAREL V. — De Joden in het Duitsche Rijk, bijzondere *Kamerknechten* des Keizers. — Afzondering der Jodenbevolking in steden en burchten, van de burgerij. — Uitsluiting uit de gilden, en beperking daardoor tot den geldhandel. — Woekerwetten. — Geldhandel der Joden in de Nederlanden. — Synagogen en scholen. — Verhouding van de Christenkerk tot de Joden gedurende dit Tijdvak. Bl. 100—115.

TWEEDE GEDEELTE. NIEUWERE GESCHIEDENIS DER JODEN IN NEDERLAND.

INLEIDING. *Historisch Overzicht van de lotgevallen der Spaansche en Portugesche Joden, vóór hunne verdrijving uit het Schiereiland.* Bl. 115—124.

EERSTE HOOFDSTUK. *Geschiedenis der Joden in ons Vaderland, van het begin der regering van Karel V tot op de overkomst der eerste Portugesche Joden te Amsterdam.* Bl. 125—138.

Reuzenmacht van Oostenrijk in het begin van dit Tijdvak. — Onderscheiden toestand der Joden in de verschillende Rijken van Keizer KAREL. — Vervolging der Joden in de Nederlandsche gewesten, en in Holland ook der *Nieuwe Christenen.* — Regering van FILIPS II. — Geschiedenis van den Spaanschen Proseliet Don JOSEPH MIQUEZ (*Joseph Nassi*). — Vervolgingen onder den Hertog van ALBA. — Over de verhouding der Kerkhervorming tot de Joden. Bl. 134—138.

TWEEDE HOOFDSTUK. *Van de eerste aankomst der Portugesche Joden te Amsterdam, tot op hunne vestiging te 's Gravenhage.*

Eerste Afdeeling. *Geschiedenis der Spaansche en Portugesche Joden gedurende dit Tijdperk.* Bl. 139—190.

De vestiging der Joden in Nederland, een middelijk gevolg der Kerkhervorming. — Eerste aankomst van eenige Joden in 1590. — Tweede aankomst in 1598, en stichting eener synagoge. — Derde aankomst in 1603, en vestiging eener tweede synagoge. — Volkplanting van Portugesche Joden uit Amsterdam naar Hamburg. — Stichting eener derde synagoge. — Onderhandelingen bij de Staten van Holland over het verleenen van godsdienstvrijheid. — Begraafplaatsen aan de Joden toegestaan. — Vereeniging der drie onderscheidene synagogen tot ééne enkele. Bl. **139—151.**

Onderhandelingen na den Munsterschen Vrede over de toelating der Joden van Holland in Spanje en Portugal. — Woordenwisseling over de opneming der Joden hier te Lande, aan het Fransche Hof. — Gezantschap van MANASSE BEN ISRAËL bij CROMWELL, voor de toelating der Joden in Engeland. — De valsche Messias SABATHAI ZEVI in het Oosten; — tweespalt daardoor onder de Portugesche gemeente gerezen. — Hereeniging der afgescheiden partijen door een verdrag van overeenkomst. — Stichting van de groote synagoge in 1671—1675; inval der Franschen gedurende het bouwen derzelve. — Vestiging van Portugeesch-Joodsche gemeenten in andere steden en plaatsen van Holland, Zeeland en Utrecht. Bl. 151—171.

Inwendige geschiedenis, synagogale instellingen en schoolinrichtingen. Bl. 171.

Inwendig bestuur der Joden sedert de verwoesting van Jeruzalem. — Schoolinrichtingen. — Armverzorging. — Zamenstelling der gemeenten. Bl. 171—176.

Neringen, bedieningen, bedrijven. Bl. 176.

Koophandel der Joden op den Levant; — op West-Indië; — op Spanje en Portugal. — Factoor- of Agentschap van Joden voor vreemde Hoven. — Diplomatische bedieningen, door Joden in of voor Nederland waargenomen. — Joodsche Artsen. Bl. 176—190.

Tweede Afdeeling. *Geschiedenis der Hoogduitsche Joden gedurende dit Tijdperk.* Bl. 191—202.

Toestand der Joden in Duitschland in het begin der zeventiende eeuw. — Herkomst van eenige Duitsche Joden, en

hunne mindere achting dan die uit Portugal. — FILIP ZIEGLER. — Tegenwerking die de toelating der Duitsche Joden bij de Regering vond; oorzaken daarvan. — Overkomst der Poolsche Joden te Amsterdam. — Vestiging van Hoogduitsche Joden in andere provinciën. — Inwendige inrichting hunner gemeenten. — Neringen en bedrijven. — Langzaam voortgaande ontwikkeling van de vrijheid der Joden in de Republiek gedurende dit Tijdvak. Bl. 202, 203.

DERDE HOOFDSTUK. *Van de vestiging der Joden te 's Gravenhage tot op de Omwenteling van* 1795.

Eerste Afdeeling. *Portugesche Joden.* Bl. 204, 205.

Hunne vestiging te 's Gravenhage. — Hun bloei onder WILLEM III, en hunne werkzaamheid, in die dagen, in diplomatische bedieningen. — Groote rijkdommen van eenigen dezer Joden. — Hun aantal, en handelsbedrijven. — Edelmoedige bijstand aan den Staat verleend door DE PINTO in 1748. — Oorlog tegen Engeland. — Aandeel der Joden, vooral der Portugesche, in de partijschappen tegen het einde der achttiende eeuw. — MASAHOD DE LAMAR, Gezant des Keizers van Marokko in het Gemeenebest. — Aard en zeden der Joden, vooral der Portugezen gedurende dit Tijdvak. Bl. 205—218.

Tweede Afdeeling. *Hoogduitsche Joden.* Bl. 218—236.

Uitbreiding en aanwas der Joden van deze afdeeling gedurende het Stadhouderschap van WILLEM III. — Stichting eener derde synagoge te Amsterdam. — Reglement bij hen ingevoerd, na bekrachtiging van het Stedelijk Bestuur. — Inrichting hunner gemeente ten gevolge van dit Reglement. — Beperkingen van de vrije uitbreiding dezer Joden door het Land. — Verspreiding en lotgevallen in de overige gewesten. — In Gelderland. — In Utrecht. — In de Meierij. — In Zeeland. — In Friesland en de Ommelanden. — In Holland zelve. — Volkskarakter, neringen en bedrijven. — Opmerking over de opvoeding der dochters onder de Joden, en de gevolgen daarvan. Bl. 236, 237.

VIERDE HOOFDSTUK. *De Joden in betrekking tot den Staat en de Kerk in de Vereenigde Nederlanden.* Bl. 238—272.

De Joden, in Nederland beschouwd als het *Volk der Belofte.* — Plaats van HUGO DE GROOT daaromtrent. — Advies der Theologische Faculteit te Leiden in 1711. — Rechtstoestand der Joden in het Gemeenebest. — Bemoeienissen van dezen Staat in 't belang der buitenlandsche Joden. — Beraadslagingen over het weren van de kaapvaart der Joden in de Barbarijsche Staten. Bl. 238—255.

Bevoegdheid en toelating van Joden tot het geven en genieten van Hooger Onderwijs in de Republiek. Bl. 255—257.

Bemoeienissen der Kerk ten opzichte van de Joden. — Aanstelling van eenen *Professor Controversiarum Judaïcarum.* — Beteugeling van aanmatigingen der Joden. — Werken van den Hoogl. HOORNBEEK; — van Prof. LIMBORCH. — Beraadslagingen van eenige Synoden. — Schriften van den Predikant H. GROENEWEGEN; — van IZAAK VOSSIUS; — van JURIEU en GUSSET; — van HULSIUS en NIEUWLAND. — (In lateren tijd van BILDERDIJK en DE PERPONCHER). — Bekeeringen tot het Christendom. — Overgangen tot het Joodsche geloof. Bl. 257—272.

VIJFDE HOOFDSTUK. *Geschiedenis der Joden in de Volkplantingen van Nederland.* Bl. 273—317.

I. *Oost-Indië.* De Joden meestal op het vaste Land aldaar gevestigd. — Waarom er niet meerder leden van dat volk in 's Lands O. I. bezittingen werden gevonden? Bl. 273—275.

II. *West-Indië.* Bl. 276—317.

Joden in Brazilië onder Nederlandsch Bestuur. — Verovering dezer Portugesche Kolonie door de Nederlanders en vestiging eener Volkplanting van Joden uit Nederland in die gewesten. — Vorst JOHAN MAURITS in Brazilië. — Herovering door de Portugezen. Bl. 276—282.

Joden in Cayenne (Guyana) *tot op de verovering van Suriname door de Nederlanders, en den vrede van Breda in* 1667. — Vestiging van Joden te Paramaribo, en stichting eener nieuwe Volkplanting in Cayenne. — Zij wordt eerlang verlegd naar Suriname. — Vestiging der Engelschen aldaar. — De Kolonie wordt door de Zeeuwen onder KRIJNSSEN vermeesterd. Bl. 283—286.

De Joden in Suriname onder Nederlandsch Bestuur. Bl. 286.

De Bewindhebbers LICHTENBERG, DU MOULIN en AERSSENS VAN SOMMELSDIJK. — De verrichtingen van AERSSENS ten voordeele der Kolonie, gestuit door zijn ontijdigen dood, Bl. 286—292.

De Kolonie door de Wilden bestookt, en aangevallen door de Franschen. Bl. 293.

Aanvallen van den Franschen Vlootvoogd CASSARD. — Strooptochten der Boschnegers. — Ondernemingen der Joodsche bevolking daartegen. — DAVID NASSY. — ISAAC NASSY, en ABRAHAM DE BRITO. — Dood van ISAAC NASSY. — Wederzijdsche afkeer van Joden en kleurlingen. — Vrede met de Auka-negers, en trekking van een militair Cordon. Bl. 293—302.

Verval van de Kolonie. Pogingen tot herstel, ook van den kant der Joden ondernomen. Bl. 302.

Verpanding van vele plantagiën aan rijke Hollandsche geldschieters. — Verval der Joden in de Kolonie. — Pogingen tot inwendige hervorming der Joodsche gemeente. — Laatste veldtocht tegen de Marrons. — Gehechtheid der Joodsche bevolking aan den Stadhouder. — De Vlootvoogd VAN BRAAK, in de Kolonie gezonden na de Omwenteling van 1795. — Overzicht der latere lotgevallen van de Kolonie. Bl. 302—308.

III. *Beschouwing van den maatschappelijken toestand der Joden in de Westindische Volkplantingen.* Bl. 309.

Staat der Joden in Brazilië; — in Cayenne; — in Suriname onder Engelsche Hoogheid. — Staatkundige vrijheid der Joden in Suriname. — Onderlinge verhouding der Joodsche- en Christen-bevolking in getalsterkte. — Burgerlijk recht der Joden in de Kolonie. — Stichting van synagogen en collegiën van liefdadigheid en letteroefening. — Latere toestand der Joden in deze Koloniën. Bl. 309—317.

ZESDE HOOFDSTUK. *Historische beschouwing van de Letterkunde der Joden in Nederland.* Bl. 318—357.

In hoeverre in deze Geschiedenis ook een overzicht der Joodsche Letterkunde behoort plaats te vinden. — Gesprokene en geschrevene taal, zoowel bij de Hoogduitsche als bij de Portugesche en Spaansche Joden. — Aard en gebruik van het Rabbijnsch, Bl. 318—322.

Taalgeleerden, zoowel onder de Hoogduitsche als Portugesche Joden. — Hun invloed op de beoefening van het Hebreeuwsch, ook door Christengeleerden, in Nederland. — Einde van dien invloed ten tijde van ALBERT SCHULTENS. Bl. 322—331.

Bijbelsche Uitlegkunde en Godsdienstleer. — R. MANASSE BEN ISRAËL. — R. ISRAËL PILZARO. — R. SAUL MORTERA. — R. MUSAPHIA. — R. JACOB JUDA LEON. — Invloed der Joodsche Uitlegkunde en Godsdienstleer op de Christenbevolking van Nederland. Bl. 331—338.

Dichtkunst en Welsprekendheid. — Dichterlijke Letterkunde in Spanje. — PAULO DE PINA. — DANIËL LEVI DE BARRIOS. — ISAAC ABOAB. — Invloed der Fransche Letterkunde in de achttiende eeuw. — Lofredenen van MANASSE BEN ISRAËL. — Redevoeringen bij de inwijding der groote synagoge. — Openbare gebeden. Bl. 338—345.

Theosophie en Philosophie. — Drieërlei Theosophie onder de Joden. — Beoefening der Kabbála. — JOSEPH SALOMO DEL MEDIGO en ISAAC ABÓAB. — Westersche Wijsbegeerte. — Uitweiding over URIËL DA COSTA en BARUCH SPINOZA, als Vertegenwoordigers eener Deïstische en Pantheïstische richting van geest bij de Joden. Bl. 345—357.

DERDE GEDEELTE. NIEUWSTE GESCHIEDENIS DER JODEN EN VAN DE ISRAËLIETISCHE KERKGEMEENSCHAP IN NEDERLAND.

Joodsche Hervormers in Duitschland in den loop der achttiende eeuw: MOZES MENDELSZOON, FRIEDLÄNDER, anderen. — De Pruissische Staatsminister DOHM. — Invloed van deze Schrijvers op de Joden in Nederland. — Het Genootschap *Felix libertate.* — Tegenzin en wederstand van de Rabbijnen en de meerderheid des Joodschen volks tegen de maatregelen van dat Genootschap. — Onpartijdige beschouwing der beginselen, die door de beide partijen werden voorgestaan. — Afscheiding der Hervormde Kerk van den Staat. — Nationale Vergadering in 1796. — Besluit der Vergadering ten aanzien van de gelijkstelling der Joden. — Stichting der Afgescheidene Synagoge *Adad Jeschurun.* — Afzetting van het Bestuur der Hoogduitsche gemeente door Afgevaardigden van het Uitvoerend Bewind. — Handelingen der opvolgende Tusschen-

regeringen opzichtelijk de Joden. — Bemoeienissen van den Gezant R. J. SCHIMMELPENNINCK, ten behoeve der Nederlandsche Joden in Duitschland. Bl. 358—377.

Koninklijke Regering. — Algemeene Vergadering van Joodsche Afgevaardigden te Parijs in 1806. — Groot Sanhedrin in diezelfde stad. — Bemoeienissen van Koning LODEWIJK ten behoeve der Joden. Besluit van 1809. — Maatregelen tot hereeniging van de afgescheidene partijen der Hoogduitsche gemeente. Bl. 377—385.

Inlijving in het Fransche Keizerrijk. — Ontwerp tot algeheele zamensmelting der onderscheiden afdeelingen van de Israëlietische gezindte. — Deelgenootschap der Joden aan de bevrijdingsoorlogen van 1813 en 1815. — Voorname en uitstekende mannen uit de Joodsche Natie, die zich in het beschrevene Tijdvak onderscheiden hebben. — Toestand van het schoolonderwijs. — Aanwas van de Joodsche bevolking gedurende dit Tijdperk. Bl. 385—390.

AANHANGSEL. *Beknopt historisch overzicht van den staat der Joden in Nederland gedurende de regering van Willem I.* Bl. 391.

Afschaffing der Fransche organisatie van het Israëlietische Kerkbestuur. — Organiek Besluit omtrent het Israëlietische Kerkgenootschap. — Aanstelling der Hoofdcommissie voor de zaken der Israëlieten. — Beschouwing van den geest en de strekking der maatregelen van de Regering ten opzichte der Israëlieten. — Wering van buitenlandsche Joden als Rabbijnen. — Vernieuwde inrichting van het *Seminarium.* — Hervorming van het lager onderwijs. — Toenemende beoefening van het Nederduitsch onder de Joden, en verval van de studie van het Hebreeuwsch. Bl. 391—400.

Beschouwing der gevolgen van de Emancipatie der Joden, en uitzichten te hunnen opzichte in de toekomst. Bl. 400—403.

AANTEEKENINGEN EN BIJLAGEN.

I. Over de onderscheidene eigennamen der Joden.

II. Over de onderstelde uitvinding der Wisselbrieven door de Joden.

III. De Joden, beschuldigd van tooverij.

IV. Edict van Keizer KOENRAAD IV, waarbij de Joden in geheel het Duitsche Rijk voor 's Keizers kamerknechten verklaard worden.

V. Over Joden-bescherming en Joden-verbanningen gedurende de Midden-eeuwen.

VI. Over de lotgemeenschap en overeenkomsten tusschen de Joden en Herdoopers, en beider verdrijving uit de Nederlanden onder KAREL V.

VII. Uittreksels uit de Regeringsregisters der Portugeesch-Joodsche gemeente te Amsterdam.

VIII. Over de vestiging der Portugesche Joden in Denemarken en te Hamburg.

IX. Portugesche Joden uit het Zuiden van Frankrijk en uit Italië in Nederland overgekomen.

X. Twee Adressen van MANASSE BEN ISRAËL aan den Protector en aan het volk van Engeland.

XI. Doctorale Bulle van SAMUEL BEN ISRAËL.

XII. Aandeel der Joden in den grooten worstelstrijd tegen LODEWIJK XIV.

XIII. Over de vermaarde Boekdrukkerijen der Joden, vooral in Nederland.

XIV. Middelen door de synoden der Vaderlandsche Kerk voorgeslagen om de Joden tot de kennis en erkentenis van het H. Evangelie te brengen.

XV. Wijze van doopsbediening, vastgesteld om bekeerde Joden in de Christenkerk in te lijven.

XVI. Acte der vrijheden en voorrechten, door de Bewindhebbers der W. I. Compagnie aan de Joodsche Volkplanters in Cajana toegestaan.

XVII. Acte van den Engelschen Gouverneur WILLOUGHBY ten voordeele der Joden in Suriname.
XVIII. Over de opdracht van MANASSE BEN ISRAËLS *Conciliador.*
XIX. Welwillende gezindheid der Familie VOSSIUS jegens de Joden.
XX. Twee proeven van de Poëzij der Spaansche Joden.
XXI. Brief van SPINOZA over de Christelijke Godsdienst.
XXII. Vergelijking van de maatregelen tot gelijkstelling der Joden, in het Romeinsche Rijk, in de Nederlandsche Republiek en in het Bataafsche Gemeenebest.
Alphabetisch Register, Bl. 493—519.

»Wij hebben ten slotte nog een woord te zeggen over onze vrij menigvuldige aanhalingen. Wie beproeft, anderen op eenen ongebaanden weg voor te gaan, schijnt ons toe, hen in staat te moeten stellen, met vertrouwen te volgen. Bij de behandeling eener historische Prijsstoffe vooral mag men, uit den aard der zake, geen onvoorwaardelijk geloof verlangen noch verwachten. Gewis moet men echter ook hier eene ijdele praalzucht van eene doelmatige regtvaardiging der aangevoerde daadzaken weten te onderscheiden. Het min bekende of betwijfelde, datgene in zonderheid, wat het onderwerp onzer nasporing uitmaakt, behoort naauwkeurig en volledig te worden gestaafd. Algemeen erkende zaken schijnen gerustelijk zonder noodelooze getuigenis te mogen worden ter neder gesteld. Van den Vreemdeling wordt aanbeveling en borgtogt gevorderd; de bekende mag zonder inleiding binnentreden."

Mr. P. E. BERG, *De Nederlanden en het Hanseverbond*, bl. 10.

De Geschiedenis van Israël staat, ook na deszelfs algemeene verstrooijing over de aarde, in een allernaauwst verband met de waarheid des Christendoms, en met de belangen der Christenheid.

Mr. I. da Costa.

(*Nederl. Stemmen,* Dl. V, bl. 39.)

INLEIDING.

Sedert ruim het vierde eener eeuw hebben de historische wetenschap en kunst niet alleen groote vorderingen gemaakt wat de wijze van bearbeiding der Geschiedenis aangaat; maar ook het veld harer werkzaamheid is aanmerkelijk uitgebreid geworden. De Geschiedenis onzes Vaderlands, in het bijzonder, is dieper tot het binnenste van het volksbestaan doorgedrongen, en heeft tevens in menige donkere hoek, tot waar het oog vroeger niet kon doordringen, een helder licht verspreid. Men heeft afzonderlijk behandeld de Geschiedenis der Letteren, der Kunsten en Wetenschappen, de Karakterkunde der voornaamste Personen; de Geschiedenis van het Zeewezen, en die der Vaderlandsche krijgsbedrijven te land; de Geschiedenis der Kerk, uit meer dan één oogpunt beschouwd; den invloed der andere volken op dat van de Vereenigde Nederlanden; en van de betrekkingen die de Nederlandsche Natie op naburige volken gehad heeft. Maar niettegenstaande de vele en velerlei bouwstoffen, reeds door het voorgeslacht verzameld, en de vernieuwde studie der historische

bronnen, zoowel als opheldering van afzonderlijke punten der Geschiedenis, mede in onzen leeftijd behandeld en in het licht gesteld, blijft er nog velerlei gaping in onze Historie over, welke alleen door veler vereenigden arbeid is aan te vullen. Het Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen heeft zich vroeger ten deze onderscheiden, door de aandacht te vestigen op eenige der nog duister geblevene vakken. Zoo zijn de Broederschap van GEERT GROOTE en de betrekkingen van Nederland tot het Hanzeverbond door deszelfs zorg nagespoord, en wendde het eene poging aan, om den invloed der Noormannen op Nederland te doen kennen. Niet minder belangrijk is het tegenwoordige onderwerp. Tot dusverre toch miste men eene opzettelijke behandeling van de Geschiedenis der Joden in Nederland; waartoe, ja, wel enkele afzonderlijke bijdragen waren geleverd, maar die in haren geheelen voor de Historie des Vaderlands, der Vaderlandsche Geleerdheid en des Nederlandschen Handels zoo gewichtigen omvang, nog ten eenenmale ontbrak.

Wij zullen trachten aan den wensch des Genootschaps, dat zoodanige Geschiedenis verlangt, te voldoen, door eene zooveel mogelijk uit de bronnen geschepte beschrijving der bedrijven en lotgevallen dezes Volks te geven, voor zoover het in zijne eeuwen-lange ballingschap op den Vaderlandschen grond of in de Nederlandsche Koloniën werd toegelaten, of ontvangen en geherbergd, met aanwijzing van den wederkeerigen invloed, welken het van de overige ingezetenen ondergaan, of op hen geoefend heeft. Doch alvorens tot die historische voorstelling zelve te komen, ach-

ten wij ons gehouden, om eene zooveel mogelijk volledige opgave van de bronnen en bouwstoffen, reeds te voren ontdekt of aangebracht, te doen voorafgaan, alsmede een genoegzaam bericht van hetgeen vroeger als bijdragen is geleverd; eene zoogenaamde Litteratuur van het onderwerp, dat ons in het voorgenomen bestek zal bezig houden.

I. JOODSCHE BRONNEN.

De oudste bescheiden des Israëlitischen Volks, die tot in de schriftelooze Oudheid opklimmen, zijn hun Geslachtregisters. Ook voor de latere geschiedenis dezer Natie hebben genealogische oorkonden nog eene bijzondere waarde, vooral voor die der Spaansche en Portugesche Joden, welker geslachten met bijzondere zorg de overlevering of aanteekening hunner afstamming hebben bewaard [1]; eene afstamming, die niet zelden door adelijke en ridderlijke herinneringen wordt opgeluisterd. Doch dit onderzoek van genealogischen aard heeft zijne veelsoortige zwarigheden. Vele geslachten zijn huiverig, hunne oorkonden aan het bescheiden of onbescheiden oordeel van het Algemeen te onderwerpen. De geschie-

[1]) Men vindt hiervan in de Joodsche schriften vele proeven. Het zij genoeg het vermaarde *Boek der Geslachtregisters* (of *Juchasin*) van ABRAHAM ZACUTH te noemen, hetgeen van de Schepping der wereld aanvangt en tot op het jaar 1500 loopt. Men zie ANTONII *Bibliotheca Hispanica nova*, 1684. Art. *Zacuto.*

denis van den Adel en die der Wapenkunde hebben hare zeer duistere plekken. Hierbij komt de onzekerheid der geslachten en voornamen, vooral sedert de vervolgingen en gedwongene bekeeringen in Spanje. In navolging van PAULUS, die, na zijne bekeering, met dezen, zijn vroegeren naam SAULUS had verwisseld, vond de Geestelijkheid dikwijls goed, gedoopte Joden een' anderen, nieuwen naam te doen aannemen. Vaak was het ook de ijver van den bekeerling, die met zijn nieuw Christelijk leven een nieuwen Christelijken naam verlangde te ontvangen. De voorbeelden hiervan zijn in de geschiedenis der Joden van zuidelijke afkomst menigvuldig. Dikwijls werd een naam gekozen, die met den vorigen eenige overeenkomst had. Zoo ging die van BARUCH over in BENEDICTUS, URIëL in GABRIëL, LEVI in LEO, DAVID of DANIëL in DEODATUS. Ook vertaalden zij niet zelden, bij het verlaten van hun geboorteland, hunne toenamen in de spraak van het Land waar zij henen trokken. Dus is BELMONTE en SCHOONENBERG, BUENO en BONUS dezelfde geslachtsnaam. Voorts hebben Geschiedschrijvers of andere Auteuren, met Hebreeuwsche, Spaansche of Portugesche vormen en met vrij gewone Joodsche geslachtsnamen weinig bekend, deze laatste dikwijls tot onkenbaar wordens toe verbasterd, of de eerste op westersche wijze vervormd, of Spaansche met Duitsche namen verwisseld. Van MESIA heeft men MESSIAS, van SUASSO, SCHWARTZAU gemaakt. Op al deze verwarringen moet de Geschiedvorscher bedacht zijn, om de genealogische bescheiden met de berichten der Historieschrijvers te doen zamenstemmen.

Priesterlijke schrifturen waren mede in de hooge Oud-

heid belangrijke bescheiden des Israëlitischen Volks. Daarvoor zijn in de latere dagen de Rabbinale en Synagogale opteekeningen gekomen. Doch hier wederom heeft men velerlei gemis aan de ongunst der tijden te wijten. De mindere beschaving vooral der Hoogduitsche en Poolsche Joden heeft het belangrijke aanteekenen langen tijd doen verwaarloozen. Vreeze voor kwalijkgezindheid bij de Christenen heeft veel doen verbergen of vernietigen; onverschilligheid veel doen verloren gaan. Toen die redenen in den laatsten tijd geheel of gedeeltelijk wegvielen, was het dikwijls reeds te laat om het onherstelbaar verlies te verhoeden. Ook is het voor éénen Geschiedschrijver ondoenlijk, om al wat van dien aard nog bestaan mocht, tevens op te sporen en te bezigen. Onze zoovéel mogelijk naauwkeurige aanhalingen zullen in den loop des werks doen zien, wat bescheiden en berichten van bovengenoemden aard door ons gebruikt zijn geworden.

De eerste Joodsche pen, aan welke men een verslag van vele vermaarde mannen van dat Volk, vooral van Leeraren der Wet in Spanje en Portugal, ook van dezulken die zich in Holland hebben nedergezet, te danken heeft, is die van IMMANUËL ABOAB, die in zijne *Nomologia* (Amst. 1629 in 4o.) hunne opvolging uit geloofwaardige bescheiden, gelijk hij verzekert, bijeengebracht en tot op zijnen tijd toe voortgezet heeft.

Veel ruimer was het bestek dat de geleerde en scherpzinnige MANASSE BEN ISRAËL zich had voorgesteld. Zijn voornemen was, eene Geschiedenis ten vervolge op die van FLAVIUS JOSEPHUS te vervaardigen,

van welke het laatste Boek den staat der Joden zijnes tijds in de onderscheidene deelen der wereld zou hebben beschreven, in zonderheid in de Republiek der Vereenigde Nederlanden [1]. Volgens sommigen zou hij dit Werk wel voltooid, maar onuitgegeven hebben nagelaten [2]. Dat hij voor dezen arbeid belangrijke bijzonderheden had opgezameld, blijkt ook uit zijne Verdediging der Joodsche Natie, in Engeland openbaar gemaakt ten behoeve der vrije vestiging zijner broederen in dat Koninkrijk (*Vindiciae Judaeorum, or a Letter in answer to certain questions on the Nation of the Jews.* Lond. 1656. 4°;) benevens een ander geschrift van soortgelijken inhoud, zijnde een smeekschrift aan den Protector CROMWELL, van hetwelk wij eene Spaansche vertaling in handen hebben [3]. Over het geheel is uit zijne uitgegevene Werken benevens derzelver Voorredenen en Opdrachten veel merkwaardigs omtrent den staat der Joden in ons Vaderland in zijne dagen op te zamelen.

Een derde Portugesche Jood, die in de Nederlanden eene soort van Geschiedenis zijnes Volks heeft uitgegeven, is de ook als Dichter bekende DANIËL LEVI DE BARRIOS, een Spanjaard van Joodsche afkomst, geboren te Montilla, later krijgsoverste in de legers des Konings van Spanje, vervolgens naar Amsterdam uitgeweken. Daar beleed hij de godsdienst zijner Vaderen, en bracht er het overige gedeelte

---

[1]) BASNAGE, *Histoire des Juifs*, T. V, p. 2099.

[2]) DE ROSSI, *Dizionario Storico*, Art. *Manasseh*, T. II, p. 55, N°. 21. Verg. WOLFF, *Bibliotheca Hebraea*, T. I, p. 17.

[3]) *Las humildes supplicaciones de la Nacion Judayca.* Lond. 1655.

van zijnen leeftijd armoedig door, doch begunstigd van eenige vermogende geloofsgenooten, wier geslachten en Voorouderen hij in menigvuldige gelegenheidsverzen bezong. Eenigzins van gelijken aard is zijne *Historia Universal Judayca*, (Amst. 1683), waarin eigenlijk niet veel meer dan enkele anekdoten omtrent voorname Joden van zijnen en vroegeren tijd te vinden zijn, en die dus alleen een biographisch belang heeft. Voorts bevat zijne *Relacion de los Poetas y Escritores de la Nacion Judayca Amstelodama* (Amst. 1683) ettelijke bijzonderheden van letterkundigen aard, die opmerking verdienen. Doch de uitbundige en dikwijls ver overdrevene lof, dien hij aan zijne Mecenaten in een meestal zeer gezwollen taal toezwaait, doet genoegzaam gevoelen, dat men behoedzaam zijn moet in het aannemen zijner berichten. In zijn *Triumpho del govierno popular y de la antiguedad Hollandesa* (Amst. 1683) loopt hij de eeuwen der Joodsche Geschiedenis door, en toont, dat zijn Volk, eerst onder de heerschappij van Koningen gesteld, daarna eeuwen lang aan het gezag der Oudsten des Volks onderworpen, eindelijk in deszelfs algemeene verspreiding tot eene soort van Volksregering was gekomen, welke zijnen toestand in eene zeer treffende overeenkomst bracht met de volksgezinde Republiek der Vereenigde Nederlanden; eene bijzonderheid, aan welke hij op vrij gezochte wijze de goede verstandhouding en overeenstemming van belangen der Hollandsche Natie met de zijne afleidt. Dit geschrift bevat niettemin eenige merkwaardige aanwijzingen aangaande het bestuur der Joden en hunne innerlijke gesteltenis in de zeventiende

eeuw, toen 's Lands Regering zich nog zeer weinig met hen inliet.

Van eenen buitenlandschen Jood, maar toch zeer belangrijk voor de levensgeschiedenis van verscheiden Joden van zuidelijke afkomst, wier lotgevallen met die van ons Vaderland in verband stonden, is het zeldzaam voorkomende Werk van IZAAK CARDOSO: *Las excellentias de los Hebreos y las Colonias de los Hebreos*, Amst. 1679, in 4o;) en een ander mede zeer schaarsch geworden geschrift, in hetwelk hij de lasteringen, die men tegen zijne Natie verspreidde, door merkwaardige proeven van hare loffelijke eigenschappen wederlegt [1]).

Van eenen apologetischen aard zijn mede de beide Werken van den Portugeschen Israëliet DE PINTO, omstreeks het midden der vorige Eeuw uitgegeven: het eene in het Portugeesch onder den titel: *Reflexoës politicas tocante a Constituiçaõ da Naçaõ Judayca*, Amst. 1748; en later *Apologie pour la Nation Juive, ou reflections critiques sur quelques passages des écrits de M. de Voltaire*, Amst. 1761. Het laatste is eene vrijmoedige en bedaarde wederlegging der bittere en hatelijke aantijgingen van den Franschen Ongodist, welke den bekwamen Schrijver zeer tot eere verstrekt.

De bemoeienissen van den Pruissischen Staatsminister DOHM tot verbetering van den maatschappelijken toe-

---

[1]) Tot ons leedwezen kennen wij dit werk niet dan uit de aanhalingen van GRÉGOIRE, *Essai sur la régénération morale et physique de la nation Juive*, p. 208, van het *Essai historique sur la Colonie de Surinam*, *Préf.*, en van andere Schrijvers.

stand der Joden in Duitschland gaven ook aanleiding tot het verschijnen van een belangrijk Werkje over de geschiedenis der Joden in Suriname, gevloeid uit de pen van eenige daar gevestigde Israëlieten, ten titel voerende: *Essai sur la Colonie de Surinam avec l'histoire de la Nation Juive Portugaise, y établie, leurs privilèges, immunités, et franchises; leur état politique et moral, tant ancien que moderne; la part qu'ils ont eue dans la défense et dans le progrès de la Colonie.* Param. 1788, 2 stukken, 8o. Ofschoon in een verwarden en onaangenamen stijl geschreven, bevat dit Werk vele belangrijke bijzonderheden over den toestand der Joden in de West, gedurende de zeventiende en achttiende eeuw, opgehelderd en bevestigd door echte stukken en oorkonden; weshalve het de hoofdbron is voor de geschiedenis der Joden in die gewesten.

Gedurende de onderhandelingen, gevoerd over de staatkundige gelijkstelling der Joden met de overige ingezetenen van het Gemeenebest, zijn ook van hunnen kant verscheiden kleinere of grootere geschriften over deze aangelegenheid uitgekomen, die geraadpleegd moeten worden, en vermelding verdienen, in zoover zij van invloed geweest zijn op de openbare denkwijze; maar die men naauwelijks onder historische bronnen kan rangschikken. Eerst na de volkomene ordening van de zaken der Israëlieten hebben dezen er aan kunnen denken, om in het vak hunner Geschiedenis te arbeiden. Het voorbeeld daarvan werd hun echter eerst elders gegeven. Het was in Frankrijk, dat ten jare 1817 en 1818 een Tijdschrift uitkwam, genaamd *l'Israélite français*, ingericht om

bouwstoffen voor de geschiedenis der Joden vooral van dat Land te verzamelen; doch dit Journaal bestond niet lang. — In Duitschland was reeds jaren te voren het Tijdschrift *Sulamith* verschenen, hetwelk eenige bijdragen bevatte, die toonden, dat men daar de aandacht bijzonder ook op de Joden in Nederland vestigde. — Daarna gaf in het Jaar 1820 de Joodsche Dr. LÖWISOHN te Weenen zijne belangrijke Voorlezingen over de Geschiedenis der Joden, waarin met zooveel lof en ingenomenheid wordt melding gemaakt van de voorrechten, door dit Volk van ouds in Holland genoten; en die ook voor de Geschiedenis van de Joodsche letterkunde menige belangrijke bijzonderheid bevatten.

In datzelfde Jaar gaf Dr. JOST te Berlijn het eerste Deel van zijn groote Werk over de Geschiedenis zijner geloofsgenooten in het licht, getiteld: *Geschichte der Juden seit der Zeit der Maccabäer bis auf unsere Tage, nach den Quellen bearbeitet von* J. M. JOST, *Lehrer und Erzieher in Berlin.* Berl. 1820—1828. 9 Th. 8o. Dit Geschiedwerk, ofschoon het ook de aanmerkingen der Kritiek over deszelfs waarde als gewrocht van historische kunst niet heeft kunnen ontgaan, is evenwel het volledigste, wat men over den toestand en de lotgevallen der Joden, gedurende al de eeuwen van hun bestaan, sedert den Heldentijd der Makkabeërs, bezit; het is de vrucht van groote belezenheid en zeer uitgestrekte nasporingen, en heeft ten deze de onmiskenbaarste verdiensten. De onpartijdigheid die de Schrijver zich ten plicht heeft gesteld, is zoo groot, dat men wel eens twijfelt of men het Werk van een' Joodschen

Schrijver leest. Alleen ten opzichte van de geschiedenis zijner geloofsgenooten in Nederland laat het veel te wenschen over; men zou er te dien aanzien meerdere volledigheid in verlangen. Doch de kundige Schrijver, die met gelijken ijver de Joodsche en Christelijke bronnen opspoort, en dit werk als de taak van zijn leven beschouwt, blijft zijnen arbeid steeds aanvullen en vervolledigen. — Voor eenige jaren verscheen er eene omwerking van, in twee octavodeelen, welke tevens de Geschiedenis der Israëlieten gedurende het Bijbelsche Tijdvak behelst, onder den titel: *Allgemeine Geschichte des Israëlitischen Volkes, sowohl seines zweimaligen Staatslebens als auch der zerstreuten Gemeinden und Secten bis in die neueste Zeit; in gedrängter Uebersicht, zunächst für Staatsmänner, Rechtsgelehrte, Geistliche, und wissenschaftlich gebildete Leser, aus den Quellen bearbeitet durch* Dr. J. M. JOST. Berl. 1832; van welk Werk onlangs eene Nederduitsche vertaling is begonnen te worden uitgegeven, onder toezicht van den Nederlandschen Israëliet DE LION. Leeuw. 1842.

Eindelijk werd ook bij de Israëlieten in Nederland meer en meer werk gemaakt van hunne latere Geschiedenis, ook in de voormalige Republiek. De *Jaarboeken voor Israëlieten in Nederland,* gedurende de Jaren 1835 tot 1838 uitgegeven, leveren daarvan op verscheidene plaatsen de bewijzen. Van dat Tijdschrift is voor de tegenwoordige *Geschiedenis der Joden* herhaaldelijk gebruik gemaakt. Jammer is het, dat dit periodieke Werk niet heeft kunnen vervolgd worden, daar het, ook voor de gelijktijdige Historie van het Israëlitische kerkgenootschap, eene

zeer bruikbare verzameling van bouwstoffen opleverde. In het Jaar 1836 gaf ook de Heer S. J. MULDER, de doorkundige Medearbeider aan het *Hebreeuwsch en Nederduitsch Woordenboek*, en Lid van het Rabbinaal Collegie van Examinatoren der toekomstige Israëlitische Godgeleerden, een *Chronologisch Handboekje voor de Geschiedenis der Israëlieten, van de Schepping der Wereld tot op onzen tijd;* (Amst. bij BELINFANTE en DE VITA, 2 Stukjes, waarvan het laatste nog steeds is teruggebleven).

Na de inzending dezer Geschiedenis, gedurende het Jaar 1841, is in de *Revue Orientale*, die door den Belgischen Opperrabbijn DE CARMOLY te Brussel wordt uitgegeven, een belangrijk *Essai sur l'histoire des Juifs en Belgique*, bij wijze van Artikels geplaatst geworden, benevens eenige andere merkwaardige mededeelingen, van welke sedert voor deze Geschiedenis nog is gebruik gemaakt.

II. CHRISTELIJKE BRONNEN.

Voor de Geschiedenis der Joden in de Nederlanden gedurende de middeneeuwen staan ons geene Joodsche schriften ten dienste. Doch ook de Jaarboek- en Kronijkschrijvers maken zoo schaars gewag van het bestaan der Joden in deze landen, dat men nog in den tijd van WAGENAAR twijfelde, of er in die eeuwen wel leden van deze Natie in Nederland gevonden werden. De reden van dit verschijnsel dunkt ons daarin gelegen te zijn, dat onze Geschiedenis

oorspronkelijk ontstaan is uit oude kloosterkronijken van monniken, die over het algemeen de Joden verachtten, en dus hun verblijf alhier onopgemerkt lieten. Een voorbeeld hiervan geeft de anders zeer verdienstelijke Vlaamsche Kronijkschrijver, JACOB MEIJER, die verklaart, niets te hebben gelezen van het bestaan van Joden in Vlaanderen, en zijn gewest daarmede geluk te wenschen [1]). Wij zullen nader aanwijzen, hoe ongegrond zijne meening, en hoe weinig reden er voor zijne gelukwensching was. — Sedert men de Charters, oude rekeningen en andere oorkonden is gaan onderzoeken, en zich op bijzondere plaatsbeschrijvingen en vooral op de Geschiedenis des Koophandels meer is begonnen toe te leggen, is ook meerder licht over dit onderwerp opgegaan; en het is te wachten, dat latere nasporingen nog tot verdere ontdekkingen zullen geleiden.

Het stilzwijgen van de monniken in de Middeneeuwen laat zich eigenaardig verklaren door dat der meeste Schrijvers van de zeventiende ceuw, die mede niet dan hoogstzeldzaam van het aloude Volk gewag maken, ofschoon het zich toen buiten eenigen twijfel in de voornaamste handelstad der Vereenigde Nederlanden in aanzienlijken getale bevond. HUGO DE GROOT zelf, die van wege de Staten belast geweest is met het ontwerpen van een algemeen Reglement voor de Hebreeuwsche Natie, maakt in zijne Jaarboeken slechts zeer ter loops en in het voorbijgaan

---

[1]) *Annales Flandriae*, Lib. XIII, pag. 160. *Galli Judaeos rursus in regnum admiserunt* (A°. 1360)*; quam quidem gentem non lego habitasse in Flandriâ*, *quo nomine Flandriae nostrae gratulor.*

gewag van hunne overkomst in de Republiek; en een Geleerde omstreeks het midden dier eeuw, die de Nederlandsche Natie in zulke geringe bijzonderheden beschrijft, dat hij, van de onderscheiden beroepen der ingezetenen gewag makende, zelfs bij dat van den scherprechter blijft stilstaan, schijnt het verschil tusschen Portugesche en Hoogduitsche Joden niet gekend te hebben [1]).

Bij het stilzwijgen der Geschiedschrijvers moet men dus de toevlucht nemen tot andere bronnen van onderzoek. De Stedelijke Keuren en Handvesten, in zonderheid van Amsterdam, waar de meeste Joden gevestigd waren, de onderscheidene Stadsbeschrijvingen [2]), de Resolutiën der Generaliteit, vooral der Staten van Holland; de reisbeschrijvingen van vreemden [3]), en allermeest de verzamelingen van Kerke-

---

[1]) MARTINUS SCHOOCKIUS. — Zie PAQUOT, *Histoire littéraire des Pays-Bas*, T. III, p. 314.

[2]) Het spreekt van zelf, dat ook WAGENAAR, in zijne *Beschrijving van Amsterdam*, door ons zorgvuldig is gebezigd. Jammer is het, dat hij zich uit de Synagogale Archieven, die sedert grootendeels zijn verloren gegaan, geene naauwkeurige opgaven heeft laten doen van hetgeen op hun kerkelijk bestaan betrekking had. Zijne aanteekeningen berusten enkel op uittrekselen uit de Resolutiën der Vroedschap, Keurboeken der Stad, enz. Doch het is bekend, dat de Magistraat zich althans gedurende de XVII[de] Eeuw zoo weinig mogelijk met de Joodsche aangelegenheden bemoeid heeft; en het laat zich dus zeer goed begrijpen, dat die oorkonden niet zeer veel belangrijks omtrent dit onderwerp kunnen bevatten. Het is dan ook den Schrijver dezer Geschiedenis uit een herhaald onderzoek der Stadsarchieven gebleken, dat WAGENAAR uit die bron weinig nieuws ter vermelding heeft overgelaten.

[3]) Wij bedoelen hier met name BENTHEM, in zijn *Holländischer Kirchen- und Schulstaat.* Hamb. 1698, 2 Th. 12°.

lijke en Burgerlijke Plakaatboeken, moeten de voorname bouwstoffen tot de Geschiedenis der Joden in de zeventiende en een gedeelte der achttiende Eeuw uitmaken, tot er eindelijk Geschiedschrijvers opstaan, die aan het verwaarloosde onderwerp opzettelijk de aandacht wijden.

De eerste Schrijver van deze soort, die hier in aanmerking komt, is JACOB BASNAGE, de ten gevolge der herroeping van het Edikt van Nantes voortvluchtige Gereformeerde Kerkleeraar van Rouen; een man van groote belezenheid. Deze, zich sedert het Jaar 1691 te Rotterdam als Predikant bij de Waalsche Gemeente gevestigd hebbende, vatte weldra het voornemen op, om het ontwerp te verwezentlijken, dat de beroemde MANASSE BEN ISRAËL wel gevormd, maar niet uitgevoerd, althans niet voor het algemeen ten uitvoer gebracht had. Het was wellicht zijn eigen lot als balling zijns Vaderlands, dat hem zooveel belang deed stellen in dat der bannelingen uit het Land der belofte. Hij gebruikte bij het beschrijven dezer Geschiedenis bij voorkeur de Joodsche bronnen in welke hij zeer ervaren was, voor zoo ver hij zich niet gedrongen vond om die berichten wegens onwaarschijnlijkheid ter zijde te stellen of om onnaauwkeurigheid te verbeteren. Hetgeen hij van de Joodsche geloofsleer verhaalt, is meest ontleend uit MAIMONIDES, ABEN EZRA, ABARBANEL, MANASSE BEN ISRAËL, en de voornaamste Kabbalisten; over de zeden en gebruiken des Volks is de Mischna doorgaans geraadpleegd; en met betrekking tot de lotgevallen des Volks, de Kronijkschrijvers der Joden, ABRAHAM BEN DIOR, GHEDALIA, DAVID GANZ, en SALOMON BEN VIR-

GA [1]). Zijne Geschiedenis loopt tot het jaar 1700. Het Werk bezit groote en blijvende verdiensten, vooral wanneer men bedenkt, dat de Schrijver op een nog bijna onbebouwd veld arbeidde, en groote moeilijkheden te overwinnen had. Het heeft echter wezentlijke gebreken. De Kritiek van BASNAGE weet niet genoeg den grond der Joodsche overlevering te scheiden van de dikwijls ongerijmde opsmukking der Rabbijnen. Hij verwerpt daardoor dikwijls hetgeen eenen grond van waarheid had, of vermeldt hetgeen der vermelding niet waardig was. Het ontbreekt zijn Werk geheel aan historische kunst, zoodat het meer den vorm heeft eener geleerde Verhandeling dan van eene Geschiedenis. De stijl is eindelijk noch zuiver noch aangenaam, en het lijvige Boek wordt dus wel geraadpleegd, maar zelden geregeld gelezen. Eenige onderwerpen, die hij niet genoeg ontwikkeld had, zijn later door den geleerden DE BOISSY in afzonderlijke verhandelingen nader toegelicht, onder den titel van: *Dissertations critiques pour servir d'éclaircissemens à l'Histoire des Juifs avant et après Jésus Christ, et de supplément à l'Histoire de Basnage.* Par. 1784, 2 vol. 12°.

Omtrent ten zelfden tijde als BASNAGES uitvoerige Werk in ons Vaderland verscheen, gaf in Duitschland de geleerde Rector der Latijnsche Schole te Frankfort aan den Mein, JOH. JACOB SCHUDT, zijn *Compendium Historiae Judaïcae* in het licht; een

[1]) Hoe uitsluitend de geest dezer Joodsche Kronijken ten aanzien der historische waarheid is, kan men opmaken uit het bekende zeggen van Rabbi GANZ: *Nos coetus sanctus Israëlis non credimus historicis qui non sunt e filiis Israëlis.* — *Zemach David*, p. 169.

geschrift, dat wel boven vroegere Werken van dien aard de voorkeur verdiende, maar echter door dat van den Rotterdamschen Leeraar geheel is in de schaduw gesteld. SCHUDT was in het geheel geen vriend der Joden, en beschouwde bij voorkeur de oordeelen der goddelijke gerechtigheid, die op hen rusteden, zoo als reeds blijkt uit den titel van een ander door hem uitgegeven geschrift: *Judaeus Christicida, gravissime peccans et vapulans.* Belangrijk zijn echter zijne *Jüdische Merkwürdigkeiten*, in vier kwartodeelen, waarin een schat van belezenheid wordt gevonden, en merkwaardige bijzonderheden, ook over de Joden in Nederland, worden medegedeeld. De Schrijver geeft in dat Werk tien of elf punten op, waarin, zijns oordeels, in Holland aan de Joden te groote vrijheid werd toegestaan; uit welke dus vrij naauwkeurige gevolgen omtrent hun' toestand in ons Vaderland kunnen getrokken worden.

Over de Geschiedenis der Joden gedurende de Middeneeuwen, inzonderheid in Italië en in het Rijk der Franken, heeft veel licht verspreid de grondig geleerde en onvermoeid werkzame MURATORI, in zijn *Antiquitates Italicae medii aevi post declinationem Romani Imperii, ad annum* 1500. Mil. 1738—1742, 6 Deelen, f°.; in hetwelk eene Verhandeling voorkomt, in welke dit onderwerp met al de belezenheid die den Schrijver onderscheidt, en met groote zorgvuldigheid behandeld is.

Eenige jaren later werd de aandacht meer algemeen op de beteekenis der Joden, vooral ook voor den Koophandel, gevestigd, door de twee zeer vermaarde Werken van MONTESQUIEU, *l'Esprit des*

Loix [1]), en van RAYNAL, *Histoire philosophique des deux Indes* [2]), in welke die Natie althans met meerdere billijkheid werd beoordeeld, dan in de hatelijk-partijdige uitvallen van VOLTAIRE. Een blijk van deze toenemende belangstelling was het biographisch-historische Woordenboek van den Doornikschen Predikant DU LIGNON, onder den titel van *Bibliothèque Judaïque* in het licht gegeven [3]); hetwelk beknoptelijk beschrijft de voornaamste gebeurtenissen die op het Joodsche Volk betrekking hebben, sedert de verstoring der Koninkrijken van Israël en Juda, tot op het einde der zeventiende eeuw; hunnen staat onder de Asmonesche Vorsten: onder HERODES en zijne opvolgers; de verwoesting van Stad en Tempel door de Romeinen, de verspreiding der Joden door alle deelen der wereld, hunne Leeraars, Rabbijnen, Hoofden der gevangenschap; de vervolgingen, die zij ondergaan hebben onder de Kalifen en onder verscheiden Christenvorsten; de bescherming, die hun van tijd tot tijd verleend werd, enz. Dit Werk, dat zeer gemakkelijk is voor het gebruik, onderscheidt zich niet door zelfstandige nasporing: het is hoofdzakelijk uit PRIDEAUX en BASNAGE getrokken, die aangevuld worden door eenige van elders ontleende bijzonderheden; doch daar het register op den laatstgenoemden Schrijver zeer onnaauwkeurig en onvolledig is, zal men zich van het Woordenboek van DU LIGNON, als handboek, met vrucht kunnen bedienen.

---

[1]) Het eerst uitgegeven te Amsterdam, in 1749.

[2]) Eerst verschenen te Amsterdam, in 1771.

[3]) Te Leiden in 1779, in één Deel 8°.

Veel belangrijker is echter wat eenige jaren daarna de kundige en naauwkeurige VAN DER OUDERMEULEN in zijn Werk over den Koophandel [1]), ofschoon slechts in het voorbijgaan, ten voordeele der Joden, door Fransche Wijsgeeren zoo hard beoordeeld, heeft aangemerkt. Deze in de Geschiedenis onzes Vaderlands zeer ervarene Schrijver, die, zelf in den handel opgevoed, de zaak uit een praktisch oogpunt beschouwt, heeft in zijn aangehaalde Werk een uitvoerig Hoofdstuk gewijd aan den invloed der Joden op den koophandel der voornaamste volken van Europa, en is van gevoelen, dat geen handeldrijvend Land of Staat, welke ook, de Joden zou kunnen verwijderen zonder zich zelve zeer te benadeelen, en dat overal, waar zij werden gevonden, de handel gebloeid heeft. Hij noodigt de zoogenaamde Wijsgeeren der Voltairiaansche school uit, om dit stuk wat grondiger te onderzoeken, dan zij nog gedaan hadden. »Laten onze voorgewende Wijsgeeren en fraaie Vernuften (schrijft hij:) een weinig onderzoeken (want het vraagstuk is hunne nasporingen geenzins onwaard), of de Joden de landen, waar men hen toelaat, verrijken, dan of zij enkel voor zich zelven schatten vergaderen." En hij voegt er, als de uitkomst van zijn eigen onderzoek, de zeer juiste oordeelvelling bij: »Ik voor mij geloof, dat zij te gelijk het eene en het andere doen [2])." Zijne grondige nasporingen hebben echter den Geschiedschrijver des Duitschen koophandels, den geleerden, maar

---

[1]) *Recherches sur le Commerce*, Amst. 1783, 2 vol. (4 parties.)
[2]) Tom. II. Part. 2, p. 135, 136.

te zeer op paradoxen gezetten FISCHER niet belet, eenigen tijd daarna de vroeger tegen de Joden ingebrachte bezwaren, als of zij den handel nadeelig waren, te herhalen [1]. FISCHER wil den Joden zelfs den lof niet laten, dien allezins bevoegde Schrijvers hun toekennen, van de wisselbrieven te hebben uitgevonden, maar schrijft het eerste gebruik derzelve toe aan zijne Duitschers [2]. Even ongunstig als FISCHER denkt MEINERS over den invloed der Joden op den koophandel der Europesche volken [3].

De gelijkstelling der Joden met 's Lands overige ingezetenen na de Omwenteling van 1795 wekte wederom algemeene belangstelling op voor de Geschiedenis van dat oude en merkwaardige Volk. Daarvan getuigden weldra de nasporingen van eenen VAN WIJN in zijne *Historische Avondstonden* [4], over de vraag: of er vóór de zeventiende eeuw in de Nederlandsche gewesten Joden gevestigd waren geweest; en de in 1807 uitgegeven *Geschiedenis der Joden* door Prof. Y. VAN HAMELSVELD, die, zelf Lid der Nationale Vergadering van 1796, de zaak der Joden in het breede had behandeld, maar niet voor eene geheele gelijkstelling met, of inlijving in het Nederlandsche Volk geweest was.

---

[1] *Geschichte des Teutschen Handels*, Halle 1785. 2 Th. 8°.

[2] Verg. GRÉGOIRE, *Essai sur la régénération morale, physique et politique des Juifs*, Metz, 1789, p. 83. Volgens het gewone gevoelen hebben de Joden, onder PHILIPPUS AUGUSTUS uit Frankrijk verdreven, de wijk naar Lombardije genomen, en daar aan vreemde kooplieden en reizigers geheime brieven gegeven op hen, aan wie zij hunne goederen in Frankrijk hadden toevertrouwd.

[3] *Historische Vergleichung der Sitten und Verfassungen des Mittelalters mit denen unseres Jahrhunderts.* Hann. 1793, 3 Th.

[4] Deel I, 1ste, 2de en 5de Stuk.

De Hooggeleerde Schrijver heeft de bronnen niet opgegeven, van welke hij zich voor de zamenstelling van die *Geschiedenis der Joden* bediend heeft. Zij schijnt ons toe met weinig zelfstandig onderzoek te zijn geschreven: BASNAGE is doorgaans gevolgd; voor de lotgevallen der Joden in Nederland ook WAGENAAR, VAN WIJN, en de *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, alsmede de (uit het Engelsch vertaalde) *Algemeene Historie der Wereld*, door WESTERBAAN. Van 's Lands West-Indische Koloniën wordt weinig gesproken, hetgeen te meer bevreemdt, omdat aldaar reeds sints anderhalve eeuw eene zekere gelijkstelling met de Christen-ingezetenen daargesteld was geweest. Als kort begrip kan het Werk van VAN HAMELSVELD zeker met vrucht worden gebezigd; ook schijnen hem eenige aanteekeningen uit stedelijke stukken en registers te zijn medegedeeld, en heeft hij vlijtig gebruik gemaakt van de onderscheidene geschriften, die, tijdens de behandeling van de zaak der Emancipatie, van beide zijden zijn gewisseld.

Ook in Frankrijk had het vraagstuk der gelijkstelling van de Joden met de overige landzaten het historisch onderzoek naar den vroegeren staat der Joden gaande gemaakt. In 1788 bekroonde de Koninklijke Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen te Metz eene Verhandeling van den Abt GRÉGOIRE over de hervorming der Joden, die, ook wegens de juiste karakterschildering van de Joodsche nationaliteit en de vele historische merkwaardigheden die zij mededeelt, eene blijvende waarde bezit [1]). Na de Restau-

---

[1]) *Essai sur la régénération physique, morale et politique des*

ratie werd dit onderzoek wederom voortgezet; en de *Académie des inscriptions et belles lettres* te Parijs schreef ten jare 1823 de volgende Prijsvraag uit:

»*Examiner, quel fut l'état des Juifs en France, en Espagne et en Italie depuis le commencement du cinquième siècle de l'ère vulgaire jusqu'à la fin de seizième, sous les divers rapports du droit civil, du commerce et de la littérature.*"

Op deze Prijsvraag werd van velen aangemerkt, dat zij al te beperkt was, als verlangende niet eene vooral noodzakelijke Geschiedenis, maar een Vertoog. Anderen oordeelden ze ook daarom niet ruim genoeg, dewijl zij geen onderzoek vorderde naar de Joden vóór de vijfde eeuw, en naar die van Duitschland, Holland, Engeland, die met gene in het naauwste verband stonden [1]). Hoe dit zij, een groot aantal stukken dong naar de eer der bekrooning, welke te beurt viel aan het geschrift van den Heer CAPEFIGUE van Marseille, die zijn Werk later heeft vermeerderd door de beschrijving van een vroeger tijdvak, onder

---

Juifs. Ouvrage couronné par la Société royale des Sciences et des Arts de Metz, le 23 Août 1788, (Metz 1789), met de zinspreuk: *Dedisti nos tamquam oves escarum, et in gentibus dispersisti nos.* Ps. XLIII.

[1]) Deze oordeelvellingen worden vermeld in de Voorrede eener niet bekroonde Verhandeling van den Chevalier BAIL, wien de teleurgestelde hoop op goed gevolg zeker eenigzins partijdig maakte. BAIL heeft ook nog een Werk uitgegeven over den tegenwoordigen toestand der Joden: *Des Juifs du dix-neuvième siècle, ou considérations sur leur état civil et politique en Europe;* een Werk, dat twee uitgaven beleefde, en geprezen wordt door den Hoogl. VAN HENGEL, *Geschiedenis der zedelijke en godsdienstige beschaving van Europa*, Dl. I, bl. 175.

den titel van *Histoire du Judaïsme jusqu'à la fin du seizième siècle.* Par. 1831. Deze sedert vermaard gewordene Schrijver, die toen ook voornemens scheen, zijn Werk nog verder uit te breiden tot eene *Histoire philosophique des Juifs depuis la décadence des Macchabées jusqu'à nos jours*, van welke slechts de beide eerste Deelen zijn uitgekomen, heeft zich in de laatste jaren meer door de groote veelheid van werken die hij uitgeeft, dan door echt historischen geest onderscheiden.

Aan een tweede ingekomen Prijsverhandeling werd eene zeer eervolle vermelding toegekend. Dit Werk bleek later gevloeid te zijn uit de pen van den Heer G. B. DEPPING, een zeer verdienstelijk Historiekenner, van wien men eene uitmuntende Prijsverhandeling heeft over de scheepstochten der Noormannen en hunne vestiging in Frankrijk, gedurende de tiende eeuw; en eene almede bekroonde voortreffelijke Geschiedenis der aloude handelsbetrekkingen tusschen den Levant en de Europesche kustlanden; een Werk, dat op de grondigste nasporingen berust. Zijne Verhandeling verscheen in het licht onder den titel: *Les Juifs dans le moyen âge; essai historique sur leur état civil, commercial et littéraire.* Par. 1834. De Schrijver heeft, na de bekrooning van zijnen mededinger, zijn Werk nog veel vermeerderd en verbeterd; en alzoo hij ook van gevoelen was, dat de Geschiedenis der Joden in de gezegde landen niet wel van die der overige kon worden afgescheiden, zijn Werk een' meer algemeenen titel gegeven, en de onderscheidene trekken vereenigd, die geschikt zijn om hun toestand en hunne lotwisselingen en bedrijven

in Europa tot op de zestiende eeuw wel te doen kennen [1]). Zijn werk is een geschrift, dat blijken geeft van door eene meesterhand te zijn vervaardigd.

Eene tweede Verhandeling, die, ofschoon niet bekroond, toch eervol is vermeld geworden door hare Beoordeelaars, is die van den Heer A. BEUGNOT, een' man, die zich ook buitendien gunstig als Letterkundige bekend gemaakt heeft. Dit Werk, openbaar gemaakt onder den titel: *Les Juifs d'Occident* (Par. 1823), verraadt wel eene vlijtige beoefening der bronnen, maar staat ver achter bij dat van DEPPING. Een der voornaamste gebreken van hetzelve is, dat het de Geschiedenis niet in wel afgebakende tijdperken deelt, maar eeuw voor eeuw behandelt, hetgeen de aandacht vermoeit, en niet dan afgebroken voorstellingen van den toestand der Joden in de Middeneeuwen geeft.

In het jaar 1826 verscheen nog een Werk te Parijs onder den titel: *Histoire des Juifs depuis la déstruction de Jérusalem jusqu'à ce jour, par* C. MALO. Een kort begrip, in den trant van onzen VAN HAMELSVELD, hetwelk zich niet door veel nieuwe ontdekkingen of opmerkingen onderscheidt. Als handboek is het bruikbaar; doch daar de Schrijver zijne bronnen niet naauwkeurig opgeeft, is het soms bezwaarlijk te bepalen, hoeveel gewicht men aan enkele bijzonderheden, die min algemeen bekend zijn, hechten kan.

Eindelijk, (om tot ons Vaderland terug te keeren),

[1]) In de Voorrede van dat Werk kan men een aantal Schrijvers over de Geschiedenis der Joden in enkele landen van Europa vermeld vinden, die wij hier niet aanhalen, omdat zij in geen onmiddelijk verband tot de lotgevallen van dat Volk in ons Vaderland staan.

verscheen ten Jare 1836 in het Tijdschrift *Nedersche Stemmen over Godsdienst, Staat-, Geschieden Letterkunde*, een tweetal hoogstbelangrijke opstellen over *De Joden in Spanje en Portugal*, en *De Joden uit Spanje en Portugal in Nederland*, welke vooral ook merkwaardig zijn, om een aantal genealogische bijzonderheden, voorname Joodsche geslachten betreffende, en wegens min bekende feiten, uit de Geschiedschrijvers van Spanje en Portugal geput. Het is voor den opmerkzamen lezer niet moeielijk in die beide schoone stukken de dichterlijke hand te erkennen van den Zanger die den *Tocht uit Babel* verheerlijkte, en wij zullen dus de vrijheid nemen, om de gezegde opstellen onder zijn' beroemden naam aan te halen.

Behalven de bronnen en bijdragen van eigentlijk historischen inhoud, zijn voor ons onderwerp mede belangrijk zoodanige Werken van meer beschrijvenden en die van letterkundigen aard, welke over de leer en godsdienstplechtigheden, de zeden en gebruiken der Joden, of over hunne geschriften in onderscheidene vakken, licht verspreiden. Het zal dus niet overtollig zijn ook over de voornaamste boekwerken van deze soort, die wij geraadpleegd hebben, een beknopt verslaggevend overzicht te doen volgen, opdat men tevens in staat gesteld worde, zulke Schrijvers na te slaan, die de onderwerpen, welke wij slechts in het voorbijgaan kunnen aanroeren, opzettelijk behandeld hebben.

III. BESCHRIJVINGEN VAN LEERSTELLINGEN, ZEDEN EN GODSDIENSTPLICHTEN.

De eerste die zich met eene uitgewerkte beschrijving van den godsdienstigen staat, de godsdienstplichten en kerkelijke gebruiken der Joden sedert hunne verstrooijing heeft bezig gehouden, is de beroemde JOH. BUXTORFF, die wegens zijne geleerdheid in Joodsche schrijvers, de »Meester der Rabbijnen" (*Rabbinorum Magister*) geheeten werd. Hij was een leerling van BEZA, en der Kerkhervorming van harte toegedaan. Zijne *Synagoga Judaïca* [1]) vestigde het eerst de aandacht op de zeden en kerkplechtigheden der latere Joden. De tweede BUXTORFF, van denzelfden naam, vervolgde zijns vaders werken, en gaf ook eenige geschriften van MAIMONIDES uit. Een zoon van dezen BUXTORFF, genaamd JOHAN JACOB, en diens neef, hebben datzelfde vak te Bazel met ijzeren vlijt en gelukkig gevolg blijven beoefenen, en de geleerde wereld met talrijke werken over Hebreeuwsche, Talmudische en Rabbijnsche letteren verrijkt. Bij deze mannen heerschte nog een zuiver wetenschappelijk doel. Maar tevens begon zich theologische partijschap in die letteroefeningen te mengen, en kreeg men meer en meer eenzijdige *Jodenvrienden*, die men in een' tijd, waarin elke godgeleerde richting, van de algemeene denkwijs afwijkende, met een' sectenaam bestempeld werd, van *Judaïsme* beschuldigde (*Judentzer* noemde); en *Jodenvijanden*, die het gevaarlijke van vele Joodsche begrippen en praktijken

---

[1]) In het Nederduitsch vertaald door J. ZOET, Amst. 1650, in 12°.

deden uitkomen, en hunne lasteringen tegen het Christendom voor het Algemeen aanbrachten, en als uitbazuinden; doorgaans met het erkende doel, om de Overheid te nopen, de vrijheden, die hun toegekend waren, weder in te korten. Onder de eerstgenoemden staan in den eersten rang de Graaf PICO VAN MIRANDOLA, en KNORR VAN ROSENROTH, die de Kabbala met ijver beoefenden [1]); onder de laatsten GEORGIUS NIGRINUS, die een Werk onder den titel van *Judenfeind* (in 1570), en ERNESTIUS FERNANDES, die een geschrift onder dien van *Judengeisel* (1589) openbaar maakte. Later hebben zich in dezen twee doorgeleerde Schrijvers, WAGENSEIL en EISENMENGER, veel naam verworven. De eerste gaf in het jaar 1681 zijn bekend Werk *Tela ignea Satanae, hoc est arcani et horribiles Judaeorum adversus Christum et Christianam religionem libri inediti* (Altdorf, 1681), waarop hij ten jare 1704 deed volgen eene »Christelijke opwekking aan alle gekroonde Hoofden, die Joden onder hunne heerschappij hebben;" in welke hij de Vorsten vermaant, om alle Joden en Jodinnen, van hun twaalfde jaar af, jaarlijks te doen zweren, dat zij het Christendom niet verguizen of lasteren zullen [2]). — EISENMENGER schreef eenige jaren later zijn *Entdecktes Judenthum*, bij gelegenheid, dat hij eenige welgelukte pogingen van Joden op het spoor kwam, om Christenen tot hun geloof over te halen. Dit Werk is eigentlijk niet anders

---

[1]) VAN HAMELSVELD, *Gesch. der Joden*, bl. 315.

[2]) Zie den inhoud van dit Werk opgegeven in de *Historia Bibliothecae Fabricianae*, Pars VI, p. 416, 417.

dan éénc doorgaande akte van beschuldiging, tegen het geheele Joodsche Volk gericht, wegens den antichristelijken wrok van eenigen hunner Rabbijnen. De Joden wisten tegen dit Werk, van het Keizerlijk Hof drie *Mandata inhibitoria* of verbodsplakaten te verkrijgen; en de Keurvorst van den Palts verzocht bij eigenhandige missive de Staten van Holland, Zeeland en Westfriesland, dat het in onze Republiek niet mocht worden herdrukt [1]). Doch de Koning van Pruissen liet het Werk op zijne eigene kosten uitgeven, en vergoedde den erfgenamen van den Schrijver de geledene schade.

Ook in Nederland hadden de Joden eenige vijanden, vooral onder de Predikanten. Zoo gaf de Amsterdamsche Kerkleeraar ABRAHAM COSTERUS in het licht eene *Historie der Joden, die tsedert de verstooringe Jerusalems in alle landen verstrooyt sijn* (Amst. 1658, 12o). Deze zoogenaamde Historie bevat enkel eene beschrijving van het geloof, de zeden en gebruiken dezes Volks, met het doel (luidens de voorrede) »van door aanwijzing der fabelen en verderfelijke leeringen van de Joden, den Magistraat, en ieder wien het aanging, te bewegen, om hun het bouwen eener nieuwe openbare Synagoge te beletten." Het laat zich reeds hieruit opmaken, dat de voorstelling der zaken bij COSTERUS voor de oostersche ballingen geenzins gunstig is.

In 1728 werd in het Eerste Deel der *Godsdienst-*

---

[1]) Zie *Resol. van Holland* van 30 Aug. 1703. Het verzoek werd aan eene Commissie in handen gesteld, om rapport; doch men vindt niet aangeteekend, tot welken uitslag de beraadslagingen dier Commissie geleid hebben. Zie de *Resol.* van 26 Sept. deszelfden jaars.

plichten van alle Volkeren der wereld door den bekenden MOUBACH, een zeer uitvoerig en volledig verslag van de leerstellingen, gebruiken en kerkplechtigheden der Joden gegeven, voor een aanmerkelijk gedeelte ontleend uit eene Verhandeling van den Italiaanschen Israëliet LEO VAN MODENA, eerst in het Italiaansch uitgegeven [1]). Deze beschrijving, in MOUBACHS Werk met schoone en naauwkeurige platen voorzien, geeft inderdaad een zeer juist denkbeeld van de leefwijs en zeden der Joden ook in Nederland, waaromtrent de Hollandsche vertaling eenige niet onbelangrijke aanteekeningen bevat [2]). Uit dit Werk vooral heeft de Predikant VAN EMDRE geput hetgeen hij omtrent de Joden verhaalt in zijn *Historisch bericht van alle de gezindheden, die in ons Vaderland vrijheid van openbare Godsdienstoefening hebben.* (Utr. 1786.)

Verreweg het merkwaardigste en meestbevattende van al de Werken van deze soort, die wij nog zouden kunnen aanhalen, is dat van BODENSCHATZ, *Kirchliche Verfassung der heutigen Juden*, Frankf. 1748, in 4°, met menigvuldige platen. Dit werk, met groote belezenheid vervaardigd, bevat al wat te dien opzichte wetenswaardig is, en ofschoon voornamelijk van aanbelang voor den godsdienstigen toestand der Hoogduitsche Joden, geeft het ook in het alge-

---

[1]) *Historia degli riti Hebraïci*, Par. 1638; in het Fransch vertaald door R. SIMON, Par. 1684. Zie DEPPING, *Les Juifs au moyen âge*, Par. 1834, p. 510—512.

[2]) Van soortgelijken inhoud is ook het Werk van J. LUNDIUS, *Heiligdommen, godsdiensten en gewoonten der Joden*, Amst. 1726. 2 Deelen f°., hetwelk echter meer over de aloude Joden handelt.

meen rijke bijdragen tot de innerlijke Geschiedenis des Joodschen Volks.

IV. WERKEN OVER JOODSCHE LETTERKUNDE.

Op het voetspoor van REUCHLIN hadden de geleerden der Hervormings-eeuw, een MUNSTERUS, FAGIUS, BIBLIANDER, zich met grooten ijver op de Rabbijnsche geleerdheid toegelegd. In de zeventiende eeuw begonnen de mannen der Roomsche Kerk, welke allengs van den ontvangen schok herstelde, de bouwstoffen te bewerken, die door de Vernuften der zestiende tegen haar gebezigd waren. De geleerde JULIUS BARTOLOCCI DE CELENO zond ten jare 1675 te Rome zijne vermaarde *Bibliotheca magna Rabbinica*, in 3 foliodeelen, in het licht; bij welke later nog twee supplementbanden gevoegd werden. De Nederlandsche Orientalist RELAND was voornemens eene verkorting van dat verbazend omslachtige Werk te geven, doch werd daarin door den dood verhinderd [1]). Zijn ontwerp is naderhand uitgevoerd door den kundigen en naauwkeurigen DE ROSSI, wiens *Dizionario Storico*, tot op het einde der achttiende eeuw vervolgd, een zeer nuttig handboek der Joodsche schrijvers en geleerden uitmaakt [2]).

Op BARTOLOCCI volgde J. C. WOLFF, Hoogleeraar te Hamburg, die eene schatkamer van geleerdheid over dit vak leverde, onder den titel van *Bibliotheca He-*

---

[1]) WOLFF, *Bibl. Hebr.* Vol. I, p. 9.

[2]) Het Woordenboek van DE ROSSI is in het Hoogduitsch vertaald door C. H. HAMBERGER, Leipz. 1839, 4°.

braea, sive notitia tum Auctorum Hebraeorum cujuscunque aetatis, tum Scriptorum qui vel Hebraïcè primum exarata, vel ab aliis conversa sunt, ad nostram usque aetatem deducta. Hamb. 1705–1733, 4 Vol. in 4°. Dit Werk is de vrucht eener verbazend uitgestrekte kennis van geschrevene en gedrukte boeken; voor het overige eene compilatie zonder eenigen vorm of smaak, en zelfs bezwaarlijk in het gebruik. Het is niet veel meer dan de verslaggevende catalogus eener veelbevattende boekerij van Hebreeuwsche schriften [1]).

Ook in Spanje heeft men zich met de Joodsche Letterkunde bezig gehouden. In het jaar 1781 werd in de Koninklijke Boekdrukkerij te Madrid in het Spaansch uitgegeven eene *Bibliotheca Española*, door Don JOSEPH RODRIGUEZ DE CASTRO, waarvan het Eerste Deel bevat *la Noticia de los Escritores Rabinos Españoles, desde la epoca conocida de su literatura hasta el presente.* (Geschiedenis der Spaansche Rabbijnsche Schrijvers sedert den vroegst bekenden tijd hunner letterkunde tot op onze dagen.) Dit Werk is met veel vlijt en kunde bearbeid, en levert ook behartigenswaardige bijdragen op, over vele uit Spanje in Nederland uitgewekene geleerde Rabbijnen en andere Schrijvers van het Joodsche Volk.

Behalven deze drie voorname Werken bevatten onderscheidene boven voor de Volksgeschiedenis zelve aangehaalde Auteurs meer of min belangrijke bijdragen of opgaven betreffende de Joodsche Letterkun-

---

[1]) Bij dit Werk behoort een Supplement van JO. CHR. KOECHER. Zie CLARISSE, *Encyclop. theol.*, p. 131.

de, inzonderheid BASNAGE, DU LIGNON en LÖWISOHN; waarbij ten slotte nog mag gevoegd worden het Werk van den Hoogduitschen Israëliet S. E. BLOGG, (בניין שלמה *Aedificium Salomonis*, Hamb. 1831,) in hetwelk vooral zorgvuldig is melding gemaakt van de taalkundige Werken, door welke zich in de verschillende eeuwen Joodsche geleerden onderscheiden hebben; een geschrift, dat men vooral voor de laatste tijden met vrucht kan raadplegen.

Wanneer men let op den verbazenden omvang der nasporingen, die eene Geschiedenis der Joden, vooral ook in Nederland, vordert, en de moeielijkheid om in het beschrijven dier Geschiedenis de wenschelijke eenheid en orde te bewaren, dan vleit zich de Schrijver, in het volbrengen van deze niet gemakkelijke taak op eenige toegevendheid te mogen rekenen. Het deed hem bij het ontwerpen dezer *Proeve* (want hij zou schroomen, bij het bebouwen van een nog zoo weinig bearbeid veld, zijn Werk voor iets meerder uit te geven), een bijzonder genoegen, dat het Genootschap, door de opgegevene Prijsvrage niet nader te bepalen, het standpunt en de wijze, waarop deze Geschiedenis zou moeten geschreven worden, aan den Auteur zelven heeft overgelaten. Hij zal het onderwerp dus beschouwen uit een Christelijk-nationaal oogpunt. De Historie, die hij wenscht te beschrijven, is niet zoo zeer de geschiedenis van godsdienstige meeningen, van eene godsdienstsecte, van een kerkgenootschap, als wel van eene *Natie*, van de

Joodsche natie, voor zoo verre zij op Nederlandschen bodem gevestigd, daar geleefd, gebloeid, zich ontwikkeld heeft [1]). Zoo slechts, dunkt ons, kon die Historie door een geschied- en letterkundig Genootschap bedoeld worden. Christelijk zal het standpunt zijn, in zoover de Schrijver de Geschiedenis beschouwt als Christen, niet begeerende zijne beginselen te verloochenen voor die eener kleurlooze onzijdigheid, die tot éénige geloofsleuze aanneemt, dat men geene geloofsleuze behoort te hebben, of althans te vertoonen. Het is zijne stellige overtuiging, dat men in geene aangelegenheid des levens tot een zoo bloot ontkennend standpunt kan geroepen worden, en dat niemand het ter goeder trouw kan vorderen [2]). Met die overtuiging is echter zeer wel bestaanbaar, niet slechts eene geheel onbevooroordeelde algemeene menschenliefde, maar ook in het bijzonder eene groote mate van ingenomenheid met het Volk der goddelijke uitverkiezing; en wij erkennen zelfs geen Christendom voor echt, dan hetwelk die menschenliefde en die innige belangstelling met zich brengt en betoont.

---

[1]) Dit ligt ook reeds opgesloten in de bewoording: *Geschiedenis der* JODEN *in Nederland.* Immers, »dán, wanneer zij zich in betrekking tot andere Volken vertoonden, en zich nevens deze *als Volk* voordeden, heetten zij *Joden.* Overal echter, waar van inwendige aangelegenheden, nog meer waar van godsdienstige betrekkingen zake is, heeten zij *Israëlieten.*" Dit is in het breede betoogd in een opstel *Over den naam van* ISRAËLIET *en* JOOD, in de *Jaarboeken voor Israëlieten*, 1838, bl. 360—364.

[2]) *Die Quelle der Begeisterung des Geschichtschreibers liegt in dem Gemüth, in der Theilname an dem Menschlichen; mithin nicht in der Region des Wahrscheinlichen oder Möglichen, sondern in der ihm eigenen Region des Wirklichen. Und auf diese*

Het gekozen standpunt doet als hoofdvoorwerp dezer behandeling voorkomen: het nationaal bestaan des Volks tot op de inlijving in het Nederlandsche Volk ten jare 1796, toen het van den staat eener meer of min zelfstandige Natie, tot dien van eene Gezindheid, later tot dien eens Kerkgenootschaps overging; eene verandering, die eerst haar volle beslag gekregen heeft, toen ons Volk, na het doorloopen van eenen kring van omwentelingen, op de puinen van vorige, elkander opgevolgd hebbende Staatsregelingen, tot een nieuw vaster geordend bestaan geraakte. Met de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden is dus eigentlijk ons ontwerp voltooid, en het bestek onzer Geschiedenis gesloten. Wij houden ons aan dit standpunt als het onze; maar wij sluiten daardoor de beschouwingswijze van anderen geenzins uit. Het zou ons niet anders dan aangenaam kunnen zijn, zoo eene meer bekwame hand, zoo eene meer geoefende pen de Geschiedenis der Joden uit een verschillend oogpunt bewerkende, eene andere wijze van behandeling volgde; en, bij voorbeeld, zich de Geschiedenis van het Israëlitische ***Kerkgenootschap*** steeds als hoofddoel voorstellende, goedvond om de Historie van het nationale bestaan

---

Weise trägt der Geschichtschreiber sein eigenes Ich in den Stoff hinüber, den er bearbeitet: er muss diess thun, weil er ihn sonst gar nicht würdig bearbeiten könnte; und er darf diess thun, denn weit entfernt dadurch entstellt zu werden, erhält vielmehr sein Stoff diejenige Wahrheit, welche wir die menschliche Wahrheit genannt haben. — HEEREN, *Historische Werke*, Gött. 1823. Th. VI, S. 438, 439.

der Joden enkel te beschouwen als voorbereiding tot de inlijving (sedert 1796) in de Christennatie, en tot de vorming (sints 1814) van het Kerkgenootschap, met gelijk burgerrecht, maar zonder zelfstandig volksbestaan, om uit dit oogpunt te onderzoeken: »of en wat de Godsdienst en de Maatschappij hebben gewonnen of verloren bij de uitstrekking van het Nederlandsche burgerrecht tot een gedeelte der landzaten, die vroeger slechts ondervonden hadden »eene zachte ballingschap en eene niet harde herbergzaamheid." "
Wij voor ons stellen als ons beginsel op den voorgrond de volgende woorden van een algemeen geacht en allezins achtenswaardig Christen-Staatsman en Schrijver, welke hij, kort voor zijnen dood, der pas aangevangene negentiende eeuw als toeriep:

»De Christenheid moet de Joodsche Natie blijven beschouwen met opmerkzaamheid, met liefde, met geloof en hope, dat zij eens verzameld en hersteld zal worden; en dat Jeruzalem niet langer door de Volkeren zal vertreden worden, en Kanaän onvruchtbaar blijven, dan tot dat de tijden der Volken zullen voorbijgegaan zijn. De Christenheid moet, gelijk ik reeds zeide, blijven zien en biddend wachten op Hem, die alle dingen schoon maakt op Zijnen tijd, en die eens, na het laatste strafgericht, Zijn Land en Zijn Volk volkomen verzoenen zal [1])."

---

[1]) (H. VAN ALPHEN,) *Predikt het Evangelium allen creaturen*, ('s Grav. 1803), bl. 347, 348.

EERSTE GEDEELTE.

GESCHIEDENIS DER JODEN IN NEDERLAND GEDURENDE DE MIDDENEEUWEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

VAN DE VROEGSTE TIJDEN AF TOT OP DEN EERSTEN KRUISTOCHT.

Het is een treffend verschil, dat men waarneemt bij de vergelijking van de vroegere en latere lotgevallen der Joden. Zoolang nog DAVIDS regerend Vorstenhuis, en de Stad en het Heiligdom het midden en steunpunt hunner nationaliteit uitmaakten, was Israëls Volk het meest afgeslotene, het bij uitnemendheid afgezonderde onder alle de Volkeren des Aardbodems; bij landbouw en veeteelt aan eigen grond gehecht, minder geschikt voor handelsverkeer, zelfs door onderscheiden voorschriften zijner Wetgeving en door zijne zeden van den handel afkeerig; verbonden onderling door één groot denkbeeld tegenover de vreemde Volkeren: de Eenheid van God, door ééne groote heilverwachting uit hun eigen boezem: den Messias der belofte, de Hoop der vaderen.

Door de wegvoering der Tien Stammen naar het Oosten, en de Babylonische ballingschap der overige, begon dat Volk verstrooid te worden in alle landen; maar het herstel van Jeruzalem en den Tempel deed ook het godsdienstig middenpunt der nationaliteit herleven; en de feestverzamelingen naar de Wet, waren wederom de banden, die de leden der verstrooide Natie met dat middenpunt vereenigden.

De eeuwenlang beloofde Koning verscheen. Hij werd door Zijn Volk niet erkend, niet aangenomen, maar versmaad en verworpen. Nu werd het Rijk aan Israël ontnomen voor eenen tijd, om tot de Heidenen te worden overgebracht; nu werd de Joodsche Natie, onder alle hemelstreken verspreid, een groot lichaam, welks leden overal, welks hoofd nergens meer gevonden wordt. Evenwel bleven die leden, door een gevoel als van eenheid in oorsprong en bestemming verbonden, steeds tot elkander neigen en trekken; alom als vreemdelingen gehuisd, was hun verblijf nergens volkomen gevestigd; en zoo werden de Koophandel en handelsbetrekkingen van de onderscheiden gewesten des toen bekenden aardbodems, hun even natuurlijk levenselement, als weleer de landbouw en veeteelt geweest was [1]).

In het Romeinsche Rijk werden dan ook Joden en kooplieden dikwijls als eenzelvig beschouwd, en doorgaans met een' blik van minachting aangezien. Beiderlei soort van menschen werden door de Keizer-

---

[1]) Deze opmerking is reeds gemaakt en zeer juist ontwikkeld door den geleerden Schrijver van de *Recherches sur le Commerce*, Vol. II, Part. II, p. 133.

lijke wetten uitgesloten van alle hofdiensten, terwijl als onwettig beschouwd werden: »de kinderen dergenen die, van adelijken stand zijnde, getrouwd waren met gemeene lieden, als kooplieden, slaven, herbergiers, tooneelisten, en dochters dergenen, die een huis van ontucht gehouden hadden, of veroordeeld waren geweest om met de wilde beesten te vechten [1]). De Joden waren evenwel nog niet verstoken van de bevoegdheid tot het waarnemen van ambten en posten, of het uitoefenen van burgerlijke rechten. Men ziet hen in die dagen aan de zamenstelling der gemeenteraden deelnemen, als voogden van minderjarigen, die echter niet aan hun huis mochten worden opgevoed, optreden, en verscheidenerlei beroepen uitoefenen [2]). Eerst met en na de verovering des Romeinschen Rijks door de Noordsche stammen, wier geheele volksbestaan op het krijgswezen gegrond was, werden zij, van de krijgsdienst uitgesloten, even daardoor onbevoegd om aan eenige maatschappelijke betrekking deel te krijgen, en bleef hun eenen tijd lang alleen de vrije oefening hunner Godsdienst en de Koophandel vergund. Van dien tijd af schijnen zich de Joden vooral aan den Handel te hebben overgegeven [3]).

---

[1]) *Cod. Theod.* Lib. VIII, T. 17.

[2]) Const. 10 Cod. *de Decurion.* Fr. 15, § 6 D. *de Excus. Tut.* et Const. 2 C. *Ubi pupillus educari*, etc.

[3]) Dus verklaart ook MALO (*Hist. des Juifs*, p. 156, 157) de oorzaak van den handelgeest der Joden. *L'un des effets de l'invasion des barbares du Nord fut la ruine du commerce. Ces barbares, adonnés entièrement aux armes, en faisaient fort peu de cas. Il fut abandonné aux Juifs, qui généralement méprisés, se trouvèrent à la*

Het is waarschijnlijk, dat de Joden zich in het noorderlijker gedeelte des Romeinschen Rijks het eerst in het gevolg der legerbenden hebben verspreid. Bij de verschijning van Romeinsche legers op vreemd grondgebied, ziet men de krijgsbenden vergezeld van handelaren, die het leger ruim zoo zeer volgden om den buit, bij de strooptochten gemaakt, op te hoopen, als om voorraad van die behoeften aan te voeren, welke in de overheerde landen niet konden worden aangeschaft [1]). Ook buiten het eigentlijke grondgebied des Rijks vestigden zich Romeinsche handelaars, onder bescherming van eene soort van handelsrecht, door TACITUS *Jus commercii* genoemd [2]). In geval van opstand waren zij wel eens de eerste slachtoffers, zoo als bij den opstand der Trevieren onder JULIUS FLORUS. Londen was eene handelplaats reeds onder het bewind van AGRICOLA, en de Koophandel was bereids ten tijde van CIVILIS in Keulen gevestigd [3]). Het is juist ook te Keulen dat men reeds vroeg Joden gevestigd vindt. Keizer KONSTANTIJN bepaalt in een Besluit van het jaar 321, dat de Joden zich niet aan het lidmaatschap van den gemeenteraad dier stad (*curia*) zouden mogen onttrek-

---

fois exclus des charges civiles et militaires. Verg. vooral BEUGNOT, *Les Juifs d'Occident*, Part. II, p. 28–38.

[1]) CAESAR zegt van de Gallische volkeren aan den Rijn: *Mercatoribus est ad eos aditus magis eo, ut quae bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem ad se adportari desiderent. — De Bello Gall.* Lib. II, Cap. 4.

[2]) *Annal.* Lib. II, Cap. 62.

[3]) Zie VAN ASCH VAN WIJK, *Over het Handelsverkeer der Stad Utrecht*, 1e. Stuk, bl. 49, 51.

ken [1]); en in een ander Keizerlijk Rescript vindt men er sporen van, dat zij destijds in het Belgische Gallië reeds Synagogen hadden [2]). Van daar verspreidden zij zich naar al die plaatsen der Belgische gewesten, waar de Romeinen hunne volkplantingen hadden aangelegd [3]), in zonderheid te Tongeren en Doornik [4]), en tevens, waarschijnlijk langs den drukbevaren Rijn en de Maas, tot zeewaarts toe. Maar Keulen bleef toch steeds de voorname plaats, waar men, tot op den ondergang des Romeinschen Rijks, de nakomelingen van ABRAHAM gevestigd aantreft en bloeiende door den handel.

Welke de lotgevallen der Joden bij de inneming

---

[1]) Const. 3. Cod. Theod. *de Judaeis Coelicolis et Samaritanis.* Het is eene zeer juiste aanmerking des geleerden Schrijvers van het *Geschiedkundig overzicht van het Verkiezingstelsel in Nederland*, bl. 58, dat de weinige burgerzin, blijkende in dit gedwongen deelnemen aan het lidmaatschap der gemeenteraden, een der zekerste voorteekenen was van den aanstaanden val des Romeinschen Rijks.

[2]) Const. 2 Cod. Theod. *de Metatis.*

[3]) DE BOISSY, *Dissertations pour servir à l'Histoire des Juifs*, Part. II, p. 3, schrijft omtrent hunne verspreiding over deze gewesten het volgende: *Les Juifs n'habitèrent d'abord que la partie de la Belgique où les Romains avaient fondé de puissantes colonies. Ils pénètrèrent ensuite dans l'intérieur de la Gaule septentrionale, à mesure que les nations qui la peuplaient, se civilisèrent, et s'adonnèrent au commerce. Leur nombre était déjà très considérable dans la Narbonnaise, d'où par la succession des tems ils se répandirent dans la Celtique, ou la Lyonnaise, et dans l'Aquitaine. Ils se fixèrent principalement dans la première de ces Provinces* (la Belgique), *conquise par les Romains plus de cent ans avant l'ère chrétienne, parceque c'était alors la plus florissante portion des Gaules.*

[4]) *Revue Orientale* (Brux. 1841), p. 43.

van Keulen in 449 door MEROVEUS, of eenigen tijd later bij de verwoestingen van ATTILA geweest zijn, blijkt niet uit de Geschiedenis; maar zeker is het, dat zij weldra onder de Franken en andere Duitsche volken het winstgevend bedrijf voortzetten, dat zij onder de Romeinen begonnen hadden, en dat zij zich allengs van den Koophandel, vooral in Frankrijk, waartoe destijds een groot deel der Nederlanden behoorde, meester maakten [1]).

Zoodra de Frankische Koningen het Christelijk geloof hadden omhelsd, begonnen zij zich naar den woesten geest en de ruwe wijze dier tijden op de toebrenging der Joden in hunne landen tot de Christenkerk toe te leggen. Reeds CHILPERIK, die over Oost- en Westfrankrijk (*Austrasië* en *Westrasië*) regeerde, noodzaakte de Joden die zich toen in zijn gebied bevonden, om zich tot den laatsten man toe te laten doopen [2]). Evenwel had deze Vorst een Jood, genaamd PRISCUS, die in blakende gunst bij hem stond en hem als muntmeester diende. Deze kocht onder anderen een aantal oude stukken voor hem op, van welke hij en zijne opvolgers nieuwe munten lieten slaan [3]). Het blijkt ook van elders, dat er in het Rijk der Franken een aantal Joden bleef wonen, die het Chris-

---

[1]) SCHMIDT, *Geschichte der Deutschen*, Th. II, S. 141, 142, en FISCHER, *Geschichte des Teutschen Handels*, Th. I, S. 137. Het Rijk der Franken werd noordelijk en westelijk door de Maas en de Noordzee begrensd.

[2]) GREGOR. TURON. Lib. IV, cap. 46.

[3]) *Histoire de France par* VELLY, T. I, p. 30 etc. Edit. in 4°; aangehaald door den Schrijver der *Recherches sur le commerce*, T. II, P. II, p. 139.

tendom niet, of niet dan in schijn hadden aangenomen. Door een bevelschrift van CHILDEBERT werd den Joden voorgeschreven, zich gedurende de laatste helft der heilige week binnen hunne huizen te houden, ten einde bij gelegenheid van het hooge feest geene straatkrakeelen of vechterijen mochten voorvallen [1]). In de Wetten der Franken werden geene Joodsche huwelijken toegelaten, tenzij in eene Christenkerk gesloten, na voorloopige beschikking omtrent den bruidschat, even als dit bij de echtverbindtenissen der Christenen plaats had, en bevestigd door den bisschoppelijken zegen[2]). Deze verordening doet zien, dat de Joden destijds in de Frankische gewesten talrijk genoeg moeten geweest zijn, om algemeene wetbepalingen te hunnen opzichte noodzakelijk te maken, gelijk ook daaruit blijkt, dat reeds GREGORIUS I in 590 aan THEODERIK en THEODEBERT in een' zijner brieven verwijt, dat de Joden in hunne Rijken zoo ongestoord handel in Christenslaven dreven [3]).

Geen der Frankische Koningen schijnt zich met

---

[1]) PERTZ, *Monumenta Germaniae historica*, Vol. III, N°. 1.

[2]) *Illud omnibus modis observandum fore praecipimus, ut si quis Christianus vel Christiana, aut Judaeus vel Judaea, noviter nuptiale festum celebrare voluerint, non aliter quam cum praemisso dotis titulo, quod in Christianis salubri institutione praeceptum est, vel sacerdotali benedictione intra finum sanctae ecclesiae percèptâ, conjugium cuiquam permittimus. Quodsi absque benedictione sacerdotis quisquam Christianorum vel Hebraeorum noviter conjugium duxerit, vel solemnitatem legis prae dotali titulo in quocunque transscenderit, aut centum Principi solidos coactus exsolvat, aut centum publice verberatus flagella suscipiat.* — *Leges Francorum*, Lib. VII, Tit. IV, Const. I.

[3]) GREGORII *Epist.* Lib. VIII, N°. 114.

meer ijver op de bekeering der Joden te hebben toegelegd, dan DAGOBERT I. Deze Vorst, der Geestelijkheid zeer genegen, wien het niet minder om de bekeering der Heidenen dan der Joden te doen was, heeft ook, gelijk men weet, de eerste Christenkerk onder de Friezen gesticht. Hij verzamelde ten jare 629 de Bisschoppen van geheel zijn Rijk bijeen, en deelde hun de uitnoodiging mede, die hij van Keizer HERACLIUS ontvangen had, om de Joden op straffe van verbanning te noodzaken tot de aanneming des Christelijken geloofs. De Vergadering beaamde zijn voornemen om aan deze uitnoodiging te voldoen; en op 's Konings last werd nu aan al de Joden, die zich in zijn gebied bevonden, bevolen, om zich onverwijld te laten kerstenen, of het Land te verlaten: een bevel, dat met groote strengheid werd uitgevoerd [1]). Er zullen dus wellicht ook in de Kerk van Utrecht bij die gelegenheid Joden gedoopt zijn [2]).

Met het uitsterven van den stam der Merovingische Vorsten schijnen de Joden wederom vrijer adem gehaald te hebben. PEPYN, de Vader van KAREL *den Groote*, was hun niet ongunstig; mogelijk wel uit Staatkunde, om hen van de geneigdheid, die zij den Saracenen steeds betoond hadden, terug te brengen.

---

[1]) FREDEGARII *Chronicon*, Cap. 65 bij DUCHESNE, *Historiae Francicae Scriptores*, T. I, p. 758. Volgens sommigen zouden de verdrevene Joden toen reeds het gebruik van wisselbrieven hebben uitgevonden; doch waarschijnlijker had dit eerst op het einde der twaalfde eeuw plaats. Zie MONTESQUIEU, *Esprit des Lois*, Liv. XXI, Chap. 21.

[2]) Zie de *Gesta Dagoberti*, bij DU CHESNE, T. I, p. 580. De Geschiedenis der Joden onder de Merovingische Vorsten is naauwkeurig beschreven door BEUGNOT, *Les Juifs en Occident*, A. p. 65—73.

Althans hij bevestigde hun de belangrijke vrijheid om allodiaal eigendom te bezitten en daarover naar goedvinden te beschikken [1]. KAREL *de Groote* ging nog verder, stond hun op onderscheidene plaatsen Synagogen en scholen toe, en veroorloofde hun zelfs om te Keulen openbare bedieningen te bekleeden. De Aartsbisschop AGOBARD van Lyon beklaagt zich, dat de Hofcommissarissen, om der Joden wille, de jaarmarkten van den zaturdag op een' anderen dag verzet hadden, en zelfs wel eens de bepaling van den dag aan hunne keus overlieten [2]. De Koophandel was bijkans uitsluitend in hunne handen; zelfs den Zeehandel dreven zij menigvuldig in de Frankische havens [3]. Ook werden hun tot de heilige vaten toe uit de Kerken meermalen verpand, zoodat de Keizer zich genoodzaakt vond, om in eene bijeenkomst, gehouden te Nijmegen in het jaar 806, op welke ook de Utrechtsche Bisschop HARMAKAR tegenwoordig was [4], aan de Bisschoppen en Abten te bevelen, om wel toe te zien dat de kerkelijke kleinodiën niet door onachtzaamheid of bedrog van hen, aan wier bewaring zij

[1]) *Histoire générale du Languedoc*, Liv. IX, p. 522.

[2]) DE ROYE, *De missis dominicis*, col. 158, aangehaald bij FISCHER, *Gesch. des Teutschen Handels*, Th. I, S. 138, 139.

[3]) SCHMIDT, *Geschichte der Deutschen*, Th. II, S. 141, 142. Toen KAREL *de Groote*, zich eens met eenigen zijner hovelingen in eene Frankische havenstad bevindende, het middagmaal gebruikte in een vertrek dat uitzicht had op de zee, en eenige vaartuigen, welke de kust langs zeilden, de aandacht der dischgenooten trokken, kwam bij sommigen aanstonds het vermoeden op, dat dit schepen konden zijn van Joodsche kooplieden. Men zie het verhaal des monniks van St. Gallen bij PERTZ, Vol. II, p. 757, 758.

[4]) H. VAN WIJN, *Huiszittend leven*, 1e. Stuk, bl. 85.

waren toebetrouwd, mochten verloren gaan [1]. Voorts werden strenge wetsbepalingen ingevoerd om den woekergeest der Joden te fnuiken, op straffe van verbeurdverklaring van goederen, en afkapping, indien daarbij de belangen der Kerk verkort waren, van de rechterhand [2]. Ook werd den Joden bij dezelfde gelegenheid het verkoopen van leeftocht en wijn ten strengste verboden, op straffe almede van verbeurdverklaring en gevangenis; een bewijs, dat men meende voor vergiftiging, of althans voor vervalsching van spijzen en dranken van hunne zijde te vreezen te hebben. Eindelijk werd ook een formulier van zuiveringseed voor Joden voorgeschreven, waarbij zij met een' Hebreeuwschen, of wanneer die niet voorhanden was, Latijnschen Pentateuchus, in de rechterhand omhoog geheven, moesten verklaren, aan de aangedragene misdrijven onschuldig te wezen [3].

Karel *de Groote* gebruikte gaarne Joden tot het voeren van onderhandelingen van staatkundigen aard. Hij had menigvuldigen omgang met een' Joodschen koopman, die dikwijls naar Palestina reisde, en hem

---

[1]) Pertz, Tom. III, p. 287, 364. *Quia dictum est nobis quod negotiatores Judaei nec non et alii gloriantur, quod quidquid eis placeat, possint ab iis emere.*

[2]) Pertz, T. III, p. 194.

[3]) Bij Pertz, T. III, p. 194, komen uit twee onderscheidene handschriften twee verschillende formulieren van dezen zuiveringseed voor, die èn onderling, èn met later voor Joden voorgeschreven eedsformulieren verdienen te worden vergeleken. Een andere eed, bij wijze van vragen en antwoorden af te nemen, komt voor bij Beugnot, *Les Juifs en Occident*, A. p. 112—115.

kostbare zeldzaamheden, en ook wel staatkundige berichten, mede uit het Oosten overbracht [1]). Bekend is het gezantschap van den westerschen Monarch bij den Perzischen Kalif HAROUN AL RASCHID, aan welks hoofd een Jood, genaamd IZAAK, geplaatst was, die twee jaren later met kostbare geschenken naar Aken terug keerde, nadat twee van zijne reisgenooten op den tocht overleden waren [2]). Over het geheel schijnt de scherpzinnige Vorst de schranderheid der Joden en hunne geschiktheid voor dergelijken staatshandel zeer te hebben op prijs gesteld; ook misschien bij hen eenige meerdere beschaving dan bij gewone Christenleeken te hebben waargenomen: en daarom niet, gelijk zijne Voorgangers uit den Merovingischen stam, die strenge maatregelen tot hen te hebben uitgestrekt, van welke hij de ruwe en onbeschaafde Heidenen, die hij noodig oordeelde tot het Christendom te dwingen, nimmer verschoonde [3]).

LODEWIJK *de Vrome* gaf onderscheidene proeven van zijne begeerte, dat de Joden gelijke bescherming met zijne overige onderdanen mochten genieten. Hij richtte zich in zijne regering over hen in het algemeen naar de door Paus GREGORIUS reeds jegens hen geuite welwillende gezindheid [4]), en breidde zelfs

---

[1]) Zie het Geschiedwerk van den monnik van St. Gall, *De gestis Caroli Magni*, Lib. I, Cap. 18.

[2]) EGINHARDUS, *Vita Caroli Magni*, Cap. 14.

[3]) MURATORI, in zijne *Annales* verhaalt (volgens de aanhaling van den Schrijver der *Recherches sur le Commerce*, T. II, P. II, p. 137), dat KAREL *de Groote* onderwezen was door eenen Letterkundige, die te eeniger tijd een' geleerden redetwist had gehad met eenen Jood, genaamd JULIO. Tom. IV, p. 380.

[4]) Zie GREGORII MAGNI *Opera*, Lut. Par. 1675. Tom. II, p. 1057,

de vrijdommen nog uit, hun door zijnen Vader en Voorganger verleend. In een Bevelschrift, hetwelk hij den Jood DOMAT RABBI en zijnen kleinzoon SAMUEL liet uitvaardigen, leest men: »dat de Keizer deze personen in zijne bijzondere bescherming nam, en aan al degenen die het tegenwoordige Decreet zouden lezen, verbood, hen op eenigerlei wijs in het rustig bezit hunner goederen te storen, of hunne eigendomsrechten op eenigerlei wijze te verkorten." Ook zouden deze Joden van alle de navolgende soorten van belastingen zijn vrijgesteld: als van

het *Teloneum;* eene belasting op waren die te scheep gebracht werden;

het *Paraverdum*, paardengeld, hetwelk men opbracht om Keizerlijke beambten of krijgsvolk op reis van paarden te voorzien;

het *Mansionaticum*, of kwartiergeld, waarmede de inlegeringen werden afgekocht;

het *Pulveraticam*, een soort van handgeld, hetwelk de landlieden opbrachten, doch dat later van de grondeigenaars werd gevorderd;

het *Capitaticum* of heininggeld, voor de afsluiting van de openbare landerijen;

het *Pontaticum*, of bruggegeld;

het *Tranaticum*, of sledegeld; een vrachtgeld, dat bij het vervoer der goederen met sleden werd opgebracht;

het *Coenaticum*, voor den leeftocht, waarop de legerbenden op hunne marschen aanspraak hadden [1]).

---

242 (in *Epist. ad Paschasium Episcopum, de Judaeis non opprimendis*).

[1]) DANIEL, *Histoire de France*, T. VI, p. 619 aangehaald bij JOST,

De Keizer behield zich voor, om over geschillen tusschen Joden, zooverre zij niet door scheidslieden, uit hunne Rabbijnen genomen, konden bijgelegd worden, in het hoogste beroep uitspraak te doen. Hij had te dien einde een' bijzonderen Minister voor de aangelegenheden der Joden aangesteld, die onder de benaming van *Magister Judaeorum* bekend stond [1]. Deze instelling schijnt den grond uit te maken van het beschermheerschap, dat de Duitsche Keizers zich in lateren tijd over de Joden toekenden, en dat allengs in eene onbeperkte vrijmacht overging.

De Joden schijnen zich in dezen tijd vooral ook op de Geneeskunde te hebben toegelegd. Keizer LODEWIJK had eenen Jood, ZEDEKIAS genaamd, tot lijfarts, die ook zijnen Zoon KAREL *den Kale* bediende. Volgens het getuigenis van eenen tijdgenoot, HINKMAR, zou hij zijnen Koninklijken Meester vergiftigd hebben [2]. Dit bericht schijnt echter minder aannemelijk, aangezien de Joden onder KAREL *den Kale* niet alleen gelijke bescherming en gunst als onder zijnen Voorganger genoten, ook aan het Hof, maar zelfs zich in vermeerderde voorrechten mochten verheugen. Onder dezen Vorst toch had er bijkans eene volko-

---

Geschichte der Juden, Th. VI, S. 52, 53. De Frankische Vorsten drukten hunne onderdanen over het algemeen door buitengemeen veelvuldige lasten. KLOTARIS vorderde het derde gedeelte van alle inkomsten der Kerk, CHILPERIK een achtste van iederen wijnoogst, en LODEWIJK *het Kind* van vier tot vier jaren, het twintigste gedeelte van alle inkomsten hoegenaamd. Zie BODINUS, *de Republ.* Lib. VI, Cap. 2, p. 1025.

[1] JOST, *Gesch. der Juden*, Th. VI, S. 54.

[2] Zie deze bijzonderheid medegedeeld en wederlegd in de *Histoire des Médecins Juifs*, in de *Revue Orient.* 1841, p. 311, 312.

mene gelijkstelling plaats tusschen Joden en Christenen [1]).

Sedert de klem der regering in de handen der Karolingen verzwakte, en ten gevolge daarvan de feodale regeringloosheid de overhand nam, werd het lot der Joden veel minder gunstig. Door de machtig geworden leenmannen, die inderdaad kleine tyrannen (doorgaans gevaarlijker dan de groote) waren, werd het verleende voorrecht om allodiale goederen te kunnen bezitten, den Joden willekeurig onttrokken, zelfs werden zij vaak niet-erfrechtig (*main mortable*) verklaard [2]), waardoor dan bij den dood van eenen Jood alle zijne goederen aan den eigenmachtig geworden leenman vervielen. Hierbij kwam de haat, welken zij zich op den hals gehaald hadden door het opkoopen van Christenslaven, die zij, of voor zich zelve hielden en niet zelden uit godsdiensthaat kwalijk handelden, of ook wel aan de Saracenen in Spanje verkochten; een bedrijf, waartegen reeds de Romeinsche Christenkeizers door gestrenge wetsbepalingen hadden gewaakt [3]), en waar ook de Pausen steeds tegen geijverd hebben [4]). De lagere Geestelijkheid, die steeds kwalijk tegen de Joden gezind was, begon thans ook het hoofd weder op te steken, en

---

[1]) *Revue Orientale*, p. 44.

[2]) Men zie het werk van BRUSSEL, *sur l'usage général des fiefs en France*, Liv. II, ch. 39, vooral p. 620; en BEUGNOT, *Les Juifs en Occident*, A. p. 82. suiv.

[3]) Zie den Titel van het Theodosiaansche Wetboek: *Ne Christianum mancipium Judaeus habeat.* Lib. XVI. T. 9.

[4]) Men zie den Brief van GREGORIUS I aan den Prefect van Sicilië (*Operum* T. II, p. 169 B.), en dien aan Bisschop VENANTIUS (T. II, p. 174 H.).

zoo werden zij genoodzaakt geheele streken te verlaten, in welke zij nog kortelings de ruimste welvaart genoten hadden, en hunne vaste goederen te verkoopen of prijs te geven. Deze teruggang werd eenigen tijd later voltooid door de verbazende slagen, den toenmaligen handel toegebracht door de dolle stroop- en plundertochten der Noormannen. Behalven de verwoestingen die zij zelve aanrichtten, werden nog de brandschattingen, die zij van de Koningen afvorderden, veelal op het vermogen der handelaren geheven. Zoo moesten tot het opbrengen der 4000 Pond zilver, die KAREL *de Kale* als schatting aan de Noormannen beloofd had, alle kooplieden, zonder onderscheid, het tiende gedeelte van hunne bezittingen afstaan [1]). Vroeger had reeds dezelfde Vorst ten voordeele der Kerk eene belasting aan den handel opgelegd, in welke alle Christenkooplieden een elfde gedeelte hunner winsten, de Joden een tiende van de hunne, hadden moeten opbrengen [2]).

Hierbij kwam nog het gewone onheil der Joden, die van iedere volksramp de schuld moesten dragen. Vroeger waren zij beschuldigd geworden, de Saracenen tegen de Christenen behulpzaam te zijn geweest; thans betichtte men hen, de Noormannen te hebben ingeroepen. Een Jood, die door zijn' rijkdom de algemeene wangunst opwekte, werd aangeklaagd den inval der woeste Noren in het Luiksche gebied te

---

[1]) FISCHER, *Geschichte des Teutschen Handels*, Th. I, S. 139.

[2]) PERTZ, Tom. III, p. 540. De Joden worden in dit Decreet *Cappi*, d. i. *circumcisi* genoemd. 't Is hetzelfde woord, waar het Hollandsche *kapoen* van afkomt. Zie BILDERDIJKS *Geslachtlijst der N. D. Naamwoorden*, Dl. II, bl. 43.

hebben bevorderd, op de pijnbank gebracht, en door de hevigheid der smart tot bekentenis gedwongen. Hij werd met den dood gestraft, en zijne goederen verbeurd verklaard; waarop de Graaf al de Joden, die zich in zijne stad en haar gebied bevonden, daar buiten dreef, ofschoon hun deelgenootschap aan het ware of vermeende misdrijf van hunnen geloofsgenoot nergens uit gebleken was [1]).

Evenwel, de krijgstochten der Noormannen, hoe verderfelijk bij den aanvang voor het verkeer en den handel der Volkeren, hebben ten laatste toch ook moeten medewerken om die beide tot meerdere ontwikkeling te voeren. Gelijk de Fenix uit zijne assche verrijst, of zoo als de overstroomingen des Nijls, bij het terugtreden der wateren, eene vermeerderde vruchtbaarheid des bodems achterlaten, zoo zien wij ook, bij het afnemen dezer krijgsondernemingen, de onderlinge gemeenschap der steden en landen met een' vroeger niet gekenden luister herrijzen.

In het bijzonder dat Keulen, waar wij, vóór de genoemde vijandelijke invallen, de Joden en de Koophandel zoo grootelijks bevoorrecht hebben gezien, bloeide met eene jeugdige kracht weder op. De overoude Mis, die men daar met Paschen vierde, werd niet alleen door ingezetenen van naburige steden, maar ook door die van de zeeplaatsen, en door vreemdelingen uit de verstgelegene landen bezocht, zoodat er zich bestendig een verbazende menigte van menschen binnen hare muren bevond [2]). Bij zeker oproer, in

[1]) *Revue Orientale*, T. I, p. 45.

[2]) Men zie de Keulsche Kronijk bij FISCHER, *Gesch. des Teutschen Handels*, Th. I, S, 339.

deze stad verwekt, trokken op eenmaal meer dan driehonderd kooplieden naar elders henen. Het aanzien van Keulen met opzicht tot de aangelegenheden van den Handel, laat zich reeds uit die bijzonderheid opmaken, dat bijna al de aan den Rijn gelegene Nederlandsche en Westfaalsche steden zich van Keulsch gewicht en Keulsche maat bedienden; de mark zelve werd naar den Keulschen keur bepaald; men had Keulsche ellen, en dergelijke meer [1]). Neemt men daarbij in aanmerking, hoe groot het getal en de invloed der Joden te Keulen en in de meeste andere genoemde handelsteden was, dan is het waarschijnlijk, dat zij omstreeks dezen tijd zich nog al verder in onze gewesten zullen hebben uitgebreid.

Ook ons Holland stond met Luik (waar wij de Joden vóór hunne zoo even vermelde uitbanning gezeteld vonden), en met Keulen in veelvuldige handelsgemeenschap. Reeds in de elfde eeuw toch, vertoonden zich Keulsche schepen in de Hollandsche havens, vooral te Dordrecht; en WAGENAAR meldt, dat Graaf DIRK IV in zekeren twist met den Bisschop van Keulen, in het jaar 1048, de Keulsche en Luiksche koopvaardijschepen die te Dordrecht lagen, deed in brand steken, en den kooplieden dezer twee bisdommen, na het betalen eener zware boete, hunne waren liet volgen [2]). Geen wonder dus, dat een kundig Schrijver meldt; »dat sedert den inval der Noormannen de bijzonderste Koophandel hier (in de Nederlanden) door de Joden werd gedreven [3]);" en dat een an-

[1]) FISCHER, Th. I, S. 373.

[2]) *Vaderl. Historie*, Dl. II, bl. 163.

[3]) VERHOEVEN, *Inleid. tot de Belgische Historie*, bl. 329.

dere Auteur het verval van den Handel in het Luiksche aan de verdrijving van deze natie toeschrijft [1]). Doch weldra stond hen eene grootere ramp over te komen, dan dit ongelukkige Volk sints vele eeuwen ondervonden had. De tijden der Kruistochten waren op handen.

De geduchte Jodenmoord, die door de onbezonnen prediking van den eersten Kruistocht verwekt werd, spaarde ook de Joden in Nederland niet, ofschoon er hier veel minder dan in Duitschland omkwamen. De Kruisvaders lieten bloedige sporen na in de steden van Luik, Gend, Leuven, Brussel en Bergen [2]). Het was vooral de dweepzieke monnik RADULPHUS, die door zijne dolzinnige predikatiën de licht-ontvlambare gemoederen tot zoodanige gruwelen opruide, toen hij in de steden Keulen, Meints, Straatsburg, Worms en Spiers rondreisde, om grooten en kleinen op te roepen tot den beraamden tocht. Doch met koenen moed stond de vrome BERNARDUS den blinden ijveraar tegen, en voerde hem met de gramschap eener edele verontwaardiging de volgende krachtige taal te gemoet:

---

[1]) *Délices du Pays de Liège*, T. II, p. 21.

[2]) *Revue Orientale*, 1841, p. 45. — MALO, *Hist. des Juifs*, p. 212, verhaalt, op grond eener plaats der »*Annales Bataves*", dat er in Nederland twaalf duizend Joden bij deze gelegenheid zouden gesneuveld zijn. Dat getal zou in allen gevalle zeer overdreven wezen; maar ook de aangehaalde plaats hebben wij, ondanks alle mogelijke nasporingen, bij geen' onzer Kronijk- of Jaarboekschrijvers kunnen ontdekken. Men zou mogen vermoeden, dat de genoemde Schrijver ergens bij vergissing *Batavia* voor *Bavaria* gelezen had. De Kronijken melden werkelijk, dat er in Beieren te dien tijde 12000 (1200?) Joden zijn omgebracht. Zie AVENTINI *Annales Bajorum*, Lib. V, Cap. 16, N°. 12.

»Zijt gij meer dan onze Vader ABRAHAM, die het zwaard nederlegde toen diezelfde God het hem gebood, op wiens bevel hij het had opgeheven? Zijt gij meerder, dan de Eerste der Apostelen, die aan den Heere vroeg: »Heere, zullen wij met den zwaarde slaan?" — Maar gij zijt, geloof ik, vervuld van de wijsheid der Egyptenaren, dat is de wijsheid dezer wereld, welke dwaasheid is bij God. Gij beantwoordt de zaak anders dan Hij, die zeide: »Steek uw zwaard wederom in zijne schede; want een iegelijk die het zwaard neemt, zal door het zwaard vergaan." Triomfeert de Kerk niet veel heerlijker over de Joden, wanneer zij hen dagelijks, of wederlegt, of bekeert, dan indien zij hen eens vooral door de scherpte des zwaards verdelgde? Of zal het te vergeefs zijn, dat algemeene gebed der Kerk, hetwelk voor de ongeloovige Joden, van den opgang der zonne tot haren ondergang wordt opgezonden, dat God de Heere het omwindsel van hunne harten wegneme, opdat zij uit hunne duisternisse mogen uitgeleid worden tot het licht der waarheid? Want indien de Kerk niet hoopte, dat zij, die nog ongeloovig zijn, eenmaal gelooven zullen, zou het overtollig en ijdel moeten schijnen om voor hen te bidden. Maar zij neemt in aanschouw met het oog des geloofs, dat de Heere een genadig welgevallen heeft in dengene die goed vergeldt voor kwaad, en voor haat, liefde [1])."

---

[1]) BERNARDI *Opera*, Tom. I, p. 553, 554. Men vergelijke 's Mans schoonen brief bij dezelfde gelegenheid gericht aan de Geestelijkheid en het Volk van Oost-Frankrijk (Duitschland), van zijne *Brieven* den 322sten. Alleenlijk wilde BERNARDUS, overeenkomstig het Pauselijk Besluit, dat zij van de renten, die de Kruisvaarders hun mochten verschuldigd zijn,

Over de gevolgen van dezen gruwzamen Jodenmoord voor de verschillende landen waar hij gepleegd werd, vooral langs den Rijn en de Oostzee, wordt onderscheiden geoordeeld. Terwijl sommigen uitdrukkelijk beweren, dat de uitdelging der Joden uit die gewesten, bij het begin van den eersten Kruistocht, den grooten Handel aanmerkelijk heeft opgericht, daar hij verbazend geleden had door den woekergeest die dat volk bezielde [1]), zoo zijn daarentegen anderen van gevoelen, dat de afkeer, dien men in den Handel van de Joden koesterde, meerendeels aan een blind vooroordeel moet worden toegeschreven, en dat hun ijver en arbeidzaamheid, gevoegd bij eene matige levenswijs en groote spaarzaamheid, hen in het bezit gesteld hadden van schatten, die, waren zij niet in hunne handen geweest, door de verkwisting der Grooten en de traagheid of onbekwaamheid hunner onderhoorigen zouden zijn te loor gegaan [2]). Een naar ons inzien allezins juiste beschouwing wordt voorgedragen door een' zeer ervaren Nederlandsch' Handelaar, die, zonder te verbloemen de nadeelige gevolgen, die de schraapzucht en woekergeest van vele Joden, vooral in dit tijdvak der Middeneeuwen, mag gehad hebben, het uitstekend aanbelang van die Natie voor

---

zouden verstoken blijven: *Attamen exigendum ab eis, juxta tenorem Apostolici mandati, ut omnes qui Crucis signum susceperint, ab usurarum exactione liberos omnino demittant.*

[1]) Meiners, *Historische Vergleichung der Sitten*, u. s. w. Th. II, S. 23, 24. Fischer, *Geschichte des Teutschen Handels*, Th. I, S. 402.

[2]) Hume, *History of England*, Chap. 10th; en Hüllmann, *Das Städtewesen der Mittelalters*, Th. II, S. 62, 63.

den Koophandel, op afdoende wijze heeft aangetoond, en ten slotte tot deze uitkomst geleidt, »dat overal waar men Joden vond, de Koophandel gebloeid heeft, en dat een handeldrijvend volk of land niet dan tot zijn groot nadeel van Joden kan ontbloot worden [1])." — Men moet ook niet voorbijzien, dat daar, waar geene Joden gevestigd waren, de woeker, die toch in de geldverspilling en geldbehoefte der Vorsten en Grooten zijn' voornamen grond had, door onjoden op eene soms nog veel gruwelijker wijze gedreven werd [2]). Weshalve een Schrijver van de dertiende eeuw ook met grond aanmerkte: »dat de geldzucht der Vorsten en der Grooten de voornaamste oorzaak was van de dulding der Joden [3])."

---

[1]) *Recherches sur le Commerce*, Tom. II, Part. 2, p. 133. Zie boven bl. 19.

[2]) BERNARDUS schrijft daaromtrent, *Epist.* p. 550, 551. *Taceo, quod sicubi desunt, pejus judaïzare dolemus Christianos foeneratores, si tamen Christianos et non magis baptizatos Judaeos convenit appellari.*

[3]) JAC. DE VITRIACO, wiens Werk *Historia Hierosolymitana et Occidentalis* in BONGARS uitgave der *Gesta Dei per Francos* voorkomt.

TWEEDE HOOFDSTUK.

VAN DEN EERSTEN KRUISTOCHT TOT OP DE REGERING VAN KAREL V.

Met het begin der Kruistochten wordt voor de Geschiedenis der Joden een geheel nieuw Tijdperk geopend. Wel hadden zij ook gedurende de eerste helft der Middeneeuwen, zonder vaderland, zonder nationaal middenpunt, in een' gedrukten en mingeachten toestand geleefd, maar de felle drijfveer der vervolgingen was toen nog niet gespannen. Van het eind der elfde eeuw af neemt alles voor hen eene andere gedaante aan. De gevolgen der Kruistochten voor de Europische staten waren hun in elk opzicht nadeelig. De toenemende macht der Geestelijkheid en de opkomst der Steden verergerden hunnen toestand niet weinig. De Adel en de Vorsten waren hun eerder gunstig geweest; de burgerijen waren veelal met een' blinden haat tegen hen bezield, en de priesters en monnikorden vuurden dien afkeer nog sterker aan. Waren zij vroeger, eer de Lombardiërs hun in geheel het handeldrijvende Europa den eersten rang betwisteden, de eenige handelaars, die

zich met geldzaken bezig hielden, en als zoodanig bij Koningen, Bisschoppen en Abten wel opgenomen, thans werden zij als ketters en ongeloovigen dikwijls uitgeworpen, en dweepende monniken vernieuwden telkens hun prediking tegen hen. Met de toeneming des bijgeloofs werden ook steeds meerdere voorvallen verdicht van schennis aan heilige dingen, aan Maria-beelden en gewijde ouwels, door Joden gepleegd, en van het moorden van onnoozele kinderen, om Christenbloed voor hunne Paaschplechtigheden te kunnen bezigen; en zoodanig gerucht was genoegzaam om hen in een' volksoploop bij menigte te doen vermoorden. Nu werd ook de vergiftiging van bronnen en waterputten eene zeer gewone verdenking; en deze was genoegzaam, om hen uit eene geheele landstreek te doen verdrijven [1]).

In de Nederlanden waren thans meestal de groote leenen erfelijk geworden. Na vele en bloedige twisten tusschen de Fransche en Duitsche Koningen was Lotharingen, tusschen Rijn en Moezel gelegen, aan Duitschland ten deel gevallen, en de Nederlandsche Vorsten mitsdien Leenmannen van het Duitsche Rijk. Alleen Vlaanderen is een leen van Frankrijk geble-

---

[1]) Vraagt men ons, wat wij van de gegrondheid of ongegrondheid van deze en dergelijke aanklachten denken, zoo antwoorden wij met FR. VON RAUMER, (*Gesch. der Hohenstaufen*, Th. V, S. 238): *Ob man gleich nicht leugnen kann, Aberglauben und Religionshass habe bisweilen zu solchen Ansichten und Freveln geführt, so ist es doch noch gewisser, dass die Christen unbewiesenen Gerüchten und Anschuldigungen der Art nur zu oft vollen Glauben beimassen.* Meesterlijk heeft SPINDLER, in zijn' historischen Roman *der Jude*, de wijze, waarop het gerucht van den moord eens Christenkinds ontstaan kan zijn, ten gronde van zijn verhaal gelegd.

ven; en de Friezen wilden het leenstelsel niet bij hen ingevoerd hebben, maar leefden onder opperhoofden, die zij zelve zich verkozen, onder den naam van Potestaten.

Terwijl wij nu ondernemen, de lotgevallen der Joden in de Nederlanden gedurende het tweede Tijdvak der Middeneeuwen te beschrijven, zullen wij deze onderscheidene Nederlandsche gewesten, voor zoo verre zij bij onze Geschiedenis in aanmerking komen, afzonderlijk te beschouwen hebben, beginnende met het Graafschap Vlaanderen, dat, als leen van Frankrijk, meer op zichzelve staat, als ook door zijne meerdere gemeenschap met de Engelsche kusten, terwijl de overige gewesten als zoovele takken van den Duitschen Stam bleven uitmaken [1]).

HET GRAAFSCHAP VLAANDEREN.

Er schijnen in dit gewest, van deszelfs verheffing tot een Graafschap af, Joden gehuisvest te zijn geworden. Zeker is het, dat er omstreeks den tijd der Kruistochten velen in die streken gevestigd waren. Dit blijkt uit het bericht van den Kronijk-

[1]) Het spreekt van zelf, dat wij ons voornamelijk te bepalen hebben tot ons tegenwoordige Vaderland. Daartoe kunnen wij het Graafschap Vlaanderen, aan hetwelk een gedeelte van de Provincie Zeeland behoorde, volstrekt niet voorbijgaan; evenmin het Hertogdom Braband, waar onze Provincie Noord-Braband meerendeels onder begrepen was. Henegouwen komt alleen in aanmerking, in zoover het eenen tijd lang onder éénen Vorst met Holland en Zeeland stond.

schrijver **OUDEGHERST**, die, sprekende van hunne verbanning door Graaf **KAREL** *den goede* omstreeks het jaar 1121, vermeldt, »dat zij daar te voren reeds onder schatting gewoond hadden [1]." Te weten: de Vorsten, die zich het recht aanmatigden, om over den persoon en de goederen der Joden naar goedvinden te beschikken, gaven hun soms de vrijheid om gelijkelijk met de overige ingezetenen in hunne landen te blijven vertoeven, mits zij hun daarvoor een zeker jaargeld opbrachten, dat dikwijls zeer hoog gesteld was, om alzoo hunne schatkist te stijven. De Graaf, die een naar den geest dier tijden zeer vroom man was, zoodat hij meestal zijne avonden doorbracht in het gezelschap van ettelijke geestelijken, die om hunne godgeleerde kundigheden beroemd waren, en hem telkens eenige hoofdstukken van den Bijbel uitlegden, vond goed, de Joden uit zijne Staten te verbannen, zeggende: »dat hij hen niet zoude gedoogen, zoolang zij niet voldaan hadden voor den moord, door hunne Natie begaan aan den Zone Gods [2]." De afkeer der Vlamingen tegen de Joden zal echter ten tijde van den Franschen Koning **PHILIPPUS AUGUSTUS** zeker zeer verminderd zijn, indien het waar is, wat eenige Schrijvers ons melden, dat deze Vorst in zijnen krijg tegen Vlaanderen een leger van dertig duizend Joden op de been bracht, hetwelk echter de overwinning den Vlamingen verschafte [3]. Eenige jaren

---

[1]) P. **D'OUDEGHERST**, *Kronijke van Vlaanderen*, Gent 1784, Dl. I, bl. 249.

[2]) **DEWEZ**, *Histoire Particulière des Provinces Belges*, T. I, p. 291, 292.

[3]) Men leest dit verhaal bij **DIETRICHS**, in zijn Werk: *De Statu et*

later, omstreeks het jaar 1313, schrijft een onlangs eerst uitgegeven Vlaamsche Kronijk, dat de Joden in het noorden van Frankrijk om het vergiftigen van steenputten en andere waterbronnen gruwzaam zijn vervolgd geworden, zoodat het waarschijnlijk is, dat zij toen weder op Vlaamsch grondgebied zullen geweken zijn, gelijk meermalen geschied is, wanneer zij uit het eerstgenoemde Rijk verdreven werden [1]). Ook is het zeer aannemelijk, dat de wreede verbanning onder EDUARD I ten jare 1290 uit Engeland, door welke een getal van vijftien duizend Israëlieten genoodzaakt is geworden dat Rijk te verlaten, velen hunner naar de Vlaamsche kust zal hebben doen oversteken; althans omtrent dien tijd vond men er

---

Jure in Republicâ Christianâ, hetwelk gevonden wordt in het *Corpus Scriptorum Germanicorum;* en het wordt bevestigd door EMMANUËL SUEYRO, een Jaarboekschrijver der zuidelijke Nederlanden, die in zijne vrij zeldzame *Annales*, Tom. I, p. 356, 357, meldt: *Invenio apud Authores, qui ex fide tradunt, in hoc exercitu* (A°. 1302) *triginta Judaeorum millia exstitisse, quos Rex primum exponere cogitabat; sed enormis exercitus victoriam Flandrensibus comparavit.* — De Geschiedschrijver der Joden JOST verwerpt de zaak geheel en al; doch hij kende de bevestiging door SUEYRO niet; ook is het moeielijk te denken, dat de zaak geen' den minsten grond gehad hebbe; ofschoon het getal, als in meer berichten van die tijden, veel te hoog opgevoerd kan zijn. Trouwens de Geschiedenis levert nog een ander merkwaardig voorbeeld op in die tijden, van een leger, gedeeltelijk uit Joden bestaande: te weten, dat van ADOLF VAN NASSAU, in den oorlog dien deze Keizer tegen Frankrijk voerde. Zie de *Jaarboeken voor de Israëlieten in Ned.* voor 1835, N°. 3, bl. 49, waar deze bijzonderheid waarschijnlijk wordt medegedeeld uit DE BARRIOS, *Historia Universal Judayca*, p. 19.

[1]) *Cronycke van den Lande ende Graefschappe van Vlaenderen*, van 405-1492. Brugge en Rott. 1840, Dl. II, bl. 190-217.

vele te Gend, te Brugge en elders in Vlaanderen [1]. Hiertoe zal zonder twijfel veel hebben bijgedragen de veelvuldige, vooral Levantsche handel, die door de Vlamingen gevoerd werd, sedert Graaf BOUDEWIJN in het begin dezer (XIIIde) Eeuw op den troon van het Grieksche rijk verheven was; ook hebben de betrekkingen die tusschen eenige Vlaamsche steden en die van de Duitsche Hanze bestonden, gewis niet weinig medegewerkt tot de overkomst van handeldrijvende Joden in dat gewest. Geen wonder dus, dat zich, volgens oudheidkundige Schrijvers van gezag, in het begin der veertiende eeuw, zoowel in Vlaanderen als in Braband, destijds de algemeene markt van Europa en de stapelplaats der voortbrengselen van de geheele bekende wereld, vele rijke en vermogende Joden en Lombardiërs hadden gevestigd, zich toeleggende op het woekeren of uitzetten van geld tegen rente; een bedrijf, dat door de kerkelijke wetten doorgaans aan de Christenen verboden was [2]. In de Handelgeschiedenis toch staat Vlaanderen in de Middeneeuwen aan het hoofd der Nederlandsche gewesten. Van daar heeft zich de welvaart en weelde, als ware 't langs de oevers der Schelde, meer noordwaarts henen begeven. Gend was op Brugge gevolgd: het werd door Antwerpen vervangen, 'twelk in latere tijden op zijne beurt plaats maakte voor het opkomende Amsterdam; en wij behoeven ons dus geenzins te verwonderen, dat wij

---

[1]) *Revue Orientale*, 1841, p. 86.

[2]) I. A. NIJHOFF, *Gedenkwaardigheden der Geschiedenis van Gelderland*, Dl. I, bl. XXXI, XXXII.

het Volk van Israël, hetgeen later aan de hand van den Koophandel naar de boorden van den Amstel geleid werd, in deze dagen, in welke het dikwijls aan de oevers van den voor hen ongastvrijen Rijn zoo min veilig was, aan die van Schelde, en Lijs, en Dender gezeten zien. Waarschijnlijk zouden wij meerdere bijzonderheden kunnen mededeelen, indien de historische oorkonden minder onverschillig en onopmerkzaam waren geweest omtrent het destijds nog zoo algemeen verachte kroost van ABRAHAM.

HET HERTOGDOM BRABAND.

Uit het Hertogdom Nederlotharingen ontstond in het begin der twaalfde eeuw dat van Braband, nadat Keizer HENDRIK V dat land in 1106 aan GODFRIED met den Baard, Graaf van Leuven, had in leen gegeven. De nakomelingen van dezen machtigen Vorst regeerden omtrent drie eeuwen lang in die gewesten, en waren op velerlei wijzen in de algemeene aangelegenheden van Duitschland verwikkeld. Zij namen ijverig deel aan de Kruistochten; en aan een' hunner, HENDRIK II, die van het jaar 1235 tot 1248 regeerde, werd door Paus INNOCENTIUS II de Keizerlijke waardigheid te vergeefs aangeboden. Zijn zoon, HENDRIK III, bijgenaamd *de Goede*, was de eerste, die (omstreeks 1250) den titel van *Hertog van Braband* voerde. Aan dezen verpandde de Bisschop van Luik drie zijner steden: Mechelen, Hougaerden en Baeveghen, om van den Hertog geld te verkrijgen tot het voeren van een

binnenlandschen krijg. Daar het zeker is, dat vele Joden, die den geldhandel dreven, zich destijds in Braband bevonden, is de onderstelling niet onwaarschijnlijk, dat hij tot het opnemen van die gelden in handen van Joodsche woekeraars gevallen is; althans het voeren des oorlogs, uit de vermelde verpanding voortgesproten, schijnt den goeden Hertog, wegens de onheilen die daaruit voor zijne onderzaten voortsproten, zoo zeer te hebben berouwd, dat hij in zijn' uitersten wil in Sprokkelmaand des Jaars 1260 bepaalde, dat alle Joden en Caorsinen [1]) uit Braband verdreven en geheellijk uitgeroeid moesten worden, behalven de zoodanigen, die op de wijze van andere kooplieden wilden handelen en niet woekeren [2])." Het blijkt uit deze

---

[1]) Dus moet men het woord schrijven. DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Art. *Caorsini*, deelt wel onderscheiden zeer uiteenloopende afleidingen mede; en HÜLLMANN, *Städtewesen des Mittelalters* (II, 44), heeft daar in onzen tijd nog ééne bijgevoegd, door het woord voor eene verbastering van *Campsores* te houden (!); doch MURATORI heeft de zaak voor lang in zijn beroemde Werk over de Italiaansche Oudheden uitgemaakt. Het zijn de inwoners der stad Cahors (in het Italiaansch *Caorsa* genoemd), die wegens hun' woekergeest zoo berucht waren, dat DANTE, in den elfden Zang van zijn *Inferno*, hen deswege met de mannen van Sodom vergelijkt; die dan ook doorgaans met de *Lombarden* in éénen adem genoemd werden. Een Schrijver van die zelfde tijden, BENVENUTO D'IMOLA, zegt in zijne Kronijk op het jaar 1380: *Caorsa, id est, usurarios. Carturgium (Cahors) enim civitas in Gallia, in quâ quasi omnes sunt foeneratores..* — Men zie voorts over deze geldhandelaars de *Recherches sur le Commerce*, Tom. II, Part. 2, Ch. 4: *Des prêteurs à usure connus sous le nom de Lombards et Caorsins;* en NIJHOFF, *Gedenkwaardigheden der Geschied. van Gelderland*, Dl. I, bl. 44 (2), en 289—298.

[2]) *Placaerten van Braband*, Dl. I, bl. 9. Zie de *Revue Orientale*, 1841, p. 182.

woorden, dat er niet alleen reeds een aantal handeldrijvende Joden in Braband gevestigd waren, maar ook, dat zij den geldhandel niet zonder mededinging van andere, hetzij Italiaansche of Fransche woekeraars, dreven.

Na den dood van Hertog HENDRIK hebben de Joden in Braband zeker ten duurste beloofd, dat zij even als andere kooplieden zouden handelen, en zich van allen ongeoorloofden woeker onthouden; althans het blijkt, dat zij op dat tijdstip het land niet zijn uitgedreven. Men vindt toch, dat HENDRIKS weduwe, Vrouwe ALEID VAN BOURGONDIE, den beroemden Godgeleerde THOMAS VAN AQUINO raadpleegde over de vraag: »of het haar geoorloofd ware, den Joden in hare landen buitengewone opbrengsten af te vorderen?" De geleerde Dominikaan beantwoordde deze vrage met het volgende Advies, hetwelk nog in zijne Werken voorhanden is [1]), en veel licht verspreidt over de wijze, op welke men de inwoning der Joden in dien tijd beschouwde. Het luidt als volgt:

»Ik heb de missive van Uwe Hoogheid ontvangen, en daaruit gezien Uwe bezorgdheid voor de goede regering uwer onderhoorigen, alsmede Uwe godzalige toegenegenheid voor de broederen onzer Orde; waarvoor ik Gode dankzeg, die de zaden van zoo treffelijke deugden in Uw harte heeft gestrooid. Wat aangaat de inlichtingen die Gij over eenige punten verlangt, het is mij bezwaarlijk geweest daaraan te voldoen, zoowel ter zake van den veelvuldigen arbeid, dien

---

[1]) DIVI THOMAE *Opera*, T. XVII, uittrekselsgewijze medegedeeld in de *Revue Orientale*, p. 83, volgens de vertaling van REIFFENBERG.

mijne voorlezingen vorderen, als wijl ik gewenscht had, dat liever andere meer in deze onderwerpen ervarene personen door U geraadpleegd mochten geweest zijn.

»Doch naardien het onbetamelijk zou wezen, Uwen ijver met onverschilligheid te beantwoorden, of Uwe achting met ondank te loonen, zoo heb ik, onder verbetering door juister bedenken, Uwe zwarigheden op mijne wijs opgelost.

»Uwe Hoogheid vraagt in de eerste plaats: of het geoorloofd is — en bij welke gelegenheden — de Joden te bezwaren met belastingen, opbrengsten en verbeurdverklaringen. Op deze vrage antwoorde ik in het algemeen, dat alschoon de Joden, gelijk men zegt, van rechtswege, wegens hun ongeloof, aan eene eeuwigdurende dienstbaarheid onderworpen zijn, en dat alzoo de Koningen der aarde derzelver goederen als hun eigene mogen aanmerken [1]), zij echter van dit recht met gematigdheid moeten gebruik maken, zoodat men den Joden in geen geval ontneme hetgeen zij tot hun onderhoud noodig hebben.

»En dewijl het onze plicht is, ons eerlijk te gedragen ook jegens degenen die buiten zijn, opdat de naam des Heeren niet gelasterd worde, gelijk de Apostel door zijn eigen voorbeeld leert geen aanstoot te geven, noch den Joden, noch den Heidenen, noch der Gemeente Gods, zoo schijnt het raadzaam, zich bij dezen regel te honden: om van de Joden geene

---

[1]) Eene Duitsch-Keizerlijke verordening drukt dit gewaande recht met de volgende woorden uit: *Imperialis auctoritas a priscis temporibus ad Judaïci sceleris ultionem Judaeis induxit perpetuam servitutem.* VON RAUMER, *Gesch. der Hohenstaufen*, Th. V, S. 242.

opbrengsten te vorderen, aan welke zij vroeger niet onderworpen waren, aangezien elke ongewone vordering doorgaans het gevolg heeft, van ontevredenheid en oproerigheid te verwekken. Dit in het oog houdende, zult Gij, op het voorbeeld Uwer Voorgangeren, de Joden dezelfde lasten kunnen opleggen, die zij reeds vroeger gedragen hebben.

»Uwe verlegenheid te dezen opzichte schijnt mij toe, voor zoo ver ik kan nagaan ten gevolge van deze eerste vrage, zich nog verder uit te strekken. Gij geeft mij toch te kennen, dat de Joden van Uwe landen, hetgeen zij bezitten, verkregen hebben door hunnen schandelijken woeker; weshalve Gij niet weet, of het wel geoorloofd is, iets van hen te vorderen, terwijl zij veeleer den rechten eigenaar moesten teruggeven, hetgeen zij hem aldus onttroggeld hebben.

»Op dit punt antwoord ik als volgt: Het is klaar, dat de Joden billijkerwijze de vrucht hunner woekerwinsten niet vermogen te behouden. Wanneer Gij hun dus deze sommen ontneemt, kunt Gij ze niet wettiglijk voor U behouden, tenzij het voortkome van afpersingen ten koste van U of van Uwe Voorgangers. Is het daarentegen de vrucht van gelden, aan andere personen ontwoekerd, en hebt Gij U daarvan meester gemaakt, dan behoort Gij ze terug te geven aan diegenen, aan wie die Joden zelve ze weder hadden behooren uit te keeren.

»Wanneer er dus menschen zijn, aan wie de Joden woekergelden afgenomen hebben, zoo moeten die gelden aan de rechthebbenden worden terug betaald; wanneer men die niet meer vinden kan, zoo zal men ze tot goede werken besteden, naar de aanwijzing

van den Diocesaan-Bisschop en andere mannen van erkende braafheid, of aan werken van algemeen belang, mits de behoefte dringend zij, en zij waarlijk ten goede van 't algemeen verstrekken. Zelfs zou het geoorloofd wezen, deze teruggave dubbel te vorderen, overeenkomstig de gewoonte en het gebruik bij Uwe Voorgangeren, en om het op de reeds gezegde wijze te besteden.

»Ten tweede veronderstelt Gij het geval, dat een Jood met dezen woeker een strafbaar vergrijp gepleegd heeft: kan men in dit geval tot eene geldstraf veroordeelen? Het blijkt uit het vorengezegde, dat het zeer nuttig is, hem met eene geldstraf te beboeten, opdat zijn misdrijf hem niet ten voordeele gedije. Voorts komt mij ook voor, dat een Jood, en elk andere woekeraar, in dit geval eene zwaardere straffe verdient dan eenig gewoon misdadige, dewijl het bekend is, dat het geld, hetwelk men hem ontneemt, hem niet toekwam. Bij de geldstraffe kan alzoo nog eene andere straf gevoegd worden, opdat het niet schijne, als of deze tuchtiging zich bepale tot het ophouden van 't genot van onrechtvaardig verkregen goed. En wat het geld, dat den woekeraars ontnomen is, betreft, het mag niet ingehouden, maar moet tot de voornoemde gebruiken besteed worden, wanneer de schuldigen enkel de vrucht hunner renten bezitten. Wil men beweren, dat de Vorsten der aarde zich de eeuwige verdoemenis wegens die misbruiken op den hals halen, het is zoo, maar de schuld ligt in hunne eigene onachtzaamheid. Het ware inderdaad beter, de Joden, gelijk in eenige gedeelten van Italië geschiedt, te noodzaken, om

voor hun levensonderhoud te werken, dan hun toe te laten om zich in ledigheid door woeker te verrijken, en hunnen Heeren te ontrooven hetgeen hun wettig toekomt. Dus zou een Vorst zich van zijne inkomsten versteken, indien hij zijnen onderdanen toestond om van roof en plunder te leven, wijl hij genoodzaakt zijn zou, alles terug te geven, wat hem van de roovers en plunderaars wierd opgebracht.

»Ten derde, was de vraag: of het geoorloofd is, het geld of de giften aan te nemen, die een Jood uit eigen beweging zou kunnen aanbieden? Ik antwoord, ja; maar op voorwaarde, dat men het aldus ontvangene teruggeve, wanneer iemand er rechtmatige aanspraak op heeft, of, in geval daar niemand voor opkomt, dat men er het reeds opgegevene gebruik van make, ondersteld dat de Jood niets had om te geven, dan de vruchten van zijnen woeker.

»Ten vierde: indien men van den Jood meer ontvangt dan de Christenen van hem terug te vorderen hebben, wordt gevraagd, wat met het overschot zal gedaan worden? Het antwoord is gemakkelijk uit het voorgaande af te leiden. De Christenen zullen om één van deze beide redenen minder vorderen, dan de Jood betaald heeft: of het zal zijn, dewijl de Jood eenig vermogen had buiten zijne woekerwinsten; en in dat geval zult Gij recht hebben het te behouden, met in acht neming der opgegevene bepalingen, (en zoo zal het tevens zijn, indien men hem zijne geldafpersingen vrijwillig zal overgelaten hebben, ofschoon hij de weder-uitkeering aanbood); — of het zal zijn, wijl degenen, die hij beroofd heeft, overleden, of naar andere landen verhuisd zullen zijn; in dat geval blijft

de verplichting om het geld terug te geven. Maar bijaldien zij die er aanspraak op hebben, zich niet voordoen, moet men wederom handelen gelijk als boven is aangewezen. — Het spreekt van zelf, dat hetgeen van de Joden gezegd wordt, mede van toepassing is op de Cahorsinen, of wie anders zich aan de ongerechtigheid van den woekerhandel overgeeft."

Het is meer dan waarschijnlijk, dat de Vorstelijke Weduwvrouw zich stipt zal gedragen hebben naar den raad van een zoo hoog beroemd en veel omvattend Geleerde (*Doctor universalis*), wien door zijne talrijke vereerders de naam van »engelachtige Leeraar" (*Doctor Angelicus*) werd toegevoegd; en men kan dus hieruit met genoegzame zekerheid het lot der Joodsche woekeraars onder het bestuur van Vrouwe ALEID opmaken. De Joodsche bevolking van het Hertogdom was op dat pas, volgens het getuigenis van VAN DER HAER, den Historieschrijver der Brabandsche Hertogen, zeer aanzienlijk [1]); en men mag het der Vorstelijke Weduwe, wanneer men den geest dier tijden in aanmerking neemt, wel tot eere rekenen, dat zij althans de Joden, die zich van woekeren onthielden, met rust gelaten heeft. De Joden bleven ook gevestigd en handeldrijvende onder het langdurig en roemrijk bestuur van haren zoon JAN I. Eenigen tijd later, toen PHILIPS *de Schoone*, Koning aan Frankrijk, die op hunne schatten vlamde, hen uit zijn Rijk verdreef, vermeerderde hun getal aanmerkelijk in de zuidelijke Nederlanden, ook in het Brabandsche, waar JAN II

---

[1]) HARAEUS, *Annales Ducum Brabantiae*, Tom. I, p. 271, 272, besluit met te zeggen: *Judaei igitur olim plurimi fuere in Brabantiâ.*

hen gastvrij ontving, en hun zeer uitgestrekte voorrechten verleende; onder anderen dat, van openbare geldbanken tot het uitleenen van gelden op te richten [1]). Deze vrijheid, die de Hertog bij het begin zijner regering in 1295 aan zijne Joodsche onderdanen verleend had, werd hun echter weder ontnomen ten jare 1307, toen de Paus den Vorst ontsloeg van den eed, dien hij gezworen had, om dat voorrecht ten eeuwigen dagen te zullen handhaven [2]). Daar JAN II echter tot zijnen dood toe de Joden is blijven beschermen, schijnt hem eenig schreeuwend misbruik tot dezen maatregel te hebben gedrongen. Bij het volk althans waren zij nog altoos zeer gehaat, gelijk blijkt uit de bloedige tooneelen die het jaar daarop plaats hadden. Een hoop van dweepzieke lediggangers, opgewonden tot een' schroomelijken graad van verbijstering, maakte op onderscheidene plaatsen zamenrottingen, vooral ook in Hoog- en Nederduitschland, om een nieuwen tocht tot herovering van het Heilige Land te ondernemen. De eerste godsdienstige ijver der Bernardussen en Godfrieds van Bouillon had uitgegist, en van den wijn der geestdrift was niets dan de droesem der dweeperij op den bodem des bekers overgebleven. Deze woeste en roofgierige horden, op buit gespitst, en die zelfs het gewijde kruis en den hoed niet ontvangen hadden, traden eerder in de voetstappen van den woesten RADULPHUS, dan in die van den heiligen BERNARD, en dreven wederom den

---

[1]) *Revue Orientale*, 1841, p. 86.

[2]) Men zie het authenticke stuk daarvan uit het Belgische Rijksarchief aangehaald in de *Revue Orientale*, t. gez. pl.

algemeenen Jodenmoord, de plundering hunner woningen, en de rooving hunner goederen; met welke zij inderdaad een begin maakten. Doch Hertog JAN, bij wien de Kruisvaders reeds veel minder ingang vonden, dan bij zijne Voorgangers twee eeuwen vroeger het geval geweest was, en die van deze tooneelen van roof en woestaardij een' afkeer had, verzette zich tegen het drieste geweld, en deed een deel van het overschot der Joden, tot hunne beveiliging, naar het sterke slot Genappe vervoeren. De oproerlingen hadden de stoutmoedigheid om de vesting te belegeren, ten einde de ingeslotene Joden meester te worden. De Hertog neemt de wapenen op, valt den woesten hoop aan, brengt het grootste gedeelte om, drijft de overigen op de vlucht. Deze, meenende dat hun groot onrecht was geschied, gaan zich bitterlijk bij den Paus beklagen; maar de Paus had genoeg verstand om hen strengelijk wegens hunne oproerigheid te berispen, en hun den goeden raad te geven, van zoo spoedig doenlijk naar hunne haardsteden terug te keeren [1]).

De Brabandsche Joden werden onder de regering van JAN III evenzeer beschermd als onder die zijner Voorgangers. Evenwel trof hen in het Jaar 1349 eene ontzettende ramp, veroorzaakt door dat in de Middeneeuwen vrij algemeene volksbegrip, dat de toorn des Hemels om de toelating van zoovele ongeloovige vijanden van den heiligen CHRISTUS over het Land ontbrandde, en dat God, ten blijke zijner wre-

---

[1]) RES ROCHES, *Epitome Historiae Belgicae*, T. II, p. 185, 186. *Revue Orientale*, p. 86, 87.

kende gramschap, zware en aanstekelijke krankten en kwalen onder het volk beschikte. Er brak op het einde des jaars 1348 eene geduchte smetziekte in het Brabandsche uit, welke men in die dagen de *zwarte pest* noemde. Deze kwaal, die ook elders woedde, gaf aanleiding, dat eene zeer dweepzieke Orde, de zoogenaamde *Flagellanten* (Geeselaars), opstond, die door het bederf der tijden getroffen, en zonder genoegzame godsdienstige kennis om de ware bekeering te prediken, alom op boetedoeningen aandrong, en daartoe het voorbeeld gaf door zich zelve op eene onmenschelijke wijze te geeselen [1]). Deze monniken kwamen in 1349 ook in het Brabandsche. Een rijke Brusselsche Jood, waarschijnlijk de Schatmeester van den Hertog, wetende wat hem en zijnen geloofsgenooten van deze ordebroeders te wachten stond, die met hunne vuurroode kruisen den Israëliet met vuur en moord schenen te dreigen, begaf zich tot zijnen Vorst, en verzocht hem om zijne bijzondere bescherming. De Hertog beloofde die; maar naauwelijks waren de monniken binnen de stad en aan het prediken, of de volkswoede was niet meer te stuiten. Het gerucht verbreidt zich, dat de Joden de bronnen en waterputten hebben vergiftigd. Aanstonds loopt het volk te hoope, woedende kreeten worden gehoord, men

---

[1]) Men zie de plaats uit het Handschrift van het *Vervolg op de Brabandsche Yeesten*, bij VAN WIJN, *Huiszittend Leven*, Dl. I, bl. 104, 105, vergel. met het verhaal van ARNOLD VAN BEVERGERNE, in het *Chronicon Monasteriense*, bij MATTHAEUS, in zijne *Veteris Aevi Analecta*, T. V, p. 46, 47. — Eene belangrijke Monographie over de Flagellanten verscheen voor eenige jaren van E. G. FORSTEMANN, *Die Christlichen Geisslergesellschaften*, Halle 1828.

valt op de weerlooze Joden aan, sleept ze uit hunne woningen door de straten heen, mishandelt, geeselt, moordt hen op eene gruwzame wijs. Vijfhonderd Joden werden op deze wijze door het opgeruide gepeupel omgebracht. De Schatmeester van den Hertog, ter pijnbank gebracht, bekent de snoode aantijging, erkent nog daarenboven gewijde ouwels naar de Synagoge te Keulen te hebben bezorgd, waar ze gesmaad en doorstoken zouden zijn geworden. Hij werd levend verbrand. Ook in andere steden van Braband hadden dezelfde bloedige tooneelen plaats, onder anderen te Leuven in 1350 [1]).

Toen soortgelijke aantijgingen eenmaal onder het volk hadden wortel gevat, was het wel te denken, dat men zich met de gevallene slachtoffers niet zou te vreden houden. Twintig jaren later werd de aanval op de Joden hernieuwd. Op nieuw werden er eenigen beticht van heiligschennis aan de gewijde hostie gepleegd, welke zij met messen of dolken zouden doorstoken hebben. Inderdaad eene tamelijk ongerijmde beschuldiging: wat voordeel toch kon hun zoodanig bedrijf aanbrengen; wat voldoening zelfs lag er voor hunnen CHRISTUS-haat in, zoo zij eene ouwel, die toch ook in hunne oogen niets anders was (zij geloofden immers de wezensverandering van het misbrood niet!) met een priem doorboorden? Was het niet veel waarschijnlijker, dat zij hunne smadelijke bejegeningen, indien zij volstrekt wilden lasteren, aan eenig kruisbeeld zouden hebben gepleegd? Hoe het

---

[1]) *Revue Orientale*, p. 169, 170. Eenige dezer Joden zouden tot in de Barbarijsche Staten toe zijn gevlucht. Zie de *Jaarboeken voor de Israëlieten in Nederland*, van 1835, IVde Stuk, bl. 13.

zij, de aanklacht vond geloof, de beschuldigden werden allen verbrand, hunne goederen verbeurd verklaard, en alle Joden zonder onderscheid ten eeuwigen dage uit Braband verbannen. De volgende korte Aanteekening, die nog in het Belgische Rijksarchief voorhanden is, zegt daaromtrent meer dan de welsprekendste taal zou vermogen.

»Ontvangen van de Joden, die dit jaar nog in Braband gewoond hebben, de som hunner jaarlijksche schatting, als ook het bedrag hunner goederen, nadat tegen onzes Heeren Hemelvaart 1370 levend verbrand zijn geworden zij, die medeplichtig waren aan het doorsteken van 't H. Sacrament, diefelijk gestolen uit de St. Catharine kerk buiten Brussel, voor zooverre de genoemde goederen in mijne handen zijn gekomen. Eerstelijk WIJNAND DE PONDEY, 14 francs; AERNOUT *de Jood*, 14 francs; MEDEY DE SALLIJN, 14 francs en elf schapen; MEDEY WILLACKS, 22 francs; SIMON CLAERE 14 francs; MESLAM, JOSEPH WAZOEL, en LEONEC, niets, dewijl zij weggetrokken waren, en dit jaar niet meer te Brussel woonden. Even zoo van WIJNANDUS den heelmeester, omdat hij dit jaar de schatting niet betaald had, ofschoon hij hier nog woonachtig was [1]."

Tot herinnering aan dit jammerlijk tijdsgewricht werd een half-eeuw-feest ingesteld, en eene Hebreeuwsche Elegie gedicht, die wij dus getracht hebben te vertalen:

---

[1]) *Revue Orientale*, p. 171, 172. Te Brussel vindt men nog een opgaande steeg, de *Jodentrappen* (*escaliers des Juifs*) genoemd, omdat de meeste Joden vóór 1370 in dien omtrek woonden. Zie de *Beschrijving der Stad Brussel*, Bruss. 1828, bl. 144.

Rouwdragend aan den stillen oever
  Van Sennes golven neêrgebukt,
Welt uit mijn oog, hoe langs zoo droever,
  Een tranenvloed, mijn ziel ontrukt.
Enghien [1]), 't zijn uw geweldenaren,
  't Is Brussels rookend moordschavot,
Die scheemrend voor mijn oogen waren,
  't Hart mij beklemmend en den strot.
Ik hang aan sombre wilgentronken
  De in tranenvocht geweekte luit,
En, van verstomde droefheid dronken,
  Stort snikkend zich mijn boezem uit.
De heldre dagtoorts aan te staren
  Werd duldloos langer voor mijn oog,
Wijl ze aan de ontmenschlijkte barbaren
  Haar vriendlijk schijnsel niet onttoog. —
Als woeste, op bloed beluste honden,
  Betwistten ze aan elkaâr de leên,
Nog lillende op de plek gevonden,
  En knagen woedend zelfs op 't been!
Ach, 't zijn de leden van mijn broederen;
  't Is mijner zustren vleesch en bloed;
En mijner ouders eigen goederen
  Zijn roofbuit van hun euvelmoed!
Hoort ge, o mijn JONATHAN, mijn kermen?
  't Is 't schrille krijten van de wees,
Die schreit om brood in moeders armen;
  En zelf die moeder gilt van vrees!
Ach, 't Boek der Wet, 't licht uwer oogen,
  Zoo vaak, bij nacht, bij dag doorzocht,
Ligt, aan ons jammrend hart onttogen,
  Ten voetbank in hun roovrenkrocht!
De Tempel waar gij voor den HEERE
  Stondt aan te bidden, stortte in de asch,
Terwijl de Bondsark Zijner eere

[1]) De Bankier JONATHAN te Enghien was de eerste wien de moord trof.

De houtmijt uwer kindren was [1])!
Ach, bij 't herdenken van die dagen,
Die dagen van ellend en schand,
Bloedt nog mijn hart aan zoo veel slagen,
Scheurt nog mijn siddrend ingewand.
Juich, Dochter Edoms, wreveldronken,
Juich vrij op Brabands veegen grond:
De kelk der wraak is ingeschonken;
Welhaast, en zij genaakt uw mond!
Als rookdamp zal hij henenvaren,
De glans van al uw heerlijkheid;
God zal uw zonden openbaren;
God heeft u d'ondergang bereid!

HET HERTOGDOM GELDER EN HET GRAAFSCHAP ZUTPHEN.

Aan het Hertogdom Braband schakelt zich in ons verhaal op zeer natuurlijke wijze dat van Gelder. Een der zwaarste vervolgingen toch, die de Joden in het Brabandsche ondervonden hebben, bracht de vluchtelingen in het gebied van Hertog REINOUD II. Door het oproer, dat de Flagellanten verwekt hadden, voortvluchtig, poogden vele Joden zich binnen de landpalen des laatstgenoemden neder te zetten. Deze, niet ongezind om hen in zijn Hertogdom te ontvangen, verzocht en verkreeg van den toenmaligen Duitschen Keizer LODEWIJK IV in het jaar 1349 eenen Gunstbrief, in welken hem, naar gewoonte des leenheers jegens zijnen leenman, de vrijheid werd gegeven, om in zijn gebied Joden op te nemen en te

[1]) Onder het beeld der nooit vergeetbare verwoesting van Tempel en Heiligdom bedoelt de Dichter hier de herhaalde vernietiging van der Joden godsdienstig en burgerlijk bestaan.

beschermen [1]). Want de Jodenschuts behoorde sedert lang tot de Souvereiniteitsrechten, die geen afhankelijke Vorst zich zonder majesteitschennis zou aangematigd hebben. Het getal van Joden, dat hij daarop binnen zijne grenzen ontvangen heeft, moet al zeer aanmerkelijk zijn geweest; want in den staat zijner inkomsten van het naastvolgend jaar vindt men aangeteekend, dat hij in jaargelden van Lombardiërs en Joden de som van bijna 1140 ponden Vlaamsch ontving, die onder 's Vorsten inkomsten als toevallige baten (*emergentiae*) voorkomen [2]). Wanneer slechts de helft dezer schatplichtigen Joden waren, en men hunne schatting naar die van Braband berekent, zouden er tusschen de vijf en zes honderd geweest zijn [3]). Volgens eene andere Rekening zou de Hertog reeds in het eigen jaar der toelating alleen van Joden 132 pond (*f* 792) getrokken hebben [4]). Ook ontmoeten wij in datzelfde jaar Joden te Nijmegen, te Emmerik, te Zutphen en te Doesburg. Later ook te Goch en te Grave. En van dien tijd af tot op 1468 bewijzen de uittreksels der Hertogelijke rekeningen, dat er be-

---

[1]) Deze vergunningsbrief, dien onze kundige VAN WIJN nog niet kende (*Huiszittend Leven*, Dl. I, bl. 103), is eerst voor eenigen tijd uitgegeven door den verdienstelijken Archivarius van Gelderland. Zie zijne *Gedenkwaardigheden*, Dl. I, N°. 349.

[2]) NIJHOFF, Dl. I, bl. CXXIX.

[3]) In Braband betaalden zij elk 14 francs, d. i. nagenoeg één Pond Vlaamsch. Het is zelfs waarschijnlijk, dat de groote meerderheid der schatplichtigen Joden geweest zijn, want men vindt niet, dat er op dat pas Lombarden uit andere streken zijn verdreven geworden, zoo als de Joden het waren uit Braband; en in deze onderstelling moet het getal nog veel grooter zijn geweest.

[4]) G. VAN HASSELT, *Geldersche oudheden*, Dl. I, bl. 527, 528.

stendig Joden van allerlei rang en stand in de Graafschappen Gelder en Zutphen aanwezig waren, van welke de Hertog belastingen inde, bijdragen ontving, en geldsommen opnam, of die hem op eenige andere wijze ten dienste stonden [1]).

Treffend is het geval dat ten jare 1420 met eene Geldersche Jonkvrouw uit het oud-adelijke geslacht der Heeren VAN ECK voorviel. Deze, de dochter van HENDRIK BOR VAN ECK, werd te Keulen verliefd op eenen Jood, en ging denkelijk met hem een geheim huwelijk aan; immers op haar werd de gewone straf van dergelijke verbindtenissen toegepast, en zij in diezelfde Stad opentlijk verbrand [2]). Dergelijke vereenigingen toch werden met den hoogsten afschuw verfoeid, en als bloedschendig aangemerkt. Ook in Engeland werd eens, in 1222, een Stiftsheer van de ongehoorde misdaad beschuldigd, eene Jodin gehuwd te hebben, en insgelijks met den vuurdood gestraft [3]).

Eenigen tijd later, in het jaar 1443, maakte een Geldersch Edelman, genaamd JAN VAN ROSSUM, aanspraak op een gedeelte der kostbaarheden van zekeren Jood, die met een vrijgeleide naar Heusden reisde, en zoo veel vermogen bezat, dat hem behalven de kleinodiën nog veertig duizend gulden ontnomen werden. Men heeft gevraagd, wat dit vrijgeleide betee-

---

[1]) VAN HASSELT, bl. 527—554.

[2]) *Origines Culenborgicae*, bij MATTHAEUS, in zijne *Analecta*, T. V, p. 628.

[3]) FR. VON RAUMER, *Geschichte der Hohenstaufen*, Th. V, S. 235. Reeds bij de bepalingen van het Romeinsche Recht was het huwelijk van een Jood met eene Christin verboden op dezelfde straf als echtbreuk. Zie Const. 6 Cod. Just. *de Judaeis et Coelicolis*.

kende, 'tgeen men anders gewoon was aan zulken te geven, die buitendien in het land niet mochten komen, hetgeen toen met de Israëlieten aldaar het geval niet schijnt geweest te zijn [1])? Waarschijnlijk is deze Jood een woekeraar geweest, die den Gelderschen Edelman zware renten zal hebben afgevorderd, en, deswege beschuldigd, op borgstelling, van den Hertog een vrijgeleide zal hebben bekomen, om zijne zaken te Heusden af te doen, en zich daarna in persoon te komen verantwoorden. Zoodanige gevallen komen in die dagen niet zelden voor [2]).

Deze onderscheidene gevallen kunnen eenig denkbeeld geven van den toestand der Joden in Gelderland in de vijftiende eeuw. Hun getal zal in die gewesten allengs zijn toegenomen, daar zij door de Hertogen op meer dan eene wijs werden beschermd en bevorderd. Te Arnhem was omstreeks het midden van dezelfde eeuw een Jood tot Stads geneesmeester aangesteld; en in het jaar 1494 werd door den Magistraat van die Stad, bij gelegenheid van een' oploop voor het huis van een' Jood, IZAAK geheeten, de veiligheid van dezen zoo krachtdadig gehandhaafd, dat men, eene ontzetting uit de regering vreezende, naar oud gebruik onderling besprak, dat bij afzetting van éénen, allen gezamentlijk den schepenstoel zouden verlaten [3]).

In het jaar 1451 kwam de Kardinaal VAN CUZA op St. Matthijsdag (21 Sept.) te Arnhem den aflaat

---

[1]) VAN WIJN, *Huiszittend leven*, Dl. I, bl. 107, 108.

[2]) Zie FR. VON RAUMER, *Gesch. der Hohenst.*, Th. V, S. 252, 253.

[3]) VAN WIJN, Dl. II, bl. 226, 227, uit handschriftelijke mededeelingen van den Heer VAN HASSELT.

prediken als Pauselijk Afgezant [1]). Zijne voorschriften, zoo als die door den oudheidkundigen VAN HASSELT worden vermeld, zijn met opzicht tot het verkeer der Christenen met de Joden, een getrouwe afdruk van de kerkelijke wetten en besluiten desaangaande, alsmede betrekkelijk den overmatigen woeker door de geldhandelaars gevorderd [2]). Dit kan men trouwens niet anders verwachten van eenen man, die zelf een belangrijk aandeel had gehad aan het Concilie van Bazel, en dus met de beginselen der kerkleer en kerkelijke verordeningen naauwkeurig moest bekend zijn. Men leest dan ook, dat ten zelfden tijde de Burgemeesteren, Schepens en Raad der Stad uitdrukkelijk verboden »dat iemand aan de Joden eenig nadeel zou doen, des daags, noch des nachts, in 't geheim noch openbaar; en zoo iemand daartegen deed, zou hij aan de Joden 's Hertogs geleide verbreken [3])."

Men heeft ook het bestaan, reeds zeer vroeg, van Joden in Gelder en Zutphen meenen te kunnen opmaken uit de herhaalde vermelding van een geslacht *de Jode* gebijnaamd [4]). Van dit geslacht vinden wij iemand in de Schepensbank te Arnhem vermeld, in het begin der XIV^de^ eeuw. Later hebben verschil-

---

[1]) Men zie over dezen uitmuntenden man en zijne levensbijzonderheden en gevoelens, de belangrijke Verhandeling van den Predikant SWALUE, in het *Archief* der HH. KIST en ROIJAARDS, Dl. IX, bl. 1—115, alwaar zijne ontvangst te Arnhem, bl. 55 v. o. wordt beschreven.

[2]) *Stukken tot de Vaderl. Historie*, Dl. II, bl. 81—83.

[3]) VAN HASSELT, t. a. pl.

[4]) Men zie over dit geslacht S. VAN LEEUWEN. *Batavia illustrata*, p. 298.

lende personen van dien naam onderscheidene waardigheden en bedieningen in Gelderland bekleed en waargenomen; en in den landsvrede of 't verbond tusschen JAN VAN BLOIS, benevens zijne Gemalin MACHTELD Hertogin van Gelre, en een aantal Ridderen en knapen van Over-Betuwe, Neder-Betuwe, Tieler- en Bommelerwaard, en de Veluwe, nevens de steden Huussen, Tiel, Bommel, Wageningen, Harderwijk, Elburg en Hattum, kómen onder die Edelen voor: OTTO en GERRIT *de Jode*, *gebroeders* [1]. Men heeft vermoed, dat wellicht hier eene uitzondering op de algemeene uitsluiting der Joden te vinden ware [2]; doch dit komt ons zeer onwaarschijnlijk voor, en geheel in strijd met den geest dier tijden. Daar evenwel de bijnamen in die eeuw doorgaans op grond van eenige wezentlijke eigenschap of uitgeoefend bedrijf werden toegevoegd, wijl men onze gewone geslachtsnamen toen nog niet kende, zoo is het niet onwaarschijnlijk, dat de bekeering van eenen Jood met zijn huisgezin tot het Christendom, aanleiding zal hebben gegeven tot eene benaming, die naderhand zijne nakomelingen zal hebben aangekleefd [3]. Ook op Aschdag des jaars 1450 werd te Arnhem een Jood gedoopt, die het Christendom had omhelsd [4]; en daar zoodanige gebeurtenis in die tijden juist niet zeer dikwijls plaats had, zou het geenzins bevreemdend zijn,

---

[1] NIJHOFF, *Gedenkwaardigheden*, Dl. I, bl. 7, 43.

[2] NIJHOFF, Dl. II, bl. 189.

[3] Zie over deze soort van naamgevingen MEERMAN, *Geschiedenis van Graaf Willem II*, Dl. III, bl. 39—41.

[4] VAN WIJN, Dl. II, bl. 226.

dat de gedachtenis dier bekeering door eene bijnaming ware vereeuwigd geworden.

De bescherming en welvaart, door de Joden in Gelderland gedurende de XV^de^ eeuw genoten, duurde geenzins onafgebroken in de XVI^de^ voort. De barensweeën der Hervorming, welke in hare gevolgen de Joden tot een' zoo menigvuldigen zegen zoude verstrekken, deden zich ook aan hen op eene geweldige wijze gevoelen; want de gescherpte Plakaten tegen de ketters maakten het bijkans onmogelijk, zou men nog eenigen schijn van gerechtigheid in het oog houden, om de Joden, die, uit het standpunt der kerkelijke rechtzinnigheid beschouwd, aartsketters waren, met eenige verdraagzaamheid te behandelen. Inderdaad voor de Joden eene treurige verandering, zoodra het Hertogdom Gelder en het Graafschap Zutphen aan het huis van Oostenrijk kwamen! Doch de regering van Keizer KAREL en van zijn' zoon FILIPS over alle de Nederlanden moeten wij later nog afzonderlijk beschouwen.

HET BISDOM VAN UTRECHT EN HET OVERSTICHT.

Wanneer de Joden zich binnen het Bisdom van Utrecht hebben nedergezet, is niet met naauwkeurigheid te bepalen. De menigvuldige handel der Stad met de andere bisschoppelijke zetels van Bazel, Straatsburg, Spiers, Worms, Meints en Keulen, met dien van Luik aan de Maas en van Trier aan de Moezel,

waar de meeste Joden waren [1]; het groot aantal Joden in het naburige Braband, gedurende de XIII^de^ en de eerste helft der XIV^de^ eeuw, en hunne verbazende toeneming in Gelderland, in de tweede helft dier eeuw en in geheel de volgende, maken het meer dan waarschijnlijk, dat zij ook in het Utrechtsche Sticht niet zullen hebben ontbroken. In eenige landen van Europa was het zelfs verordend, dat de Joden zich dáár moesten nederzetten, waar een Bisschop woonde, opdat er te beter gelegenheid mochte zijn, hen in het Christendom te onderwijzen [2]. Ook is het wegens de talrijke oorlogen, die de Bisschoppen met de Graven van Holland en de Hertogen van Gelder gevoerd hebben, wel te denken, dat de geestelijke Vorst nu en dan den bijstand van besnedene geldschieters zal hebben noodig gehad, om in de kosten der gedurige krijgstoerustingen te voorzien. Onze oudheidkundige VAN WIJN teekent aan, doch zonder zijne bronnen te vermelden, dat den Joden te eenigen tijde van een' der Bisschoppen, die men weet dat dikwijls met de hoofdstad over hoop lagen, bescherming is verleend geworden [3]. Zonder twijfel zijn in dat geval, voor zoo ver er Joden in het Sticht woonachtig waren, de bepalingen en verordeningen der Conciliën, welke gewoonlijk van tijd tot tijd door Pauselijke Afgezanten aangebracht en aangedrongen werden, door de Bisschoppen op hen toegepast.

Tot het Bisdom van Utrecht behoorde ook het

---

[1]) VAN ASCH VAN WIJCK, *Handelsverkeer van Utrecht*, bl. 328.
[2]) Zie ENGELS, *Geschichte von Ungern*, Th. II, S. 208.
[3]) VAN WIJN, *Huiszittend Leven*, Dl. I, bl. 109.

zoogenaamde Oversticht, gedeeltelijk overeenkomende met het westelijke deel der Veluwe en het tegendige Overijssel. Hier waren omstreeks het midden der veertiende eeuw eenige Joden gevestigd, die zoo als het heette, *ter eere Gods (ad majorem Dei gloriam!)* werden vermoord, naar de onderstelling van VAN WIJN door de Flagellanten, die met het onzinnig geschreeuw:

Slaet u seer
Tot CHRISTUS eer;
Door God so laet die sonden meer!

en zich zelven geeselende, het land doortrokken. Volgens den Munsterschen Kronijkschrijver, ARNOLD VAN BEVERGERNE, bevonden zij zich destijds ook in grooten getale in die streken, welke dicht aan het Oversticht grensden [1]), zoodat zij waarschijnlijk van daar zich over het Sticht zullen hebben verspreid, en langs dien weg ook in Holland zijn doorgedrongen [2]).

In het jaar 1444 werden de Joden, die zich in de Stad Utrecht, of ergens daar de Stad bewind had, mochten bevinden, door den Raad gebannen, met bepaling: »dat indien zij er wederom gevonden wierden, men hen in de gevangenis zou leggen, en hunne goederen aangehouden zouden worden, tot dat zij boete zouden hebben betaald, naar des Raads goeddunken [3])." — Welke de reden geweest zij van dezen strengen maatregel, wordt niet vermeld. Mogelijk was het gebleken, dat een of andere Jood heimelijk

---

[1]) MATTHAEUS, *Vet. Aevi Anal.*, T. V, p. 46, 47.
[2]) VAN WIJN, bl. 106.
[3]) BURMAN, *Utrechtsche Jaarboeken*, Dl. II, bl. 34.

aandeel had gehad in de aanslagen van WALRAVEN VAN MEURS, die aanspraak maakte op den Bisschoppelijken Stoel van het Sticht; of werden zij beschuldigd van tooverijen, of andere woelingen tegen het Christendom. In datzelfde jaar toch werd mede een streng Plakaat uitgegeven tegen de toovenaars, »als strijdende hunne praktijken tegen het Christelijk geloof." In allen gevalle is het merkwaardig, dat soortgelijke maatregel twintig jaar te voren ook te Keulen genomen was, van waar zij sedert dien tijd geweerd bleven, ofschoon zij in het tegenover gelegene Deutz mochten blijven wonen [1]). Ook in het niet ver van Utrecht gelegene Maarsen werden zij later geduld, terwijl hun het verblijf te Utrecht ontzegd was.

HET GRAAFSCHAP HOLLAND MET ZEELAND EN FRIESLAND.

In de hier genoemde landen maakt de Geschiedenis uiterst zeldzaam gewag van Joden, vóór de zestiende eeuw. Alleenlijk is het zeker, dat onderscheiden Graven deze natie niet ongunstig gezind waren. Op het einde der XIII^de eeuw geraakte het Graafschap, als bekend is, met dat van Henegouwen onder éénen

[1]) Men zie de *Annales Novesienses* (Jaarb. van Nuys) in de Verzameling van MARTENE en DURAND, T. IV, p. 598, 599. A°. 1424 *Synagoga Judacorum, iis ut supradictum expulsis, in Dei templum consecratur in honorem beatae Mariae Virginis, nominaturque Capella ad S. Hierusalem. Durarat Synagoga* 414 *annis.*

Vorst. WILLEM *de Goede*, die zijne regering in het jaar 1304 aanvaardde, ontving in zijne Henegouwsche landen de Joden, die PHILIPS *de Schoone* uit Frankrijk verbannen had, en die in grooten getale eene toevlucht kwamen zoeken in de zuidelijke Nederlanden. In 1321 werden zij op nieuw uit Frankrijk gebannen, en ten gevolge daarvan in zoo grooten getale, onder anderen te Bergen (*Mons*), opgenomen, dat de Graaf hun aldaar eene straat afstond, alwaar hun godsdienstoefening en eenige neringen werden vrijgelaten [1]. Ook was deze Graaf zeer ijverig in het nemen van maatregelen om hen tot het Christelijk geloof te brengen, waartoe hij ettelijke priesters en monniken bezigde. Zijn zoon en opvolger WILLEM IV is hiermede waarschijnlijk voortgegaan, daar men leest, dat deze als gevader heeft gestaan over eenen Israëliet die tot het Christendom bekeerd was, maar sedert, op de beschuldiging van een beeld der Moedermaagd doorboord te hebben, veroordeeld, en een' smadelijken dood gestorven is [2].

Uit dit een en ander is het denkelijk, dat er den Vorst ook wel Joden in zijn Graafschap van Holland zullen gevolgd zijn, ofschoon de Graaf de toelating toch steeds aan zich behield. Dit laatste blijkt uit eenen brief van Hertog ALBRECHT van Beieren van 1359, waarin hij aan zekere Italiaansche kooplieden te Goes in Zeeland belooft, dat hij zonder hunnen wil geen' anderen Toskaanschen noch Joodschen koop-

---

1) *Revue Orientale*, p. 87.

2) VAN WIJN, *Huiszittend Leven*, Dl. I, bl. 101, 102. Dit voorval wordt op romantische wijze verhaald in de *Revue Orientale*, p. 87—89.

man in vier jaren tijd in de gezegde Stad eenig vast verblijf zou toestaan. Daar de toelating van Joden in dezen brief als eene reeds lang bekende en gebruikelijke zaak wordt ondersteld, meenen wij die wel tot de regering van WILLEM III en zijne opneming der Joden in Henegouwen, te mogen terug voeren. — Merkwaardig is ook de gelijktijdigheid der eerste vermelding in Holland, met de vervolgingen in het Brabandsche. Zoo vinden wij wederom in 1361 binnen Geertruidenberg, toen eene aanzienlijke stad van Holland, eenen Jood, wiens voornaam HANS aan een' Israëliet van Duitsche afkomst doet denken [1]). Veilig mag men dus, na het medegedeelde, aannemen, dat een zeker aantal der verdrevene Brabandsche Joden, waarvan het meerendeel naar Gelderland de wijk nam, zich ook in Holland zal hebben nedergezet; en is het bericht aan te nemen, dat die vluchtende Brabandsche Joden zich gedeeltelijk naar de Marokkaansche havens hebben begeven, dan zijn zij waarschijnlijk in Holland of Vlaanderen scheep gegaan.

Wij hebben boven gezien, dat een Geldersche Jood zich in het jaar 1440 met een vrijgeleide van den Hertog te Heusden bevond, doch dat hij daar van al zijne schatten beroofd werd, waaruit bloedige twisten ontstonden [2]). De Kronijkschrijver maakt daaruit de welgemeende gevolgtrekking: »daarom rade ik, dat men den Joden het hunne late." Of men uit het voorzegde dit besluit algemeen heeft opgemaakt, is moeielijk te zeggen; maar dit is zeker,

---

[1]) VAN MIERIS, *Groot Charterboek*, Dl. III, bl. 133, 134.

[2]) MATTHAEUS, *Analecta*, T. III, p. 649. (Heusden was in de XIVde eeuw aan Holland gehecht).

dat hun toestand onder de regering van het Huis van Bourgondië in de Nederlanden niet voordeelig was. Ofschoon het in 1443 de voorspraak van een' geleerden Jood was, die tijdens de inneming van het kasteel van Luxemburg, Hertog FILIPS *den Goede* voor zijne stadgenooten gunstig stemde [1]), toch was in die stad elke vreemde Jood verplicht $2\frac{1}{2}$ stuiver, en indien hij te paard kwam, 5 stuivers te betalen, en wanneer hij het Hertogdom verliet, $3\frac{1}{2}$ stuiver, hoofd voor hoofd [2]). Van eene vervolging of verdrijving der Joden is echter in Holland geen spoor vóór de regering van KAREL V. Toen kwamen de jammerlijk verdreven Spaansche en Portugesche Joden te vergeefs ook in dit gewest eene wijkplaats zoeken, en van dien tijd af deelden zij in de geloofsvervolgingen der wreed verdrukte Protestanten, met wie zij, toen vernederd, naderhand bevrijd werden.

---

1) Men zie DE REIFFENBERG, *Du Commerce des Pays Bas au XVme et XVIme Siècle*, in de *Mémoires des prix de l'Académie Royale de Bruxelles*, (Brux. 1820) p. 224.

2) *Revue Orientale*, p. 174.

DERDE HOOFDSTUK.

ALGEMEENE BESCHOUWING VAN DEN MAATSCHAPPELIJKEN TOESTAND DER JODEN, VOORAL IN DE NEDERLANDEN, GEDURENDE DE MIDDENEEUWEN, EN VAN DE ONDERLINGE BETREKKINGEN VAN DE KERK EN DE SYNAGOGE.

Elk tijdvak in de Geschiedenis onderscheidt zich door een' eigen' geest, eene bijzondere levensbeschouwing, en eigenaardige beginselen. Zoo dit in het algemeen waarachtig is, 't is het in zonderheid ook met betrekking tot de Joodsche natie, wier lotgevallen in een naauw verband staan tot de begrippen, die telkens in de Christelijke maatschappij heerschende waren. Wij hebben tot hiertoe eene drieërlei bedeeling waargenomen, onder welke dit volk in het verloop der eeuwen, welke wij behandeld hebben, is geplaatst geweest: die van de Romeinsche wereld-monarchie; die der Germaansche volkstammen tot op het beslissende tijdsgewricht der Kruistochten, en die van de Europesche volken-maatschappij, van dat tijdstip af tot op het aanbreken der nieuwere tijden. Onder deze drie bedeelingen werd het Joodsche volk ook

op drieërlei zeer verschillende wijze beschouwd. In het Romeinsche Rijk, als eene door het Keizerlijk gezag gewettigde secte. Onder de Germaansche volkerschappen, als een der vele stammen, die op den bodem van het op nieuw bevolkt Europa gezeteld waren. In de Europesche volken-maatschappij sedert de Kruistochten, als ongeloovigen of ketters, die de zaligmakende kerkleer bestreden. Na de Hervorming, vooral in ons vaderland, als vreemdelingen, wier eigentlijke vaderland was het Land der Belofte. Deze denkbeelden waren de heerschende. In ieder tijdperk zijn er ook wel stemmen gehoord, die daarvan verschilden; wel heeft de Kerk hare eigene beschouwing gehad, die mede aan eene eigenaardige ontwikkeling onderhevig was; maar de gezegde beginselen waren diegene, waardoor over het algemeen de toestand der Joden bepaald werd, en eigenaardige vormen aannam, die elk tijdvak van het vroegere onderscheiden.

I.

IN HET ROMEINSCHE RIJK EN IN DAT DER FRANKEN TOT OP DEN EERSTEN KRUISTOCHT.

In het Romeinsche Rijk verdroeg men de Joden, niettegenstaande hunnen herhaalden opstand. Zij hadden er volledige godsdienstvrijheid, mochten hun' eigen Patriarch bezitten, en bleven tot den jare 418 in het recht om burgerlijke en krijgsdiensten waar te

nemen [1]. Hadden zij hun eigen wetgeving (*Autonomie*), zij hadden die voor zich zelve; de staat beschouwde hen als Romeinsche burgers, immers doorgaans, en stoorde zich luttel aan hetgeen men hun bijgeloof (*superstitio*) noemde [2]. Deze bedeeling is in de grondtrekken teruggekeerd, sedert de beginselen der Fransche omwenteling op de Europesche staten zijn toegepast. Voor een aanmerkelijk gedeelte heeft dus de negentiende eeuw, als na het volbrengen van een' geheelen kreitsloop, het weefsel der drie eerste wederom opgevat, en is dus zelfs tot over het Christelijke Romeinsche Rijk teruggegaan.

Onder de talrijke Noordsche stammen, die zich op de puinen van het Romeinsche Rijk vestigden, werden de Joden als een van die vele beschouwd; of wil men, als een der overwonnen volkeren. Zoo lieten de Franken, de Wandalen, de Gothen, hun meerendeels vrijheid van godsdienst en koophandel [3]. Maar toen het Frankische Rijk als Christen-monarchie optrad, en zich de roeping toekende, om, in gemeenschap met den Pauselijken Stoel, de heidensche stammen tot het geloof te bekeeren, toen deelden natuurlijk ook

---

[1] Men zie daaromtrent wijlen Prof. GANS (zelf een Jood), *Gesetzgebung über Juden in Rom, nach den Quellen des Römischen Rechts*, in ZUNZ, *Zeitschrift für die Wissenschaft des Judenthums.* Berl. 1822, Bd. 1, Hft. 1, S. 32.

[2] Zie in zonderheid Fr. 17 D. *de Statu hom.*

[3] De onderscheiden bedoelde stammen hadden elk hunne eigene wetten, en ook de Joden hadden sints eeuwen hunne Autonomie. Dit schijnt vooral tot de aangewezene beschouwing te hebben geleid. Men merkte de *Leges Hebraeorum* (en te recht), als een kenmerk van den afzonderlijken volkstam aan, even als de *Leges Francorum*, de *Lex Gothica*, enz.

de Joden het lot der nog heidensche volken, der Saxers, bij voorbeeld. KAREL *de Groote* maakte in later tijd, even als GREGORIUS I, door godsdienstig licht en staatkundige wijsheid geleid, een scherp afgeteekend verschil tusschen Heidenen en Joden. Nu werd aan dezen eene plaats naast de Christenen verleend; op sommige plaatsen had genoegzaam eene algeheele gelijkstelling plaats [1]). Synagogen en Jodenscholen verrezen naast kerken en instellingen van Christelijk onderwijs. Diplomatie en geneeskunde werd voor een groot deel door Joden geoefend; de groote en kleine handel was meerendeels in hunne handen. Het is niet te ontkennen, dat zij hiervan nu en dan schroomelijk misbruik hebben gemaakt, vooral door den Christenslaven-handel. Van daar toen reeds eene terugwerking van de zijde der Kerk, die eerst na de Kruistochten tot hare volle ontwikkeling kwam [2]).

Het is niet gemakkelijk om over den inwendigen toestand der Joodsche natie in het groote Rijk der

---

[1]) Een der weinige onderscheidingswetten van die dagen, was, dat de Joden van de gerichtsproeven (*ordalia*) geen gebruik mochten maken, als welke eene onmiddelijke tusschenkomst van den God der Christenen onderstelden. Zie BEUGNOT, *Les Juifs d'Occident*, A. p. 75, 76.

[2]) Eene gansche reeks van kerkelijke besluiten van deze strekking zou kunnen worden opgesomd. De volgende punten zullen de zaak genoegzaam duidelijk maken: *Ne Judaei Christianis populis judices proponentur; — Ut Judaeis nulla officia publica committantur; — Ut Judaeis potestas super Christianos non permittatur; — Ut Judaei ad honorem, dignitatem aut administrationem publicam non admittantur; — Ut Judaeis militia interdicatur; — Judaeis ut a Christianis homagia non praestentur.* — Zie de *Collectio Conciliorum per* SEVERINUM BINIUM, Vol. III, P. II, f°. 354, 368, 569, etc.

Franken een voldoend licht te verspreiden. Om hun getal te berekenen, ontbreken de opgaven geheel en al. Het is echter zeker, dat dit aantal in het Hertogdom Lotharingen zeer aanmerkelijk moet geweest zijn. Te Metz althans waren er zeer vele gevestigd, die een Rabbijn en eene eigene synagoge hadden. Bisschop ADALBERON II, die aldaar den kromstaf voerde van het jaar 984 tot 1005, was hun bij uitstek gunstig, zoodat zijn levensbeschrijver meldt, dat zij zijnen dood hartelijk betreurden. Onder zijn schuts ontstond er ook eene Rabbinale school, waarin de Joodsche jongelingen van de omstreken in grooten getale opgeleid werden. Twee dergelijke bestonden er te Meints, in welke JUDAS BEN MEIR COHEN, en SIMEON HA-GADOL (*de Groote*) een zeer vermaard onderwijs gaven. Zoo waren er mede vele Joden te Verdun, alwaar zij waarschijnlijk ook eene synagoge en talmudische school hebben gehad [1]).

Eene andere bijzonderheid verdient om hier ter plaats niet met stilzwijgen te worden voorbijgegaan. De Joden zijn niet alleen, gelijk wij in de Geschiedenis hebben gezien, de leermeesters der Germaansche stammen geweest in het voeren van den koophandel; maar zij waren het daarenboven, die de geneeskunde van de Saracenen tot de Duitsche volkeren, bij wie deze kunst oorspronkelijk slechts door vrouwen en priesters werd geoefend, hebben overgebracht [2]).

---

[1]) Verg. het belangrijke Opstel: *Recherches pour servir à l'histoire des Juifs dans le Nord-est de la France, par* E. A. BEGIN, in de *Revue Orientale*, 1841, p. 386, ss.

[2]) Zie ALB. DE HALLER, *Bibliotheca medicinae practicae*, Tom. I, aangehaald door DEPPING, *Les Juifs au moyen âge*, *p.* 45.

Te Salerno waren het Joden, die gemeenschaplijk met Grieken en Saracenen eene geneeskundige school oprichtten, waar dan ook in drie talen, het Hebreeuwsch, Grieksch en Arabisch, onderwijs gegeven werd. Uit deze school zijn zeer vermaarde Joodsche medicijnmeesters voortgekomen, die zich over een groot deel van Europa hebben verspreid [1]). Ook de oorsprong der geneeskundige Faculteit van Montpellier, in de elfde eeuw, wordt aan Joodsche Doctoren toegeschreven. Aan deze geneesheeren worden echter nu en dan kwade praktijken te laste gelegd. Zoo zou HUGO CAPET door een' Joodschen arts vergiftigd zijn: ofschoon de plaats van den Kronijkschrijver niet geheel duidelijk is [2]).

Van daar dat de Conciliën, ofschoon zij het opkomen van zoo vermaarde geneeskundigen geenzins konden beletten, echter herhaaldelijk bepaalden, dat de Christenen in hunne zwakheden of krankten geene Joden of Saracenen zouden mogen gebruiken, als welke onder den schijn van genees- en heelkunde of kruidmengerij, het Christenvolk listig lagen leiden en ernstig benadeelden; somtijds hun leven bedreigden [3]).

---

[1]) Zie de belangrijke *Histoire des Médecins Juifs* in de *Revue Orientale* voor 1841.

[2]) RICHERII *Hist.*, Lib. IV, bij PERTZ, T. IV, p. 657. *Hugo Rex papulis toto corpore confectus, in oppido Hugonis Judaeis exstinctus est.*

[3]) In de *Collectio Conciliorum per* SEVERINUM BINIUM, Tom. II, P. II, f°. 815, 816, leest men de volgende uitspraak eener Kerkvergadering van het begin der XIII[de] eeuw: *Adversus Judaeorum et Sarracenorum induratam malitiem, qui sub velamine medicinae, chirurgiae et apothicariae callide insidiantur et nocent populo Chris-*

Van den koophandel der Joden in dit tijdvak, het eerste der middeneeuwen, is reeds genoeg gezegd: zij waren te dezen opzichte de leermeesters der Germaansche volkeren. Alleenlijk moeten wij nog een oogenblik bij hun' slavenhandel stilstaan. Het waren hunne betrekkingen tot de Saracenen, die hen vele Christenen, door dezen krijgsgevangen gemaakt, in handen brachten. Deze verkochten zij soms wederom aan andere Mahomedanen, soms hielden zij ze in eene harde en vernederende dienstbaarheid [1]. Het spreekt van zelf, dat het geloof der arme lijfeigenen daarbij groot gevaar liep. De Kerkvergaderingen hielden niet op, hiertegen maatregelen te nemen, maar het kwaad was niet in den grond uit te roeien. Het had zijnen wortel in het onmenschelijke krijgsrecht van die dagen; en hoe veel, hoe oneindig veel, behoorde er niet toe, om de menschheid te dezen opzichte te hervormen!

De Kerk heeft dus in die eeuwen veel gedaan om een' schadelijken invloed der Joden ten koste van het Christenvolk te weren. Daarvoor werden op algemeene en bijzondere Conciliën verordeningen gemaakt,

---

tiano, dum eis medicamenta proponant, ex quibus nonnunquam pericula mortis incurrunt, sanctorum patrum canones salubriter providerunt, prohibentes ne Christiani eos in infirmitatibus suis vocent, aut ab eis recipiant medicinam.

[1]) *Recherches sur le Commerce*, Tom. II, P. 2, p. 140. MEINERS, *Historische Vergleichung*, Th. II, S. 20, 21. AGOBARDUS beklaagt zich, dat zijn ijveren hiertegen hem door sommigen zeer kwalijk was afgenomen: *Haec passi sumus a fautoribus Judaeorum, non ob aliud, nisi quia praedicavimus Christianis, ut mancipia eis non venderent, et ut ipsis Judaeis Christianos vendere ad Hispaniam non permitterent.* — (*Epist. ad Proceres Palatii*).

om eene te groote gemeenzaamheid van Christenen en Joden onderling te keeren; om gemengde huwelijken te verbieden; om gemeenschappelijke maaltijden onder kerkelijke straffen aan de Christenen te ontzeggen, de intrede in de synagogen en de deelneming aan Joodsche plechtigheden te doen mijden, en de al te groote vermenigvuldiging van synagogen te voorkomen. Heeft de Kerk ook iets gedaan, om Joden *op de rechte wijze* tot de geloofskennis van hun weleer, helaas! verworpen Koning en Heiland te brengen?

Bij de Pausen en andere kerkelijken schijnt meer aan de straf, waaronder de Joden zuchtten, dan aan de zegeningen die hun nog beloofd zijn, te zijn gedacht; en deswege weinig liefde jegens deze *beminden om der Vaderen wille* te zijn betoond. Één man staat, ook te dezen opzichte, hoog boven zijne voorgangers en volgers verheven. Het is de groote GREGORIUS, van wien wij reeds met één enkel woord hebben melding gemaakt. Om zijne inzichten aangaande de verplichtingen der Christenkerk jegens hare oudere nog niet tot het geloof in CHRISTUS bekeerde Tweelingzuster eenigzins naauwkeuriger te kenschetsen, zullen wij eenige redenen uit een' zijner brieven mededeelen, geschreven aan den Bisschop van *Terracina* [1]). »Het is plicht (schrijft daarin de achtenswaardige Kerkvoogd,) om de Joden, die nog van de Christelijke Kerk afkeerig zijn, tot de eenigheid des geloofs te leiden, door hen met zachtzinnigheid en

---

[1]) GREGORII *Opera*, Lib. I, Ep. 34, ad Petrum Episc. Tom. II, p. 401 A. *De Judaeis non persequendis.*

vriendelijkheid op te wekken; opdat zij, wie de liefelijkheid der prediking en de ernst der voorhouding van het toekomend oordeel tot gelooven zou kunnen uitnoodigen, niet door verschrikkingen en bedreigingen worden afgeschrikt. Gij behoort dus toe te zien, dat zij welwillend zamen mogen komen, om het Woord Gods van u te hooren, eerder dan hen bevreesd te maken voor eene gestrengheid die zeker de mate te buiten gaat." Dezelfde Paus schreef aan PASCHASIUS, den Bisschop van Napels: »Zij die met zuivere bedoelingen hen die vreemd zijn van de Christelijke religie tot het rechte, geloof wenschen te brengen, *moeten zich* op liefelijkheid, niet op hardheid *toeleggen*; opdat zulken, wie zachtmoedige redenering zou kunnen te recht brengen, niet door tegenstrevigheid teruggehouden worden. Want zij die anders handelen, en hen onder schijn van bekeeringsijver van hunne gewone godsdienstplechtigheden afbrengen, geven bewijzen meer hun eigen zaak te drijven, dan de zake Gods te bevorderen. Daar zijn eenige te Napels woonachtige Joden tot ons gekomen, klagende, dat men hen onredelijkerwijze van eenige hunner plechtige feestvieringen heeft trachten af te houden, welke het van overlange tijden hun en hunnen voorouderen heeft vrijgestaan waar te nemen. Indien de zaak inderdaad zoo is, heeft men een overbodig werk gedaan. Want wat baat het, indien men hun verbiedt, hetgeen zij sints lang gewoon waren, en daardoor toch niets tot hunne bekeering bijdraagt? Of waarom zullen wij den Joden voorschrijven, hoe zij hunne godsdienstplichten zullen houden, zoo wij hen daardoor niet kunnen gewinnen? Men moet dus

eerder zoeken, hen door zachtmoedigheid en redenering over te halen, om ons te volgen, niet te vlieden; opdat wij, hun uit hunne eigen Schriften aantoonende de waarheid van 'tgene wij zeggen, hen met den bijstand Gods in den moederschoot der Kerk mogen voeren. Uwe broederlijke Eerwaardij ontsteke hen dus wel onder Gods hulp door vermaningen, zooveel dat kan, tot bekeering, maar late niet meer toe, dat zij wegens hunne plechtigheden verontrust worden. Laten zij de volle vrijheid hebben, hunne feesten en plechtigheden, zoo als zij en hunne ouders van lange tijden her gewoon zijn geweest, naar hun gebruik waar te nemen [1])." — Over het algemeen was de lagere Geestelijkheid, ook in de Nederlanden, bitter tegen hen ingenomen; doch er waren hieromtrent gunstige uitzonderingen, vooral onder de Bisschoppen. Zoo was onder anderen WAZO, Bisschop van Luik, omstreeks het midden der elfde eeuw, vervuld van dezelfde gevoelens als de groote GREGORIUS. Hij was zeer bevriend met den Israëlitischen Geneesheer van Keizer HENDRIK III, die even zeer in de Wet van MOZES als in de geneeskunst ervaren was, en den Bisschop dikwijls zwarigheden uit de H. S. voorlegde. Eens zelfs zou de Jood een zijner vingeren verwed hebben, indien hij door den Bisschop overreed kon worden. De Bisschop had het geluk hierin te slagen, maar schold den Israëliet den gestelden prijs kwijt, terwijl hij er glimlachend bijvoegde, dat hij genoeg vertrouwen stelde op zijne goede trouw [2]). — Wij

---

[1]) GREGORII MAGNI *Opera*, Lib. XV, Ep. 15, T. II, p. 1057.

[2]) *Revue Orientale*, p. 45.

hebben op het einde van dit tijdvak den roemwaardigen BERNARDUS ook met treffende woorden hooren verklaren: »dat het algemeene gebed der Kerk voor de ongeloovige Joden van den opgang der zonne tot haren ondergang werd opgezonden, dat God de Heere het omwindsel van hunne harten mocht wegnemen, opdat zij uit hunne duisternisse tot het licht der waarheid mochten geleid worden."

II.

IN NEDERDUITSCHLAND VAN DEN EERSTEN KRUISTOCHT TOT OP DE REGERING VAN KAREL V.

Niettegenstaande het erfelijk worden der groote leenen bleven de meeste Nederlandsche gewesten echter met het Duitsche Rijk één staatsrechtelijk geheel uitmaken, in hetwelk dus het opperleenheerschap des Keizers erkend werd. Van daar dat de rechtsbetrekkingen der Joden tot het Rijk ook hare onmiddelijke gevolgen tot deze gewesten uitbreidden, en door de Hertogen en Graven, Vorsten en Heeren, elk in hun gebied, met meerdere of mindere naauwgezetheid werden nageleefd. In het Duitsche Rijk nu, was sedert het tijdsgewricht der Kruistochten de maatschappelijke toestand der Joden zeer verergerd, niet alleen door den gruwzamen Jodenmoord des jaars 1096, maar vooral door het opkomen der gemeenten en burgerijen, van welke de Joden overal uitgesloten waren. Terwijl dus alom, ook ten gevolge van Pauselijke bescherming, de hoorigheid en het lijfeigen-

schap opgeheven werden, drukte het Keizerlijk gezag met dubbele zwaarte op de Joden, die van 's Keizers beschermelingen allengs zijne dienstlieden werden, en bij de vorming der Rijkskamer, voor zijne kamerknechten werden verklaard [1]); waardoor eene lijfeigenschap, in der daad nog harder dan die der grondhoorigen (*glebae adscripti*), werd daargesteld [2]). Deze uitbreiding van macht ging soms zoo ver, dat de Keizer zich wel eens veroorloofde om onbepaald over hun leven en vermogen te beschikken. Men leest in een berichtschrift van Markgraaf ALBRECHT van Brandenburg: »Wanneer een Roomsch Keizer of Roomsch Koning gekroond wordt, zoo mag hij den Joden alom in het Rijk hun goed ontnemen, en zelfs hun leven, en hen laten ombrengen, tot op een klein aantal toe, hetwelk hij ter gedachtenis in het leven zal laten [3]).” Hiertoe behoort ook de gewoonte van sommige Keizers, om door eene vrijmachtige beschikking al de schuldvorderingen der Joden op eenmaal te vernietigen. Zoo deed onder anderen Keizer WENCESLAS voor geheel het Rijk in het jaar 1389 [4]).

Daarentegen hadden de Joden aan de Keizers van den anderen kant toch ook weder groote verplichtingen. Reeds bij den grooten Jodenmoord van 1096

---

[1]) Het Diploma van KOENRAAD IV, hiertoe betrekkelijk, zal in de Bijlagen worden medegedeeld. Verg. voorts KLUIT, *Historia foederum*, T. II, p. 456.

[2]) Inderdaad een opmerkelijke weerslag tot dat geduchte woord, door hunne vaderen gesproken: *Wij hebben geenen Koning dan den Keizer* (Joh. XIX: 15)!

[3]) EICHHORN, *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, § 297 d.

[4]) EICHHORN, t. a. pl.

namen vele Joden hun toevlucht in de burchten en steden van Koning KOENRAAD, zoo als Neurenberg en andere, alwaar zij schuts en veiligheid vonden [1]. Niet zelden verleenden de Keizers aan hunne synagogen gelijke rechten met die der kerken; en zij deden dit des te geruster, daar de Pausen hun met het voorbeeld eener gunstige behandeling der Joden voorgingen [2]. Ook zorgden zij doorgaans, dat in steden, waar er zich vele bevonden, een afzonderlijke wijk voor hen werd afgezonderd [3], alwaar zij op hoog gezag werden gehandhaafd tegen de aanvallen eener verbitterde bevolking, die, hetzij uit vooroordeel, of opgehitst door de misdaden van een' of anderen Jood, hen soms tot den laatsten man wilde uitroeien. Bij een zoodanigen aanval van de burgerij der stad Frankfort op de Joden die zich aldaar bevonden, werden deze, na eerst verdreven te zijn geworden, op gezag der Overheid weder binnen gelaten, en met den trommelslag en 't geleide van een bende soldaten in hunne straten teruggevoerd. Een groote Rijksarend, op blik geschilderd, werd toen aan de poort der

---

[1]) OTTO FRISINGENSIS, *De Gestis Frid. I*, Lib. I, Cap. 37. Voor deze bescherming werd een schatting (de Jodenlast) betaald, van welke de Keizer zich de helft voorbehield, wanneer hij den Landvorsten de vrijheid gaf, om Joden in hun gebied te houden.

[2]) De synagogen en scholen werden in die dagen door de Vorsten niet dan tegen zekeren schattingprijs geduld. In Provence, bij voorbeeld, moesten de Joden een zekere hoeveelheid specerijen jaarlijks opbrengen, om het recht eener Hebreeuwsche school en van een vrij kerkhof te genieten. Zie DEPPING, *Commerce du Levant*, T. I, p. 288, 289.

[3]) Te Regensburg onder anderen wordt reeds vroeg van eene *Judenpurg* gesproken. Zie MEERMAN, *Geschiedenis van Graaf Willem II*, Dl. III, bl. 297—299.

hoofdstraat aangeslagen, waar deze woorden onder stonden: KEIZERLIJKE BESCHUTTINGE [1]).

Dit recht nu stonden de Keizers aan hunne leenmannen af, wanneer zij hun den *Jodenschuts* verleenden. Wij hebben gezien, dat LODEWIJK IV dien aan den Graaf van Gelder bij een' bijzonderen gunstbrief afstond. Dezelfde Keizer stond dit recht ook aan zijn' achterleenman, den Heer van Kuilenburg toe, die mede allengs al de souvereiniteitsrechten in zijn gebied begon uit te oefenen [2]). Ten gevolge van zoodanigen afstand gold 's Hertogen of 's Heeren bescherming en vrijgeleide even veel als vroeger de Keizerlijke. Deze Privilegiën werden van tijd tot tijd allengs algemeener verleend, tot de Keizer eindelijk in de gouden Bulle den Keurvorsten voor altoos het recht toestond om Joden te houden, en om de vergunning daartoe ook aan andere Staten, Steden en Heeren te verleenen.

De afzondering der Jodenbevolking van de burgerij der steden had niet alleen plaats door het bewonen van afzonderlijke wijken; met het tijdsgewricht der Kruistochten werden ook de verordeningen der Conciliën ingevoerd, die strekten om hen door eene verschillende kleeding te doen onderkennen, opdat alzoo het gevaar van vermenging met hen mocht gekeerd worden. In het jaar 1204 stelde INNOCENTIUS III vast, dat in alle landen der Christenheid, de kleeding der Joden van beiderlei kunne van die der Christenen

---

[1]) BAUDARTIUS, *Memoriën*, Boek VII, bl. 38.
[2]) PONTANUS, *Hist. Gelriae*, Lib. VII, p. 229.

moest verschillen [1]. Eenige jaren later, in 1215, werd daaromtrent door het vierde Lateraansche Concilie eene nadere bepaling gemaakt, terwijl in deszelfs 68sten kanon wordt te kennen gegeven, dat, aangezien reeds MOZES den Israëlieten had verboden, om zich met de afgodische volkeren te vermengen, en dewijl dus elke vleeschelijke gemeenschap van een Jood of Sarazeen met eene Christenvrouw als eene gruwelijke vermenging was te beschouwen, deswege, opdat niemand bij overtreding zich op onkennis of dwaling mocht kunnen beroepen, de Joden en Sarazenen zich in alle landen der Christenheid voortaan door hun gewaad zouden hebben te onderscheiden [2]. Later werd op het tweede Concilie van Ravenna vastgesteld, dat het onderscheidingsteeken zou bestaan in eene ronde gele lap, op het gewaad vastgemaakt [3]; en op dat van Vienne in Dauphiné, dat de Joden daarenboven nog zouden verplicht zijn een gehoornden hoed (*pileus cornutus*) te dragen [4], alles, bij verzuim, op straffe van gevangenis en geldboete. Sommige Pausen waren hieromtrent wel eenigzins meer toegevend, zoo als HONORIUS III, die last gaf, de Joden om deze onderscheidingsteekenen niet te zeer te verontrusten, daar zij buitendien zoo kenbaar waren, dat men met hen niet licht uit onkunde

---

¹) STRUVII *Scriptores Rerum Germ.*, Tom. I, p. 1097, II, 554. FR. HURTER, *Geschichte Pabst Innocenz des Dritten*, Hamb. 1834, Th. I, S. 313—315.

²) *Collectio Conciliorum*, Par. e Typogr. regia, 1644, Vol. XXVIII, p. 217, 218.

³) *Coll. Concil.*, Vol. XXVIII, p. 783.

⁴) Eod. p. 805.

als met Christenen te doen kon hebben [1]); maar allengs vonden zich zijne opvolgers gedrongen, er wederom strenger de hand aan te houden, en er zelfs nog meerdere maatregelen, althans in den Pauselijken Staat, toe te voegen. Zoo vindt men in een Breve van PAULUS IV weder een nader onderscheidingsteeken in het gewaad verordend [2]), en zoowel voor de stad Rome als verder voor alle van de Kerk te Rome afhankelijke plaatsen, steden en vlekken, bepaald, dat al de Joden in één en dezelfde wijk, of zoo die niet ruim genoeg ware, in twee of meer, van die der Christenen geheel afgescheiden (*ghetti*), zouden hebben te wonen, welke slechts van éénen kant behoorden toegankelijk te zijn. Ook zouden zij op elke plaats of in iedere stad slechts ééne synagoge mogen hebben [3]). Voorts werd nog door onderscheiden Conciliën gewaakt tegen het gemeenschappelijk spijzigen van Joden en Christenen, en andere soorten van huiselijk verkeer. Men vindt dan ook aangeteekend, dat ten einde het vleesch, door een' Joodschen slachter gehouwen, buiten gebruik der Christenen te houden, in Gelderland bij bijzondere keure was vastgesteld, dat de slachter bij hetzelve

---

[1]) *Quod ignoranter commisceri non possint.* Zie VON RAUMER, *Geschichte der Hohenstaufen*, Th. V, S. 235.

[2]) *Ut pro Judaeis ubique dignoscantur, masculi biretum, foeminae vero aliud signum patens, ita ut nullo modo celari aut abscondi possit, glauci coloris palam deferre teneantur.* — *Biretum* is een hoofdkap, zoo als de Italianen gewoon waren te dragen, en die van daar ook, en wel eerst aan de Universiteit van Bologna aan de Doctoren werd verleend (*Biretum doctorale*). Van daar dat nog hedendaags een soort van *toque*, die aanzienlijke Vrouwen dragen, *berret* genoemd wordt.

[3]) *Septimi Decretal.* Lib. V, T. 1, cap. 4.

een geel vaantje moest plaatsen, waardoor het van iedereen konde erkend worden [1]).

In de dertiende, veertiende en vijftiende eeuw ontwikkelde zich de nijverheid in de Nederlanden op eene groote, zeer uitgebreide schaal. Vlaanderen en Braband waren de Italiaansche republieken van eene vroegere eeuw opgevolgd. Met buitengemeenen ijver gaven Vlamingen en Brabanders zich als om strijd aan neringen en handwerken over. Een aantal steden streefden elkander voorbij in den arbeid en smaak voor uitvindingen en voortbrengselen van vlijt, en werden vervuld met waren en stoffen, magazijnen en fabrieken. De handel bracht alle die plaatsen in onderlinge betrekking. Doch daar de vorm, waarin zich deze handwerksvlijt openbaarde, die der gilden was, bleven de Joden van dit alles meerendeels uitgesloten [2]). Zelfs de koophandel, anders hun element, werd hun in vele opzichten bemoeilijkt. Zoo was hun vergund, naar alle overige zeehavens van den Levant scheep te gaan, uitgezonderd alleen Alexandrië; welke uitsluiting zoo goed was, als hun den geheelen handel op Egypte te ontzeggen. Men verbood hun, meer dan vier te gelijk op één schip te varen, waardoor hunne handelsuitrustingen noodwendig onder toezicht der Christenen bleven [3]). Deze uitsluiting zoowel als de onbevoegdheid, sedert het begin van dit tijdperk, om landeigendom te bezitten, bracht het groote nadeel met

---

[1]) In 1460 was zoodanige keur te Arnhem vastgesteld. VAN WIJN, *Huiszittend Leven*, Dl. II, bl. 226, 227.

[2]) DEPPING, *Commerce du Levant*, T. I, p. 320, 321.

[3]) DEPPING, p. 289, 290.

zich, dat er alzoo voor de Joden weinig anders overbleef dan de geldhandel, en dat men hen dus willens, onwillens, voor het meerendeel tot woekeraars maakte. Het zal hier de plaats zijn omtrent dit bedrijf der Joden in eenige nadere bijzonderheden te treden.

Volgens de Mozaïsche Wetgeving was het eenen Israëliet ongeoorloofd, om van de kinderen zijns volks renten te nemen; van den vreemden die te vorderen was niet verboden [1]). Deze instelling, die in het naauwste verband stond met de handhaving en bewaring van den landeigendom in de geslachten [2]), werd reeds vroeg in de Christenkerk beschouwd als eene zedewet, voor alle Christennatiën evenzeer verbindend als voor Israëls volk in het Land der Belofte [3]). Op dit gevoelen van CYPRIANUS, CHRYSOSTOMUS, AMBROSIUS, GREGORIUS *van Nyssa*, BASILIUS, HIERONYMUS, AUGUSTINUS en andere Kerkvaders, werden in lateren tijd de besluiten der Conciliën gegrond, welke den Christenen het nemen van renten onder elkanderen, volstrektelijk verboden [4]). Inzonderheid berustten

---

[1]) Deut. XXIII. 20.

[2]) Verg. MICHAËLIS, *Dissertatio de mente ac ratione legis Mosaïcae usuram prohibentis.* Gött. 1745, ook te vinden in het II[de] Deel van 's mans *Syntagma Commentationum;* en SALVADOR, *Histoire des Institutions de Moïse*, (Brux. 1829), Tom. I, p. 318—326.

[3]) Men zie BARBEYRAC, *Traité sur la morale des Pères de l'Eglise*, Chap. IX, § 6.

[4]) Sommige Schrijvers, zoo als FISCHER, hebben de ongunst, met welke het rentebeding werd beschouwd in die dagen, toegeschreven aan den invloed, dien de schriften van ARISTOTELES op de Scholastiekers hadden geoefend, daar deze Wijsgeer (*Polit.*, Lib. I, Cap. 7) allen woeker geheellijk afkeurt. Dan dit gevoelen is niet wel aannemelijk,

hierop de bepalingen van het Kanonieke Recht tot wering van den woeker [1]). Daarbij werd vastgesteld, dat woekeraars, indien zij tot den geestelijken stand behoorden, zouden worden ontzet van hunne bediening; indien zij leeken waren, niet tot het altaar zouden worden toegelaten, en geene Christelijke begrafenis ontvangen. Van hier, dat de geldhandel, die onder Christenen als volstrekt ongeoorloofd beschouwd werd, schier uitsluitend in handen der Joden moest vallen. Deze, tot dat enkel bedrijf bijna beperkt, door natuurlijke winzucht gedreven, en aanvankelijk volstrekt door geene mededinging van Christenen in toom gehouden, maakten gebruik van de onmatige spilzucht veler Vorsten, Grooten en Edelen, en eischten eenen woeker, die somtijds alle perken van billijkheid te buiten ging [2]). Zelfs behoorde de bevoegdheid om woeker te drijven tot de rechten die de Keizers hun toestonden. De Kerk echter verklaarde zich steeds uitdrukkelijk tegen het verleenen van zoodanig verlof. INNOCENTIUS III deed in een der algemeene Conciliën, onder zijn bestuur gehouden, een besluit nemen: »dat wanneer onder eenigerlei voorwendsel de Joden een onmatigen woeker van de Christenen mochten vorderen, alle gemeenschap met deze hun zou onttrokken worden, tot dat zij aan het

---

daar men den rentewoeker niet zoo zeer als onstaatkundig, dan wel, als ongeoorloofd voor Christenen onderling, schuwde.

[1]) *Decretal. Gregor.*, Lib. V, T. 19, *De Usuris.*

[2]) Zie de *Recherches sur le Commerce*, Tom. II, Part. 2, Chap. 6. *Du taux de l'usure parmi les anciens, et en particulier de celui qui était en vogue parmi les usuriers tant Juifs que Chrétiens pendant les XIIme, XIIIme et XIVme Siècles*, vooral p. 166—180.

wettig bezwaar tegen hun bedrijf zouden te gemoet gekomen zijn; en dat de Christenen in dat geval zouden verplicht worden, zich zoolang van alle verkeer met hen te onthouden." Het Concilie verzocht daarbij, in éénen adem, de Koningen, dat zij zulk eene terugtrekking aan hunne Christen-onderdanen mochten ten goede houden, en zelfs hen handhaven tegen den overlast der Joodsche woekeraars. Ten gevolge van dit kerkelijk verzoek hebben dan ook de Koningen in de meeste landen, vooral in Duitschland, een vasten voet van renten bepaald, waarboven de Joden niet zouden mogen gaan. Zoo stelde FREDERIK II vast, dat Joden niet meer dan tien ten honderd zouden mogen nemen (voor tien unciën ééne), terwijl hij de Christenen aan geene beperking bond [1]). Doch de Koningen en Vorsten overtraden dikwijls zelve hun verbod, wanneer zij door willekeurige woordbreuk hun krediet zoo verre verbeurd hadden, dat niemand hun meer tegen gewone renten geld wilde voorschieten [2]). En ook de Pausen maakten soms geene zwarigheid om bevoorrechte woekeraars (*usurarii publici*) toe te laten, die zij zelfs niet schroomden in openbare geschriften »onze bankiers" (*campsores nostri*) te noemen [3]). Met zulk machtig geweld had de stortvloed in zijn vaart alle kluisters,

---

[1]) HÜLLMANN, *Das Städtewesen im M. A.*, Th. II, S. 57. Van daar mogelijk, dat hier en ginds de burgerij zeer verblijd was, wanneer zich ergens een Jood nederliet, die door lagere renten te vorderen, hen van de hoogere eischen van Christenwoekeraars bevrijdde. Zie ECCARD, *Corp. Hist. Medii Aevi*, T. I, p. 1899, 1900.

[2]) MEINERS, *Historische Vergleichung*, Th. II, S. 26, 27.

[3]) HÜLLMANN, Th. II, S. 43.

dijken en dammen doorgebroken, en voerde hij zelfs diegenen op zijne golven mede, die zich voorheen het krachtigst tegen zijne doorbraak gesteld hadden!

In de Nederlanden evenwel schijnt de Jodenwoeker geen duurzame stof tot ontevredenheid gegeven te hebben. Wel hebben eenmaal, in de dertiende eeuw, Lombardische en Joodsche geldschieters de Graven van Vlaanderen twintig, sommigen zelfs dertig ten honderd laten betalen; doch dit waren Fransche Joden [1]). Insgelijks nam een Fransche Jood uit Champagne zeventien ten honderd van Gravin JOHANNA, om haren Gemaal uit de krijgsgevangenschap te verlossen [2]). In Braband was hun woekergeest zeker in het oog loopend, echter schijnen zij zich allengs meer te hebben ingebonden; en in Gelderland heeft wel de Hertog dikwijls zware sommen van hen geleend, maar men vindt niet, dat onredelijke vorderingen van hunnen kant stof tot ongelegenheid gegeven hebben [3]). Alleenlijk blijkt, dat zij voor deze schuldvorderingen kostbare bezittingen van den Hertog tot onderpand namen, die later niet dan met moeite gelost werden [4]).

Moeielijker is het te zeggen, of er in dezen tijd hier te Lande synagogen en scholen aanwezig waren. Over het algemeen is het bekend, dat de eerstgenoemde meestal in de Duitsche Hanzesteden gevonden

---

[1]) *Recherches sur le Commerce*, p. 176.

[2]) MARTENE et DURAND, *Thesaurus novus*, Tom. I, p. 886, 887.

[3]) *Recherches*, p. 175, 176. Trouwens REINOUD II. had in het jaar 1322 een openbaren brief uitgegeven, waarin verklaard was, wat voor woeker te houden, en alzoo door Schepenen te berechten ware. Zie NIJHOFFS *Gedenkwaardigheden*, Dl. I, bl. 196, 197.

[4]) NIJHOFFS *Gedenkwaardigheden*, Dl. I, bl. CXIX.

werden; en men weet ook, dat vele onzer Nederlandsche koopsteden tot dat handelsverbond behoorden. Te Bergen in Henegouwen, waar zij eene geheele wijk bezaten, is het denkelijk, dat ook eene synagoge bestaan heeft; te meer daar Graaf WILLEM IV eenmaal aan een Rabbijn van zijn Graafschap vrijgeleide heeft geschonken [1]; in Braband is dezelfde onderstelling, wegens het groot getal Joden aldaar, meer dan waarschijnlijk. Wat Gelderland betreft, men vindt alleenlijk melding gemaakt van een afzonderlijk kerkhof te Goch [2]; eene inrichting, waarmede gewoonlijk de eerste grond tot een maatschappelijk bestaan gelegd werd. Wat hunne bedrijven betreft, in Braband geneerden zij zich meest alleen van den geldhandel; in Gelderland ook van kleine koopmanschap, gelijk uit de nog voorhanden rekeningen en blafferts der Graven blijkt. Een enkele maal vindt men een Joodschen Stads-medicijnmeester vermeld. Hunne voorname woonplaats was Nijmegen; daar stonden zij met hunne geloofsgenooten in Keulen, Wezel, en andere steden der Rijngewesten in betrekking.

Zien wij op hetgeen de Christenkerk in het beschrevene tijdvak voor, of ook wel tegen de Joden heeft gedaan, dan vinden wij, eerst vervolging door blinde ijveraars in de dagen der Kruistochten; daarna strenge afzondering, in veel meerdere mate dan vóór dien tijd, en herhaalde bestooking ten gevolge der

---

[1]) *Revue Orientale*, 1841, p. 168.

[2]) VAN HASSELT, *Geldersche Oudheden*, Dl. I, bl. 535.

dweepzieke prediking van onkundige monniken. Van de Koningen en wereldsche Grooten waren zij, bij afwisseling, bitter vervolgd, of met groote gunstbetoonigen bevoorrecht. Dit laatste verwekte ergernis bij de Geestelijkheid, die niets dan ongeloovigen in hen zag. Immers in dit tijdvak nam de beschouwing meer en meer de overhand, die hen als ketters, in strijd tegen de zaligmakende Kerk, aanmerkte; eene beschouwing, die onder de regering van KAREL V haar hoogste toppunt bereikte [1]). Van daar, dat de Dominikaner Orde tegen het einde der XV[de] eeuw te Keulen het middenpunt harer werkzaamheden vestigde, om de Joden tot de eenigheid der Kerk en onder den Paus te brengen [2]). Met deze spande de bekende PFEFFERKORN zamen, in zijn doldriftigen ijver tegen alle boeken en schriften der Joden; terwijl hij in den geleerden en verlichten REUCHLIN een even standvastigen als ijverigen tegenstander vond.

Van veel meer doorzicht getuigt de beschouwing der Joodsche Natie door Paus INNOCENTIUS III. Hij

---

[1]) Op zeer gematigde wijze wordt dit beginsel uitgedrukt door de Glossatoren des Romeinschen Rechts. AZO b. v. zegt, *Summa Codicis* (Basil. 1522), pag. 19: *Judaei — qui semiplene et ad literam Deum reverentur, et colunt, et levius errant quam caeteri haeretici.*

[2]) Zie G. H. VAN SENDEN, *Geschiedenis der Apologetiek*, Dl. II, bl. 204, 205. De Dominikanen legden het er vooral op toe, om uit Joden, die zij tot het Christendom bekeerd hadden, Zendelingen en Apologeten te vormen, die dan hunne verandering konden rechtvaardigen, en hunnen ijver weder in de bekeering van anderen aan den dag leggen. Als zoodanig een muntte vooral tegen het einde der XV[de] eeuw uit, de bekeerde Israëlict JOHANNES BAPTISTA, Doctor in de Letteren en Geneeskunde, die een Werk onder den titel van *Liber de confutatione Hebraïcae sectae* tot overtuiging zijner voormalige geloofsgenooten schreef.

leerde, dat de dood van CHRISTUS de geloovigen heeft vrijgemaakt: het Jodenvolk daarentegen tot dienstbaarheid verwezen; daarom mochten zich dezen tegen de eerstgenoemden niet verheffen. Hij deed ernstige verwijten aan de Vorsten, die zich aan onderdrukkingen hadden schuldig gemaakt, of zich van de Joden bedienden om geld bijeen te brengen. Hij verklaarde het voor een groot misbruik, dat Christenvorsten hun meerder bescherming verleenden, dan aan menige Christen-onderdanen; maar gaf toch ook tevens te kennen, dat het den Heere welgevallig was, dat het verstrooide volk der Joden onder Christenvorsten zijne woning vond, daar toch ook Juda en Israël eens zullen zalig worden [1]. »Zij zijn (schreef hij): de levende getuigen der waarheid des Christelijken geloofs. Een Christen vermag den niet te verdelgen, opdat hij de kennis zijner Wet niet vergete. Even als zij in hunnen synagoge dat alles mogen uitoefenen, wat hunne Wet hun veroorlooft, zoo mag ook niemand hen krenken in de uitoefening van hetgeen hun veroorloofd is. Ofschoon zij liever in de verharding huns harten verblijven, dan de voorspellingen hunner Profeten en de geheimenissen hunner Wet te leeren verstaan, en CHRISTUS erkennen, zoo hebben zij evenwel aanspraak op onze bescherming. Weshalve wij hun die, even gelijk onze Voorgangers, uit Christelijke zachtmoedigheid willen laten geworden. Geen Christen mag eenen Jood tot den doop dwingen; want een gedwongene heeft geen geloof. Willen zij het vrij en openbaar doen, zoo mag niemand

[1]) HURTER, *Geschichte Pabst Innocenz des III*, Th. I, S. 314, 315.

hen daarom ook versmaden. — — Niemand mag hunne begraafplaatsen openbreken, of hunne begravene lichamen opdelven: alles op straffe van den Ban [1])."

Bijzonder komt hiermede overeen de raad van eenen tot CHRISTUS bekeerden Israëliet, wiens toebrenging een der merkwaardigste Joden-bekeeringen gedurende de middeneeuwen was. Deze, geboortig van Keulen omstreeks het midden der XIIde eeuw, naderhand, onder den naam van HERMAN, monnik in het klooster Kappenberg in Westfalen, heeft een allerbelangrijkst verhaal zijner bekeering tot CHRISTUS geschreven, waarin hij het volgende, dat wij der mededeeling overwaardig keuren, verhaalt. Sprekende van eenen geestelijke, van wien hij, nog Jood, op eene liefdevolle wijze behandeld was, zegt hij: »Mogen degenen, die dit lezen, dit uitnemende voorbeeld van liefde navolgen, opdat zij niet, gelijk eenigen gewoon zijn, de Joden verachten en schuwen; maar als echte Christenen, dat is, het voorbeeld volgende van Hem die bad voor degenen die Hem kruisigden, hen met broederlijke liefde bejegenen. Want dewijl, gelijk de Heiland zegt, de zaligheid uit de Joden is, en zoo als Apostel PAULUS betuigt, uit hunnen val het behoud der Heidenen is voortgekomen, zoo is het eene waardige, Gode welgevallige vergelding, wanneer de Christenen, zooveel zij kunnen, voor de behoudenis van diegenen werken, van welke zij den oorsprong hunnes heils, JEZUS CHRISTUS, ontvangen hebben. Wanneer zij toch hunne liefde ook tot die-

[1]) HURTER, S. 312.

genen uitstrekken, van welke hun onrecht geschiedt, hoe veel meer zullen zij die moeten bewijzen aan degenen, door welke hun het hoogste goed geworden is. Mogen zij derhalven, zoo veel zij kunnen, hun liefde betoonen, hen in den nood helpen, en hun het voorbeeld aller weldadigheid geven, om dezulken, die zij door hun woord niet kunnen gewinnen, te winnen door hun voorbeeld. Want het voorbeeld werkt waarlijk meer dan het woord ter overtuiging. Mogen zij ook vurige gebeden tot den Vader der barmhartigheid opzenden, of God nog eenmaal hunne harten bekeere, om de waarheid te erkennen [1])!"

Met deze treffende woorden, die men mag aanmerken als voorteeken eener betere toekomst, verlaten wij de dikwijls met bloed bevlekte Geschiedenis der Joden in Opper- en Nederduitschland gedurende de middeneeuwen, om in een volgend tijdvak, schoon na veel worsteling en strijd, een heugelijker dag voor Gods verdreven volk te zien aanlichten in het door Zijne Voorzienigheid zoo kennelijk bevrijde en beveiligde Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden.

---

[1]) Deze belangrijke bekeeringsgeschiedenis wordt gevonden bij RAYMUND MARTINI, (een Dominikaner monnik, die zich veel moeite gaf met de bekeering der Joden), achter zijn *Pugio fidei*, (*Geloofsdolk*,) Lips. 1687, f°, van waar NEANDER de aangetogene plaats heeft overgenomen in zijne *Allgemeine Geschichte der Christlichen Religion und Kirche*, Th. IX, S. 146–151.

TWEEDE GEDEELTE.

NIEUWERE GESCHIEDENIS DER JODEN IN NEDERLAND.

INLEIDING.

HISTORISCH OVERZICHT VAN DE LOTGEVALLEN DER SPAANSCHE EN PORTUGESCHE JODEN VÓÓR HUNNE VERDRIJVING UIT HET SCHIEREILAND.

Toen eenige Joden zich in de eerste eeuwen der Christelijke jaartelling noordwaarts langs den Rijn verspreidden, begaven zich zeer vele hunner volksgenooten naar de zachtere luchtstreken van het Hispanische schiereiland, alwaar zich waarschijnlijk ook reeds vroeger leden van ABRAHAMS nageslacht bevonden. Onder de Ariaanschgezinde Westgothen, die toch zelve wegens hunne onrechtzinnigheid de verdraagzaamheid der overige Christenen behoefden, werden zij geenzins met meer verschooning behandeld dan in de Frankische Monarchie; in zonderheid leden zij eene gruwzame geloofsvervolging van den Koning der Westgothen, SIZEBOUD [1]). Toen de Sara-

1) DEPPING, *Les Juifs au moyen âge*, p. 24–32.

eenen, niet zonder vermoeden van begunstiging door de Joden, zich van Spanje hadden meester gemaakt, bereikten deze een' trap van bloei en luister, die eenig is in de latere tijden; zoodat een Duitsch Geestelijke, die te Saragossa als Jood leefde, eens aan een der Mahomedaansche Vorsten durfde voorstellen, om alle Christenen onder zijn gebied te noodzaken, of den Islam aan te nemen, of Joodsch te worden. Groot was hunne ontwikkeling in die dagen, door vaardigheid in Wetenschap en Kunst, in zonderheid Wijsgeerte, Geneeskunde en Dichtkunst, welke zij aan de beschaafde Saracenen te danken hadden. Eene eigene Letterkunde en sierlijke Poëzy der Spaansche Joden was daarvan de geurige vrucht [1]). Het Catholicismus der middeneeuwen, de Geestelijkheid vooral, was hun veel minder gunstig. Onder den invloed van deze begonnen de Cortes van het den Mooren ontweldigde Castilië en Arragon allengs de oude beperkingen, door de kerkelijke en wereldlijke macht tegen hen verordend, op nieuw in te voeren. Het volk, door de dweepzieke prediking van opgewonden monniken aangehitst, veroorloofde zich dikwijls bij zoodanige predikatiën, tegen de Joden, die zich niet tot de Christenkerk wilden bekeeren, groote buitensporigheden, ijselijke gruwelen. De Vorsten vermeerderden bij elke gelegenheid de gunsten en voorrechten, beloofd aan hen die zich zouden laten doopen en het

---

[1]) Eene Geschiedenis dezer Joodsche Poëzy, van den Rabbijn ALCHARISI, is onlangs openbaar gemaakt in ZEDNER'S *Auswahl historischer Stücke aus Hebr. Schriftstellern, vom zweiten Jahrhundert nach Christum bis auf die Gegenwart*, Berl. 1840.

Christendom aannemen. Op deze wijze werden talrijke Israëlieten bewogen om tot de Catholieke Kerk over te gaan. Doch dewijl de beweegredenen bij deze *Nieuwe Christenen* (gelijk zij genoemd werden) veelal enkel wereldlijk waren, bleven zij zeer dikwijls in het geheim hunne Joodsche zeden en plechtigheden aankleven. Tegen zoodanige Nieuwe Christenen woedde dan de Inquisitie, als tegen ketters, met de uiterste gestrengheid; en het is op deze wijze, dat duizenden hun leven in de duistere kerkers of op de gloeiende brandstapels jammerend eindigden. Zeer velen namen de vlucht, ofschoon ook de ballingschap naauwelijks veiligheid aanbracht, en zij bij hun vertrek niet zelden van al hunne goederen beroofd werden; tot eindelijk het gruwzame besluit werd genomen, bij hetwelk reeds de daad van het uitwijken alleen voor een bewijs van ketterij verklaard werd.

Bij dweepachtigen godsdiensthaat voegde zich hebzuchtig eigenbelang. Handel en nijverheid, met wakkere vlijt en vindingrijk vernuft beoefend, hadden den Spaanschen Joden onmetelijke schatten verworven [1]). Deze zijn het bijkans alleen geweest, die al de banken hielden, die gedurige handelsgemeenschap hadden met den geheelen Levant, die door bestendigen briefwissel met hunne geloofsgenooten in die gewesten, van elken voordeeligen kans, van ieder winstgevend uitzicht op het spoor kwamen, en over 't algemeen in geheel het Schiereiland de eenigste geldhandelaars waren [2]). De handel bracht welvaart aan, de

---

[1]) Zie LLORENTE, *Histoire de l'Inquisition d'Espagne*, T. I, p. 141.

[2]) DEPPING, *Histoire du commerce entre le Levant et l'Europe*, T. II, p. 340.

welvaart schiep weelde, en de weelde wekte nijd en wangunst op. De Koning en zijne Grooten begonnen een begeerig oog te werpen op de telkens hooger opgetaste schatten; en daar, waar men minder prijs stelde op de eenigheid des geloofs, was de verdeeling van den buit der Joodsche geldhandelaars het gretig beoogde doel.

De vereeniging der beide Rijken, Castilië en Arragon, door het huwelijk van FERDINAND en ISABELLA, had de sints lang diep gezonkene, de bijkans vernietigde Koninklijke macht op nieuw verheven. Van den invloed der Geestelijkheid op het Koninklijk gezag hadden de Joden het ergste te vreezen. Allengs begon zich het denkbeeld te vestigen, van eene algeheele bekeering of verdrijving der nog overige Joden van het Schiereiland. Op dezen voet alleen, herhaalde telkens de Priesterschap, kon het Rijk tot de zoo wenschelijke eenigheid des geloofs worden gebracht. Op eene behendige wijze wist men gebruik te maken van het dankgevoel der Koninklijke Hoofden, wegens den triumf, behaald op het laatste Rijk der Muzelmannen in Grenada, om hun gemoed te stemmen tot eene (gelijk men waande) Gode zoo welgevallige daad. Met den Koran moest de Talmud het Spaansche gebied worden uitgebannen. Dan zou het heilige Kruis met onverdoofbaren luister schitteren. Dan zou de alleen waarachtige Kerk, op een' onwankelbaren grondslag gevestigd, allen volken der Christenheid eerbied inboezemen. Zoodanige uitzichten, aan deze hooghartige Vorsten voorgespiegeld, moesten hun vurig gemoed nog al verder ontvlammen. Den 31sten Maart 1429 verscheen het

Decreet, waarbij alle Israëlieten van beiderlei kunne werden gelast, om vóór den 31sten Julij deszelfden jaars, zoo zij niet tot de Christenkerk wilden overgaan, het grondgebied des Koninkrijks te ruimen. Bij de Joden was de verslagenheid en rouw door dit heilloos besluit algemeen. Vergeefs wierp de vermaarde Don ISAAC ABRABANEL zich smeekend aan de voeten der Vorstelijke personen, maalde hun den vreeselijken jammer, dien deze gruwzame maatregel door geheel het Rijk zou verspreiden, en bood hun verbazende geldsommen aan, indien het genomen besluit mocht worden ingetrokken. Doch toen FERDINAND en ISABELLA reeds bijna waren overgehaald, om zijne voorspraak gehoor te leenen, verscheen TORQUEMADA, de Opperinquisiteur, met een kruisbeeld in de hand, voor de beide Koningen, en riep uit: »JUDAS heeft weleer zijnen Heer verkocht voor dertig zilverlingeu; Uwe Hoogheden willen Hem op nieuw voor dertig duizend goudstukken verkoopen. Daar is Hij. Neemt Hem en verkoopt Hem haastig!" Deze taal deed aanstonds de onderhandeling afbreken, en de laatste hoop der Joden was verdwenen [1]).

Het was ten getale van ongeveer achtmaal honderd duizend, dat de Joden op dien tijd in de jammerlijkste ellende een Rijk moesten verlaten, waar hun volk eeuwen lang gebloeid had, en de beenders hunner vaderen rustten in het graf. Onder de tallooze

---

[1]) JOST, *Geschichte der Juden*, Th. VII, S. 50—83. Vergel. (I. DA COSTA,) *De Joden in Spanje en Portugal*, in de *Nederlandsche Stemmen over Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde*, Dl. IV, bl. 234—237.

verbanningen die over Israëls hoofd zijn gegaan sedert zijne kroon ter aarde nederviel, is geene andere zoo ontzettend en noodlottig geweest als deze [1]). Want nergens had dit volk luisterlijker gebloeid na den ondergang van Sion. Een avondschemering van vroegere heerlijkheid had hun hoofd in dit verre Tharsis bestraald; maar in welk een' stikdonkeren nacht van wanhoop en ellende was zij verdwenen! Uit die duisternis zou een nieuwe glans aan de kusten van Maas en Amstel verrijzen. Zoo dekt eene altoos wijze Voorzienigheid soms hare wegen met een' ondoordringbaren sluier, doch die op den vooraf bestemden tijd, niet eerder, maar ook niet later, wordt opgeheven. Nog ruim eene eeuw moest verloopen, vóór dat Amsterdam den rampzaligen balling zijne poorten opende.

De eerste en aanzienlijkste schare van uitgewekenen stroomde henen naar Portugal, waar Koning JOHAN II hen in het eerst tegen betaling van een zwaar hoofdgeld (acht goudstukken), overigens op vrij dragelijke voorwaarden toeliet. Van uit Castilië, Estramadura, Leon, Andaluzië, verhuisden zij bij menigten naar de Portugesche grenssteden, Braganza, Miranda, Elvas en andere. Te Porto werd aan dertig familiën van uitgewekenen uit Castilië een ruim verblijf aangewezen; daar vervulden zij een geheele

---

[1]) *Infanda mala, quaē passi Hebraei sunt, cum Castilia pulsi cederent, haud quisquam mortalium nec cogitatione nec oratione assequi posset.* — SALOMON BEN VIRGA, *Schevet Jehuda* (vertaling van GENTIUS), cap. 50.

straat, en bouwden eene synagoge, die nog een' vrij langen tijd daarna in wezen bleef [1]).

Terwijl FERDINAND en ISABELLA het gaarne zagen, dat de Joden uit het oostelijkste gedeelte van het Schiereiland naar Italië en den Levant henen stevenden, en dat die van de zuidelijke Provinciën overstaken naar Barbarije, zoo verdroot het hen, dat zoo velen zich in het naburige Portugal nederzetten. Er werden dus ijverige pogingen aangewend, om JOHAN II, die daarenboven zwak en krank was, te bewegen om der voortvluchtige natie ook zijn land te ontzeggen. Van daar, dat al wat boven de zeshonderd familiën, met welke het verdrag van opneming gesloten was, de grenzen overschreed, werd gevangen genomen en tot slaven der Kroon gemaakt. Menigten van dezen werden naar de nieuw ontdekte eilanden der Portugezen (St. Thomas en andere) ingescheept, of naar het vaste land van Afrika overgevoerd [2]).

JOHANS opvolger, EMANUËL I, toonde zich in het begin zijner regering den Joden veel gunstiger dan zijn Voorganger. Hij verleende den slaven der Kroon de vrijheid, en wees eene aanzienlijke geldsom der vrijgelatenen met grootmoedigheid van de hand. Doch

---

[1]) *Nederlandsche Stemmen*, Dl. V, bl. 42. Uitvoerig en treffend is de verbanning der Joden uit Spanje ook beschreven door DEPPING, *Les Juifs au moyen âge*, p. 417—435.

[2]) Een treffend voorbeeld van trouw aan de Kroon van Spanje, die hen zoo bitter vervolgd had, gaven deze Joden in de verdediging van Oran en het fort St. Philips tegen de Marokkanen; waaromtrent men uit DE BARRIOS eenige merkwaardige bijzonderheden vindt opgeteekend in de *Jaarboeken voor Israëlieten in Nederland* voor 1835, N°. 3, bl. 50, 51.

ook, op dezen anders edelaardigen Vorst begonnen allengs de heillooze inblazingen der Spaansche staatkunde haar' verderfelijken invloed te oefenen. Hij verklaarde in 't eind, dat hij de Joden wel gaarne in zijn Rijk behield, doch alleen in zooverre zij niet hardnekkig weigerden om zich te laten doopen, en tot de Christenkerk toevoegen. En ofschoon in den staatsraad de gevoelens verdeeld waren; een besluit werd genomen, waarbij een termijn bepaald was, binnen welken alle Joden zich moesten laten doopen, of zouden gehouden zijn, het land te ruimen.

Na verloop van dit bestek waren de meesten uitgeweken; doch er bleef nog altoos een zeker aantal achter. De Koning gelastte, dat dezen al hunne kinderen beneden den ouderdom van veertien jaren zouden worden ontnomen, en overal onder zijne Christen-onderdanen verdeeld, om alzoo in het Christendom te worden opgevoed. Dit bevel werd met gestrengheid uitgevoerd; en het jammergeschrei der rampzalige ouderen steeg ten hemel, als toen de harde PHARAO alle mannelijke spruiten van 's Heeren volk een' onvermijdelijken dood overgaf. Eene moeder, aan welke men zeven kinderen ontrukt had, wierp zich op de openbare straat aan 's Konings voeten, die haar naauwelijks voor de mishandelingen van zijn gevolg kon hoeden, en hare stoutheid alleenlijk ontschuldigde met de opmerking, dat zelfs een hond om zijne jongen jammert, wanneer hem die ontroofd worden. Zoo werd eindelijk EMANUËL de waardige schoonzoon van FERDINAND en ISABELLA [1]).

---

[1]) JOST, *Gesch. der Juden*, Th. VII, S. 89—94.

De Koning had den gedoopten Joden beloofd, binnen de eerste twintig jaren de Inquisitie niet in het land te zullen toelaten. Deze termijn werd later, eerst door hem zelven, daarna nog eens weder voor een twintigtal jaren door zijn' opvolger JOHAN III verlengd [1]). Doch in het jaar 1536 hield het laatste uitstel op. Men gevoelt welk een gevolg dit hebben moest voor de Nieuwe Christenen, van welke zeer velen wel van belijdenis, maar niet van geloof waren veranderd, en zelfs nog door het waarnemen van ettelijke Joodsche godsdienstplichten, vooral door het vieren van den grooten Verzoendag, aan hun voorvaderlijk geloof bleven herdenken, en in het geheim daaraan bestendig vasthielden [2])!

Eene halve eeuw later was Portugal een der Koninkrijken van FILIPS II geworden.

---

[1]) LLORENTE, *Histoire Critique de l'Inquisition d'Espagne*, T. II, p. 99—101.

[2]) Men zie bij JOST, Th. VII, S. 75—77 de zeven-en-dertig punten naar welke de Inquisitie onderzocht, en waaruit zij opmaakte, of er in een Huisgezin nog sporen van Jodendom voorhanden waren. Voorts vergelijke men omtrent de procesvoering dier geestelijke rechtbank tegen de Nieuwe Christenen den *Tegenwoordigen Staat van Spanje en Portugal*, bl. 512—519.

EERSTE HOOFDSTUK.

VAN HET BEGIN DER REGERING VAN KAREL V TOT OP DE OVERKOMST DER SPAANSCHE EN PORTUGESCHE JODEN TE AMSTERDAM.

Het nieuwe tijdvak, dat met de zestiende eeuw voor de volkeren van Europa was aangebroken, en dat zoowel aan deze zijde des grooten Oceaans als in het tegenovergestelde halfrond eene andere wereld zag verrijzen, zou ook voor de Joden in verscheidene landen eene nieuwe orde van zaken daarstellen; doch onder hoe ongelukkige voorteekenen werd het geopend! De kleinzoon van dien FERDINAND en die ISABELLA, die den Joden op het Spaansche schiereiland namelooze jammeren hadden berokkend, wordt door den voorbeeldeloozen voorspoed des Huizes van Oostenrijk geroepen, om over half Europa zijn scepter te zwaaien. Waar zal de vervolgde zoon van ABRAHAM voor zijn' verdrukker veilig zijn? Is er dan geene macht, vermogend genoeg om tegen die van Habsburg het evenwicht te bewaren? Geen bolwerk voor de vrijheid; geen weerstand tegen eene Dynastie, die reeds meer dan éénen trap tot den wereldtroon is

opgestegen? Van eene geheel onverwachte zijde zal die tegenstand opdagen, en terwijl Oostenrijk de Kerk van Rome tracht te steunen, zal de banier der geloofshervorming ook die der vrijheid van Europa worden, en de vervolgde Israëliet onder die banier tot veiliger lot en een' meer verzekerden staat geraken. Doch er staat eerst eene worsteling voor de deur, die bloedig zal zijn en hevig, en tallooze menschenlevens op het schavot en op het slagveld moet kosten. Zulk een tijdperk rijst gelijktijdig met dat van KARELS meerderjarigheid.

De regering van KAREL II (dus wordt zijn naam als Graaf van Holland en der overige Nederlanden geteld:) onderscheidt zich in de Geschiedenis als het tijdperk der vereeniging van al de Nederlandsche gewesten onder éénen Vorst. De macht, uit de vereeniging van zooveel rijke gewesten en daarenboven nog meer dan één Vorstendom, voor den Heerschappijvoerder geboren, was aanzienlijk en uitgestrekt, vooral daar, waar de gehechtheid der onderdanen en de glans van kroon of Gravenwrong, gehuwd aan krijgsroem en hofluister, zich bij den klem van het erfrecht voegden. De onderscheiden betrekkingen evenwel, waarin de Vorst zich tot zijne verschillende landen bevond, hadden ook op het lot der Joden grooten invloed. In Spanje volgde Koning KAREL geheel de uitsluitende staatkunde van zijne Grootouders, die aan het Volk, in zonderheid ook aan de Geestelijkheid, uitnemend behaagde; zoodat, toen de dood van Koning FERDINAND hem de teugels van het bewind

had doen aanvaarden, en eenige Joden tot den jeugdigen Vorst kwamen, terwijl hij zich nog in Vlaanderen bevond, met verzoek dat hunne vrijheid en hun volksbestaan in het Schiereiland mochten worden hersteld, de Koning zich gereedelijk door den Kardinaal XIMENES liet bewegen, om dit verzoek van de hand te wijzen [1]. In Duitschland, waar de Joden onder bescherming van het Rijk leefden, en waar verscheiden Keurvorsten en Stenden hen regelmatig hadden opgenomen, was hun toestand onder Keizer KAREL inderdaad niet ongunstig [2]. In zijne eigene erflanden wilde de Graaf het gezag en de eenheid der Kerk gehandhaafd hebben, en oordeelde, dat hem het recht en de macht toekwamen, om die te doen eerbiedigen. Ook was hij vast besloten, niet te dulden, dat de Joden, die uit Portugal zijns bedunkens met goed recht waren uitgebannen, zich in zijne Nederlanden zouden nederzetten, en de eenigheid des geloofs verstoren [3]. Van daar, dat hij ook te Brussel gestrenge Plakkaten liet uitgaan tegen die zoogenaamde *Nieuwe Christenen*, of bekeerlingen uit de Joden, die de Portugesche Inquisitie onder JOHAN III ontvluchtten [4]. Weldra werd deze

---

[1]) HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bl. 514.

[2]) Over den toestand der Joden in Duitschland onder Keizer KAREL kan men nazien JOST, *Gesch. der Juden*, Th. VII, S. 409—419, alwaar verscheiden oorkonden, daartoe betrekkelijk, worden medegedeeld.

[3]) De kundige Schrijver der *Recherches sur le Commerce*, T. II, P. 2, p. 176 zegt, dat KAREL V. de Joden geheel verdreef door een Edict des jaars 1510. Welk dit Edict, hetgeen de Keizer alzoo op zijn tiende jaar gegeven zou hebben, zijn kan, is ons niet gebleken.

[4]) WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, Dl. V, bl. 345. KAREL V

maatregel, die aanvankelijk slechts tegen renegaten gericht scheen, ook op de ongedoopte Joden toegepast, zoodat hij in alle de Provinciën der Nederlanden, bij zijne komst aldaar, aan de Stadhouders strenge verordeningen deed ter hand stellen, om geene Joden meer binnen de palen van hun gebied te dulden [1]). Zoodanig een besluit zond hij aan de Regering van het Utrechtsche Sticht op den 20sten Januarij 1545, onder het opschrift: »Aan onzen lieven en getrouwen Stadhouder, eerste, ende andere Luyden van onzen Rade t' Utrecht," waarin de Graaf te kennen geeft, onderricht te zijn »dat sommige Joden sedert eenigen tijd in zijne Erf-nederlanden gekomen waren, om aldaar hun verblijf en woning te houden, zijnde te dien einde met de Regenten van eenige steden verdragen en overeengekomen, om zich aldaar op zekere voorwaarden te komen vestigen," 'tgeen hem »om merkelijke redenen niet te lijden stond [2])."— In hetzelfde jaar gaf hij te Brussel een dergelijk Plakaat voor Gelderland: »dat geene Joden aldaar in steden of plaatsen zouden mogen wonen, en dat die

---

wilde daardoor tevens de verdere ontvolking, ook van Spanje, waar nog zoo vele Nieuwe Christenen leefden, tegengaan.

[1]) W. VAN LOON, *Geldersch Plakaatboek*, Dl. I, bl. 59. Er kwam bij den ijver van KAREL V voor de eenigheid des geloofs mogelijk nog een andere drijfveer, die hem persoonlijk gold. Men zegt, dat hij zeer gebelgd was op de Joden, omdat SALOMO MALCHO, een afvallige Proseliet, op aandrijven van eenen dweeper, DAVID RUBBENI geheeten, die het Messiasrijk op handen geloofde, de vermetelheid had gehad om den Keizer, benevens den Koning van Frankrijk, zeer sterk te dringen om tot het Jodendom over te gaan. Zie LÖWISOHN, *Vorlesungen über die neuere Geschichte der Juden*, Wien, 1820, S. 93.

[2]) VAN DE WATER, *Groot Utrechtsch Plakaatboek*, Dl. I, bl. 411.

er in waren, bij verbeurte van lijf en goed, binnen den tijd van vier weken zich daaruit zouden hebben te begeven [1])." — In deze beide gewesten, Utrecht en Gelderland, wordt van ongedoopte (dus Duitsche) Joden melding gemaakt. In Holland daarentegen betoonen de onderscheidene Plakaten, ook tegen gedoopte Joden gemaakt, dat de Nieuwe Christenen zich in dit, alreeds door den koophandel zoo machtig opgekomen gewest, bij voorkeur hebben trachten te vestigen. Het Hof van Holland, anders niet gestreng op het stuk van ketterij, ontzeide niet alleen bij twee onderscheidene Plakaten, van 14 Aug. 1532 en 17 Julij 1549, aan alle Joden het verblijf in Holland, Zeeland en Westfriesland, met last aan ieder een, om hen aan den Officier der plaatse aan te brengen [2]); datzelfde Hof vaardigde in het jaar 1550 ook een Plakaat uit tegen de Nieuwe Christenen, »die over de zes jaren hier in het Land niet gewoond hadden"; welke gelast werden, binnen dertig dagen te vertrekken, zonder dat eenig ingezetene hen vermocht in te nemen [3]); waaruit tevens kan worden opgemaakt, dat men deze Nieuwe Christenen, die de in Portugal ten jare 1536 ingevoerde Inquisitie ontvloden waren, althans in den eersten tijd met eenige oogluiking in Holland had toegelaten of geduld. — De opmerkelijke gestrengheid van dit Hof tegen menschen, die in Portugal en Spanje, wanneer zij geene blijken van terugkeer tot het Jodendom gaven, geduld en zelfs bevoorrecht werden, is mogelijk toe

[1]) *Geldersch Plakaatboek*, Dl. I, bl. 16.

[2]) *Repertorium der Plakaten*, bl. 26, 27, 60.

[3]) *Repertorium*, bl. 64.

te schrijven aan de vreeze, die men in Holland begon te koesteren, dat hun aanwezen in dat gewest de aanleiding of het voorwendsel kon worden tot het invoeren der Spaansche Inquisitie, die inderdaad noodzakelijk scheen, om hun de wederkeering tot het noode verlaten Jodendom te beletten.

Alle deze maatregelen werden onder de Regering van Koning FILIPS II nog aangescherpt; hetgeen inderdaad zonderling afsteekt bij de handelwijze van den Paus. Immers SIXTUS V, die toen reeds te Rome aanzienlijke waardigheden bekleedde, en later op den heiligen Stoel verheven werd, was gewoon te zeggen: »dat men de Christen-onderdanen aan den hals moest bloedlaten, om den Joden een voorbeeld van goed recht te geven en hen te beter in ontzag te houden, en de Joden in de beurze straffen, om 't geld der Christenen een weinig te sparen [1])." Het getal der Joden was dan ook te Rome tot tweehonderd huisgezinnen aangegroeid, en zij waren er van 's Pausen bescherming verzekerd. Op het voorbeeld van deze geloofsvrijheid beriepen zich zelfs de Gereformeerden in hun Adres aan den Koning ten jare 1566, aanhalende »het tegenwoordig exempel van den Paus, dewelke, zeggende, dat hij 't Hoofd der Kerke is en niet dwalen kan, niet alleen de Joden, welke gezworen vijanden onzes Heeren JEZUS CHRISTUS zijn, onderhoudt, maar denzelven ook hunne synagogen en de oefening hunner religie toelaat binnen zijne stad Rome, en andere hem onderworpen [2])."

---

[1]) LETI, *Leven van Sixtus V*, Dl. II, bl. 719.

[2]) BOR, *Nederl. Oorlogen*, III[de] Boek, f°. 86, 87.

Het is geenzins te verwonderen, dat de Joden zich van de religievrijheid, zoo als die door den Prins van Oranje en degenen die 's Prinsen zijde hielden, werd voorgestaan, eene voor hunne natie gunstige verandering van zaken voorstelden. Van daar, dat reeds ten jare 1567 een der vermogendste en aanzienlijkste Joden van die dagen, die ook zelf tot de Nieuwe Christenen behoorde, met deze staatspartij in onderhandeling trad. Het was de Spaansche Israëliet Don JOSEPH MIQUEZ. Deze, wegens zijne nimmer geheel verloochende Joodschgezindheid de Spaansche Inquisitie vreezende, bracht zijn vermogen in veiligheid, verliet Spanje, en begaf zich naar het destijds door den handel ten hoogsten top gerezene Antwerpen [1], alwaar hij zich niet alleen gunstig deed kennen bij den Magistraat der stad, maar ook zeer gezien was bij Koningin MARIA, de Gouvernante der Nederlanden. Hij maakte zich zijn verblijf te Antwerpen ten nutte, om den staat van zaken aldaar op te nemen; waarop hij naar Venetië reisde, zwanger van het ontwerp, om zijner verdrukte natie een veilig toevluchtsoord te bereiden. Met dit oogmerk verzocht hij van den Raad dier stad, hem een eiland in te ruimen, alwaar hij, mede in het belang van hunnen staat, eene Joodsche volkplanting zou stichten [2]. Dan dit werd hem, waarschijnlijk omdat men de ongunst van Koning FILIPS vreesde, afgeslagen. Toen schijnt zijn schrander vernuft te hebben bevroed,

---

[1] Men vergel. over den toenmaligen bloei en staat van Antwerpen, mijne levensbeschrijving van *Adriaan Pauw*, Amst. 1842, bl. 15—19.

[2] JOST, *Geschichte der Juden*, Th. VIII, S. 91, 92.

wat het vrijgewordene Nederland, dat den Koning van Spanje niet meer zoude naar de oogen zien, voor de Joodsche natie eenmaal zou kunnen worden. Hij schreef deswege in den herfst des jaars 1566 aan den Hervormden Kerkenraad te Antwerpen: »men mochte slechts kloekmoedig voortvaren; Sultan SELIM had iets groots tegen de Spaansche Monarchie in den zin, en zoude welhaast door zijne wapenen den Koning zoo zeer in de engte brengen, dat deze aan de Nederlanders niet meer zou kunnen denken [1]." Deze Brief bemoedigde de Antwerpsche Hervormden zoo zeer, dat de Kerkeraad besloot, om eene aanzienlijke somme gelds tot stijving der gemeene zaak uit de kas der Gemeente bijeen te brengen. Doch de wegen Gods zijn hooger dan die der menschen, en Zijne gedachten dan de hunne. God de Heer had Sultan SELIM niet noodig, noch om den Spaanschen Tiran te beteugelen, noch om het verdrukte Jodenvolk eene wijkplaats te bereiden, noch om den Gereformeerden eene zoo vurig afgesmeekte uitkomst te verschaffen, die hun langs geheel andere wegen en door zeer verschillende middelen zou geworden. De Sultan veranderde dan ook van voornemen, en MIQUEZ moest zich te vreden houden, met enkel in het Oosten voor zijne geloofsgenooten te arbeiden, waar hij door den Sultan tot Stadhouder over twaalf eilanden der Iönische zee werd aangesteld. Van deze waardigheid is hem onder zijn Volk de titel van *Nassi* of Vorst bijgebleven [2].

---

[1]) STRADA, *de Bello Belgico*, Antv. 1635, Tom. I, p. 284—286.

[2]) BASNAGE, T. V, p. 2007, 2008. JOST, Th. VIII, S. 92.

De gezindheid der Joden, die zich ook voor hunne natie van de zaak der Nederlandsche vrijheid veel goeds voorstelden, bleef voor den sluwen Spanjaard geenzins verborgen. De Hertog van ALBA liet op den 10den Jan. 1570 door den Stadhouder van Megen de Regering van Arnhem waarschuwen, om indien er binnen hunne stad eenige Joden waren, de zoodanige, benevens hunne goederen en bezittingen, in verzekerde bewaring te nemen, en zoo lang gevangen te houden, tot dat daaromtrent nader beschikt wierd. Een dergelijke brief werd gericht aan de Regering der stad Zutphen; welke echter den Stadhouder antwoordde: »in dezen tijd geene Joden noch eenigerlei hunner goederen te hebben kunnen opsporen [1]." Den 17den Mei deszelfden jaars werden deze maatregelen nog aangedrongen door een Plakaat, gegeven te Brussel, houdende bevel »om de Joden uit den Lande te doen gaan, en geene meer met der woon daar in te laten komen [2]." Evenwel schijnen deze Plakaten, althans in Gelderland, niet met de uiterste gestrengheid te zijn uitgevoerd geworden; want er waren te Wageningen nog in het jaar daarop drie Joodsche huisgezinnen woonachtig, die straks na de vreugdebedrijven wegens de geboorte van eenen Prins, den zoon van FILIPS II, bij gelegenheid eener Pauselijke aflaatprediking werden weggejaagd [3].

In het volgende jaar (1572) was de dageraad der

---

[1]) De beide oorspronkelijke Brieven, hier vermeld, worden medegedeeld door VAN WIJN, *Huiszittend Leven*, Dl. I, bl. 650—652.

[2]) *Geldersch Plakaatboek*, Dl. I, bl. 462.

[3]) VAN HASSELT, *Stukken voor de Vaderl. Historie*, Dl. II, p. 81.

Nederlandsche vrijheid aangebroken, die ook voor Israël hare liefelijke stralen in steeds toenemende volheid zou verspreiden, en zes jaren daarna nam de voornaamste stad der beide Hoofdgewesten in den vrijheidskamp de Kerkhervorming aan, waardoor het tijdstip geboren werd, op hetwelk zich de Joodsche natie voor goed in Nederland zoude vestigen.

Het was gedurende de regering van KAREL V dat de Hervorming in Duitschland vasten voet kreeg, en onder die van FILIPS, dat zij zich in Nederland vestigde. Bekend is het, dat het Protestantismus den Joden over 't algemeen gunstig was. Met recht mag men dus vragen: hoe dit gunstige gevoelen zich vormde, en hoe het zich bepaaldelijk in Nederland heeft ontwikkeld. Deze vraag te beantwoorden, en tegenover de klimmende onverdraagzaamheid der beide Oostenrijksche Vorsten de opkomende beginselen der gewetensvrijheid, ook opzichtelijk de Israëlieten, te zien post vatten, zal, dunkt ons, een' eigenaardigen overgang uitmaken tot de Geschiedenis der Joden onder het Gemeenebest.

LUTHER heeft voor en tegen de Joden geschreven. Dit behoorde inderdaad tot de eigenaardige schijnstrijdigheden van den grooten Hervormer, die niet schroomde den schijn aan te nemen van zich zelven te weêrspreken, wanneer men van zijne eerste gezegden, door verkeerd begrip of overdrijving, misbruik maakte. Hij beschouwde hen uit twee zeer verschillende oogpunten, die met elkander geenzins onbestaanbaar zijn. Meestal draagt men uitsluitend kennis

van zijn geschrijf tegen het nakroost van ABRAHAM; wij zullen de aandacht dus bij voorkeur op het andere vertoog vestigen.

Op den Rijksdag te Neurenberg werd den Saxischen Hervormer te last gelegd, dat hij niet zuiver leerde op het punt van MARIA's maagdelijken staat, dewijl hij staande hield, dat CHRISTUS een geboren Jood was. LUTHER stond verbaasd over deze nieuwe verkettering, en schreef daartegen een betoog: »dat JEZUS CHRISTUS een geboren Jood is." Hij toonde daarin, dat de Heer een Israëliet is, als gesproten uit het zaad ABRAHAMS, en geboren uit het geslachte DAVIDS. Te gelijk wees hij aan, op welke wijze men met de Joden behoorde te handelen, om hen beter tot bekeering te leiden, dan het nog wel geschied was. »Ik hope (zegt hij:) dat men met de Joden vriendelijk omgaat, en hen met verstand uit de Heilige Schrift onderwijst. — Wij zijn vreemdelingen en aanverwanten, zij zijn broeders en bloedvrienden van onzen Heere. — Daarom zou het mijn raad en bede zijn, dat men zachtzinnig met hen omging, en hen uit de Schrift onderwees; zoo zouden er allengs meerderen toenaderen. Maar nu wij hen met geweld dwingen, en ons met lasteringen ophouden, en hen beschuldigen, met te zeggen, dat zij CHRISTUS bloed hebben moesten om niet zoo als nu te stinken, en wat dergelijke dwaze dingen meer zijn, zoodat men hen als met de honden gelijk stelt, wat goeds zullen wij van hen maken? Of wanneer men hun verbiedt, neringen en handteringen te drijven, en andere dingen tot den gezelligen toestand behoorende, en hen alzoo tot het woekeren dringt, wat kunnen zij daartegen?

Wil men hen helpen, zoo moet men geen Pauselijke maar Christelijke liefde jegens hen oefenen, en hen vriendelijk aannemen, hen in het maatschappelijke laten mededingen en medearbeiden, opdat zij aanleiding en eene geopende gelegenheid mogen vinden, met en om ons te zijn, onze Christelijke leer te hooren en ons Christenleven te zien. Of eenigen halsstarrig zijn, wat scheelt dat? Wij zijn toch ook niet allen goede Christenen [1])."

Twintig jaar later sloeg LUTHER een' geheel anderen toon aan. Toen was het, dat eenige lieden te Wittemberg in de Rabbijnsche schriften smaak kregen, en betoonden van een' Joodschen zuurdeesem doortrokken te zijn. Hiertegen trok hij met al de kracht van zijnen geest te velde, en gaf dat scherpe geschrift uit »Over de Joden en hunne leugenen [2])." Intusschen kiemde toch het zaad der Jodenvrijheid, door LUTHER in het jaar 1523 gestrooid.

Minder met LUTHERS laatstgenoemde geschrift, dan met den geest van zijn eerste vertoog overeenkomende, waren ook de gevoelens van CALVIJN [3]). Deze toch had in den kring zijner bekenden een treffend voorbeeld van eenen Israëliet, door Gods genade tot een voortreffelijk Christen-godgeleerde herschapen. Deze man was EMANUËL TREMELLIUS, eens Joodschen mans

---

[1]) SECKENDORFF, *Historie des Lutherthums*, S. 592, 593. *Opera* LUTHERI, Tom. VI, f°. 500—502. Dit geschrift is van het jaar 1523.

[2]) Uitvoerige uittreksels van dat geschrift vindt men bij SECKENDORFF, S. 2169—2174. Het Vertoog *De Judaeis eorumque mendaciis* (Viteb. 1543,) is, zoo wij wel onderricht zijn, nog wederom onlangs in Duitschland herdrukt.

[3]) VAN SENDEN, Dl. II, bl. 227.

zoon, van Ferrara. TREMELLIUS was uit Italië in Duitschland overgekomen, in gezelschap van PETRUS MARTYR, CALVIJNS godvruchtigen vriend. Deze omgang werd het middel, waardoor zijne bekeering tot CHRISTUS bewerkt werd. Na eenigen tijd in Engeland te hebben geleefd, en te Straatsburg en Hornbach in het Land van Tweebrugge, ontmoette hij te Heidelberg FRANCISCUS JUNIUS, een der voortreffelijkste leerlingen van CALVIJN, die eenen tijd lang in de Zuidelijke Nederlanden het Evangelie had verkondigd. Later beoefenden zij met elkander aan die Academie de Christelijke Godgeleerdheid in zulk eene naauwe vriendschap, dat zij gezamentlijk eene nieuwe Latijnsche Overzetting des Bijbels bewerkten, in welke het moeielijk is den arbeid des éénen van die des anderen te onderscheiden. De gelukkige uitkomst van den omgang van TREMELLIUS met eenige Christengeleerden, schijnt JUNIUS tot het zelfde gevoelen als LUTHER in 1523 verdedigde, te hebben gebracht, gelijk blijkt uit een *Responsum*, hetwelk hij later aan de Leidsche Hoogeschool op een zijner collegiën gaf over de vraag: »hoe men met de Joden moest handelen?" Dit Advies was van den volgenden inhoud: »Men moet ze onder de Christenen dulden: eerst, omdat ze onwetende en blinde menschen zijn, en dat niemand alleen uit oorzake van religie van den aardbodem mag uitgeroeid worden, dewijl het geloof eene gave Gods is; en zij daarenboven onze broeders zijn van nature. Ten andere: ofschoon het lichaam der Joden in 't gemeen van God zij verworpen, nogtans mogen wij daaruit niet besluiten, dat men al de bijzondere leden der Joodsche natie onder de Chris-

tenen niet zou mogen dulden; want de Kerk moet uit beiden verzameld worden. Men moet ze dan ten aanzien van de Natuur en Genade verdragen. Van hunne onvruchtbare werken moet men zich onthouden. Van hunne synagogen wordt veel gezeid, maar men kan daar nogtans niets in bevinden, dat den goeden naam der religie zoo zeer zoude kwetsen [1])."

JUNIUS vormde gedurende het laatste vierdedeel der zestiende eeuw eene geheele school van Nederlandsche Godgeleerden, onder welke er gewis zijn geweest die hunnen Meester ook te dezen opzichte wél begrepen hebben. Althans in de beide ten naauwste zamen verbonden geleerde geslachten der Juniussen en Vossiussen bleef eene welwillende en vriendelijke gezindheid jegens kundige en uitstekende Joden als bij overlevering bewaard, en aan de Hoogescholen voortgeplant. — Wij zullen in een volgend Hoofdstuk zien, welke vruchten die gezindheid gedragen hebbe, ook om de Joodsche landgenooten met de boodschap des heils bekend te maken; thans zij het genoeg, het gevoelen der vroegste Hervormde Kerken betrekkelijk de behandeling van het voortvluchtige zaad van ABRAHAM, op het laatst der zestiende eeuw, in eene merkwaardige bijzonderheid te hebben aangewezen.

---

1) BRANDT, *Historie der Reformatie*, Dl. II, bl. 33, 34, uit afschriften der *Responsa* van JUNIUS, door BRANDT gezien en gebruikt.

TWEEDE HOOFDSTUK.

VAN DE EERSTE AANKOMST DER JODEN TE AMSTERDAM OP HET EINDE DER ZESTIENDE EEUW TOT OP HUNNE VESTIGING TE 'S GRAVENHAGE.

EERSTE AFDEELING.

GESCHIEDENIS DER SPAANSCHE EN PORTUGESCHE JODEN GEDURENDE DIT TIJDPERK.

Onder de gewichtige gevolgen der gezegende Kerkhervorming van de zestiende eeuw behoort ook — wij vermeldden dit reeds: — de meer gunstige wending, die het lot en de maatschappelijke toestand der Joden sedert dien tijd verkregen heeft. De volstrekte, de meestal gedwongene eenheid van geloof, waarop de Pauselijke Kerk zich beroemt als op eene harer schoonste vruchten, en waarbij de gewetensvrijheid niet dan een wanklank is, sluit het bestaan eener zoo ver van haar leerstelsel verwijderde gezindte als de Joodsche Synagoge uitmaakt, noodzakelijk uit. Het waren alleen de liefelijke vruchten van het geloof van eenige Pausen aan hetgeen de Heilige Schrift leert van eene heerlijke toekomst, voor Gods uitver-

koren volk door het geloof aan den voorheen verworpen Verlosser bereid, die in Italië, vooral in den Kerkelijken Staat, het lot der afgewekene nakomelingen van een weleer gezegend voorgeslacht zeer dragelijk, ja zelfs betrekkelijk gunstig maakten. Een andere, een echt Hervormde, een uit de Kerkhervorming zelve geboren Staat was bestemd, om het daadwerkelijk bewijs te leveren, dat hoedanig ook de persoonlijke gevoelens van een' of anderen der Hervormers of Hervormden omtrent het ongelukkige nageslacht van ABRAHAM mochten zijn geweest, de herlevendiging van het zuiver Evangelie, waarin hunne toekomstige herstelling en wederaanneming met zoo schitterende letters geboekstaafd is, hun niet anders dan voordeelig kon wezen.

Toen de tijding van de verstrooijing en bijkans algeheele vernietiging der geduchte *Armada* zich ook in Portugal verspreidde, deed deze zwaarwichtige mare in dat land bij velen de gedachte ontstaan, dat de te onderbrenging der opgestane Nederlandsche gewesten voortaan onder de luchtkasteelen eener te loor gestelde heerschzucht moest worden geteld. Het is waarschijntijk deze overweging geweest, die ook bij de eerste herwaarts uitgewekene Portugesche Joden het ontwerp heeft doen geboren worden om zich naar een land te begeven, hetwelk als een toevluchtsoord van den gekrenkten Handel en de miskende Vrijheid begon te worden beschouwd. Men vindt ergens aangeteekend, dat zij aanvankelijk voornemens waren, om zich te gaan vestigen in Zeeland, en wel bepaaldelijk te Middelburg, waar de voorspraak van eenen WILLEM I eene ruime gewetensvrijheid had gewaar-

borgd aan de Herdoopers, aan wie men voor den Staat even gevaarlijke grondbeginselen als aan de Joden toeschreef. Doch WILLEM *van Oranje*, de groote handhaver der gewetensvrijheid, leefde niet meer, en de Middelburgsche Predikanten, hierin zeer ongelijk aan den grooten en wijzen JUNIUS te Leiden, wisten, in hunne vreeze voor menschen, die zij zich als de ergste ongeloovigen voorstelden, eene vrijvergunning te weren, die wellicht een aanmerkelijk gedeelte van den handel, waarop het kooprijke Amsterdam zich later mocht beroemen, naar Zeeland zou hebben overgebracht [1]).

Het aanzoek bij den Middelburgschen Magistraat ten behoeve der Joden, wellicht door hunnen aanzienlijken geloofsgenoot, Don SAMUËL PALACHE, Gezant des Keizers van Marokko, die zich destijds in Nederland bevond, gedaan, was dus afgeslagen [2]); maar een gunstiger uitzicht opende zich in het aan Zeeland naauwverbondene Holland. De omkeering van zaken in eene van deszelfs voornaamste steden, Amsterdam, in 1578 voorgevallen, beloofde voor haar toekomstig lot de gewichtigste gevolgen. Van deze gebeurtenis af, nam zij dagelijks toe in bloei, alzoo zij allen tot zich trok, die elders mindere vrijheid genoten, of verdrukking moesten verduren. De eerstaangekomene

---

[1]) Men zie BENTHEM, *Holländischer Kirchen- und Schulstaat*, Th. I, S. 624.

[2]) Men mag de voorspraak van PALACHE, ten behoeve zijner voortvluchtige landgenooten, gerustelijk onderstellen, daar hij volgens de Joodsche Regeringsregisters als een der vroegste Regenten hunner eerste Synagoge te Amsterdam, staat opgeteekend.

Portugezen, in het jaar 1590 uit hun geboorteland vertrokken, waren drie voorname en vermogende Israëlieten: MANUEL LOPEZ HOMEM en MARIA NUNEZ (ondertrouwd), en MIGUEL LOPEZ, oom van den eerstgenoemde [1]). Welhaast nam hun getal aanmerkelijk toe, daar zij in 1595 op hun' grooten Verzoendag een heimelijke vergadering hadden, welke gestoord werd door den Onderschout mitsgaders eenige gerechtsdienaars, die meenden, dat er eene bedekte zamenkomst van Roomschgezinden werd gehouden. Toen men ontdekte, dat het Joden waren, werden zij voorshands ongemoeid gelaten, onder voorwaarde, dat zij voor 's Lands Overheid en welvaart tot God zouden voorbidding doen [2]).

Door deze niet geheel ongunstige behandeling aangemoedigd, begonnen de Portugesche Joden in grooter aantal naar de vrije koopstad toe te vloeien. In 1598, niet lang na den dood van FILIPS II, kwamen er nog andere, gedeeltelijk bloedverwanten van de eerste over [3]), waardoor allengs het getal zoo zeer vermeerderde, dat zij bedacht werden op het inrichten eener bedekte synagoge. Deze eerste synagoog, gesticht door JACOB TIRADO, naar wien zij het *Huis Jacobs* (בֵּית יַעֲקֹב, tevens met toespeling op den naam

[1]) WAGENAAR, *Beschrijving van Amsterdam*, Dl. VIII, bl. 127; uit het Joodsche Geschrift *de Boom des Levens.* De onjoodsche voornamen dezer Israëlieten doen kennen, dat zij eigentlijk tot de *Nieuwe Christenen* behoorden.

[2]) BASNAGE, *Histoire des Juifs*, Tom. V, p. 2091.

[3]) Van deze is het dus dat GROTIUS spreekt, wanneer hij in zijne *Historiën* (bl. 329, 330) de eerste overkomst der Joden uit Portugal in het jaar 1598 plaatst.

des volks) geheeten werd, moet reeds in het jaar 1598 een' aanvang hebben genomen [1]). Haar eerste Hoofd- of Opperrabbijn was JOSEPH PARDO, verkozen in datzelfde jaar, overleden in 1620. Intusschen moet men hierbij nog niet aan openbare godsdienst-oefening denken, die eerst een twintigtal jaren later werd toegestaan. Weldra werden nu ook verscheidene huwelijken gesloten, die de Joodsche bevolking nog al meerder deden aanwassen [2]).

Alle tot hiertoe aangekomene Joden waren afkomstig uit Portugal. In het jaar 1602 of 1603 kwamen er tien Joden met eenige jongens op twee rijkbeladene schepen uit Spanje te Emden aan, en werden door den Rabbijn, URI LEVI, die hen aldaar welwillend ontving, naar de Hollandsche koopstad verwezen. Na verloop van eenigen tijd kwam de Emdensche Rabbijn te Amsterdam hunne kinderen besnijden, waarop het Gerecht hem en zijnen zoon AÄRON deed in hechtenis nemen. Eerlang werden zij weder op vrije voeten gesteld [3]). Men was nog altoos weifelende, of men alleen de personen, of ook de godsdienstige handelingen of plechtigheden eener bij het gemeen gehate en verachte gezindheid zoude dulden; waarbij kwam, dat men door de toelating

---

[1]) S. E. BLOGG, *Aedificium Salomonis*, S. 107. *Nederlandsche Stemmen*, Dl. V, bl. 82.

[2]) WAGENAAR, Deel VIII, bl. 128.

[3]) Men zie het Joodsche Geschrift van AÄRON BEN URI LEVI, getiteld: *Gedachtenis der toekomende Eeuwe*, bij wijze van uittreksel medegedeeld in de *Jaarboeken voor de Israëlieten in Nederland* van 1835, 1e Stuk, bl. 20—27, en waarvan ook WAGENAAR, bl. 128 spreekt.

van Portugesche Joden zich nog geenzins gehouden achtte, om ook Spaansche (die lichtelijk vermomde spionnen zijn konden), noch ook Hoogduitsche Joden, zoo als de Emdensche Rabbijn was, op te nemen.

De aankomst der Spaansche Joden gaf aanleiding tot het oprichten eener afzonderlijke Synagoge in dat zelfde jaar, welke den naam kreeg van *Huis des Vredes* (נוה שלום), in welke tot eersten Rabbijn werd benoemd de in zijnen tijd zeer vermaarde JUDA VEGA, afkomstig uit de Barbarijsche Staten, die na eenige jaren wederom vertrok om zich naar het Heilige Land te begeven, en opgevolgd werd door ISAAC UZZIËL, vermaard door zijne ongemeene kundigheden in het Hebreeuwsch, maar vooral door eenige beroemde leerlingen die hij vormde, onder welke zijn opvolger MANASSE BEN ISRAËL de eerste plaats bekleedt. Hij betoonde zich in zijne leerredenen een gestreng boetprediker, waardoor hij zich menigen vijand maakte [1]).

In het volgende jaar (1604) begaf zich een aantal Portugesche Joden, eerst herwaarts uitgeweken, uit Amsterdam naar Hamburg; nog anderen naar Denemarken, beide gunstig jegens hen gezinde landen [2]); waaruit van toen af eene menigvuldige gemeenschap tusschen de Amsterdamsche Joden en die uit gene gewesten werd geboren, van welke vooral de Hamburgsche zich als een soort van volkplanting der Amsterdamsche bleven beschouwen, even als later ook de Engelsche, ten gevolge der ijverige bemoeienissen van MANASSE BEN ISRAËL om hunne toelating

---

[1]) Van deze beide Rabbijnen spreekt ook BASNAGE, T. V, p. 2093.

[2]) JOST, *Geschichte der Juden*, Th. VIII, S. 243.

aldaar te bewerken. Zóó vroeg was Holland reeds het middenpunt der in het westen en noorden van Europa gevestigde Israëlieten.

In het jaar 1612 werd, ten gevolge eener scheuring, ontstaan in het *Huis Jacobs*, wegens de overstrenge boetpredikatiën van Rabbi UZZIËL, eene derde vergaderplaats onder den naam van *Huis Israëls* (בֵּית יִשְׂרָאֵל) gesticht [1]). De eerste Rabbijn der nieuwe synagoge was DAVID PARDO, die tot 1652 deze waardigheid bekleed heeft. Doch ook deze synagoge werd in hare opkomst door de Regering bemoeielijkt, en voor een' korten tijd verboden.

Men had tot hiertoe de godsdienstoefeningen der Joden meer oogluikend geduld dan uitdrukkelijk toegelaten. Het eerste werd bezwaarlijker, toen in de godsdienstgeschillen tusschen de Remonstranten en Contraremonstranten, de onderliggende partij doorgaans in hare predikatiën aanmerkelijk was gestremd, en men aan vreemdelingen en onchristenen naauwelijks kon toestaan hetgeen men aan mede-christenen onthield, of met uiterst karige hand toedeelde. Geen wonder dus, dat de Remonstranten zich meer dan eens beroepen hebben op de verdraagzaamheid, die aan de Joden werd bewezen. Dus leest men in een Request aan de Wethouderschap te Amsterdam in 1617 ten voordeele der Remonstranten ingeleverd: »Naardien alhier zonder eenige verhindering toege-

[1]) WAGENAAR, bl. 130, zegt, dat de synagoge, in dit jaar gesticht, *Beth Jacob* heette; doch dit is in strijd met de Joodsche Regeringsregisters, volgens welke die synagoge reeds van veel ouderen oorsprong was.

laten worden verscheiden gezindheden en vergaderingen van 't Christendom, verscheiden verbannenen uit Engeland [1]), ja de Joden zelfs, die CHRISTUS verzaken, welke zij supplianten houden voor hun eenigen Heiland, zoo verzoeken zij ongehinderd te mogen voortgaan in hun openbare godsdienst [2])." Een dergelijke klacht en verzoek deden de Remonstranten het volgende jaar mede aan Prins MAURITS [3]); en het is dus niet te verwonderen, dat het stedelijk Bestuur de zaak niet langer oogluikend kon laten voortgaan. Van daar dat REINIER PAUW, Burgemeester der stad, op den 15den October 1619 in de Vergadering van gecommitteerde Raden verschijnende, aandiende: »dat vele Joden uit Portugal voortvluchtig, en meest in deze landen gekomen, zich zoo gedroegen en met de dochteren dezer landen vermengden, dat het tot groote opspraak strekte, in 't bijzonder van de Remonstranten, aan welke men de oefening hunner godsdienst ontzeide, terwijl men die van de Joden hier toeliet"; begeerende dat men deze aandiening in overweging zoude nemen [4]).

---

[1]) De zoogenaamde Nonconformisten, Puriteinen en Brownisten, die reeds onder de regering van ELIZABETH, en nu onder die van JACOBUS, genoodzaakt waren, Engelands bodem te verlaten. Zie het belangrijke Werk van den kundigen W. STEVEN, *History of the Scottish Church at Rotterdam*, Rott. 1836, p. 269—272.

[2]) BRANDT, *Historie der Reformatie*, Dl. II, bl. 487.

[3]) BRANDT, Dl. II, bl. 956.

[4]) BRANDT, Dl. III, bl. 771, 772. Er was op den 8sten November reeds eene Keure gemaakt, in welke aan alle Joden werd verboden om met eenige Christenvrouwen, al waren ze ook van oneerlijk leven, eenige vleeschelijke gemeenschap te hebben, hetzij in of buiten huwelijk,

Inmiddels was reeds op den 4den en 17den Maart 1615 door de Staten van Holland, bewogen door dezelfde overwegingen, eene Commissie benoemd, ten einde een Reglement te beramen voor de Joodsche Natie, »tot wering van alle schandaal, ergernis en verleiding van hunnentwege [1]." De vruchten van deze benoeming waren twee ontwerpen van een »Reglement voor de Hebreeuwsche natie hier te lande;" het eene opgesteld door den Burgemeester van Amsterdam, het andere door den Raadpensionaris van Rotterdam (PAUW en DE GROOT), beide mannen van rechts- en handelskennis, de eerste, als zijnde zelf meer dan eens te Amsterdam Schepen geweest, en een der eerste oprichters van de Oost-Indische Maatschappij in 1595; de ander, als hebbende behalven zijne uitstekende rechtsgeleerdheid, met PAUW en eenige andere Staatslieden een keer naar Engeland gedaan ter vereffening van geschillen, gerezen tusschen de Engelsche en Nederlandsche O. I. Maatschappijen [2]. Op den dag van het indienen dezer beide ontwerpen werd besloten: »dat elk der Leden, even als Amsterdam, particuliere keure en order over de Hebreeuwsche natie zou vermogen te maken, zonder kenbaar teeken;" (waardoor dus voor ons Land de bepalingen van Pausen en Conciliën omtrent het dragen van onderscheidings-

---

alsmede om iemand tot hunne religie over te halen. Zie *Handvesten van Amsterdam*, bl. 472.

[1]) *Resolutiën van Holland*, van 4 en 17 Maart 1615. Uit deze Handelingen blijkt tevens, dat er omtrent dien tijd ook te Hoorn Joden aangekomen, gevat, en gevangen gezet waren.

[2]) Van deze beide Concepten spreekt de *Resol. van Holland* van 12 Dec. 1619.

teekenen door de Joden werden afgeschaft [1]; »en dat de steden vrij zouden zijn om de Joden al of niet bijeen te laten komen [2]."

Het is opmerkelijk, dat de plaats waar de Joden zich te Amsterdam vestigden (de *Jodenbuurt*) dezelfde is, alwaar in 1566 en 1567 de eerste Hervormden bijeenkwamen, doch die in 1612 aan de stad getrokken was. Men wilde den aanbouw der nieuwe wijk bevorderen door de vestiging aldaar van de Spaansche en Portugesche uitgewekenen.

Met het verkrijgen der vrije godsdienstoefening stond in die dagen in naauw verband het bezit van een afzonderlijk kerkhof. Deze naam zelf der begraafplaats doet zulks vermoeden. Want de rustplaats der dooden, die in de gemeenschap der Kerk overleden waren, werd van ouds geacht nog tot de Kerk te behooren. Woonden dus de Christenen bij hun leven van »Joden en ongeloovigen" afgezonderd, niet min belangrijk was het, eene van hen afgescheidene rustplaats voor de afgestorvenen te bezitten. Reeds ten jare 1602 hadden de Joden alhier eene

[1]) In het derde Hoofdstuk van het Eerste Gedeelte dezer Geschiedenis hebben wij die verordeningen van Pausen en Conciliën vermeld. Doch ook in Protestantsche landen werd nog wel na den tijd der Kerkhervorming een of ander onderscheidingsteeken behouden of vernieuwd. Zoo beval FREDERIK WILLEM I, Koning van Pruissen, dezelfde die het Werk van EISENMENGER op zijne kosten liet herdrukken, in 1713, dat al de Joden in zijne Staten een' groenen hoed zouden dragen, welk het gewone schandmerk was van bankeroetiers. In Engeland waren zij aanvankelijk genoodzaakt, gele hoeden op te zetten; doch deze bepaling is welhaast in onbruik geraakt. Zie SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Th. II, S. 241.

[2]) *Resol. van Holland* van 13 Dec. 1619.

begraafplaats aankocht nabij Groede (in Noord-Holland) [1]; maar het was eerst in 1616 dat hun van stadswege een kerkhof te Ouderkerk aan den Amstel werd toegestaan. Zij gaven er de inderdaad treffend verhevene benaming aan van *Beth Haïm* of *Huis der levenden.* Want waarlijk, wie aan de rustplaats der gestorvenen dezen naam geeft, bij dien moet het besef van de opstanding der dooden levendig zijn [2]. Aan dit bezit van een eigen kerkhof buiten de stad werd echter de last verbonden, om bij elke begrafenis eene zekere bijdrage te storten ten behoeve der kerken, welke men met den lijkstoet voorbij voer of voorbij trok. Eerst in het jaar 1721 is, op verzoek van Parnassijns van de Portugezen, aan de Amsterdamsche Israëlieten toegestaan om hunne lijken naar Ouderkerk en Muiderberg, hunne gewone begraafplaatsen, te mogen vervoeren, zonder eenige rechten aan de voorbijgetrokken kerken te betalen [3].

Toen op deze wijze aan de Joden de volledige godsdienstvrijheid toegekend was, die hun in de

---

[1]) Volgens BASNAGE, *Hist. des Juifs*, Tom. V, p. 2093, hebben de Afgevaardigden van Alkmaar zich in de Vergadering der Staten van Holland tegen deze vergunning aan de Joden verzet. Eene breedere vermelding hiervan komt voor in een Joodsch H. S. getiteld: *Memorias do establicemento e progresso dos Judeos Portuguezes e Espanhoes nesta famosa cidade de Amsterdam, por* DAVID FRANCO MENDEZ, p. 29.

[2]) Verg. Luc. XX. 38b.

[3]) *Resol. van Holland* van 18 Sept. en 20 Nov. 1721. Eene beschrijving van der Joden kerkhoven geeft LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Natuurl. Historie van Holland*, Dl. III, bl. 1820; die ook op bl. 1958 uitvoerig handelt over hunne wijze van begraven.

meeste andere landen of in het geheel niet, of niet dan onder zeer bezwarende beperkingen werd toegestaan, laat het zich lichtelijk denken, dat er al meerder en meerdere Joden naar Amsterdam, den zetel hunner welvaart, toevloeiden. Doch daar zij in onderscheidene synagogen verdeeld waren, en terwijl ook sommigen zich hielden voor afkomstig uit den stam van JUDA [1]), anderen uit dien van BENJAMIN, en zij dus onderscheiden secten uitmaakten, was hunne eenheid verbroken, en stond het te vreezen, dat er weldra zoovele Joodsche secten zouden zijn, als landen waar zich Israëlieten bevonden. Daarvoor was niet alleen de Regering der Stad beducht; maar ook de Joden zelve vreesden, zich door zoodanige verdeeldheid meer en meer te zullen verzwakken. Het gevolg van langdurige onderhandelingen desaangaande was, dat de Joden van zuidelijke afkomst zich (in 1639) met uitsluiting der Hoogduitschers onderling naauwer verbonden, en een *Akkoord* sloten, krachtens hetwelk zij voortaan slechts ééne synagoge zouden uitmaken. De inhoud en hoofdbepalingen van dit Akkoord waren de volgende. Er werd vastgesteld: »dat er slechts ééne congregatie of kerk zou worden gehouden, in welke te zamen-

---

[1]) Volgens de overlevering zouden er tijdens de terugkeering uit de Babylonische gevangenschap eenige geslachten van Koninklijken bloede naar Tharsis (Spanje) zijn verhuisd, en deze zouden de kern der Spaansche Joden hebben uitgemaakt. Zie I. DA COSTA, *Poëzij*, Dl. II, Voorr., en in de *Nederl. Stemmen*, Dl. IV, bl. 234, en JOST, *Gesch. der Juden*, Th. V, S. 13—15. De vermaarde ABRABANEL, met wiens dochter MANASSE BEN ISRAËL gehuwd was, hield zelfs staande, dat hij zijne afkomst uit Koning DAVID bewijzen konde.

gebracht en vereenigd zouden worden alle de drie, die er destijds waren. Onder al de straffen en banbedreigingen die men zoude goedvinden, volgens den stijl van Venetië, zou worden verbod gedaan, dat er te geenen tijde binnen deze stad, noch binnen haar gebied, eene andere congregatie zou worden toegelaten, en dat er ook geen tien personen, die zich van de Kerk mochten afzonderen of begeeren af te zonderen, zouden mogen zamenkomen om met *minhan* (een tiental) te bidden, met uitzondering van diegenen, die hunne gebeden doen in een bruidegoms- of in een sterf-huis, mitsgaders van degenen die uit andere inzichten, aan de Kerk onderdanig zijnde, en in dezelve blijvende, voor een- of meermalen zouden genoodzaakt zijn, een gezamenlijk gebed te verrichten. Tegen de Afgescheidenen van de Kerk, die zich zouden willen vereenigen tot een tiental, en zich alzoo tegen dit Artikel misgaan, zoude worden gehandeld met al de gestrengheid en straffen, die men zoude gevoelen te behooren. En die daar iets tegen mochten begaan, zouden van stonde aan worden gehouden als in den ban gedaan en van hunne natie afgesneden [1]."

Bij het sluiten van den Munsterschen Vrede was de Spaansch-Portugesche gemeente er op bedacht, om in de weder aangeknoopte betrekkingen van Spanje met het Nederlandsche Gemeenebest te deelen. Bij het vierde Artikel van dat Verdrag was bepaald:

---

[1]) *Handvesten van Amsterdam*, Dl. II, bl. 474.

»De onderzaten en inwoners van de Landschappen der voorzegde Heeren, Koning en Staten zullen ook mogen komen en verblijven in de landen de één van de anderen, en daar hunne trafieken doen en hun koophandel drijven, zoo ter zee en op andere wateren als te land." De vraag ontstond: Of deze bepaling ook kon worden geacht van toepassing te zijn op de van Spanje en Portugal uitgewekene Joden [1])? De Spaansche Gezant verklaarde ten jare 1650 op de aanvrage van wege de Staten-Generaal, gedaan volgens uitdrukkelijk verzoek der Joodsche natie zoo te Amsterdam als elders, aan de Staten van Holland: »dat de Joden die in de Vereenigde Nederlanden leefden, hunne zaken in Spanje door gemachtigden konden laten behandelen, en te dien opzichte zouden gelijk gesteld worden met de overige ingezetenen der Nederlanden, mits zij maar niet zelve in Spanje overkwamen [2])." De Staten van Holland namen hiermede geen genoegen. Op den 26sten Maart 1652 werd, insgelijks op verzoek van de Oudsten der Portugesche Gemeente om in Spanje eenige veiligheid te erlangen voor hunnen handel, en in geval van dringenden nood voor hunne personen, eene Commissie benoemd, om deze aangelegenheid den Spaanschen Ambassadeur ten beste aan te bevelen [3]). In het vorige jaar was van wege dezelfde Staten ter groote Vergadering ingebracht het verzoek der

---

[1]) *Resolutie van Holland* van 27 Julij 1649.

[2]) AITZEMA, *Saken van Staet en Oorlog*, Boek XXX, bl. 178; *Bijvoegsels en Aanmerkingen voor de Vaderlandsche Historie van* WAGENAAR, op Dl. XII, bl. 21.

[3]) *Resolutie van Holland* van 26 Maart 1652.

Portugesche Joden: »om in de Domeinen van Portugal te worden behandeld even als 's Lands ingezetenen, na opneming der daartoe strekkende artikelen in het Traktaat met Portugal te maken [1]." Doch van de Spaansche en Portugesche Gezanten werd tegen deze vertoogen der Staten ingebracht: »dat de Joden waren veroordeelden en verbannelingen van Spanje, reeds lang vóór den oorlog met de Republiek, en dat dit banvonnis onmogelijk kon opgeheven zijn door den Vrede met de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden gesloten [2]." Men beriep zich daarbij op het voorbeeld der Republiek zelve, die, niettegenstaande het Artikel, waarop men deze vorderingen grondde, de Roomschgezinde Priesters en Jezuiten had verbannen en bleef weren van het grondgebied van den Staat. Zelfs nog op den 30sten Januarij 1649 waren al de strenge Plakaten, die gedurende den Spaanschen oorlog tegen Roomsche geestelijken en monniken waren uitgevaardigd, vernieuwd en aangescherpt. Wel beweerden die van Zeeland tegen deze bedenkingen: »dat de Roomsche geestelijken, van hier verdreven, geene onderdanen waren van Spanje, maar van den Roomschen Paus", en dat gevoelen werd ook omhelsd door de Gedeputeerden der Synoden; doch de Gezant van Spanje liet zich daardoor in geenen deele overreden. Dus bleef de zaak eenige jaren hangende. In 1657 meende

---

[1]) *Resolutie van Holland*, van 23 Maart 1651.

[2]) De President VAN BYNKERSHOEK schijnt deze gronden van het Spaansche Hof toe te vallen: *Quaestiones Juris Publici*, Lib. II, cap. 20. *Si me audias, Judaeus in Hispaniam venire non poterit, nam, quâ Judaeus, diu ante d.* § 4 *proscriptus est: nec proscriptis favet ille* § 4.

men aan deze verschillen een einde te kunnen maken door een Plakaat, ontworpen naar het voorbeeld der bekende verordening van CARACALLA, waarbij die Romeinsche Keizer alle ingezetenen des Rijks voor Romeinen verklaard had [1]). In navolging hiervan namen de Staten van Holland, Zeeland en Westfriesland op den 12den Julij, en de Staten-Generaal den volgenden dag eene Resolutie, waarbij de Joodsche natie in het Gemeenebest verklaard werd, waarlijk te zijn onderdanen der Staten, »en dat dezelve ook dienvolgende moesten jouïsseren en gauderen van de conditiën, rechten en avantagiën bij de Traktaten van Vrede of Marine met den Koning van Spanje gemaakt, of bij andere Traktaten en Akkoorden, Alliantiën en verbindtenissen van andere Koningen, Republieken, Prinsen, Potentaten, Staten en Steden voor de ingezetenen van dezen Staat bedongen en geobtineerd [2]).” Dan ook dit Besluit had bij het Hof van Madrid geen gewenscht gevolg; want in het volgende jaar werd er over hetzelfde geschilpunt weder onderhandeld tusschen Zijne Catholieke Majesteit en de Republiek, blijkens eene missive van den Baron VAN REEDE, der Staten-Gezant te Madrid, aan den Thesaurier der synagoge te Amsterdam, ISAAC DA SYLVA, waarin onder anderen de volgende woorden voorkomen: »Ik heb in deze aangelegenheid reeds veel gearbeid om aan al de bestaande belemmeringen en

---

[1]) Fragm. 17 D. *de Statu hominum.*

[2]) Men vindt deze twee Besluiten in de *Resolutiën van Holland*, en in die der *Generaliteit* op hunne dagteekening, en voorts in het *Groot Plakaatboek*, Dl. VII, bl. 60; en in het *Kerkelijk Plakaatboek*, Dl. III, bl. 333, 334.

gepleegde gewelddadigheden" (die de Joden in Portugal te lijden hadden) »waaronder de handel gebukt gaat, een einde te maken. Thans met de brieven van Mijne Heeren de Staten zal ik nieuwe en alle mogelijke moeite daartoe aanwenden, biddende God dat mij mijne pogingen en wenschen wel mogen gelukken, in dat geval en in alle andere, waarin ik die van de natie en UE. zoude kunnen dienen [1])." Edoch hoe weinig vrucht de bemoeienissen des Heeren VAN REEDE gedragen hebben, blijkt laatstelijk nog uit de klachten, door de Joodsche Parnassyns wederom den 30sten Julij bij de Staten van Holland ingebracht, dat verscheiden kwaadaardige en booze menschen sints eenigen tijd hadden bestaan, bewijzen te doen overleggen, dat deze en gene personen van de Joodsche Religie waren: dat zij zich daarvan in andere landen, waar die van de voornoemde Religie niet geduld werden, als in Spanje en Portugal, tot nadeel van dezelve bedienden; en dat zij en hunne vrienden aldaar op die wijze aan de Justitie, en alzoo aan de Inquisitie overgeleverd, en van have en leven beroofd werden." Weshalve de Parnassyns verzochten, dat hunne geloofsgenooten mochten worden ontslagen van de gehoudenheid om eenige verklaring te geven, of iemand besneden was, of eenig ander punt hunne belijdenis aangaande. De Staten voldeden aan dit verzoek op den 21sten Sept. deszelfden jaars [2]).

Het vraagstuk behoorde onder die zwarigheden der

---

[1]) Uit een' onuitgegeven eigenhandigen brief, aangehaald in de *Nederl. Stemmen*, Dl. V, bl. 83.

[2]) *Resolutiën van Holland* van 30 Julij en 21 Sept. 1680, *Groot Plakaatboek*, Dl. VII, bl. 352; en *Kerkelijk Plakaatboek*, Dl. III, bl. 335.

Diplomatie, op welke, als oorspronkelijk voortgekomen uit eene daad van nationale ongerechtigheid en wreedheid, de vloek schijnt te kleven, van een door menschelijke middelen onlosmaakbare knoop te zijn.

Ook bij andere Mogendheden dan Spanje vond de welwillende opneming der Joden door deze Republiek wel eens merkelijke ongunst. Zoo gaf de Koning van Frankrijk eens aan der Staten-Gezant, den Heere VAN BEUNINGEN, te kennen: »dat hij de vergunningen, den Joden in Holland toegestaan, als onbetamend aan eene Christenmogendheid beschouwde." Inderdaad eene zonderlinge aanmerking van den »Oudsten zoon der (Roomsche) Kerke," terwijl de Paus de Joden reeds sedert onheugelijke tijden in den Kerkelijken Staat op voordeelige voorwaarden toegelaten had! VAN BEUNINGEN antwoordde met ernst en waardigheid: »dat God de Heere, doordien Hij het volk der Joden nog steeds in stand hield, trots al hun machtige tegenstanders, kennelijk blijken deed, dat Hij hen ook door de Christenen wilde geduld hebben. En dewijl zij zich dan toch ergens moesten ophouden, zoo was er niets onchristelijks in, hen in Holland te herbergen [1])."

Waarlijk, wèl mocht, bijkans eene eeuw later, WILLEM IV in zijne vermaarde *Propositie ter Generaliteit* verklaren: dat onder de voorname oorzaken van den bloei des koophandels verdiende gerekend te worden »de standvastige staatkunde van de Republiek, om deze landen te maken tot eene veilige en altoos verzekerde vrijplaats voor alle vervolgde en

---

[1]) BENTHEM, *Holländischer Kirchen- und Schulstaat*, Th. I, S. 624.

verdrukte vreemdelingen!" »Geene Alliantiën, (voegde de Prins er bij:) geen verdrag, geen ontzag voor eenig Vorst, geen verzoek van eenige Mogendheid in de wereld is ooit bekwaam geweest, om den Staat van deze beveiliging en bescherming dergenen, die hunne toevlucht in dit Land genomen hebben, te doen afwijken!

Van een' anderen aard waren de onderhandelingen, in Engeland geopend om de Joden ook daar den lang ontzegden toegang te verschaffen; als welke door *iemand uit hun midden, en op hun eigen naam* gevoerd werden.

Reeds sedert CROMWELL in Engeland aan de spits der zaken gekomen was, en de heerschappij der Presbyterianen en Independenten de hoop gaf op eene algemeene religievrijheid, waren de Nederlandsche Israëlieten er op bedacht geweest, om in dat Land voor hunne volksgenooten een nieuw toevluchtsoord te openen. Hunne uitzichten werden aanvankelijk beneveld door den Engelschen oorlog; en het was eerst toen de vrede hersteld was, dat men aan het gevormde ontwerp eenig gevolg kon geven. Toen de Engelsche Gezanten tot het sluiten des vredeverdrags overkwamen, werden zij door aanzienlijke Joden met beleefdheden overladen, in hunne voornaamste synagoge plechtstadig ingeleid, en op eene uitgelezene muziek onthaald [1]). Na den vrede werden

---

[1]) Zie D. BLOSSIERS TOVEY, *Anglia Judaïca, or the History and Antiquities of the Jews in England, collected from all our Historians, both printed and MS., as also from the records in the Tower and other public Repositories.* Oxf. 1734, p. 260.

deze pogingen ijverig voortgezet, en aan den Amsterdamschen Rabbijn, **MANASSE BEN ISRAËL**, als den vermaardsten en bekwaamsten der Nederlandsche Israëlieten, werd de eervolle maar moeilijke taak opgedragen, om over dit gewichtige punt bij den Protector van Engeland te onderhandelen, en de toelating zijner natie in het nieuwe Gemeenebest, zoo mogelijk, te bewerken. Ten einde echter te zorgen, dat zijne zending niet reeds aanstonds onoverkomelijke zwarigheden mocht ontmoeten, werd besloten de onderhandeling aan te knoopen onder den schijn eener verlangde handelsovereenkomst [1]). Mogelijk had wel de schrandere Staatsman die Hollands openbare zaken bestuurde, de hand in dit Gezantschap, hetwelk hem voor zijne eigene ontwerpen uitnemend nuttig konde zijn [2]).

De Directeurs der Kamer van Koophandel in Engeland ontvingen den Israëlitischen onderhandelaar niet ongunstig, en namen de door hem gedane voorstellen en overweging; doch verklaarden, dat aangezien de vestiging der Joden met zich bracht de toelating eener nieuwe godsdienst in Engeland, de bevoegdheid

---

1) LETI, *Leven van Cromwell*, Dl. II, bl. 477, 478, schrijft deze zending toe aan pogingen van Joden uit Azië, die daartoe zekeren JACOB BEN ASAHEL zouden hebben afgevaardigd. Dit geheele Gezantschap van Aziatische Joden schijnt verdicht te zijn. Mogelijk is het onder 't volk verspreid, om aan de zending van MANASSE eenige meerdere achtbaarheid bij te zetten.

2) Deze onderstelling wordt zeer aannemelijk, wanneer men bedenkt, dat DE WITT naderhand ook SPINOZA gebezigd heeft tot eene geheime zending aan den Hertog van Luxemburg, bij den inval der Franschen in 1672. Men zie *Spinoza's Leven* door COLERUS.

om daarover te beslissen alleen aan den Protector stond. Toen deed MANASSE aan CROMWELL, die voor vreemden niet zeer toegankelijk was, een Adres ter hand stellen, in hetwelk hij op grond der bij velen hem gebleken gunstige stemming ten voordeele der Joden verzocht, dat hun de vrije toegang tot het gebied der Republiek en een onbelemmerde vrijheid van godsdienst mocht verleend worden. Hierop volgde een tweede Adres aan het Volk van Engeland, waarbij de Nederlandsche Rabbijn te kennen gaf, bij verscheiden geleerde en welgezinde Engelschen sints lang blijken van belangstelling in het lot van de nakomelingen der Aartsvaderen te hebben opgemerkt, en ten gevolge daarvan, overtuigd van hunne menschlievendheid, een vrijgeleide te hebben verzocht en gunstig verkregen, hetwelk hem in de gelegenheid had gesteld, om naar Groot-Brittanje over te komen, met het doel om voor zijn volk de gewenschte toelating en vrijheid te verwerven; opdat zij ook in dit Rijk het heil hunner eigene zielen behartigen en voor 's Lands welvaart bidden mochten. Dit verzoek was (meende hij) des te billijker, naardien volgens het algemeen aangenomen geloof, de tijd der groote verlossing op handen was, welke geen plaats kon hebben, ten zij de verspreiding der Joden door alle landen eerst volbracht ware. Hunne toelating in Engeland zou den koophandel aanmerkelijk bevorderen, en veel levendigheid aan het verkeer met andere natiën verschaffen. Hij verklaarde voorts, voor het Engelsche Gemeenebest en de geleerden van dat Land groote genegenheid te hebben, voor zoover hij eenigen reeds had mogen leeren kennen, en hen bereid te hebben

gevonden om den plicht der herbergzaamheid jegens vreemden met vreugde te vervullen. Hij vroeg blootelijk om een stil en vreedzaam verblijf voor zijne broederen, en was ver verwijderd van tot eenigerlei verschillen te willen aanleiding geven [1]).

Cromwell besloot, om deze aangelegenheid aan een naauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Hij benoemde eene Staats-commissie van twee Rechtsgeleerden, zeven notabele burgers en veertien voorname Geestelijken, om zamen te komen in tegenwoordigheid van zijnen Kabinetsraad te Whitehall, ten einde in overweging te nemen:

1. Of het niet tegen de Staatsregeling streed, om de Joden weder in het Land op te nemen? En zoo niet:

2. Onder welke voorwaarden men dan in het gedane verzoek zou kunnen treden?

De eerste vraag werd door de Rechtsgeleerden ontkennend beantwoord; door de burgers niet beredeneerd; door de Godgeleerden met stilzwijgen voorbijgegaan. Over de tweede ontstond groot verschil van gevoelen, zoodat men tot geen vast besluit kon geraken. De Protector werd eindelijk ongeduldig, verzocht de Geestelijken, van God almachtig voor hem en voor zijnen Raad om licht en wijsheid te bidden, en deed de Commissie uit één gaan. De zaak bleef dus vooreerst hangende [2]).

---

[1]) De beide genoemde Adressen zullen in de *Aanteekeningen en Bijlagen* worden mededeedeeld. Zie voorts ook Basnage, Tom. V. p. 1848, 1849.

[2]) Volgens Leti, Dl. II, bl. 412, 413, werd Cromwell vooral daardoor bewogen om de Joden onbevredigd te laten vertrekken, wijl

Inmiddels had MANASSE, die met zijnen zoon SAMUËL onderscheiden plaatsen in Engeland bezocht had, door zijne groote kunde en schranderheid alom een' gunstigen indruk gemaakt. Beiden begaven zich ook naar de Universiteiten van Oxford en Cambridge. Aan de eerste verwierf de jeugdige SAMUËL BEN ISRAËL, bij een' openbaren redetwist, door buitengewone vaardigheid en scherpzinnigheid zooveel lof en toejuiching, dat hem de Doctorale waardigheid in de Wijsbegeerte en Geneeskunde met de meeste onderscheiding werd opgedragen, en hij, algemeen geëerd, Engeland verliet en naar Amsterdam terugkeerde. — Ofschoon dus door deze zending de toelating der Joden aan gene zijde van het Kanaal voor het oogenblik niet bewerkt werd, mag men zeggen dat dezelve toch krachtdadig was voorbereid, zoodat acht jaren later niet alleen een aantal Joden zich in Engeland konden nederzetten, maar ook kort daarna te Londen eene synagoge begonnen te bouwen.

Omstreeks dezen zelfden tijd, en terwijl de Amsterdamsche Synagoge meer en meer aanving te bloeien, werd hare eensgezindheid gestoord door eene dier gebeurtenissen, die men in de Geschiedenis der Joden, sedert de verwerping van den Koning Israëls, van tijd tot tijd waarneemt. Want de Heer zelve, had

---

een ongenoemde Paskwilschrijver in een Werkje onder den titel: *Cromwell, de Leeuw uit den stamme Juda*, de vriendschap tusschen den Protector en de Joden trachtte belachelijk te maken, door te beweren, dat zij zijn geslachtregister hadden opgespoord, om het bewijs te beproeven dat hij de lang verwachte Messias ware. Wat hiervan zij, het is ongerijmd te onderstellen, dat MANASSE dit vermoeden zoude gekoesterd hebben.

hun voorspeld: *Ik kome in den naam mijnes Vaders, en gij neemt mij niet aan: wanneer een ander komen zal in zijn' eigen naam, dien zult gij aannemen.* Er stond in het Oosten wederom een valsche Messias op, bekend onder den naam van SABATHAI (ZEBEDÉUS) ZEVI, een vogelkooper, geboortig van Smyrna, die zich weldra een' vrij sterken aanhang verwierf, en te Adrianopel eene school voor zijne leerlingen opende [1]). Eene aanmerkelijke partij onder de Joden der Portugesche gemeente te Amsterdam liet zich door het gerucht dat van hem uitging innemen. Dit getal zou nog veel grooter zijn geweest, zoo niet JACOBUS SASPORTAS, een wakkere geleerde uit Zalée in de Barbarijsche staten en Resident des Keizers van Marokko in Holland, die te Amsterdam in hoog aanzien stond en lid van het Rabbijnen-collegie was, zich aanstonds met kracht tegen het opkomende Sabathianisme had verzet [2]). Evenwel ontstond er eene ver-

---

[1]) SABATHAI is een Oud-testamentische naam (Ezra X. 15). Men zie over dezen valschen Messias: J. DE RIE, *Wonderlijke levensloop van den valschen Messias Sabatai Zevi*, Leid. 1739, in 8°; en voorts het Werkje van TH. COENEN, *Bedienaar des H. Evangeliums te Smyrna*, *IJdele verwachtinge der Joden in hunnen Messias S. Zevi*, Amst. 1669: een breedvoerig verhaal, op de plaats zelve opgesteld, ten verzoeke van den Hoogl. HOORNBEEK, en opgedragen »Aan het Achtbare Collegie der Heeren Directeuren van den Levantschen Handel en Navigatie in de Middellandsche Zee, haar verblijfplaats hebbende te Amsterdam." COENEN, een godvruchtig en ijverig Predikant, te Smyrna ten behoeve der Nederlandsche kooplieden en schepelingen geplaatst, deelt in de Voorrede van dit in elk opzicht belangrijk Werkje ook eenige merkwaardige bijzonderheden mede nopens den toenmaligen toestand des Christendoms in de zeven gemeenten van Klein-Azië.

[2]) Men zie het Werkje van PONTOPPIDAN: *Fulminum Synagogicorum*

deeldheid in de gemeente. Velen uit haar midden trokken naar Adrianopel, om den Gezalfde in zijne heerlijkheid te aanschouwen. Zelfs bij de Oversten der Synagoge was die ingenomenheid zoo sterk, dat zij een gebed opstelden voor degenen die zich op reize begaven, ten einde den nieuwen Messias te gaan bezoeken [1]). ZEVI liet zich eenen troon vervaardigen, noemde zich *den Koning der Koningen Israëls*, en gaf aan zijnen broeder, een Jood uit Frankfort JOSEPH ZEVI geheeten, den titel van *Koning der Koningen van Juda.* Doch weldra werd hij door een' zijner eigene geloofsgenooten verraden aan den Sultan, die hem de keuze gaf tusschen den dood en de omhelzing van het Islamismus. Hij had den moed niet om een martelaar zijner leere te worden, en verliet den Talmud voor den Koran. Evenwel bleef zijne secte onder de benaming van Sabathianen nog zóó lang voortbestaan, dat men in de volgende eeuw in verscheidene steden van Duitschland, ook te Amsterdam, genoodzaakt was, maatregelen te nemen om derzelver verdere uitbreiding door eenen Saba-

---

in sectam Schabtai Zewi tres, *Hebr. et Lat.* Sorae, 1764, 8°; en voorts JOST, *Allgemeine Geschichte der Israëliten*, Th. II, S. 468.

[1]) Eene opmerkelijke bijzonderheid, in het op bl. 149 aangehaalde Handschrift opgeteekend, is, dat de aanhang van ZEVI, hem voor den Messias houdende, in hunne brieven »hem namen gaven, die alleen aan het Opperwezen toekomen." *Nederl. Stemmen*, Dl. V, p. 86 (1). Hoe groot voorts de opschudding was, die door dezen valschen Messias werd te weeg gebracht, blijkt uit eenen brief van SPINOZA's vriend, H. OLDENBURG, den 8sten Dec. 1665 uit Londen aan zijnen vriend geschreven, en te vinden in SPINOZA's *Nagelaten Schriften*, Amst. 1677, 4°, bl. 500.

thiaanschen Zendeling, MOSES MEIR, krachtdadig te onderdrukken[1]).

De Portugesche gemeente, door deze Sabathiaansche scheuring in twee partijen gescheiden, bleef de treurige gevolgen van deze verdeeldheid gevoelen tot op het jaar 1670. Toen werd door de Parnassyns dezer gemeente een verzoekschrift aan de Regering der stad ingeleverd, bij hetwelk werd te kennen gegeven: »dat, ofschoon de vereeniging der onderscheidene vóór het jaar 1638 bestaan hebbende secten tot ééne Synagoge, tot welker instandhouding het Bestuur haar gezag leende, vele gewenschte vruchten had gedragen, evenwel de bestendiging daarvan door een nader van de Regering gewaarborgd verdrag als noodwendig beschouwd werd. Trouwens men had de nadeelen der splitsing gevoelig ondervonden, bestaande niet alleen in bittere verdeeldheid en wederzijdsche vijandschap, maar ook vooral daarin, dat de ééne secte met veel meer armen bezwaard zijnde dan de andere, en minder middelen bezittende, om die te ondersteunen, soms genooddrongen geweest was, tot de Regering hare toevlucht te nemen."

Dien ten gevolge werden dan, onder goedkeuring van Burgemeesteren, Regeerders (Raden), en Schepenen der stad de drie navolgende artikelen vastgesteld:

1. Dat niemand van de Portugesche of Spaansche Joodsche natie, welke tot nu toe in hare synagoge of kerk hare godsdienst geoefend had, en dergenen welke van buiten inkomende, later nog tot hen

[1]) JOST, *Geschichte der Juden*, Th. VIII, S. 124.

zouden toetreden, zich van diezelfde kerk of synagoge en gemeente zoude vermogen af te scheiden, om met een getal van tien of meer personen afzonderlijk te vergaderen of te bidden.

2. Dat veel min iemand uit hen vermogen zoude eene andere kerk te bouwen of te houden, zonder goedvinden en uitdrukkelijke toestemming van Burgemeesteren, na ingenomen advies van de Parnassyns of Ouderlingen, destijds in bediening zijnde.

3. Dat wijders die van de voornoemde Portugesche of Spaansche Joodsche natie, voor zooveel aanging het bestuur en de inrichting hunner kerk, zich zouden hebben te gedragen in dier voege, als tot hier toe was gedaan en aangenomen, en volgens hunne wetten en gebruiken, zeer bijzonder naar het Accoord gesloten den 28sten der maand *Ve-adar* 5399 (3 April 1639) [1].

Deze overeenkomst, gesloten in November des jaars 1670, gaf weldra gelegenheid tot eene grootere onderneming dan de Joden tot hiertoe nog in Holland hadden ter hand gevat, daar zij de zamenwerking der tot hiertoe al te zeer verdeelde vermogens van de zuidelijke Israëlieten mogelijk maakte. Men besloot tot het oprichten eener groote en sierlijke synagoge, naar zulk een ruim bestek ontworpen, als de Joden er destijds in Europa geene bezaten. Nog in hetzelfde jaar werden tot deze onderneming aanmerkelijke sommen, deels door de vermogendste Joden voorgeschoten, deels bij eenige Christen-medeburgers der stad opgenomen, en de eerste werkzaamheden aange-

[1]) *Handvesten van Amsterdam*, bl. 473, 474.

vangen [1]). Doch weldra begon de gezichtseinder zich in het staatkundige te verdonkeren en de geduchtste gevaren te dreigen, zoowel voor de Joden in het Gemeenebest als voor hunne Christelijke landgenooten. Hoedanig toch de gezindheid van het Fransche Hof, dat op den buit van Nederland vlamde, jegens de Joden was, laat zich gemakkelijk opmaken uit het boven vermelde gezegde des Konings aan der Staten Gezant VAN BEUNINGEN. Tijdens den inval der Fransche legers, en terwijl 's Konings troepen reeds aan deze zijde des Rijns voortrukten, boden de Amsterdamsche Joden gereedelijk aan, om de wallen te helpen bewaken, en werden althans ter beveiliging van dat gedeelte der stad, hetwelk zij bewoonden, gebezigd [2]). Daarentegen werden zij verschoond van den arbeid aan de vestingwerken, waartoe velen der andere ingezetenen verplicht werden, onder voorwaarde eener opbrengt van *f* 1260 in de stedelijke kas [3]). — Naauwelijks echter was het meest dreigende krijgsgevaar geweken, of de arbeid aan het bouwen der synagoge werd wederom met ijver voortgezet, en met zooveel spoed vervolgd, dat het grootsche gebouw binnen den tijd van nog geen vijf jaren, sedert de eerste steen gelegd was, van uit zijne grondslagen verrees en voltooid werd. De inwijding had plaats met veel plechtigheid, op

---

[1]) SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Th. I, S. 281.

[2]) In een Joodsch Handschrift vinden wij aangeteekend, dat de Amsterdamsche Joden bij deze gelegenheid verlof kregen, hunne lijken vooreerst op Kattenburg te begraven, alwaar toen meer dan 200 zijn ter aarde besteld, die naderhand weder opgenomen, en naar de gewone begraafplaatsen vervoerd zijn.

[3]) WAGENAAR, *Amsterdam*, Dl. VIII, bl. 179.

den 2den Augustus 1675 en volgende dagen. De aanzienlijkste leden der gemeente droegen bij die gelegenheid de rollen der Wet bij wijze van statigen omgang binnen het heiligdom, en onderscheidden zich door godsdienstige opgetogenheid en buitengewone aalmoezen; hunne godsdienstoefening ging vergezeld van eene liefelijke en statige muziek en verscheiden hoogdravende redevoeringen, in welke gewezen werd op de wondervolle Voorzienigheid Gods, door welker beschikking, te midden der dreigingen van een' zoo geduchten oorlog, die aan de natie het jammerlijkste lot voorspelde, dit prachtige gebouw binnen zoo korten tijd was opgetrokken [1]). En inderdaad, indien de oorlogkans anders ware gekeerd, en LODEWIJK de Nederlanden als zoo vele parelen aan zijne kroon had gehecht, wie had den vervolgden nakomelingen der aartsvaderen een beter lot gewaarborgd, dan zij in Spanje onder FERDINAND en ISABELLA hadden ondergaan, of hetgeen kort na dezen oorlog de Hervormde onderdanen des Konings trof?

Geen wonder derhalve, daar Israëls welstand, ja het bestaan zelfs van dat volk met dat van Nederland zoo naauw verbonden was, dat ook een Christendichter van die dagen (de in meer dan één vak bekende ROMEIN DE HOOGHE) deze tijdsgelegenheid en de plechtige voltrekking van den bouw der synagoge bezong in de volgende treffende Latijnsche dichtregelen:

Saevit in omne tuum fisco, ferro, igne, tyrannis
 Censorum, o Juda; nec latuisse sat est.

---

[1]) MOUBACH, *Godsdienstplichten van alle Volkeren*, Dl. I, bl. 104. BASNAGE, *Histoire des Juifs*, T. V, p. 2095.

Nil Sequana, nil tuta Tago; prudentior Amstla
  Templa palam in gremio scitque fovetque suo.
Sponsa Sion hymnos psallentium ut audiit, inquit:
  Hunc populum, hanc urbem, quis neget esse Dei?
State diu, pia tecta, aliis invisa Monarchis,
  Mirenturque apices saecula sera tuos [1]).

De oprichting van eene zoo grootsche en sierlijke synagoge is het onmiskenbare blijk en tevens een luisterrijk zinnebeeld van der Joden veel verbeterden maatschappelijken toestand in die dagen. Zij waren sedert bijkans eene eeuw in dit herbergzame Land niet slechts in vermogen, maar ook in beschaving grootelijks toegenomen. Doch ook hun getal had zich aanmerkelijk uitgebreid. Niet te Amsterdam alleen vormden de Spaansche en Portugesche Israëlieten eene bloeiende gemeente, maar zij hadden er ook in andere gedeelten van Holland en aangrenzende plaatsen gesticht. Behalven in de Hoofdstad, hadden zij zich nedergezet te Rotterdam [2]), alsmede te Middelburg, alwaar de vermaarde Rabbi JUDA LEON bloeide, en MANASSE BEN ISRAËL zijne dagen eindigde, van wiens zoon SAMUËL de grafzerk nog gezien

---

[1]) Wij brengen deze schoone dichtregelen op de volgende wijs in onze taal over:

Prooi van geweld en roof en Inquisitie-vuren,
  O Juda, baat u zelfs het angstig schuilen niet.
  Doch waar geen Seine of Taag u schuts of bijstand biedt,
Weet Amstels Maagd, en kweekt ze uw tempels, in heur muren.
  De Jonkvrouw Sions hoort der Psalmen heilgen toon,
En juicht, en spreekt: Gewis, hier heeft mijn God zijn woning!
Bloei duurzaam, vrije Staat! In spijt van menig' Koning
  Blink' door al de eeuwen heen uw achtbre Stedenkroon!

[2]) TEMPLE, *Remarques sur l'état des Provinces Unies en* 1672, p. 263. *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, Dl. XV, bl. 242.

wordt in den *Jodengang*, buiten de Vlissingsche poort, waar de oude Joodsche begraafplaats was [1]). — Te Maarsen vestigde zich een groot aantal hunner broederen omstreeks het jaar 1653 [2]). Men zegt, dat zij getracht hebben, om van dit dorp eene stad te maken, waar zij eene soort van burgerlijke regering onder zich zouden geoefend hebben; en dat zij ter bereiking van dit oogmerk den Lande groote geldsommen zouden hebben aangeboden [3]). Zeker is het, dat zij aldaar reeds in dat jaar in een bijzonder huis synagogale bijeenkomsten hielden, en zoowel des zondags als des zaturdags zich in de omstreken met hunne vrouwen en kinderen kwamen verlustigen; en dat het den Staten 's lands van Utrecht naauwelijks door herhaalde publicatiën gelukte, hen aldaar binnen die perken te houden, welke men oordeelde, dat door het gezag eener heerschende godsdienst en de openbare welvoeglijkheid gevorderd werden [4]). — Ook te Naarden hebben zich omtrent den zelfden tijd Israëlieten nedergezet. Daar bloeide sedert de Joodsche familie DA SYLVA.

Vraagt men, waarom de Joden, in zonderheid de zoo vermogende en handeldrijvende Portugezen, zich niet of naauwelijks buiten de Provincie Holland hebben gevestigd, terwijl de Zeeuwsche en Friesche

---

[1]) Volgens den *Zeeuwschen Kronijk-Almanak*, Dl. I, bl. 231, trachtten de Portugesche Joden te Middelburg ten jare 1655 de vrijheid te verwerven, om daar ter stede eene synagoge te mogen stichten, hetgeen hun niet werd vergund. — Men zie over den grafsteen van SAMUËL, den zoon van MANASSE, de Middelburgsche Courant van 11 April 1833, alwaar de Heer Mr. S. DE WIND eene beschrijving van dien zerk heeft gegeven.

[2]) VAN DE WATER, *Utrechtsch Plakaatboek*, Dl. I, bl. 411.

[3]) BACHIENE, *Beschrijving der Nederlanden*, Dl. II, bl. 1130.

[4]) VAN DE WATER, t. a. pl. bl. 412.

havens hun eene zoo uitnemend geschikte gelegenheid voor hunnen koophandel zouden hebben opgeleverd; de reden daarvan is, dunkt ons, te zoeken in het besluit der Afgevaardigen van Holland en der andere gewesten ter Groote Vergadering in den jare 1651 gevallen, bij hetwelk zij verklaarden: »elke in den haren vast te houden en met de macht van het Land te handhaven de ware Hervormde Godsdienst, zoo als dezelve alomme in de openbare kerken geleerd werd; en dat de Gezindheden, die uitgesloten waren van de openbare bescherming en alleenlijk gedoogd werden, zouden gehouden worden in alle goede orde en stilte, en *op geene plaatsen meer worden toegelaten, dan daar zij tegenwoordig waren* [1])." Wanneer de Joden zich op eenige plaats, waar zij nog niet gezeten waren, wilden vestigen, drongen de Kerkenraden doorgaans op de handhaving van dit Besluit aan, en de Staten vonden zich genoopt de Joodsche gemeenten te weren. Het is niet te ontkennen, dat daartoe somtijds, en Predikanten en de overige Kerkenraadsleden door weinig edelmoedige drijfveren genoopt werden, en dat wangunst er niet zelden deel in had [2]). Hoe het zij, men kan aannemen, dat de uitbreiding der Israëlieten in het tijdvak tusschen de Groote Vergadering en de aanvaarding van het Stadhouderlijk bewind door WILLEM III, ge-

[1]) WAGENAAR, *Vaderl. Historie*, Dl. XII, bl. 174, 175. *Bijvoegsels en Aanmerkingen*, Dl. XII, bl. 84—89.

[2]) Tot eene proeve van het gezegde kunnen strekken de appointementen door de Staten 's Lands van Utrecht genomen op de kerkelijke requesten van Maarsen, onder dagteekening van 13 Sept. 1653 en 17 Oct. 1655; beide voorhanden in het Provinciale Archief.

noegzaam stilstond, en dat alleen de begunstiging der Joodsche natie door dezen grootmoedigen Vorst de vroegere beperkingen allengs kon doen vervallen.

Inwendige Geschiedenis, synagogale instellingen, schoolinrichtingen.

Van veel belang is de inwendige geschiedenis der zuidelijke Joden in de zeventiende eeuw. Wat den vorm huns bestuurs aangaat, daarin hadden reeds vele wisselingen plaats gehad. Na den val van Jeruzalem was het in de eerste plaats geweest bij de zoogenaamde Vorsten of Hoofden der gevangenschap, en werd het nevens deze toevertrouwd aan eenen Raad van oudsten, die gezamentlijk met den Patriarch een Sanhedrin uitmaakten, aan hetwelk in de eerste plaats alle geloofs- en gewetenszaken opgedragen waren; welke aangelegenheden hun, met uitsluiting der gewone rechtbanken waren toevertrouwd. In het burgerlijke sprak dit Sanhedrin recht over twistzaken, tusschen Joden onderling ontstaan. Een Besluit van ARCADIUS en HONORIUS beperkte deze rechtsmacht tot een bloot scheidsrichterschap [1]). Behalven deze instelling berustte er nog een groot gezag bij de Rabbijnen en Leeraars, doch dat in onderscheiden tijden ook verschillend was. Met den val des Romeinschen Rijks verloren de Joden hunne Hoofden der gevangenschap, die sedert het jaar 429 slechts onder den naam van Primaten waren bijbehouden gebleven, ge-

[1]) Const. 10 Cod. Theod. *de Jurisdict. et ubi quis conveniri debet.*

heel en al, en van dien tijd af bleef van hunne burgerlijke regering niet anders over dan het reeds in Judea aanwezige Bestuur der synagoge, bestaande uit een' Voorzitter (ἀρχισυναγωγὸς) en Oudsten of Ouderlingen (πρεσβύτεροι), *Parnassyns* genoemd. Alleen in Spanje hadden zij somtijds eenen oppersten Rechter. De ballingschap uit dat land en het rampzalig verblijf in Portugal liet hun naauwelijks toe, den rang en stand hunner Rabbijnen te behouden. Het laat zich dus wel denken, dat toen de Spaansche en Portugesche Joden in Nederland werden opgenomen, zij zich genoopt vonden, hun bestuur als van nieuws af te ordenen. Een Israëlitisch Schrijver van dit tijdperk [1]) onderscheidt onder hen eene vierderlei Regering: te weten,

1. De zoogenaamde Staatkundige, bestaande uit de Oudsten of Parnassynen, wier getal naar verhouding van dat der gemeente grooter was of geringer; en voorts een Penningmeester of Thesaurier: — welke om een zeker aantal jaren, of wel jaarlijks, moesten vernieuwd of herkozen worden;

2. De Rabbinale, bestaande uit den Opperrabbijn (*Chacham*) en (te Amsterdam) doorgaans drie gewone Rabbijnen of Leeraars; (Dezen werden aangesteld door de Parnassyns, en bij de Joden, van welke wij thans spreken, alleenlijk belast met godsdienstig en kerkelijk toezicht, terwijl de Parnassyns alle burgerlijke zaken doorgaans aan zich behielden.)

---

[1]) D. L. DE BARRIOS, *Historia Universal Judayca*, p. 24—39. (*El Govierno Politico*, *Rabinico*, *Academico y Caritativo*).

3. Het Academische Bestuur, of dàt over hunne schoolinstellingen; en

4. Het Armbestuur.

Alle welke Besturen volgens dezen Schrijver eene welgeordende Volksregering uitmaakten, opgevolgd aan de Aristocratie of regering der voornaamsten, die sints het Huis van DAVID den scepter had verloren, aan het Sanhedrin was toegekend geweest. Zoodat het volk in den loop der eeuwen de drie hoofdvormen van regering (volgens ARISTOTELES) achtervolgelijk zou hebben doorgeloopen. — Doch de waarheid van dit alles is, dat deze redenering slechts dienen moet, om eene schaduw van staatkundige onafhankelijkheid uit te denken voor een volk, dat inderdaad, naar het woord der profetie, *zoude blijven zitten zonder Koning, en zonder Vorst, en zonder offer, en zonder opgericht beeld, en zonder Ephod en zonder Terafim, vele dagen* [1]).

Het is dus juister, te zeggen, dat de Joden anders niet in ons land hebben gehad dan een soort van kerkelijk bestuur, doch waaraan, wegens de Autonomie die zij zich wenschten voor te behouden, in eenige burgerlijke aangelegenheden die met hunne eerdienst in naauw verband stonden, een in het eerst vrij uitgestrekt gezag toegekend werd. Wij zullen hierop beneden nog nader moeten terug komen.

Wat het schoolbestuur betreft, dit vloeide voort uit eenige sints het jaar 1643 in de Portugesche gemeente tot stand gekomene inrichtingen van onderwijs, die onze aandacht wel verdienen.

---

[1]) Hoz. III. 4, verg. met Gen. XLIX. 10.

Tot hiertoe was het onderwijs bij de Nederlandsche Joden, voor zoo ver het gegeven werd, enkel of meestal huiselijk geweest. Eenige meer vermogende Joden, die het onvoldoende hiervan bevroedden, ondernamen het, in de bestaande behoeften te voorzien [1]). Opmerking verdient het gewis allezins, dat veel van hetgeen in die dagen voor Synagoge en School gedaan is, uitging van hetgeen wij thans *de leeken* noemen. Dezen lieten boeken drukken, stichtten zoogenoemde Academiën, scholen, enz. De Rabbijnen hielden wel het oog over het godsdienstig onderricht, doch de klem van het bestuur over die instellingen was niet bij de geestelijkheid, maar bij Regenten uit de gemeenteleden. MANASSE BEN ISRAËL, die het gewicht dezer inrichtingen inzag, en niet vrij was van zekere regeerzucht, heeft er zich nu en dan eenig gezag over zoeken aan te matigen, en geraakte daardoor wel eens in botsing met de Regenten, onder welke JOSEPH DA COSTA, een der aanzienlijkste leden van de Portugesche gemeente, eene voorname plaats bekleedde [2]). Eene der voornaamste dezer scholen en die het langste heeft stand gehouden, droeg den naam van *Kether Thora* (de *Kroon der Wet*). Na het vertrek van MANASSE zijn deze instellingen nog meerder aan het toezicht der Hoofden van de Synagoge onttrokken, die zich ook over het algemeen weinig verdiensten

---

[1]) De eerste instelling van dien aard zou van het jaar 1643 dagteekenen volgens BASNAGE, *Histoire des Juifs*, Tom. V. p. 2094.

[2]) Dit een en ander volgens Aanteekeningen, berustende onder den Heer Mr. I. DA COSTA.

verwierven met opzicht tot de godsdienstige en zedelijke vorming hunner natie.

Het armbestuur was opgedragen aan zoogenaamde penningmeesters of aalmoezeniers [1]), waarbij sedert nog kwamen de Regenten van eenige liefdadige instellingen, ingericht tot onderhoud van nooddruftigen en verzorging van hulpbehoevenden; instellingen, die van de welvaart en weldadigheid der Portugesche Joden van die dagen getuigen. En inderdaad hebben zich de Joden te allen tijde, niet het minst in Nederland, door overvloedige werken der barmhartigheid onderscheiden. Gewoonlijk werd van de opbrengst dezer aalmoezen en der armbussen, in welke evenwel op den sabbath geen geld mocht geworpen worden, eene spaarkist gevuld, waaruit telkens de onderstandsgelden voor de behoeftigen werden genomen [2]).

Wat de gemeente zelve aangaat, deze werd toen en sedert in drieërlei klassen onderscheiden, opgeschrevene (geïmmatriculeerde) *Lidmaten*, *Bijwoners* en *Vreemdelingen*. De eersten hadden bij de openbare godsdienstoefeningen en andere plechtigheden altoos den eersten rang; zij alleen waren benoembaar tot ambten en bedieningen in de Synagoge; maar ook waren zij verplicht een jaarlijksch armengeld, door de Parnassyns hun opgelegd, ten dienste der armen op te brengen. De Vreemdelingen hadden geene ei-

---

[1]) Dezen, tot het Collegie der Parnassyns behoorende, ook wel *Menumim* genaamd, bezorgden den armen wekelijks eenig geld; vooral aan huiszittende, gebrekkelijke armen, weduwen en weezen. MOUBACH, Dl. I, bl. 35, 110.

[2]) WAGENAAR, *Amst.*, Dl. VIII, p. 179.

gentlijke aanspraak op onderhoud van wege de gemeente, ofschoon zij wel de aalmoezen van bijzondere personen konden ontvangen. De Bijwoners stonden genoegzaam onder dezelfde verplichtingen als de volle lidmaten, maar zonder nog in het register der synagogale leden te zijn opgenomen, waartoe zij eerst na een zeker tijdsbestek, in onbesproken wandel doorgebracht, konden geraken [1]). Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze beide laatste klassen aan de voormalige instellingen van ***Proselieten der gerechtigheid***, en ***Proselieten der poorte*** haar oorsprong verschuldigd waren.

Neringen, bedieningen, bedrijven.

Wat aangaat de bedrijven, waarop de Joden zich in die dagen toelegden, deze waren, wegens hunne uitsluiting uit de burgerlijke maatschappij, natuurlijk zeer beperkt, en bestonden, behalven den Koophandel, als van ouds, vooral in Diplomatie en Geneeskunde.

Koophandel was sints eeuwen de voornaamste tak van bestaan der natie. In Spanje was het vooral de Levantsche handel geweest, op welken zij zich met het beste gevolg hadden toegelegd. Ons vaderland heeft het herstel van dezen tak van koophandel in het begin der XVII^de^ eeuw aan de overkomst der Joden uit Spanje en Portugal te danken gehad. Het zal noodig zijn, ten einde deze niet algemeen genoeg gewaardeerde bijzonderheid in het rechte licht te

---

[1]) WAGENAAR, *Amst.*, Dl. VIII, p. 165—167.

stellen, dit gedeelte der algemeene handelsgeschiedenis eenigzins meer van nabij te beschouwen.

Gedurende de achtste, negende, tiende en elfde eeuwen ontving het noordelijke en westelijke Europa de Levantsche waren door Rusland, over Kiow, uit de Oostzee [1]). In dien tijd was de handel in deze waren langs de kusten van Italië, Zuid-Frankrijk en Spanje, bijna uitsluitend in handen der Spaansche en Italiaansche Joden. Sedert BOUDEWIJN, Graaf van Vlaanderen, den troon van het Grieksche Keizerrijk had beklommen, hadden de Vlamingen met hun schepen, deels in den krijg, deels om handel te drijven, door den straat van Gibraltar henen, de schalen van den Levant menigvuldig bezocht [2]), en de oostersche handel had sedert door dezen meer gereeden weg zijn hoorn van overvloed over de zuidelijke Nederlanden niet spaar-

---

[1]) FISCHER, *Geschichte des Teutschen Handels*, Kap. XXXI, vooral S. 252—255 is de eerste, die deze handelsgemeenschap in het licht heeft gesteld. Na hem de Heer BERG VAN MIDDELBURG, in zijne doorwrochte Prijsverhandeling over *De Nederlanden en het Hanseverbond*, bl. 99—103.

[2]) Men leest bij MARINUS SANUTO, een Venetiaanschen Schrijver uit de eerste helft der XIVde eeuw, in zijne *Secreta Fidelium Crucis*, Lib. II, part. IV, c. 18, p. 72, 73, aangehaald bij WAGENAAR, *Vaderl. Historie*, Dl. III, bl. 251. *In Alamanniae partibus variae habitant gentium nationes, quae valde forent utiles et necessariae ad muniendum negotium maritimum de Egypto, et specialiter Tremartii, qui habitant in extremis partibus maritimae Archiëpiscopi Bremensis; nec non et Frisones, qui deorsum habitant a Wasfallae provincia prope mare, ac etiam gentes de provincia Dulandae ac Sylandae, qui morantur deorsum versus mare de Comitatu Gellerae atque Clevae. Praedicti scire debent per dulces aquas et salitas optime navigare; sic quod ab eis sanum deberet consilium et optimum auxilium inveniri. — Convenienter igitur gentes maritimae Ala-*

zaam uitgestort [1]). De Inquisitie, door de KARELS en FILIPSEN aan die gewesten gedreigd, was begonnen den vrijen en vrijheidlievenden koopman schrik aan te jagen: de rampen des oorlogs verdreven hem weldra geheel, en de sluiting der Schelde zoude hem later, zelfs bij herstel van den vrede, den terugkeer onmogelijk maken. Het druk bezochte Antwerpen was aan het neringrijke Brugge en aan het weelderige Gend opgevolgd: de plaats van Antwerpen zou voortaan het thans omhoog strevende Amsterdam bezetten [2]). Doch de eerste stoot moest, vooral met betrekking tot den Levantschen handel, waar Holland veel minder dan Vlaanderen in gedeeld had, op nieuw gegeven worden. Hiertoe waren gewis de Joden de geschiktste personen: zij, die eeuwen vroeger reeds in Duitschland de voorgangers en leermeesters van den handel, nieuw voorwerp van bedrijvigheid voor de Germaansche volkeren, geweest waren. Want toen de kruisvaarten den Levantschen handel van de Oostzee hadden verplaatst naar den Oceaan, hadden de Joodsche kooplieden niet alleen hunnen invloed langs de kusten der Middellandsche zee geenzins verloren, maar was hunne koopvaardij aldaar bestendig uitgebreid, en zoude zij nog veel meer zijn aangewassen,

---

manniae superius memoratae, possent per terram venire Venetias et cum Venetis transfretare. Deze Schrijver wenschte dus voor de Nederlanden nog een' derden handelsweg, behalven dien over Kiow en dien door de Gaditaansche straat te zien openen, waardoor echter de scheepvaart ter zee aanmerkelijk zou hebben geleden.

[1]) DEPPING, *Le Commerce du Levant avec l'Europe*, Tom. I, p. 320, 321.

[2]) Zie de levensbeschrijving van *Adriaan Pauw*, Amst. 1842, bl. 6—17.

indien men hun niet voorbedachtelijk hinderpalen in den weg gezet had. In Provence bij voorbeeld, waar een groot deel van den specerijhandel in hunne handen was, belette men hen wel niet om hunne waren af te zetten, maar werden zij door zware schattingen gedrukt. Te Venetië mochten, al van de tiende eeuw af, geene Joden aan boord der schepen worden opgenomen [1]). Evenwel was de handel in specerijen en droogerijen voornamelijk in hunne macht, hetgeen hen te meer vlijde, daar geneeskunst en kruidmengerij, hoe dikwijls de Conciliën het hun ook verboden hadden, bijna uitsluitend door hen werden geoefend [2]). In Spanje waren het enkel de Joden en de Mooren, die zin en smaak voor den handel hadden. De eerstgenoemden hielden met geheel den Levant een levendig verkeer, dat bij de onderwerping en verdrijving der Mooren hun geheel en al ten deele viel. Overal richtten zij kantoren en factorijen op, met welke uit Spanje een bestendige gemeenschap werd onderhouden. Bij hunne verbanning uit dat land begaven zich zeer vele dezer Joodsche kooplieden naar de schalen van den Levant die zij zelven gesticht hadden, waardoor hun volk van den Levantschen handel nog meer meester werd. Geen wonder dus, dat de overige vluchtelingen, waar zij ook aankwamen, het oog derwaarts gericht hielden. Nergens was de gelegenheid, om de verbrokene betrekkingen weder aan te knoopen, zoo gunstig, de tijd zoo rijp, de

---

1) DEPPING, T. I, p. 321.

2) Zie BOUQUEREL, *Mémoire sur les Juifs en Provence*, (in de *Mémoires de Littérature et d'Histoire*, par SALLENGRE,) Par. 1726.

kansen zoo voordeelig, als in het vrijgewordeu Nederland, vooral in het meer en meer opkomende Amsterdam. Van daar dat deze nieuwe handelstak zich in korten tijd na zijne overplanting zoo welig uitbreidde en tot bloei en vruchten ontwikkelde. In de eerste jaren der XVII^{de} eeuw vond de Amsterdamsche Wethouderschap het reeds noodig, den Joden aldaar twee makelaars van hunne natie toe te voegen; welk getal in het jaar 1612 met nog acht andere werd vermeerderd. Deze uitbreiding van werkzaamheid der Joodsche kooplieden, gevoegd bij de gunstige gelegenheid van het twaalfjarig Bestand, deed den Levantschen handel nu met reuzenschreden voorwaarts gaan, zoodat nog ten zelfden jare onderscheidene Consuls werden aangesteld, zoo te Aleppo als aan andere oostersche markten. Verscheiden jeugdige handelaren begaven zich naar Italië, naar de eilanden van den Archipel, naar Konstantinopel, Skanderoen, Smyrna, en andere plaatsen, alwaar zij met hunne vrienden in Holland een' allezins voordeeligen handel begonnen te voeren, die binnen weinige jaren verbazend toenam [1]). De grond tot al deze gewichtige handelsbetrekkingen was eerst door de uit het Schiereiland verdrevene Joden gelegd [2]).

De handel op den Levant werd ook onder het Stadhouderschap van WILLEM III door de Joden met

---

[1]) WAGENAAR, *Amsterdam*, Dl. IX, bl. 415. *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, Dl. XI, bl. 212.

[2]) Dit wordt ook erkend door JANIÇON, *Etat présent de la République du Provinces Unies*, (la Haye, 1739,) Tom. I, p. 445, en LUZAC, *Hollands Rijkdom*, Dl. I, bl. 340.

ijver voortgezet, en van 's Lands wege begunstigd. In het jaar 1676 verzochten de Parnassyns der Joodsche natie te Amsterdam, dat van hunne geloofsgenooten te Smyrna geene hoogere ambassade- en consulaats-gelden mochten worden afgevorderd dan van andere kooplieden. Eenige dagen daarop, en bij herhaling in den zomer des volgenden jaars, werd door Hunne HH. MM. besloten, de Joodsche handelaars te Smyrna met de overige ingezetenen dezes lands op volstrekt gelijken voet te behandelen [1]). Doch deze handel is mede in de achttiende eeuw sterk verminderd, gelijk men zien kan uit eene missive van den Consul te Smyrna aan de Staten van Holland, reeds in het begin van die eeuw geschreven [2]).

Voor een' anderen handelstak nog hadden bij eenigzins gunstiger omstandigheden de Portugesche Joden den Lande groote diensten kunnen bewijzen, en zijn zij nu reeds op verre na niet nutteloos geweest. Bij de veroveringen, die onze voorvaderen in andere werelddeelen op de Portugezen maakten, was het voor ons Vaderland van het uiterste belang, in de aldus veroverde oorden, bij wijze van volkplanting, de kern eener voor den Nederlandschen staat welgezinde en met denzelven door naauwe banden verhechte bevolking te verkrijgen, zonder welke die koloniën allengs weder voor de Republiek zouden moeten verloren gaan. Dit was in zonderheid het geval met opzicht tot het rijke Brazilië, alwaar door de Nederlandsche zeemacht in 1624 de eerste plaats, San

[1]) *Resol. van Holland* van 17 Dec. 1676, van 8 en 24 Julij 1677.

[2]) *Resol. van Holl.*, van 16 Nov. 1701.

Salvador, was bemeesterd, en werwaarts later Vorst JOHAN MAURITS *van Nassau* als Stadhouder werd gezonden [1]). Daarheen trokken in 1650 de twee Rabbijnen MOZES RAPHAËL DE AQUILAR en ISAAC ABOAB, tot vestiging eener handels-kolonie, die een tijd lang den koophandel tusschen Nederland en die streken zeer bevorderde, maar ongelukkig door de overwinningen, die de Portugezen aldaar weder sedert 1654 behaalden, slechts van korten duur was [2]). De nadere beschouwing hiervan blijft bewaard voor ons vijfde Hoofdstuk, in hetwelk de Geschiedenis der Joden in de West-Indische bezittingen van den staat zal worden behandeld.

De handelsbetrekkingen der Joden tot Spanje en Portugal, de landen hunner voormalige inwoning, was ook door hunne uitbanning niet geheel opgeheven. De Regeringen van die beide Rijken verklaarden kort na den vrede met Nederland, dat zij niet alleen het eigendom der Joden zouden eerbiedigen, maar ook, dat Joodsche kooplieden in Spanje en Portugal hunne agenten zouden kunnen hebben [3]). Ook hadden de Joden zich reeds lang bevlijtigd, om den band van vrede en bondgenootschap tusschen die gewesten en de Republiek ten voordeele van den handel weder aan te knoopen, schoon, gelijk wij gezien hebben,

---

[1]) RAYNAL noemt het veroverde Brazilië: *Une conquête, qui pouvait devenir la plus riche des Colonies Européennes du Nouveau Monde, et donner à la République une consistence, qu'elle ne pouvait obtenir de son propre territoire.* — *Histoire philosophique et politique des établissemens et du Commerce des Européens*, T. V, p. 42.

[2]) JOST, *Geschichte der Juden*, Th. VIII, S. 241, 242.

[3]) VAN BYNKERSHOEK, *Quaest. Juris Publici*, Lib. II, cap. 20.

met geen gelukkig gevolg voor hunne personen. Doch ook hun handel had van dien kant niet zelden met zware belemmeringen te worstelen. In het jaar 1658 vonden zij zich gedrongen, hunne klachten bij de Staten van Holland in te brengen tegen de Biskaaische roofschepen, die hunne vrachtvaarten bestookten, en hunne handelsondernemingen zwaarlijk belemmerden [1]. De Staten beloofden toen, alle mogelijke maatregelen tegen dit onheil te zullen nemen, en eenige schepen tot beteugeling der Spaansche kaapvaart te zullen doen uitzeilen.

De bekwaamheid der Joden in handelszaken, heeft aanleiding gegeven, dat zij meermalen door vreemde Vorsten tot hunne bijzondere agenten of *factoors*, gelijk men voorheen placht te spreken, benoemd werden. Reeds in de zestiende eeuw hadden de Koningen van Spanje en Portugal zoodanige factoors voor hunne bijzondere zaken te Antwerpen [2]. In de volgende (XVII^{de}) eeuw werd deze bediening door het aanzienlijke Joodsche geslacht CURIËL, anders genaamd NUNEZ DA COSTA, waargenomen. De eerste, die tot deze dienst benoemd werd, was JACOB CURIËL, Edelman des Huizes van Koning JOHAN IV (*Fidalgo da Casa Real*), die dezelve bekleedde te Hamburg, alwaar hij in dezelfde betrekking door zijnen zoon SALOMON CURIËL werd opgevolgd. Te Amsterdam werd dit agentschap omstreeks het midden derzelfde eeuw waargenomen door MOSES CURIËL, anders gezegd GE-

---

[1]) *Resolutie van Holland*, van 24 Sept. 1658.

[2]) Zie daaromtrent de levensbeschrijving van *Adriaan Pauw*, (Amst. 1842), bl. 27, 28.

RONIMO NUNEZ DA COSTA. Deze was tevens een der voornaamste Regenten van de Joodsche synagoge gedurende bijkans eene halve eeuw, en men verhaalt, dat hij de eer zou hebben genoten, gedurende eenige dagen WILLEM III te huisvesten [1]. — Even zoo was ISAAC NUNEZ BELMONTE (anders ook DON MANUËL DE BELMONTE genaamd) gedurende de laatste veertig jaren derzelfde eeuw nevens zijnen broeder DON ANDRÉ DE BELMONTE, Agent generaal, en later Resident des Konings van Spanje te Amsterdam, in welke betrekking wij hem vooral in een volgend tijdvak (sedert 1676) ijverig werkzaam zullen zien [2].

Deze aanstellingen van verbannen Joden door de Hoven van Portugal en Spanje, zijn inderdaad zeer treffend, en strekken tot eere hunner natie, gelijk dan ook Sir WILLIAM TEMPLE, dit opmerkende, placht te zeggen: »Ik vind twee dingen merkwaardig: van den kant der Spanjaarden, dat zij, die de Joden zoo zeer haten, in Amsterdam Joden tot Agenten en Residenten aannemen; en van de zijde der Joden, dat zij, hoe bitter van de Spanjaarden en Portugezen ook vervolgd, nog overal de Spaansche en Portugesche

---

[1] Dit een en ander is uit echte familieaanteekeningen ontleend.

[2] Uit dezelfde bron. Ook wordt in de *Resolutiën van Holland* en in die der *Generaliteit* herhaaldelijk van de twee aanzienlijke Israëlieten gewag gemaakt, daar deze Agenten aanspraak maakten op dezelfde immuniteiten en privilegiën, welke de eigenlijk gezegde gezanten genoten. Zie vooral de *Res. van Holland* van 12 Aug., 26 Sept., 26 Oct. en 22 Dec. 1673. — Ook over de admissie van BELMONTE is veel onderhandeld. Den 9den Maart 1679 werd er een besluit tegen genomen, hetwelk den 25sten April door een tegenovergesteld werd vernietigd.

taal als moedertaal op hunne kinderen overplanten [1])."

De laatstvermelde bediening brengt ons reeds meer of min op het terrein der eigentlijke Diplomatie, in welke zich hier te lande mede zeer vroeg de Joden hebben onderscheiden. Reeds KAREL *de Groote* had, gelijk wij vermeld hebben, het voorbeeld gegeven, om Joden voor diplomatische onderhandelingen te bezigen. In zonderheid werden door zulke Mogendheden, die geene belijdenis van de Christelijke godsdienst deden, bij voorkeur Agenten van de Joodsche natie verkozen, dewijl het in die eeuwen bij Christen-overheden als bedenkelijk beschouwd werd, om volstrekt ongeloovigen, gelijk Heidenen en Mahomedanen, in dergelijke betrekking bij zich toe te laten. Op het einde der zestiende en in het begin der zeventiende eeuw had de Keizer van Marokko MUSLEY SIDAN eenen Joodschen Gezant, met name SAMUËL PALACHE, hier te lande (van 1591 tot 1616) [2]. Een ander Israëliet, genaamd PACHECO, was omstreeks dien zelfden tijd te 's Gravenhage tot het voeren van onderhandelingen, namens den Keizer, en overleed aldaar in 1604 [3]. Tijdens den aanvang van het twaalfjarig Bestand beloofde Sultan MUSLEY nog eenen bijzonderen Gezant bij de Staten te zullen doen overkomen, ten einde een nader bondgenootschop met hen te sluiten en te onderhouden. In het jaar 1610 werd door toedoen van dezen een verbond van vrede en koophandel

---

[1]) SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Kap. XVIII, S. 181.

[2]) D. L. DE BARRIOS, *Historia Universal Judayca*, p. 20.

[3]) VAN HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bl. 333.

met de Barbarijsche staten gesloten, ten gevolge waarvan Zijne Marokkaansche Majesteit eenige jaren lang met een oorlogschip tegen Spanje ondersteund werd [1]). Zoo trachtte de staatkunde van ons Gemeenebest aan den Spaanschen Koning een' gevaarlijken vijand in zijne nabuurschap te verwekken, die zijne scheepsmacht in de Middellandsche zee en op zijne eigen kusten mocht bezig houden. — PALACHE overleed te 's Gravenhage in het jaar 1616, en werd met groote pracht begraven; zijn' lijkstoet begeleidden Graaf MAURITS en de leden van den Raad van state [2]). Hij was een der stichters en eerste Regenten geweest van de Joodsche synagoge, te Amsterdam in 1598 gesticht, en de eerste Joodsche godsdienstoefeningen in ons Vaderland waren te zijnen huize gehouden.

De onbevoegdheid der Joden om in eenigen rechtshandel als Advocaten of Procureurs op te treden, was oorzaak, dat er zich in dezen tijd onder hen geene rechtsgeleerden vertoond hebben. In het jaar 1658 waagde het wel een Israëliet, zich beroepende op het recht dat hij uit zijne Doctorale waardigheid oordeelde te ontleenen, en ter tafel brengende zijnen Promotiebrief, om te verzoeken dat hij mocht worden toegelaten tot het doen van den eed als Advocaat voor het Hof van Holland; doch na eenig beraad werd zijn verzoek

---

[1]) WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, Dl. X, bl. 6; vooral BAUDART, *Memoriën*, Boek VIII, bl. 62, volgens wien de Barbarijsche Monarch zich bij die gelegenheid zeer weidsche titels gaf, en verklaarde: »voortaan vriendschap en vrede te willen houden met de Nederlandsche Regenten, die hij veronderstelde dat geloof en trouw zouden bewaren, en daarin zoo vast staan als de bergen op aarde."

[2]) *Resolutie der Staten-Generaal* van 18 Febr. 1616.

van de hand gewezen [1]), Alleenlijk werd nu en dan toegestaan, dat men bij afwezigheid een' zaakwaarnemer van de Israëlitische natie zou mogen benoemen [2]).

Het vak, waarop de Joden zich vooral en als bij voorkeur toelegden, is de Geneeskunde, en zij kwamen langs dezen weg, als praktische artsen, niet zelden met de Christenen in aanraking. Toen men oordeelde dat Prins MAURITS in eenen schier hopeloozen toestand verkeerde, vond men geraden de toevlucht te nemen tot eenen Portugeesch-Joodschen Doctor JOSEPH BUENO (*Bonus*), die nog hoop gaf op eene gunstige wending der krankte. De uitkomst beantwoordde echter niet aan de groote verwachtingen die hij had opgewekt [3]). Ook de beroemde MANASSE BEN ISRAËL had in datzelfde vak den Doctoralen hoed verworven, die insgelijks aan zijnen zoon te Oxford met de uitbundigste toejuiching werd geschonken. Een vriend van MANASSE en beoefenaar van hetzelfde vak was de vermaarde Portugees Dr. ABRAHAM ZACUTO (meer bekend in de geleerde wereld onder den naam van ZACUTUS LUSITANUS). Afkomstig uit een geslacht dat bij de groote Jodenvervolging in 1492 Spanje had moeten vaarwel zeggen, werd hij te Lis-

---

[1]) Zie W. VAN ALPHEN, *Papegaai*, Voorrede. Of deze Israëliet aan eene Nederlandsche Academie gepromoveerd was, is voor het minst onzeker.

[2]) KERSTEMAN, *Rechtsgeleerd Woordenboek*, Art. *Joden*.

[3]) Men zie het bericht hieromtrent door den Franschen Gezant gegeven, medegedeeld door den Hoogl. VREEDE, in NIJHOFFS *Bijdragen tot de Geschiedenis des Vad.*, Dl. III, bl. 99. — Volgens een Diploma, onder ons berustende, zou hij te Bordeaux tot de doctorale waardigheid verheven zijn.

sabon geboren. Zijne ouders, tot de zoogenaamde Nieuwe Christenen behoorende, dat is, in den grond nog altoos het in schijn afgezworen Jodendom toegedaan, lieten hunnen zoon aan de vermaarde Academiën van Salamanca en Coïmbra de geneeskundige wetenschappen beoefenen. Na zijne bevordering tot Doctor aan de Hoogeschool van Siguenza, reeds in zijn 20ste jaar, zette hij zich in zijne geboortestad neder, en wist zich weldra de algemeene achting en welwillendheid te verwerven door zijne liefdadige zorg voor armen en hulpbehoevenden; ook gaf hij blijken van zijne bekwaamheid aan het Spaansche Hof. Hij schreef onderscheiden geleerde werken, onder anderen eene Geschiedenis der voornaamste geneeskundigen [1], en droeg dit werk op aan een' Portugeschen Geestelijke van aanzienlijken rang, later wegens verdenking van Jodendom van zijne waardigheden ontzet. Maar het geweten van ZACUTO liet hem in zijne ontveinsde overtuiging geen rust: de gelegenheid om in Holland zijn geloof vrij te belijden kon hij niet verzuimen. Hij begaf zich derwaarts, zette zich neder te Amsterdam, liet zich daar besnijden, en stierf ten jare 1642 in het Jodendom.

Een ander geneeskundige, die zich nog meer als onwrikbaar verdediger der Joodsche begrippen heeft doen kennen, is de vermaarde Dr. ISAAC OROBIO DE CASTRO, van wiens leven het hier te meer gepast schijnt eenige bijzonderheden te geven, omdat het een beeld oplevert van zoo menig een, die door gunst of vreeze

---

[1]) *Theoriae et praxis principum Medicorum Historia*, Amst. 1629.

tot de Christenkerk in Spanje overgebracht, daardoor met een' des te dieper en inniger afkeer van de opgedrongen godsdienst werd vervuld, en dus voor overtuiging nog minder dan anderen vatbaar; een voldingend bewijs van het onvoldoende ja verderfelijke dezer zoogenaamde bekeeringsmiddelen. Ook zijne ouders behoorden tot de Nieuwe Christenen, en hadden hem opgevoed in een' heimelijken haat tegen hetgeen zij als afval van het voorvaderlijk geloof beschouwden, en afschuw van de godsdienst die hij uiterlijk beleed. Nadat hij zich ijverig had toegelegd op de Bovennatuurkunde, en zelfs in dat vak te Salamanca voorlezingen gehouden had, zette hij zich te Sevilla neder, en beoefende aldaar de Geneeskunde. Doch hij wist zijnen afkeer van het Christelijke geloof, dat hij in schijn beleed, niet geheel te verbergen. De Inquisitie, bij welke hij als geheime Jood werd aangeklaagd, deed hem in den kerker werpen, waar hij duldelooze martelingen onderging, doch zonder voor zijne Joodsche denkwijze te willen uitkomen. Deze folteringen krenkten hem echter zoo zeer, dat hij bij wijlen de zelfbewustheid en het geheugen scheen te verliezen, en zich niet meer kon voorstellen dezelfde man te zijn, die te Sevilla de geneeskunde geoefend, en daar vrouw en kinderen had gehad [1]). Zijne hardnekkigheid in het ontkennen van zijn Jodendom bewerkte zijn ontslag. Hij verliet het land zijner geboorte, en werd Hoogleeraar te Toulouse, alwaar hij

---

[1]) Het omstandig verhaal van de wreede mishandelingen, die OROBIO van de Inquisitie heeft moeten verduren, is uit zijn' eigen mond opgeteekend door den Hoogl. LIMBORCH, in zijne *Historia Inquisitionis*, p. 323.

nog steeds het Catholicismus beleed. Eindelijk trok hij naar Amsterdam, waar hij zich deed besnijden en ten jare 1687 overleed in het Joodsche geloof. Wij zullen hem in een volgend Hoofdstuk als verdediger van dat geloof tegen den Remonstrantschen Hoogleeraar LIMBORCH ontmoeten.

Wij zijn in de beschrijving der Spaansche en Portugesche Israëlieten gedurende de zeventiende eeuw eenigzins uitvoeriger geweest, omdat, ofschoon hun getal welhaast door dat der Hoogduitschers werd te boven gegaan, hunne gemeente evenwel, althans in die eeuw, verreweg de beduidendste was. Men moet het gewicht en de beteekenis eener gezindte of natie niet berekenen naar het aantal harer leden, maar wel naar hun nationale eigenschappen, hun ijver, hnnne bekwaamheid, hun vermogen, de betrekkingen waarin zij zich bevinden, de ambten of bedieningen die zij bekleed hebben, naar hunne geestbeschaving en werkzaamheid. In een volgend tijdvak is het waar, dat de Hoogduitsche Jood zijnen van zuidelijken stam gesproten geloofsgenoot allengs begon ter zijde te streven, en, later nog, in enkele opzichten te overtreffen. Doch het is ook hier van het uiterste belang, de tijden wel te onderscheiden.

TWEEDE AFDEELING.

GESCHIEDENIS DER HOOGDUITSCHE JODEN GEDURENDE DIT TIJDVAK.

In Duitschland, gelijk meest overal elders, werd van ouds algemeen bespeurd, dat terwijl de Vorsten en

de adel het Joodsche volk niet zelden beschermden of begunstigden, de steden, waar een bestuur van vrije burgers het gezag voerde, hun doorgaans kwalijk gezind waren. De eersten toch hadden dikwijls behoefte aan hunne onderhandelingsbekwaamheid, of gerief van hunnen geldhandel; de laatsten vonden bij hen eene wakkere mededinging in hun bedrijf, tot schadelijke verachtering in hun eigen nijverheid en handel; en stonden daarenboven meer onder den invloed eener uitsluitende Geestelijkheid. Hier had ook geen tegen de Christenheid vijandige heerschappij van Saracenen, om de vereerders van het kruis te verlagen den Jood bevoorrecht, als in Spanje; geen machtige zeehandel, als in Italië, zijn vermogen van jaar tot jaar vermeerderd; geen gemeenschap met de Afrikaansche staten zijnen invloed telkens doen rijzen. In de vrije Rijksteden vooral, vonden de Joden zich dikwijls bij de minste aanleiding blootgesteld aan den moedwil van het opgeruide graauw, door den blinden ijver der monniken ingenomen. Daar meer dan elders wonnen de meestal verdichte geruchten veld, van het verderven der bronnen en waterputten, van het vergiftigen der zieken, of het vermoorden van onschuldige kinderen; en men vindt dus menigvuldige verhalen van Joden-vervolgingen, uitbanningen en moordtooneelen, aan hen gepleegd, in zulke steden als Frankfort, Worms, Spiers, en andere, alwaar zich, onder het onmiddelijke gezag van den Keizer, doorgaans vele Israëlieten bevonden.

In de jaren 1615 en 1616 hadden er wederom dergelijke voorvallen te Frankfort en te Worms plaats, en het is waarschijnlijk, dat de Joden, die van daar

verdreven werden, onder de eersten van hunne landslieden waren, die op het gerucht der welwillende opneming van hun geloofsgenooten in Holland, zich mede derwaarts begaven, verwachtende dat hun in dit land mede een gunstige ontvangst zoude wedervaren [1]). Doch er was tusschen gene vluchtelingen en deze landverhuizers een aanmerkelijk verschil. Terwijl de eerste reeds sedert verscheidene jaren hunnen handel en hunne schatten herwaarts overgevoerd hadden, brachten deze niets anders mede dan hun ongeluk en hunne armoede. Ook waren zij minder beschaafd en min kundig; en men hield het er voor, dat terwijl de anderen om hunne gehechtheid aan de voorvaderlijke godsdienst hun geboortegrond verlaten hadden, deze zich wel eens door woeker en schraapzucht gehaat hadden gemaakt. Van daar mogelijk de minachting, waarin zij bij Overheden en ingezetenen stonden; van daar ook, uit een wederom verschillend oogpunt, het soms hooghartig nederzien van den Portugees op den dieper vernederden Hoogduitscher; ofschoon er op zoodanige beschouwing vrij wat valt af te dingen. De tyrannij toch is altijd zedebedervend, en de verdrukte haat den verdrukker en stelt tegenover den euvelmoed van het geweld, het eenige wapen der zwakheid, list en bedrog. Had de onderdrukking den

---

[1]) Zie *Jaarboeken der Israëlieten in Nederland*, I Dl., 1e Stuk, bl. 25; verg. met BAUDART, *Memoriën*, VIIde Boek, bl. 15, 16, en VIIIe Boek, bl. 38. Wel hebben wij reeds onder de regering van KAREL V Hoogduitsche Joden uit de Provinciën van Utrecht en Gelderland (mogelijk ook van Friesland en de Ommelanden) verbannen gezien; maar de Geschiedenis meldt in de eerste tijden der Republiek niets hoegenaamd van Duitsche Joden in Nederland.

Duitschen Jood dieper neêrgebogen dan den Portugeschen, daaruit volgde nog niet, dat hij een minder goed ingezetene van Nederland zou zijn. Heeft hij zich in dit goede land later ontwikkeld, die ontwikkeling is niet minder opmerkelijk geweest, en er lag op Nederland, wegens de gemeenschap van afkomst met de overige Dnitsche stammen, een dubbele schuld, aan den verbannen en verdreven Jood uit Duitschland te betalen.

Hoe het zij, de Hoogduitsche Joden werden van het tijdstip hunner eerste overkomst af, veel ongunstiger aangezien dan hunne broeders van zuidelijke afkomst, en hebben veel meer moeite gehad om tot volle vrijheid van godsdienst te komen [1]). Zeker heeft ook, op den Magistraat althans, geen' voordeeligen indruk gemaakt eene gebeurtenis, die onder de eerste behoort, welke van het bestaan van Hoogduitsche Joden in dit land blijken deden, en dus hier ter plaatse behoort verhaald te worden.

Een Duitsche dweeper, FILIP ZIEGLER, geboortig uit Wurtzburg, had zich in het jaar 1616 tot verkondiger en voorlooper van het Duizendjarige rijk opgeworpen, en reisde de voornaamste steden zijns vaderlands door, om zich door zijne opgewonden prediking en bedekte vergaderingen een' aanhang te verschaffen. Hij voorzeide, dat uit den boezem der overal verspreide Joodsche natie, en wel uit afstammelingen van Koning DAVID door NATHAN, die eeuwen lang in het gebied van Tunis hadden gewoond en zich thans in Duitschland bevonden, de groote Koning moest op-

[1]) VAN WIJN, *Huiszittend Leven*, Dl. I, bl. 102.

staan, »die heerschen zou van zee tot zee en van de riviere tot aan de einden der aarde." Deze zou het Rijk van den Roomschen Antichrist onder den voet werpen, zijn' eigen troon heerlijk oprichten, en om de misbruiken en het bederf in de Christenkerk grondig te verbeteren, een algemeen Concilie te Konstantinopel zamenroepen, hetwelk twaalf jaren zitten, en der Kerk eene geheel nieuwe gedaante geven zou. Rome zou in het jaar 1627 verwoest, en de Paltsgraaf, FREDERIK IV, Heer van dertien Rijken worden. Deze dweepachtige mensch, wien het overigens niet aan bekwaamheid ontbrak en die een' onbesproken levenswandel leidde, maar in wien zich, gelijk men ziet, de hoog gespannen verwachtingen der Hervormingseeuw, bij eene even gevaarlijke als verleidelijke vermenging dezer uitzichten met ijdele hersenschimmen en eene niet verachtelijke gaaf van overreding tot buitensporige hoogte toe verhieven, maakte beide onder Joden en Christenen aanvankelijk een' niet onbeduidenden opgang. Te Frankfort verbrak hij het Keizerlijke wapen, en werd deswege gevat, maar als krankzinnig in een hospitaal geplaatst. In Zwitserland profeteerde hij, dat de verbonden Kantons onder eenen Koning zouden gesteld worden. Dit werd ernstiger opgevat, en hij haalde zich daarmede eene vrij langdurige gevangenisstraf op den hals. Eindelijk ontsloeg men hem, daar hij zich in de gevangenis steeds geregeld gedroeg. Nu meende hij een goddelijk bevel te hebben ontvangen, om den Koning van Engeland te gaan oproepen ter hulpbetooning aan de verdrukte Kerke Gods in Duitschland, en om de vervolgde Protestanten tegen de bedreigingen van

den Antichrist in bescherming te nemen. Deze reistocht bracht hem ten jare 1623 in Holland. Daar vertoonde hij aan de Hoogduitsche Joden, zijne landslieden, den scepter en het zwaard, die hij in gereedheid hield om den bereids geboren Koning Israëls te huldigen, wien hij voorgaf te Straatsburg te hebben gezien. Hij verschafte zich te Amsterdam eene vrij sterke partij, en stak daarop over naar Engeland, waar intusschen KAREL I den troon had beklommen. Ook hier werd hij in den kerker geworpen, in welken hij stierf. Het jaar 1627, hetwelk hij voor dat der vervulling zijner profetiën had opgegeven, verijdelde die, en deed zijnen aanhang verdwijnen [1]).

Het zamenrotten der Joden op het verschijnen van valsche Messiassen was eene der voornaamste beweegredenen, die de Regenten tegenhielden hen gunstig op te nemen [2]). De Hoogduitsche Joden hebben langen tijd te vergeefs getracht om te Amsterdam eene gemeente op te richten. Dit gelukte hun niet vóór het jaar 1636, onder den Opperrabbijn MOSES WELL. Kort daarna kochten zij een stuk gronds te

---

[1]) Het Werk, waarin men 's mans voorspellingen bijéén vindt, heet: *Anti-Arnoldus, of bewijs dat er een Tertium saeculum of Testamentum Spiritus* (Bedeeling der H. G.) *aanstaande is.* Het was uitgegeven te Frankfort, in 1622, in 4°. Men zie over dezen voorgewenden profeet: G. VOETIUS, *Diss. de signis et prophetia;* CORRODI, *Kritische Geschichte des Chiliasmus,* (Frankf. u. Leipz. 1783.) Th. III, S. 22, 23; MENCKEN, *Gelehrten-Lexicon*, Art. *Phil. Zieglerus;* en BASNAGE, *Hist. des Juifs*, Tom. V, pag. 2091, 2092.

[2]) Zie daaromtrent het in 1795 geschrevene Werkje van DAVID FRIEDRICHSFELD, *Republikanische Gesinnungen und Juden-Messias*, (Amst. 1795), ten zelfden jare aldaar ook in het Nederduitsch uitgegeven.

Muiderberg, alwaar zij een kerkhof aanlegden, dat in 1639 werd ingewijd. Sedert eenigen tijd reeds hadden zij de begraafplaats nabij Zeeburg in bezit gehad, waar van nu af aan enkel de minvermogenden en de kinderen beneden de twaalf jaren werden ter aarde besteld [1]).

Nog langen tijd vonden de Hoogduitsche Joden zich genoodzaakt, hunne godsdienstoefeningen enkel in bijzondere huizen te houden. Het schijnt dat hun de gelden ontbraken om tot het oprichten van een bedehuis te geraken. In het jaar 1648 werd dit bezwaar uit den weg geruimd (een blijk van toenemende welvaart!) en ondernamen zij om eene openbare synagoge en vleeschhal te bouwen, zich beroepende op de vrijheid aan hunne Portugesche broeders verleend; doch het werd hun door een besluit der Vroedschap verboden [2]). Kort daarop werd hun getal door de overkomst der Poolsche Joden zoo aanmerkelijk vermeerderd, dat men niet geraden vond, hun langer de begeerde vrijheid van godsdienst te onthouden. Deze gebeurtenis vereischt in hare oorzaak en toedracht eene bijzondere beschouwing.

In Polen was de adel bijkans alvermogend. Terwijl in andere landen het óverwegend Koninklijk gezag of de stijgende invloed des volks een tegenwicht tegen de willekeur der adelijke geslachten uitmaakte, was in dit Rijk het eerstgenoemde bijna te niet gegaan, en ging het volk gebogen onder eene ondragelijke

---

[1]) Wagenaar, *Amst.*, Dl. VIII, bl. 185, 187.

[2]) Wagenaar, *Amst.*, Dl. VIII, bl. 132. Eerst in het jaar 1685 is hun het oprichten eener openbare vleeschhal toegestaan.

verdrukking. Geen zelfstandige burgerij, geene welvarende neringen, geene kunstkweekende nijverheid ontloken onder dien knellenden dwang. Alleen de Joden, die zich sints eeuwen in dat land hadden gevestigd, dreven een' niet onvoordeeligen handel. Door hun meerderen welstand wekten zij den nijd en de wangunst des volks op. Er behoefde slechts één vonk toe, om het smeulende vuur van dien wrok in verwoestenden gloed te doen ontbranden [1]).

Het jaar 1654 vervulde geheel de Joodsche bevolking met angst en schrik. De Kozakken, die, minder als onderdanen dan als bondgenooten van den machteloozen WLADISLAUS, op hunne gedeeltelijke onafhankelijkheid naijverig, zich aan 's Vorsten willekeurige maatregelen te hunnen opzichte niet wilden onderwerpen, stonden tegen zijn gezag op, stroopten door een groot gedeelte des lands henen, en prangden en presten adel en gemeente op de gruwzaamste wijze. Vooral de Joodsche bevolking werd meêdoogenloos mishandeld. Sommigen hunner, verstooten van hun verbitterde lot- en leedgenooten onder het volk, die soms met de Kozakken gemeene zaak maakten om hunne Joodsche landgenooten te zekerder kwijt te worden, zochten een toevlucht in de naastaangrenzende plaatsen, waar zich gemeenten van hunne broederen bevonden. Anderen zwierven tot naar Holland en Engeland henen, aleer zij eene veilige wijkplaats aan-

---

1) Over de Joden in Polen is een afzonderlijk Werkje uitgekomen van den Israëlitischen Advokaat te Brussel, O. L. LUBLINER, *Des Juifs en Pologne. Examen de leur condition sous le point de vue historique, législatif et politique*, Brux. 1839.

troffen [1]. — De opstand der Lithauwers, eenige jaren later, gaf nieuwe aanleiding aan Poolsche Joden om die gewesten te verlaten. De eerstgenoemden verbonden zich met de Russen, en riepen hen in het land om zich van het Poolsche gezag te ontslaan. De Russen, eens over de grenzen gerukt, begingen, vooral tegen de Joodsche bevolking, gruwzame wreedheden, en noodzaakten hen, om door eene overhaaste vlucht het overschot hunner goederen en zelfs het bedreigde leven te bergen. Drie duizend dezer Joden uit Lithauwen kwamen ten jare 1656 in Texel, op weinige schepen binnen, en begaven zich naar Amsterdam, waar zij herbergzaam werden opgenomen en eene afzonderlijke synagoge bouwden, die eenige jaren in stand bleef [2]. Tenzelfden tijde werd ook aan Hoogduitsche Joden, die zich nog altoos in bijzondere huizen verzamelden, het oprichten eener synagoge toegestaan, waartoe zij aldra eenige gelden opnamen.

Het verdient opmerking, dat de Poolsche Joden de middelen schijnen gehad te hebben om straks na hunne overkomst een bedehuis te stichten; dat de Magistraat hun, bij hunne overkomst, aanstonds eene vrijheid heeft toegestaan, die den Hoogduitschers wel reeds gedurende het vierdedeel eener eeuw onthouden was, en dat hunne aankomst ook aan hunne Hoogduitsche broeders het recht van openbare godsdienstoefening te houden verwierf: waaruit men kan opmaken, dat deze uitgewekene Polen geenzins tot de geringste klasse des volks behoorden, en dat men

---

[1] Jost, *Allgem. Gesch. der Israëliten*, Th. II, S. 435, 436.

[2] *Hollandsche Mercurius* van 1656, f°. 105.

zich van hunne inwoning, ten voordeele van den handel, gunstige uitkomsten beloofde. Toen zij echter aan de landstaal begonnen te gewennen, oordeelde de Regering, dat zij geene afzonderlijke synagoge meer behoefden, en werd hun ten jare 1673 door de Wethouderschap der stad het houden van afzonderlijke vergaderingen verboden; waarna zij zich met de Hoogduitsche Joden vereenigd hebben [1]).

Behalven de Hoogduitsche Joden, die zich in het beschreven tijdvak te Amsterdam vestigden, vond men er ook, die zich in Friesland en Groningerland neêrzetteden. Waarschijnlijk waren deze Israëlieten afkomstig uit Oostfriesland, alwaar zij, vooral te Emden en Aurich, de aloude vermaarde wijkplaatsen ook der Protestantsche ballingen, reeds vóór hunne aankomst in Nederland door de Regering van die gewesten geduld werden. Het is niet onaannemelijk, schoon ons daaromtrent naauwkeurige berichten ontbreken, dat de Nederlandsche Joden zich derwaarts begeven hebben tijdens de vervolgingen onder de regering van KAREL V en van zijnen zoon FILIPS II, en dat zij omtrent de helft der XVII^{de} eeuw wederom hier en daar in Friesland en de Ommelanden zijn teruggekeerd. Althans in dien tijd waren er eenige te Appingadam en Delfzijl, waar men drukken koophandel met Emden dreef [2]). In het eerstgenoemde gewest had de handel eenige Joden te Leeuwarden en vooral te Harlingen gebracht [3]). Zij

---

[1]) WAGENAAR, *Amsterdam*, Dl. VIII, bl. 132.

[2]) MART. SCHOOCKIUS, *Belgium foederatum*, Amst. 1652, Pag. 77, 78.

[3]) *Tegenwoordige Staat der Vereen. Nederl.*, Dl. XXVI, bl. 564. Volgens mededeeling van den Heer Archivarius der stad Leeuwaarden,

hadden er destijds geene synagoge. En hoe weinig de aandacht in die provinciën op hen was gevestigd, blijkt uit de wijze, op welke de zoo even aangehaalde Schrijver uit het midden der zeventiende eeuw van hen spreekt. Immers met hoeveel naauwkeurigheid deze geleerde man elk, tot het geringste bedrijf en de onaanzienlijkste nering toe, van Nederlanders beschrijft, hij schijnt het onderscheid van Duitsche en Portugesche Joden niet te kennen, en spreekt van hunne inwoning hier te lande als van eene weinig beteekenende bijzonderheid, die slechts in zoo verre opmerking verdiende, als van hunne boekdrukkerij te Amsterdam voor het Christendom nadeel of ergernis te duchten stond.

Wat de inwendige orde hunner gemeentelijke aangelegenheden te Amsterdam aangaat, deze schijnt gedurende het behandelde tijdvak aan weinig bepaalde regelen onderworpen, en meerendeels aan de Oudsten des volks en de Rabbijnen overgelaten geweest te zijn. Het stedelijk Bestuur liet er zich zeer weinig mede in; en men weet, dat bij het Joodsche volk de zeden der vaderen en de gewoonte doorgaans een' vasten regel maken. De Hoogduitsche Israëlieten waren met veel minder gunst bejegend, omdat men hen niet als eene overgekomene van elders verjaagde volkplanting aanmerkte, maar veeleer beschouwde als eene allengs zaamgevloeide gemeente van zwervende kramers, van welke niemand zich wezentlijk voordeel voor het land beloofde. Zij werden ook voor bijgeloo-

---

waren er in 1645 reeds Joden aldaar, die in 1670 eene plek gronds tot begraafplaats van de Regering ontvingen.

viger dan de andere afdeeling gehouden. Hunne naauwgezetheid in de waarneming der spijswetten ging zoo verre, dat zij een formulierboek voor hunne slachters hadden, waarin alle bijzonderheden naauwkeurig waren voorgeschreven. Zij werden gehouden en hielden zich voor meest afkomstig uit den stam van BENJAMIN. De Spaansche en Portugesche Joden, die geloofden uit dien van JUDA gesproten te zijn, trokken eene scherpe lijn van afscheiding tusschen de beiderlei geslachten, gingen met de anderen geene huwelijksverbindtenissen aan, en gunden den Duitschers ook geene vaste plaats in hunne synagoge. Een enkel Benjamenitisch geslacht, hetwelk de Spaansche uitgewekenen gunstig had ontvangen, maakte op deze uitsluiting eene vereerende uitzondering [1].

Wat de bedrijven en neringen der Hoogduitsche Joden betreft, deze bepaalden zich veelal bij den wisselhandel en dien in geldspeciën. Sommigen dreven, schoon op mindere schaal dan de Portugezen, eenigen buitenlandschen koophandel, vooral op Hamburg en het verdere Duitschland. De Talmud was bij hen in groote eere, schoon er gedurende de zeventiende eeuw hier te lande weinig geleerde Rabbijnen onder hen gevonden werden.

Een zamenloop van omstandigheden, voor de Joden in Nederland belangrijk, noopt ons met het jaar 1675

[1]) MOUBACH, *Godsdienstplichten van alle volkeren*, Dl. I, bl. 98. Dit geslacht was dat van URI LEVI, den Rabbijn van Emden, van welken boven is gesproken. Het heeft sedert den naam van LEVI VITTORIA gevoerd.

een nieuw tijdvak te openen. Weinig tijd te voren kwam voor de Hoogduitsche Israëlieten te Amsterdam de vermelde vereeniging met de Poolsche Joden tot stand; voor die van zuidelijke afkomst werd in het gemelde jaar door den voltooiden bouw der groote synagoge de aanvang van een tijdperk van aanzien en luister aangeduid; en voor beide was dat jaar de tijd hunner vestiging in de hofstad 's Gravenhage, met welke hunne meer algemeene uitbreiding door de Republiek aanvangt.

Zoo was dan, gedurende een tijdvak van ruim tachtig jaren, de vrijheid der Joden in Nederland, eerst met moeite ontloken, daarna voorspoedig opgewassen, allengs welig naar alle zijden uitgesproten. Aanvankelijk waren zij als ter sluik de landpalen binnengekomen; toen begonnen zij steelswijze hunne godsdienst te oefenen; allengs werd althans een huiselijke eerdienst zonder belemmeringen geduld; daarna vormden zij eene gemeente; vervolgens begon die gemeente, eerst heimelijk, straks meer opentlijk, zamen te komen; verder verkregen zij een kerkhof, later een vleeschhal, eindelijk eene ruime synagoge; en deze aanwinst geleidde wederom tot een geregeld kerkbestuur, onder hetwelk zij, althans in het volkenrecht, als beschermde ingezetenen van den Lande werden aangemerkt. Moge het den Historieschrijver niet vrijstaan, de beweegredenen eener berekenende staatkunde en den drijfveer van het handelsbelang bij de toelating der Joden te ontveinzen, of de vooroordeelen en onrechtvaardigheden, aan welke zij ook hier somtijds nog ten

doel stonden, te verbloemen, evenmin als het hem geoorloofd is de natie, wier lotgevallen hij beschrijft, enkel van de gunstige zijde te beschouwen; altoos blijft het een groot en weldadig historisch feit, dat Nederland herbergzaamheid betoonde aan de Joden, toen hun elders de geringste welwillendheid nog ontzegd werd. Te miskennen is toch geenzins het edeler beginsel, dat bij het beste gedeelte des volks in 't verborgen bestond, en dat eerst na de herleving des Evangeliums door de Hervorming onder de Christenvolken algemeen was geworden: het besef, dat, naar het woord van eenen Apostel, de Joden, schoon *vijanden aangaande het Evangelie* om der Heidenen wille die in hunne plaatse geroepen werden, nogtans *aangaande de verkiezing, beminden zijn om der Vaderen wille* [1]).

---

[1]) Rom. XI. 28.

DERDE HOOFDSTUK.

VAN DE VESTIGING DER JODEN TE 'S GRAVENHAGE TOT OP DE OMWENTELING VAN 1795.

De vestiging eener Joodsche gemeente in het vorstelijke 's Gravenhage is eene gebeurtenis, die in de Geschiedenis der Joden een keerpunt uitmaakt. Zij is het merkteeken en tevens een zinnebeeld der uitbreiding van hunnen invloed tot de behandeling der toenmalige gewichtige staatszaken, waarbij over het lot van Europa werd beschikt. WILLEM de III[de], die hunne bekwaamheid in het onderhandelen kende, gebruikte hen gaarne in diplomatische betrekkingen, en heeft van hunne vaderlandsliefde eenige niet onbeduidende diensten gehad. Na ruim eene halve eeuw van meerendeels handeldrijvende, volgt eene andere halve eeuw van meer staatkundige beteekenis, waarna, met het standpunt van de Republiek zelve in de rij der Staten van Europa, ook de invloed van de tot hiertoe meer uitstekende Portugesche Joden afneemt, en plaats maakt voor de toenemende bedrijvigheid der Hoogduitschers, welke op het einde van

dit tijdvak, bij de gelijkstelling en inlijving der Joodsche natie in het volk van Nederland, eene niet onbelangrijke plaats inneemt.

EERSTE AFDEELING.

PORTUGESCHE JODEN.

Er hadden zich reeds ten tijde der omwenteling des jaars 1672 eenige Joden te 's Gravenhage nedergezet; maar de eerste die aldaar een burgerbrief ontving, was zekere A. POLAK, in den jare 1675 [1]). Weldra nam de gemeente aanmerkelijk toe, vooral dewijl zich aldaar zeer vermogende Joden met der woon vestigden, die schoone huizen aankochten in een voornaam gedeelte der stad; bij voorbeeld, een aantal der gebouwen, daar gelegen, waar eertijds het Hof van *Brederode* stond [2]). In 1693 vereenigden zich zoowel de Israëlieten die uit Portugal afkomstig waren, als eenige andere van Hoogduitschen oorsprong, ten huize van JACOB ABENHACAR VEIGA, en weldra werd door de Regering een reglement, door MANUËL LEVI en MOSES DE PINTO ontworpen, goedgekeurd en bekrachtigd, en aan die van de natie een stuk gronds aangewezen nabij den Scheveningschen weg, om hunne dooden ter aarde te bestellen. Men vindt aangeteekend, dat de Hoofden der ge-

[1]) *Jaarboeken voor de Israëlieten in Nederland* van 1836, 3de Stuk, bl. 121, 122.

[2]) DE RIEMER, *Beschrijving van 's Gravenhage*, bl. 742, 743.

meente, die naar de overleveringen der vaderen, veel prijs stelden op eene zoodanige plaatsing hunner synagoge, dat die van rondsom door watergrachten afgesloten ware, aan de Regering groote sommen aanboden, indien deze dat gedeelte van de stad, waar zij hunne synagoge wilden bouwen, met het overige alleen door ophaalbruggen wilde verbinden, zoodat de synagogale grond met den omtrek een soort van eiland zou hebben uitgemaakt; doch dit verzoek werd van de hand gewezen [1]). Eene Portugesche synagoge, door den Heer PEREIRA ten jare 1707 in den vorm van een gewoon huis gesticht, werd door dezen aan zijne geloofsgenooten afgestaan voor zoo lang zich in die gemeente eenige leden zijner familie zouden bevinden. Later, in 1724, werd door eenige aanzienlijke Haagsche Israëlieten van die afdeeling eene nieuwe synagoge gebouwd, die, ofschoon op kleinere schaal, was ingericht naar het voorbeeld der groote Amsterdamsche, in 1675 ingewijd [2]).

Deze buitengewoon spoedige opkomst en bloei der Joodsche gemeente in eene stad, die gedurende het Stadhouderschap van WILLEM den III[de] het middelpunt was der Europesche staatszaken, heeft een onmiskenbaar verband met de bemoeienissen der Joden in de openbare aangelegenheden; van welke ook genoegzame proeven zijn aan te wijzen. MOSES MACHADO, bij voorbeeld, was een gunsteling van den genoemden Vorst,

---

[1]) SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Th. I, S. 297. Zie omtrent dit begrip en gebruik der Joden, de Uitleggers op Luc. VI. 12 en Hand. XVI. 13, en voorts de Aanteekening van RUPERTI op JUVENALIS, *Sat*. III. v. 296.

[2]) DE RIEMER, bl. 425—427.

en bewees uitstekende diensten aan zijne legers in Vlaanderen [1]. Niet minder nuttig was Don MANUËL DE BELMONTE, wien wij vroeger reeds als Agent voor 's Konings van Spanje bijzondere zaken hebben ontmoet, als Resident voor dit Hof [2]. Veertig jaren lang werkte hij ter bevordering der goede verstandhouding tusschen de beide Mogendheden, tegenover de heerschzucht van Frankrijks Monarch; vooral sedert het jaar 1676. Hij werd in dezelfde betrekking opgevolgd door zijnen neef FRANCISCO DE XIMENES BELMONTE [3], die op zijne beurt werd vervangen door zijnen zoon EMANUËL [4]. De rijkdom en pracht dezer familie waren zoo in het oog vallend, dat zij den algemeenen nijd en wangunst in groote mate opwekten [5].

Een niet minder voornamen rol speelde in de diplomatische wereld van die dagen de Heer VAN SCHOONENBERG (eene vertaling van zijn' eigentlijken Joodschen naam, JACOB DE ABRAHAM BELMONTE), gesproten

---

[1]) DE BARRIOS, *Hist. Univ. Judayca*, p. 21, 22. *Lettres de quelques Juifs à Voltaire*, Lett. 1re. *Essai historique sur la Colonie de Surinam*, T. I, p. XXX; *Nederl. Stemmen*, Dl. V, bl. 83.

[2]) *Plusieurs de mes compatriotes savent, avec quelle satisfaction des deux Puissances le Juif Baron de Belmonte a été employé en Hollande par la Cour de Madrid. — Recherches sur le Commerce*, T. II, P. 2, p. 135.

[3]) *Resol. van Holland*, van 15 Jan. 1706.

[4]) *Nederl. Stemmen*, Dl. V, bl. 83. Verg. MORÉRI, *Dictionnaire Historique*, Art. *Amsterdam*.

[5]) Er zijn een soort van spotprenten uitgegeven onder den titel: *'t Hof van den Baron Belmonte, nieuwelijks geprent door P. Pessoy.* Met Priv.; alsmede dergelijke van de Vorstelijke woonhuizen der Heeren DE PINTO en NUNEZ DA COSTA. Zie SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Th. I, S. 278.

uit een' anderen tak van hetzelfde geslacht; buitengewoon Gezant van het Engelsche Hof bij den Koning van Spanje, en tevens belast met de waarneming der Nederlandsche belangen. Hij bewees in die betrekking gewichtige diensten aan Koning WILLEM, vooral door zijne naauwkeurige berichten van den stand der zaken, toen het scheen dat KAREL II kinderloos zoude overlijden, en de meeste Mogendheden ten gevolge daarvan aanspraak begonnen te maken op de openvallende erfenis. Op dien post bleef hij onafgebroken werkzaam, tot hij later werd verplaatst naar Lissabon, alwaar hij in 1717 overleed. De Aartshertog, later Keizer KAREL VI, wiens zaak hij ijverig tegen Frankrijk gediend had, verhief hem ten jare 1709 tot Markies van eene heerlijkheid in Braband, volgens een' open brief daarvan in zijne familie nog voorhanden. Hij liet den naam achter, van zich in zijne onderscheidene bedieningen uitstekend van zijn' plicht te hebben gekweten [1]).

Een groote dienst bewees ook de zeer vermogende Haagsche Israëliet ISAAC (ANTONIO, Baron) LOPEZ SUASSO aan den Staat in het gedenkwaardige jaar 1688. Hij schoot namelijk aan WILLEM III, toen deze zich tot den tocht naar Engeland gereed maakte, geheel belangeloos en zonder bewijs de som van twee milloenen gulden voor, met bijvoeging van de volgende schoone woorden: »Zijt gij gelukkig, zoo ben ik overtuigd, dat mij deze som zal teruggegeven worden. Zijt gij ongeluk-

[1]) WAGENAAR, *Vaderl Hist.* Dl. XVI, bl. 298, en XVII, bl. 23, 28, 47. *Bijvoegsels en Nalezingen*, Dl. XVI, bl. 62, 91, 98; en Dl. XVII, bl. 18. J. SCHELTEMA, *Staatkundig Nederland*, Dl. II, bl. 299, 300.

kig; wel nu, dan zal zij voor mij verloren zijn [1])."— Reeds vroeger had Karel II, Koning van Spanje, hem tot Baron van Avernas le Gras verheven, »wegens de zeer uitnemende diensten (dus luidt het Diploma), welke hij Ons bewezen heeft in zaken van het uiterste gewicht [2])".

Nog andere leden van deze afdeeling der Joodsche natie waren gedurende het Stadhouderschap van WILLEM III in Nederland werkzaam in diplomatische betrekkingen. DAVID BUENO DE MESQUITA was gedurende dien tijd Resident van den Keurvorst van Brandenburg, en Agent-generaal van den Hertog van Brunswijk-Lunenburg bij de Staten Generaal [3]). Don JOSEPH DE TOLEDO vertegenwoordigde den Keizer van Marokko, MULEI ISMAËL, te 's Gravenhage ter bekrachtiging van een nieuw Verdrag van vrede, scheepvaart en koophandel, in het vorige jaar gesloten ten gevolge der bemoeienissen van een anderen Israëliet, DAVID SCHALOM DE AZEVEDO, die daartoe in het jaar 1680 of 1681 herwaarts was overgekomen [4]). Ook traden de

---

[1]) FREDERIK *de Groote* maakt gewag van dezen schoonen trek in de *Mémoires pour servir à l'histoire du Brandebourg*. Zie de *Jaarboeken voor Israëlieten*, van 1835, 3de Stuk, bl. 51. SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, maakt melding van dezelfde bijzonderheid, maar noemt SUASSO »den Joodschen Baron SCHWANSE (!)".

[2]) *Pour le bon rapport, que fait Nous a été de nostre cher et bien aimé Antoine Lopez Suasso, Seigneur de la terre et Seigneurie d'Avernes le Gras en nostre Pays et Duché de Brabant, et des très-signalés services qu'il Nous a rendus en occasions de grandissime importance* (A°. 1676). M. S.

[3]) DE BARRIOS, *Aumento de Israël*, p. 172. *Essai historique*, p. XXX.

[4]) VAN HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bl. 333; WAGENAAR,

Staten omstreeks het jaar 1699 in onderhandeling met zekeren Jood, genaamd BOAS PINHAS, tot bevordering van den vrede met Tunis, Tripoli en Algiers, waarvoor hem eene belooning van vier honderd gulden werd toegelegd [1]). En in het jaar 1703 vinden wij een' anderen Jood, genaamd GIDEON MENDES, als Consul der Republiek te Zalée, in de Barbarijsche Staten, gevestigd [2]).

Geen wonder, dat deze verdienstelijke werkzaamheid in de staatkundige wereld aan de Portugesche Joden in de maatschappij nieuwe voorrechten verwierf, door hun vroeger niet gekende gunsten te verzekeren. Dus werden, om een voorbeeld te noemen, ten jare 1686 bij de Staten van Holland gunstig opgenomen de klachten der Amsterdamsche Parnassijns, dat het Hof van dat gewest provisie van justitie (d. i. voorloopige schorsing) verleende tegen hunne kerkelijke tucht [3]), en werd hun voor het eerst in het jaar 1691 de later menigvuldig herhaalde vrijstelling van belasting op turf en andere eerste levensbehoeften ten voordeele hunner armen toegestaan [4]): een voorrecht, dat eenige jaren daarna ook aan die van Rotterdam te beurte viel [5]).

Vaderl. Hist., Dl. XV, bl. 254, 255; DE BARRIOS, *Historia Univ. Jud.*, p. 21, 22.

[1]) WAGENAAR, *Vaderl. Historie*, Dl. XVII, bl. 19. Volgens sommigen echter was deze PINHAS geen *Portugesche* Jood.

[2]) *Resolutie van Holl.* van 26 Julij 1703. Met dit gewest (een soort van Republiek) was die der Vereenigde Nederlanden sedert 1651 door een Verdrag verbonden. Zie WAGENAAR, Dl. XII, bl. 202.

[3]) *Resol. van Holl.* van 26 Jan. 1686.

[4]) *Resol. van Holl.* van 23 Aug. 1691, 3 April 1693, enz.

[5]) *Resol. van Holl.* van 21 Nov. 1698.

Er was op het einde der zeventiende en met den ingang der achttiende eeuw geen land, waar JAKOBS nageslacht meer in vermogen en aanzien was gestegen dan in Holland. Een reiziger van dien tijd schrijft, dat er hier te lande Joden gevonden werden, die meer weelde en pracht aan den dag leiden dan menige Prins in Europa; en hij geeft hiervan eenige bijkans buitensporige voorbeelden [1]. Koningen verpandden hun de juweelen der kroon, en waren verblijd, wanneer zij de teekenen hunner majesteit door onderhandelingen hunner staatsministers tijdig konden lossen [2]; en wellicht zou LODEWIJK XIV, wanneer zij hem in plaats van zijnen grooten staatkundigen tegenstander gediend hadden, minder gevaar hebben geloopen van op het einde zijns levens al de vruchten eener schitterende regering te zien verloren gaan.

Wij keeren van de beschouwing der staatkundige beteekenis van Portugesche Joden, vooral ten gevolge der begunstiging van WILLEM III en te 's Gravenhage, tot hunne voornaamste verblijfplaats, Amsterdam, terug. Het getal der Portugesche Joden aldaar, eenigen tijd na den vrede van Utrecht, wordt in eene onuitgegevene bron op 2400 huisgezinnen gerekend [3], en zij worden er verreweg de edelste en rijkste Joden der Vereenigde Nederlanden genoemd.

---

[1]) TALLANDER, *Historische Reisen*, Band V, S. 794.

[2]) Men zie de onderhandelingen van den Minister van Zweden, in 1691 gevoerd, om terug te erlangen de Zweedsche kroonjuweelen, aan een Hollandschen Jood verpand: *Resol. van Holl.* van 8 Febr. 1691. Deze Jood heette JACQUES NUNES HENRIQUEZ.

[3]) Onuitgeg. Reisbeschrijving van ABM. TULL, (van 1719—1724), vóórlaatste bladz.

Koophandel in het groot bleef nog altijd hunne voornaamste bezigheid. Hierbij kwam nu vooral nog de wisselhandel en die in geldspeciën; later ook die in actiën, daaruit ontstaan, dat zij een groot deel hunner schatten in de Engelsche fondsen belegden, die hun goede renten beloofden: waardoor echter de waren-handel onder hen zeer verachterde [1]). Deze verandering heeft bij hen meer en meer de zucht tot het spel doen ontstaan, en, bij gunstige uitkomsten, mindere werkzaamheid en vermeerderde weelde [2]). Het zou echter onbillijk zijn, de schuld hiervan den Joden alleen te willen te laste leggen. Er was, in dezen langen tijd van vrede en rust eene algemeene verslapping en ontzenuwing. De krachten der natie waren in den bestendigen vrede verkwijnd; pracht en verkwisting namen de overhand, en de Fransche denkbeelden, Fransche letterkunde en zeden, en Fransche ijdelheid, die op het vaderland in het algemeen zulk een' grooten invloed hadden, kenschetsten ook de Portugesche Joden hoe langs zoo meer.

Evenwel bewezen zij ook nu nog bij wijlen den Lande uitnemende diensten. Bij het beleg van Bergen op Zoom door de Bondgenooten in 1748, verschafte de rijke en aanzienlijke Amsterdamsche Israëliet ISAAC DE PINTO uit zijne eigene middelen en die van eenigen zijner geloofsgenooten, zeer aanzienlijke geldsommen aan den Staat, en wel tegen veel lagere renten dan

---

[1]) VAN HEMERT, *Lectuur voor het Ontbijt en de Theetafel*, VII[de] Stuk, bl. 118, 119.

[2]) *Recherches sur le Commerce*, Tom. II, P. II, p. 233—235.

verlangd werd, op het oogenblik, dat de schatkist geheel uitgeput was; zoodat de Ontvanger-generaal VAN HOGENDORP later aan DE PINTO schreef: »dat hij den Staat gered had." In 1750 hielp dezelfde Israëliet de schuldbrieven ten laste van den Stadhouder, die vier ten honderd waren, op 3 percent verminderen, waartoe hij en zijne vrienden aanmerkelijke geldsommen voorschoten [1]).

De oorlog met Engeland, en daarna de bittere vete der partijschappen deden ook vele Joden uit den sluimer ontwaken. De eerstgenoemde in zonderheid gaf een' sterken schok aan geheel de bevolking der Vereenigde Nederlanden. Ook de Israëlieten deelden daarin. Men vindt aangeteekend, dat één hunner, die een schip ter kaapvaart bestemd aanvoerde, zich in den slag bij Doggersbank roemvol onderscheidde. De naam van dezen Israëliet was ALMEIDA [2]).

In de partijschappen van het einde der achttiende eeuw hielden de Joden voor verre het grootste gedeelte, in zonderheid die van deze afdeeling, de zijde van den Stadhouder. Zij herinnerden zich nog, hoe diep zij in de gunst van WILLEM III hadden gestaan. WILLEM IV was hun niet minder welwillend

[1]) Men zie 's Mans levensbeschrijving, gedeeltelijk uit eigenhandige Aanteekeningen, in de *Jaarboeken voor Israëlieten* van 1837, bl. 157—196.

[2]) GREGOIRE, *Hist. des sectes religieuses*, T. III, p. 398; MALO, *Hist. des Juifs*, p. 450, 451. Bij beiden waarschijnlijk geput uit de *Aanmoediging aan de Hollandsche Israëlieten tot het betreden der hun geopende loopbaan van den Krijgsdienst*, Amst. 1809, bl. 23. Men wil, dat deze dappere ALMEIDA een afstammeling was van zijnen naamgenoot, die derdehalve eeuw vroeger Portugeesch Onderkoning was geweest in Oost-Indië.

geweest. De rijke en ervarene Portugesche Israëliet DE PINTO had, als lid van het kerkbestuur zijner gemeente, in 1748 den Prins uit naam der gemeente op de hartelijkste wijze begroet bij zijne verheffing tot de Stadhouderlijke waardigheid; en deze Oranjevorst had hem later meer dan eens, als Bewindhebber der Oostindische Compagnie, geraadpleegd [1]. Bij de meerderjarig-verklaring van WILLEM V waren er in de synagoge zegenbeden en voorbiddingen te zijnen behoeve gedaan, en predikatiën op de heugelijke gebeurtenis gehouden [2]. Bij diezelfde gelegenheid was er van wege de gemeenten van Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage eene commissie gezonden, ten einde den Prins te begroeten, en om zijne hooge bescherming en gunst te verzoeken, die hij ook gulhartig had toegezegd. Toen de Prins gehuwd was, werd er weder eene commissie ter gelukwensching benoemd; en toen Z. D. H. kort na dien tijd te Amsterdam was gekomen, werd hij benevens zijn gevolg met groote statelijkheid in de rijk-versierde synagoge ontvangen, en aan het Vorstelijk paar de gewijde rol der Wet vertoond [3]. WILLEM V van zijnen kant droeg, even als zijne Voorgangers, der

---

[1]) Zie de aangehaalde Levensbeschrijving in het Deel der *Isr. Jaarboeken* voor 1837, op onderscheidene plaatsen.

[2]) Zie de *Beschrijving van alle plechtigheden, vreugdezangen en gebeden in de Portugeesch Joodsche kerk te Amsterdam den* 8*sten Maart* 1766, *bij de meerderjarigheid en inhuldiging van Prins Willem V.* Amst. 1766, in 8o.

[3]) J. WAGENAAR, *'t Verheugd Amsterdam*, Amst. 1768, bl. 110—112, (waar hunne bezichtiging van de Hoogduitsche synagoge mede verhaald wordt).

Israëlitische natie eene welwillende genegenheid toe, en gaf daarvan meer dan eens bewijzen. Een aandoenlijk blijk dezer gezindheid gaf Z. H. in het noodlottige jaar van 1786. Door het achterblijven van de uitdeelingen der Oostindische Maatschappij gedurende verscheidene jaren, waren vele Joden, vooral de Joodsche armen te Amsterdam, die van deze uitdeelingen gewoonlijk voor een gedeelte hun onderhoud trokken, in zware ongelegenheid gekomen. Hand over hand nam het gebrek onder hen toe, en het stond geschapen, dat de stad zich weldra deze uitgeputte ingezetenen zou moeten aantrekken. Toen vond de Prins goed, om van het één-achtendertigste gedeelte, hem als Opperbewindhebber der Compagnie toegekend [1]), eene som van *f* 17993,19,8 te beschikken, om aan de gemelde armen uit te keeren, op denzelfden voet en in gelijke evenredigheid als het gemis voor ieder hunner in een jaar bedragen had [2]).

Van daar dan ook, dat de Joden het herstel van zaken in 1787 met groote blijdschap begroetten. Hunne tevredenheid met die omkeering ten behoeve van het Huis van Oranje bleek duidelijk, toen de kerkenraad der Portugesche synagoge te Amsterdam geroepen werd, om den eed op de herstelde constitutie af te leggen. De Opperrabbijn, destijds DAVID COHEN DE AZEVEDO, reed bij die gelegenheid in pleeggewaad met de regerende Parnassyns in vijf koetsen ten statelijken optocht naar het stadhuis. Op de vraag van

---

[1]) Verg. WAGENAAR, *Verh. over het Stadhouderschap*, Amst. 1787, § 16.

[2]) *Nieuwe Nederl. Jaarboeken* voor 1786, bl. 656.

den voorzittenden Burgemeester bij het voorlezen van het staatsbesluit, of zij genegen waren, de constitutie met kracht en macht te helpen staande houden, antwoordde de President Parnas: »Dit willen wij met een gerust en vergenoegd hart uit naam van den geheelen kerkenraad doen; want wij hadden van God almachtig geen grooter gunst kunnen erlangen, dan die, van te dezer tijd op te komen om dit te mogen beëedigen!" Daarop werd hun de eed voorgelezen, die door allen met een luid en duidelijk *Amen!* werd bevestigd. De Hoogduitsche Joodsche natie deed de eedsaflegging op denzelfden voet [1]).

Er was omstreeks dienzelfden tijd ook wederom een Israëliet van zuidelijke afkomst in hoedanigheid van Gezant des Keizers van Marokko, met name MASAHOD DE LA MAR. Deze Israëliet, te Marokko geboren uit een aanzienlijk geslacht, hetwelk door den Keizer in gewichtige staatsaangelegenheden was gebezigd geworden, werd door kuiperij genoodzaakt zijn' geboortegrond te verlaten, vestigde zich daarop in 1775 te Amsterdam, waar hij later met eene aanzienlijke jonkvrouw van zijne natie, RACHEL MENDES DA COSTA huwde, en nam eenige jaren lang als Agent of Gezant Zijner Marokkaansche Majesteit, derzelver belangen hier te Lande waar. Ook bij het Engelsche Hof vervulde hij eene dergelijke betrekking. Zijne nakomelingen zijn nog heden ten dage in de hoofdstad van het Koninkrijk der Nederlanden woonachtig [2]).

---

[1]) *Nieuwe Nederl. Jaarboeken* voor 1788, bl. 301, 302.

[2]) Men zie omtrent dezen Israëliet de *Jaarboeken der Israëlieten in Nederland* voor 1838, bl. 108, 109.

Een schrijver der achttiende eeuw, die de verdediging der Portugesche Joden tegen hun' bitteren en hatelijken verachter VOLTAIRE heeft op zich genomen, legt het volgend loffelijk getuigenis van hen af: »De Portugezen hebben, te gelijk met groote rijkdommen, den Spaanschen handel naar Holland overgebracht, en de handwerken van al deszelfs ingezetenen grootelijks begunstigd. Hunne nakomelingen zijn meermalen door anderen bedrogen, dan zelve bedriegers geweest; hebben dikwijls tot een slachtoffer der woekeraars verstrekt, doch hebben zich zelden, misschien nooit, met woekeren willen bemoeien. Het zou bezwaarlijk vallen, een voorbeeld bij te brengen, dat in den tijd van twee eeuwen een Portugesche Jood te Amsterdam of in den Haag om zijne misdaden is ter dood gebracht. Men zoude moeite hebben, in de jaarboeken van het menschelijk geslacht een volk te vinden, zoo talrijk als de Spaansche en Portugesche Joden in Holland en Engeland woonachtig, waaronder minder misdaden, volgens de wetten strafbaar, gepleegd worden. Ik roep in dezen tot getuigen alle Christenen welke dezer landen kundig zijn [1])." Daarna tot de schaduwzijde van hun karakter komende, voegt hij er bij: »Pracht, verkwisting, drift tot de andere kunne, trotschheid, afkeer van allen arbeid en zelfs van den koophandel, welken sommigen onder hen

[1]) Opmerkelijk is het, dat dit getuigenis, welks gunstige strekking men aan het doel der Apologie zou kunnen toeschrijven, in de groote trekken allezins bevestigd wordt van den doorkundigen OUDERMEULEN, in zijne *Recherches sur le Commerce*, T. II, P. II, p. 147, 148, 234, 235, etc.

niet dan al te veel verwaarloosd hebben, zijn de oorzaken geweest van hun verval. Eene zekere hoogmoedige deftigheid en edele trotschheid maken het karakter van deze natie uit [1]."

Volgens eene allezins betrouwbare opgave was hun getal te Amsterdam, vroeger veel aanzienlijker, omstreeks dezen tijd (het jaar 1780—1795) tot op nagenoeg drie duizend verminderd [2]. Met de Engelsche Joden bleven zij steeds vele betrekkingen onderhouden; met hen kwamen zij onder anderen in 1721 hunne arme geloofsgenooten te Avignon, gedurende de smetziekte van die dagen, met rijke giften te gemoet, en verzorgden hen van alles [3]. Ook werden jaarlijks ruime bijdragen, tijdens het Loofhuttenfeest, bij hen ingezameld, ten behoeve der arme Joden te Jeruzalem, die nog daarvan hoofdzakelijk leven [4].

TWEEDE AFDEELING.

HOOGDUITSCHE JODEN.

Indien de opbouw der prachtige Portugesche synagoge, die ten jare 1675 werd voltooid, van den bloeienden en welvarenden toestand dier gemeente en van haar aanwas in getal en vermogen getuigde,

---

1) *Lettres de quelques Juifs à Mr. de Voltaire* (door DE PINTO), Vol. I, p. 18, 19; waarmede men kan vergelijken het opgemerkte bij VAN HEMERT, *Lectuur*, VII^de Stuk, bl. 118, 119.

2) *Recherches sur le Commerce*, p. 147.

3) MOUBACH, *Godsdienstplichten van alle Volkeren*, Dl. I, bl. 110 (c).

4) VAN HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bl. 364.

een gelijk getuigenis werd dan van den staat van opkomst en ontwikkeling der Hoogduitschers afgelegd, ofschoon op min luisterrijke wijze, door de oprichting hunner groote synagoge in het jaar 1686, welke met de stichting eener ruime vleeschhal gepaard ging [1]). Inderdaad was hun getal en dat hunner neringen en takken van koophandel zeer toegenomen, hetgeen ook daaruit blijkt, dat een hunner kooplieden van Poolschen oorsprong, FRANCISCO MOLO, te Amsterdam sedert 1679 de betrekking van Resident van dat Rijk bekleedde, en door zijn vermogen en schranderheid zeer bevorderlijk was aan het Bondgenootschap tegen LODEWIJK XIV. De Staten van Holland waren zoo wel voldaan van zijne diensten, daartoe aangewend, dat zij hem twee jaren lang vrijdom van de gemeene lasten toestonden [2]). Onder het Stadhouderschap van WILLEM III deelden zij in menig opzicht in de begunstiging hunner Portugesche broeders, en begon hun aantal te Amsterdam allengs dat van de laatstgenoemden voorbij te streven [3]). Het breidde

---

[1]) WAGENAAR, *Amsterdam*, Dl. VIII, p. 135. Verg. echter tevens DU LIGNON, *Bibliothèque Judaïque*, p. 39.

[2]) *Resolutiën van Holland* van 9 Maart 1679 en 18 Sept. 1798; WAGENAAR, *Vaderl. Historie*, Dl. XVI, bl. 321, XVII, bl. 340. Volgens DE BARRIOS zou MOLO een Spaansche Jood geweest zijn.

[3]) Volgens de onuitgegevene Reize van ABM. TULL, was het aantal Hoogduitsche Joden te Amsterdam omstreeks het jaar 1720, van 1800 huisgezinnen, (behalven 800 vreemden, die noch tot de eene noch tot de andere synagoge behoorden); naar andere berichten zijn er in de vier jaren van 1734 tot en met 1737 te Muiderberg en bij Zeeburg, de beide kerkhoven der Hoogduitschers, op de eerstgenoemde plaats 159, op de laatste 1244 lijken van de Hoogduitsche en Poolsche natie begraven geworden (*Tegenw. Staat der Vereen. Nederl.*, Dl. XV, bl. 98). In 1780 waren er te Amsterdam omtrent 19000 Hoogduitschers

zich weldra met rasse vorderingen ook in andere gedeelten der Provincie uit, zoo als te 's Gravenhage, waar zij eenigen tijd na de Portugezen eene synagoge verkregen.

In het jaar 1730 vonden zich de Hoogduitsche Joden te Amsterdam door hunne groote toeneming genoopt, nevens de twee synagogen die zij reeds bezaten, eene derde op te richten, die twintig jaren later nog aanmerkelijk vergroot en van den grond op vernieuwd is. Deze uitbreiding, als ook een bij sommigen gerezen verdenking wegens de trouw der dienende Parnassyns, gaven gelegenheid tot verbetering en aanvulling hunner vroeger zeer gebrekkige reglementen, die daarna op hun verzoek door Burgemeesteren nagezien, goedgekeurd en bekrachtigd zijn geworden. Men kan hieruit opmaken, dat deze afdeeling der Joodsche natie zich minder onafhankelijk van het Bestuur heeft zoeken te houden, dan hunne Portugesche broederen, die hunne reglementen nimmer hebben openbaar gemaakt, om niet genoodzaakt te zijn, dezelve aan de goedkeuring des Bestuurs te onderwerpen [1]).

Volgens deze inrichting dan was het opperbestuur der synagogen bestendig bij een zestal Parnassyns, die als Oudsten der natie het hoogste gezag onder de

---

en ruim 3000 Portugezen; en daarop 715 sterfgevallen, waaronder 117 van Portugezen (*Recherches sur le Commerce*, T. II, P. II, p. 147). Dit zou, wanneer men elk huisgezin op 5 personen rekent, in 1720 ongeveer 9000, en (naar de verhouding van 1780) in 1737 ruim 11000 Hoogduitsche Joden te Amsterdam geven. Doch deze berekeningen zijn uit den aard der zaak onzeker.

[1]) WAGENAAR, *Amsterdam*, Dl. VIII, p. 142, 143.

kinderen hunnes volks in handen hadden. Dezen bleven twee jaren lang in hunne bediening, waarna zij gewoonlijk twee jaren rusteden. Jaarlijks, op den derden avond van het Loofhuttenfeest, gingen de drie oudsten af, en werden door de verkiezing van anderen vervangen. Nevens deze was er een Opperpenningmeester of Aalmoezenier, tot beheer van de giften der gemeente ten behoeve der armen. Uit de afgetreden Parnassyns en Penningmeesters werden twee Kerkvoogden of Kerkmeesters verkozen, die zorg moesten dragen voor het onderhoud der synagogen en verdere gebouwen der gemeente. Nog werden er twee geleerden gesteld tot het opzicht over de scholen der arme leerlingen; twee anderen tot gadering van giften voor behoeftige kranken, voor het herstel en den opbouw der synagogen en kerkhoven, en andere uitgaven daartoe of tot andere instellingen van liefdadigheid behoorende. Deze ontvangers stonden, als onderpenningmeesters onder opzicht, en waren rekening en verantwoording verschuldigd aan den Opperpenningmeester of Aalmoezenier en de Parnassyns.

Door deze dienende en afgetredene Parnassijns en Penningmeesters werd gewoonlijk de naamlijst gemaakt, uit welke de mans-ledematen, die eene zekere som jaarlijks ten behoeve der armen bijdroegen, de keuze van den Opperrabbijn en zijne Assessoren plachten te doen, wanneer er eene plaats opengevallen was. Deze Opperrabbijn (*Chacham*) had het opzicht over alle aangelegenheden van bloot godsdienstigen aard, zat voor in het Collegie der Godgeleerden, hield het oppertoezicht over de onderwijzers en scholieren der

gemeente, en onderzocht de eerstgenoemden alvorens zij tot het geven van onderwijs werden aangesteld. Ook had hij het recht om zijne goedkeuring te geven of te weigeren aan alle boeken van kerkelijken aard, die ten dienste der synagoge zouden gedrukt worden. De *Chacham* verleende ook, met kennis van den voorzittenden Parnassijn, verlof tot trouwen, nam benevens zijne beide Onderrabbijnen of Assessoren getuigenissen af in kerkelijke zaken, en besliste op gelijke wijze over 't verleenen van scheidbrieven.

Nevens dezen Opperrabbijn en zijne Assessoren waren er bij de synagogen voorlezers en voorbidders aangesteld, die den naam droegen van Afgezanten der gemeente, omdat zij ze in hun lezen en bidden voor God vertegenwoordigden, en die dan ook door de gemeente verkozen werden. De oppervoorzanger en opperkoster waren daarenboven de bevoegde personen, voor welke de verdragen en overeenkomsten, huwelijksche of kerkelijke zaken betreffende, moesten worden bekrachtigd, hetgeen hun in de gemeente een uitgebreiden werkking verschafte.

Door het ingevoerde reglement werden ook in zonderheid de aangelegenheden der vleeschhallen geregeld. Tot betere instandhouding der spijswetten mocht niemand van de natie eenigerlei vleesch koopen dan in de openbare hal. Deze hal stond bij de Hoogduitsche Joden onder toezicht van den Penningmeester, en hare inkomsten strekten hoofdzakelijk tot onderhoud der armen. Mindere bedienaars der hal, beestensnijders, beenhouwers, anderen, stonden onder ditzelfde opzicht.

Zoodanig was, volgens dit reglement, de inrichting der synagoge, met hetgeen daarvan onmiddelijk af-

hankelijk was. De omvang van ons bestek laat niet toe, dat wij afdalen in alle de bijzonderheden, betrekkelijk de te betrachten formaliteiten bij de huwelijken, besnijdenissen en sterfgevallen in acht te nemen, aangezien wij ons niet hebben voorgenomen, eene naauwkeurige beschrijving der kerkelijke gebruiken, godsdienstplichten en ceremoniën, tot de Joodsche eeredienst behoorende, te geven. — Het reglement werd goedgekeurd en geteekend door de Parnassijns in dienst, Oud-Parnassijns, Penningmeesters en Aalmoezeniers der gemeente, ten getale van een-en-twintig personen, den 31sten Maart des jaars 1737 [1]).

Eenige jaren voor deze eindelijke ordening van de synagogale inrichtingen te Amsterdam, was de geheele provincie, hier meer, ginds minder, bezocht geworden door omzwervende Joodsche kramers, wier getal zoo toenam, dat de Staten zich gedrongen vonden, volgens eene opzettelijke aanvrage des Hofs van Holland, om ernstig te waken tegen de ongelegenheden, die daaruit voor de overige ingezetenen konden voortspruiten [2]). — Er begaven zich mede omstreeks denzelfden tijd al meer en meer behoeftige Joden, zoowel van Poolsche als van Hoogduitsche afkomst, naar 's Lands Westindische volksplantingen [3]); welker

---

[1]) Men vindt dit geheele reglement opgenomen in de *Handvesten van Amsterdam*, bl. 479—494, en bij wijze van uittreksel bij WAGENAAR, *Amsterdam*, Dl. VIII, p. 137 en verv.

[2]) Zie de *Resolutiën van Holland* van 17 Maart, 22 Junij en 8 Dec. 1731 en 1 Mei 1732.

[3]) *Essai historique sur la Colonie de Surinam*, P. I, p. 83, 85.

getal met den tijd zoo toenam, dat men eindelijk begon te vreezen, dat deze groote toevloed van behoeftigen de kolonie geheel zoude verarmen, en voor de overige ingezetenen tot ernstige ongelegenheden zoude aanleiding geven. De overtocht werd hun dus allengs moeielijker gemaakt, of de paspoorten geweigerd. Zoo bepaalden de Staten van Holland in het jaar 1776, dat een Nederlandsche Jood, om vrijheid te kunnen erlangen tot het vertrek naar Essequebo of Demerary, ten minste een vermogen bezitten moest, voldoende om den eigendom eener plantaadje te verwerven; en het was vruchteloos, dat de Amsterdamsche Parnassijns ten behoeve hunner geloofsgenooten om meerdere vrijheid te dezen opzichte verzochten [1]).

Uitbreiding en lotgevallen in de overige gewesten.

Terwijl de rijke en aanzienlijke Portugesche Joden zich niet veel verder dan op eenige plaatsen in de Provincie Holland nederzetten, begonnen de Hoogduitschers reeds onder het Stadhouderschap van WILLEM III, zich over al de zeven gewesten te verspreiden.

In *Gelderland* werd door de Landschapsvergadering aan de erfgenamen van ELIAS GOMPERTS toegestaan, om zich in dat gewest te mogen vestigen, zullende zij nevens anderen van dezelfde natie bescher-

---

[1]) *Resolutiën van Holland* van 14 Mei, 24 Julij, 20 Sept. en 30 Nov. 1776.

ming genieten en tot het pachten der leenbanken worden toegelaten [1]). Toen vier jaar later, een Joodsche houder eener bank van leening te Wageningen ter kwader trouw bankroet maakte, werd door het kwartier van de Veluwe voorgesteld, aan alle Joden de inwoning der provincie te ontzeggen [2]). Deze voorslag werd niet aangenomen, maar des niet te min bleven er de Joden met wantrouwen behandeld worden. Te Nijmegen werden op bevel der Regering eenigen in de stads gevangenis gezet, op de beschuldiging, dat zij een Christenkind vermoord hadden, om zich met zijn bloed te mesten. Dan de Hoogl. J. MEIJER, die te Harderwijk de Oostersche talen onderwees, overtuigde de Regering, hoe het zedelijk onmogelijk was, dat de Joden, wier Wet hun een' afkeer van bloed inboezemde, zich aan zulk eene misdaad zouden hebben schuldig gemaakt; waarvan het gevolg was, dat zij ontslagen werden [3]). Later schijnt het, dat men zich even als in Holland van de omzwervende kramers te beklagen heeft gehad: althans door een plakaat van den Raad, van den 27sten Mei 1726, werd aan de Joden volstrektelijk ontzegd, om te wonen en te vernachten ten platte lande [4]). In weerwil van dit verbod hadden, na verloop van tijd, eenige Joden met hunne huisgezinnen de stoutmoedig-

---

[1]) Volgens M. S. bescheiden uit het Archief van Gelderland.

[2]) Volgens dezelfde bron.

[3]) VAN HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bl. 366. Eene dergelijke betichting was reeds te Amsterdam van hen rondgedragen ten jare 1663, doch door eene openbare bekendmaking van 't Gerecht weersproken. Zie WAGENAAR, *Amsterdam*, Dl. VIII, p. 180.

[4]) W. VAN LOON, *Geldersch Plakaatboek*, Dl. III, bl. 436.

15

heid gehad, zich op het platte land in dit gewest te komen nederzetten [1], ten gevolge waarvan de Staten in het jaar 1789 oordeelden, dat eene nadere voorziening was noodzakelijk geworden. Het verbod werd herhaald, doch met zoodanige wijziging van eenige artikelen der voorgaande publicatien desaangaande, dat het op eene vrijvergunning, door zeer vele beperkingen omheind, nederkwam [2]). Deze beperkingen waren voornamelijk ingericht tegen die omzwervende Joden, welke zich door toedoen der reeds gevestigde, doch zonder verlof, zouden zoeken in te dringen.

In de provincie *Utrecht*, de eenigste buiten Holland waar men (te Maarsen) eene Portugesche gemeente vond, werd even als voorheen te Amsterdam, aanmerkelijk onderscheid gemaakt tusschen deze meer vermogende en welvarende afdeeling, en de zeer behoeftige en niet altijd aanbevelenswaardige Hoogduitsche Israëlieten. De eerste werden niet alleen, ondanks de vertoogen van den kerkenraad te Maarsen, oogluikend geduld, maar erlangden zelfs op een door hen in het jaar 1764 voor hunne gemeente ontworpen reglement zeer gereedelijk de goedkeuring en bekrachtiging der Staten. Wat de Hoogduitschers aangaat, vooral de omloopende kramers, tegen welke ook in de Provincie Holland meer dan eens maatregelen werden genomen: ook in Utrecht werden zij op onderscheidene tijden geweerd. In 1713, bij voorbeeld, bij gelegenheid

---

[1]) *Vaderl. Historie, Vervolg op* WAGENAAR, Dl. XXIII, bl. 52, 53.

[2]) *Nieuwe Nederl. Jaarboeken* voor 1789, waar dit Plakaat bl. 548—551 geheel gevonden wordt.

van eene in dat gewest heerschende besmettelijke ziekte, werd door de Staten een besluit genomen, waarbij vooreerst aan alle Hoogduitsche Joden en Jodinnen verboden werd, om ergens in die provincie te komen [1]). Eene dergelijke publicatie werd in de stad Utrecht vastgesteld en afgekondigd op last der Vroedschap, den 1sten Oct. 1736 [2]).

Inmiddels hadden zich omstreeks de helft dezer eeuw een aantal Hoogduitsche Joodsche huisgezinnen te Maarseveen gevestigd, en namen zij allengs zoo zeer toe, dat de Schout en het Gerecht dier plaatse zich deswege begonnen te verontrusten, en zich tot de Staten wendden. Daarop werd door eene publicatie van H. H. Mog. bepaald, dat de gezamentlijke gemeente, of wel de hoofden der huisgezinnen dezer Joden, zouden moeten instaan voor het goed gedrag van alle de leden der gemeente, alsmede voor de behoorlijke opbrengst van alle verschuldigde belastingen; en dat geen hunner in de gemeente mocht worden opgenomen, dan tegen een schriftelijk bewijs van toelating van wege den Schout en den Gerechte [3]). Deze publicatie werd nogmaals vernieuwd en scherper aangedrongen in den jare 1777 [4]).

In het jaar 1789 betoonde zich de stedelijke Regering van Utrecht, op verzoek van eenige Israëlieten die verlangd hadden tot inwoning binnen de stad te worden toe-

---

[1]) VAN DE WATER, *Utrechtsch Plakaatboek*, Dl. I, bl. 412.

[2]) Zie *Publicatie tegens het inkomen en vernachten van HD. Joden of Smousen, derselver wijven of kinderen binnen de Stad Utrecht*. Utr. 1736.

[3]) *Nederlandsche Jaarboeken* voor 1758, bl. 1134—1137.

[4]) *Publicatie*, gedrukt te Utrecht bij W. J. REERS, met Priv. 1777.

laten, gereed, om aan dien wensch te voldoen, mits onder zekere voorwaarden en bepalingen; en wel vooreerst, onder voorwaarde van gezamentlijke verantwoordelijkheid der gemeente, wegens het gedrag en voldoen der belastingen, van hare medeleden (even als te Maarsen); ten tweede, dat de Hoofden of Parnassyns zich zouden moeten verbinden tot vergoeding en betaling van al zoodanige schaden en schulden, als aan eenige ingezetenen der stad door diefstallen of anderzins onverhoopt bij een of meer leden der gemeente zouden zijn wedervaren [1]. Doch er waren eenige Joden, die benevens hunne huisgezinnen vrijstelling wisten te verwerven van deze vernederende en bezwarende bepalingen [2].

In de stad Amersfoort hadden de Joden reeds in 1726 verlof bekomen tot het houden eener synagoge, welke zij sedert dien tijd dan ook bezeten hebben [3].

In de *Meiërij* van 's Hertogenbosch zouden zich, krachtens een besluit der Staten-generaal, genomen ten jare 1767, voortaan de Joden met eenige vrijheid mogen *blijven* nederzetten; waaruit blijkt, dat er vroeger ook reeds enkelen waren toegelaten geworden [4].

In *Zeeland* waren reeds in het begin van dit tijdvak Hoogduitsche Joden, onder anderen te Middelburg, waar zij vóór het jaar 1705 hunne godsdien-

---

[1] *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* voor 1789, bl. 416—426.

[2] *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* voor 1789, bl. 624, 625.

[3] Van Bemmel, *Beschrijving van Amersfoort*, Utr. 1760, Dl. I, bl. 178. Kok, *Vaderl. Woordenboek*, Dl. III, bl. 793.

[4] *Groot Plakaatboek*, Dl. IX, bl. 271.

stige bijeenkomsten hielden in een bijzonder huis, tot zij op den 25sten Mei van dat jaar hun tegenwoordig kerkgebouw aldaar bij koop verkregen, om met goedkeuring van den Magistraat tot eene openbare synagoge te dienen [1]. — Te Vlissingen was men omtrent de helft der achttiende eeuw begonnen eene synagoge in te richten; doch zij die het verlof daartoe verzocht en verkregen hadden, verliepen ras weder, zoo dat het werk bleef staken [2].

In *Friesland* verkregen de Joden, die te Leeuwarden en Harlingen woonden, gedurende den loop dezer eeuw, in beide die steden synagogen. Hetzelfde had ook plaats te Noordwolde en Stellingwerfwesteinde [3]. Er zetten zich ook allengs eenige leden van die natie neder te Makkum, Bolswert, Dokkum, en op andere kleinere plaatsen [4]. Van de geleerde Joden die te Franeker en Groningen wel eens verwijld hebben, om de studerende jongelingschap in de Hebreeuwsche en Rabbijnsche letteren te onderwijzen, zal in een volgend Hoofdstuk worden melding gemaakt. Voorts waren er ten jare 1714 in de laatstgenoemde stad twee rijke Joden woonachtig, die handel dreven in wissels en Oostindische goederen [5].

De Staten van Friesland, in aanmerking nemende het aanwassend getal dezer Israëlieten, vonden goed, den 28sten Febr. 1772 een Plakaat op de huwelijken onder hen vast te stellen, grootendeels geschoeid op

[1] *Zeeuwsche Kronijk-Almanak*, Dl. I, bl. 231.
[2] *Tegenwoordige Staat der Vereen. Nederl.*, Dl. XIX, bl. 134.
[3] *Tegenw. Staat*, Dl. XXVI, bl. 564.
[4] Schudt, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Th. I, S. 315.
[5] Schudt, Th. I, S. 575.

de leest der ten deze in de overige gewesten ingevoerde verordeningen. In hetzelve toch wordt, even als zulks in Holland gebruikelijk was, verwezen naar de Politieke Ordonnantie van 1580; doch worden tevens de huwelijken, die vóór de afkondiging van dit Plakaat volgens de Joodsche zeden en met de plechtigheden onder hen gebruikelijk gesloten waren, voor wettig erkend en bevestigd [1]). Op den 20sten Maart diens jaars werd een nieuw besluit genomen, waarbij een bijzonder formulier was vastgesteld om Joden in den huwelijkschen staat te bevestigen [2]).

Eindelijk, om na dezen keer door de overige gewesten, tot ***Holland***, werwaarts ons de Geschiedenis des Joodschen volks op nieuw roept, terug te komen, moeten wij nog met een enkel woord spreken van hunne vestiging te Haarlem en te Dordrecht. In de eerstgemelde dezer steden was in het jaar 1764 door de Wethouderschap besloten, dat Joden, in goeden naam en faam staande, en verlof ontvangen hebbende om daar ter stede te wonen, in alle gilden, waar zulks niet bij eenige wet of verordening verboden was, even als alle andere personen zouden toegelaten worden. Een jaar daarop werd aan den Parnassijn ISRAËL ISAACS toegestaan, een bijzonder huis aan te koopen, en in te richten voor de godsdienstoefeningen van de Israëlieten der stad; en den 11den Dec. 1766 werd een kerkelijk reglement, opgesteld voor hunne gemeente, goedgekeurd. Vier jaren later werd hun ook eene afzonderlijke begraafplaats toege-

---

[1]) Dit Plakaat wordt hoofdzakelijk gevonden in den *Tegenw. Staat van Friesland*, Dl. IV, bl. 565—568.

[2]) Aldaar, bl. 568, 569.

staan. Van dien tijd af hebben zij in de stad een bestendig verblijf gehad [1]). Te Dordrecht hebben de Joden in dien zelfden tijd eene synagoge gesticht, zijnde een gedeelte der kloosterkerk aan de Mariënborn, alsmede een kerkhof buiten de Sluispoort. Hun getal nam welhaast aanmerkelijk toe [2]).

Op deze wijs werd op onderscheidene plaatsen in de Vereenigde Nederlanden de weg gebaand tot eene steeds toenemende vrijheid der Joodsche ingezetenen des lands. De omwentelingsgezinden van 1795, die eene algemeene vrijheid en gelijkheid dreven, oordeelden, dat met deze langzaam voortgaande vrijwording nog niets gedaan ware, en dat men door eene algeheele scheiding van Kerk en Staat van elkanderen, alle Dissenters, waaronder zij ook de Israëlieten begrepen, gelijke rechten met de tot hiertoe bevoorrechte Gereformeerden moest toekennen. Door hun die algemeene gelijkstelling voor te spiegelen, wisten zij eenige Joden van erkende braafheid en bekwaamheid, tot de Hoogduitsche afdeeling behoorende, aan hunne partij te verbinden, en tot werkzame deelnemers in hunne maatregelen te maken; Ook werden er door ettelijke Israëlieten geldelijke bijdragen opgebracht tot ondersteuning van de zaak der Omwenteling, en sommigen toonden hunne bereidwilligheid, om waar het hun vergund werd, te gelijk met de Christenen, de wapenen op te vatten [3]).

[1]) Naar H. S. mededeelingen uit het stedelijk Archief van Haarlem.

[2]) *Tegenwoordige Staat der Vereen. Nederl.*, Dl. XIV, bl. 319.

[3]) Men zie het *Request door het Joodsche Gezelschap*, op 12

Doch de meerderheid der Joden was van een ander gevoelen, in zonderheid de Portugezen, en hun werd de inlijving in het Nederlandsche volk eerder opgedrongen dan door hen begeerd, daar zij overtuigd waren, dat die streed tegen hun nationaal bestaan en oud-Israëlitische verwachting, zoowel als tegen hunne politieke gevoelens; en dat met die gelijke rechten ook gelijke lasten, met name die eener algemeene verplichting tot 's Lands krijgsdienst, waarnaar zij geenzins verlangden, en die hunnen koophandel slechts nadeelig zou kunnen zijn, noodwendig verbonden was [1]). Wij zullen op deze stemming van de meerderheid der Joden beneden nog nader moeten terug komen.

Volkskarakter, neringen en bedrijven.

Van de Hoogduitsche Joden geeft een hedendaagsch Schrijver van het laatst der achttiende eeuw de volgende karakterschets: »Even als de Portugesche Joden verjaagd en vervolgd, zijn dezelve zooveel ellendiger geworden, naar mate zij minderen rijkdom hebben medegebracht. Wijl zij hun brood door nijverheid zoeken, zijn zij derhalven werkzamer van aard en ingetogener, minder speelziek en minder lichtzinnig; maar ook in dezelfde verhouding minder beleefd en minder begaafd met die hoedanigheden,

---

Maart 1795 *aan de Municipaliteit der Stad Amsterdam* gedaan, waarbij verzocht werd, dat voortaan in de Nationale garde Joden zouden kunnen dienst nemen, in de *Handelingen van de Municipaliteit der Stad Amsterdam.* Amst. 1795, Dl. I, bl. 239, 240.

[1]) *Nederl. Stemmen*, Dl. V, bl. 87.

die men in de groote wereld *goede manieren* of *wellevendheid* noemt. Ja bij verre de meesten, in zonderheid bij de armen, ontdekt men eene woestheid en onbeschaafdheid, die alle verbeelding te boven gaat. Dat hier echter ook uitzonderingen zijn te maken, behoef ik niet te zeggen. Een aantal onder hen, alle hinderpalen te boven strevende, heeft eene hoogte bereikt, waarover men zich te meer verwonderen moet, naar mate de hindernissen grooter waren, welke hun, zoo door de bekrompenheid hunner tijdelijke vermogens, als door vele Christenen zijn in den weg gelegd [1])". — En dezelfde Schrijver voegt er, ten opzichte der verwijdering tusschen de twee afdeelingen der natie, bij: »Beiden haten elkander, omdat de Hoogduitsche de trotschheid der Portugezen op hunnen rijkdom niet hebben kunnen verdragen, en hen daarover met scheldnamen bejegend hebben, die door de andere met niet minder bitterheid zijn teruggegeven. Ondertusschen is deze haat sedert de laatste jaren aanmerkelijk verminderd, te meer, daar de Hoogduitsche Joden hooger opgeklommen en de Portugesche afgedaald zijn; ja zij naderen zich thans sedert eenigen tijd onderling, niet alleen door gezelschappen, maar ook door huwelijken? [2])."

Onder de verschillende goede eigenschappen der Joden had de aangehaalde Schrijver kunnen noemen: hun' afkeer van dronkenschap en onmatigheid in het algemeen, hunne huwelijkstrouw, en (tegenover den

---

[1]) Van Hemert, *Lectuur voor het Ontbijt en de Theetafel*, VII^de Stuk, bl. 120, 121.

[2]) Ald., bl. 123.

invloed, dien de ongeloovige literatuur van Frankrijk meest op de Portugezen had gehad) hunne naauwgezette godsdienstigheid. In dit laatste opzicht had inderdaad het opzicht der Rabbijnen over het onderwijs der gemeente-kinderen eenig goed gesticht [1]), hoe zeer dan ook verguisd door de omwentelingsgezinde Joden van 1795. Men heeft opgemerkt, dat niet alleen het getal van gestrafte Joodsche misdadigers in zeer gunstige verhouding stond tot dat der overige bevolking, maar dat ook de herhaling der misdrijven bij de Joden zeer zeldzaam voorkomt [2]).

Wanneer men de neringen der Hoogduitsche Joden gedurende dit tijdvak nagaat, dan bemerkt men ook daarin diezelfde verbetering van hun' maatschappelijken toestand, die wij reeds in andere opzichten waargenomen hebben. In den beginne geneerden de meeste Hoogduitsche Joden zich enkel met het koopen en verkoopen van huisraad, gemaakt zilverwerk en oude en nieuwe kleederen, het verkoopen van hoenderen en ander vee, het spinnen van tabakswerk, het opzoeken en wisselen van muntstukken en speciën [3]).

---

1) WAGENAAR, *Amst.* Dl. VIII, pag. 175, 176.

2) Zie J. D. MEIJER, bij JOST, *Allgemeine Geschichte des Israëlitischen Volks*, Berl. 1832, Th. II, S. 505, volgens wien in het jaar 1780, terwijl het aantal der Joden $\frac{1}{9}$ deel der bevolking (namelijk van Amsterdam) uitmaakte, dat der gestrafte misdadigers niet meer dan $\frac{1}{12}$ was. Deze opmerkingen gelden natuurlijk de beide afdeelingen gelijkelijk. Men moet hierbij echter in het oog houden, dat doorgaans de wanbedrijven van Joden, tegen hunne geloofsgenooten gepleegd, niet voor de Christenoverheden ter berechting gebracht werden. Ook ontbrak het niet aan zulke droevige voorbeelden, als in het *Vervolg op* WAGENAAR, Dl. XXIII, bl. 346, 347, vermeld worden.

3) Zie de Ordonnantie van 1684 bij LUZAC, *Hollands Rijkdom*,

allengs begonnen velen hunner, nevens den wisselhandel, ook grooten koophandel op Duitschland en andere landen te drijven [1]). Velen, zoowel van deze afdeeling als vooral van de Portugezen, legden zich te Amsterdam toe op den handel in edelsteenen, vooral diamanten; in zonderheid op de kunst van ze te slijpen, die zij veelal meesterlijk verstonden, en nog met voordeel beoefenen [2]). Evenwel achtten de Staten het nog ten jare 1754 noodig, hun op strenge boete te verbieden, om voortaan meer eenigen uitslag van wijnen of sterke dranken te doen aan Christenen, hetzij enkele personen of neringdoende lieden, en bepaalden zij, dat die van de Joodsche natie, eenigen handel drijvende in wijn of geestrijke dranken, zouden gehouden zijn te zweren, dat zij de verschillende imposten behoorlijk zouden betalen of laten voldoen; zoo echter, dat bij diegenen, die werkelijk grossiers of zeehandelaars waren, de ordonnantiën op de wijnen en brandewijnen van grossiers of zeehandelaars zouden van toepassing zijn [3]). — Op het einde van de achttiende eeuw vindt men onder hen de bekwaamste en schranderste mannen der Joodsche natie, zoo als MEIJER en ASSER als Rechtsgeleerden, HEILBRON en

---

Dl. III, bl. 387 en verv. *Handvesten van Amsterdam*, Amst. 1748, 1e Stuk, bl. 119b. WAGENAAR, *Beschr. van Amsterdam*, Dl. VIII, bl. 181. JOST, *Gesch. der Juden*, Th. VIII, S. 244, 245, enz.

[1]) WAGENAAR, t. a. pl.; en LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Natuurlijke Historie van Holland*, Dl. III, bl. 426—428. Het getal Joodsche makelaars was in 1765 reeds tot 50 gestegen.

[2]) VAN DER OUDERMEULEN, *Recherches sur le Commerce*, Th. II, P. II, p. 134 (60).

[3]) *Nederlandsche Jaarboeken*, van. 1754, bl. 1333.

DE LEMON (meest allen voorstanders van de beginselen der Omwenteling), als geneeskundigen; — terwijl onder de Portugezen vooral IMM. CAPADOSE, een getrouw aanhanger van het Huis van Oranje, en later bij Koning LODEWIJK bijzonder gezien, met grooten roem het laatstgenoemde vak beoefende [1]).

Men vergunne ons, aan het einde der beschrijving van den staat der Joden gedurende het tijdvak van de Republiek, nog eene enkele aanmerking, tot verklaring van den in ons oog veelzins achterlijken staat, in welken dat volk, niettegenstaande de vele voorrechten die zij in meer dan één land genoten, veelal gebleven is, en dat, terwijl er zich onder hen inderdaad mannen van veel talent verheven hebben. Deze achterlijkheid zouden wij hoofdzakelijk toeschrijven aan de maar al te vaak verwaarloosde opvoeding hunner dochters. De Joodsche vrouwen zijn steeds bij die der Christenen terug gebleven. Het ontbrak haar, door den staat van verdrukking, in welken zij leefden, aane zelfstandigheid en geestbeschaving. Wel geeft de Geschiedenis eenige treffende voorbeelden van vastheid van karakter, van kuischheid, vooral van huwelijkstrouw bij Joodsche vrouwen en moeders [2]), maar deze schoone eigenschappen werden schaars door eene doeltreffende opvoeding ontwikkeld. Daarom hebben zich de Jodinnen, althans in

[1]) Verg. MALO, *Histoire des Juifs*, Par. 1826, p. 450, 451.

[2]) Zie een paar voorbeelden in de *Jaarboeken voor Israëlieten in Nederland* van 1835. 3de Stuk, bl. 63, 5de Stuk, bl. 30—43 en 6de Stuk, bl. 39—67.

vorige eeuwen, eerder doen kennen door de kracht der verleiding, die eene bevallige gedaante haar wel eens op hooggeplaatste mannen verleende. Twee Israëlitische schoonheden hebben zich te dezen opzichte in de nieuwere tijden vooral vermaard gemaakt: de eene was de bekoorlijke ESTHER, beminde van KAZIMIR *den Groote*, Koning van Polen, voor welke hij nabij Krakau een schoon gedenkteeken heeft laten oprichten; de andere heette RACHEL, en was de veelvermogende bijzit van ALFONSUS *den Achtste*, Koning van Castilië [1]). Zeker hebben zich de Joden in Nederland, vooral die van de Portugesche natie, ook te dezen aanzien zeer gunstig boven die van de meeste overige landen onderscheiden, daar onder hen de herinnering aan vele waardige »Moeders in Israël" nog leeft. Evenwel zou men, onzes inziens, te ver gaan, met te beweren, dat de opvoeding der Joodsche dochters, ook in Nederland, niet nog veel te wenschen overliet. Wanneer men nagaat, hoe vele uitstekende mannen onder de Christenen hunne vroegste en heilzaamste vorming aan voortreffelijke moeders verschuldigd zijn geweest, zoo kan men zich eenig denkbeeld maken van den zegenrijken invloed, die eene beter behartigde opvoeding van het vrouwelijk geslacht op den toestand des Joodschen Volks had kunnen hebben.

---

[1]) GRÉGOIRE, *sur la régénération physique etc. des Juifs*, p. 211. WINCKELMANN, in zijne *Geschichte der Kunst des Alterthums*, Th. II, S. 211, maakt de opmerking, dat, volgens het zeggen van JOS. SCALIGER, geen platte neuzen onder de nakomelingen der aloude Joden gevonden worden; en hij voegt er bij, dat de gelaatstrekken der Jodinnen zeer fraaie modellen moeten opgeleverd hebben.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE JODEN IN BETREKKING TOT DEN STAAT EN DE KERK IN DE VEREENIGDE NEDERLANDEN.

In het historisch overzicht van de heerschende beginselen gedurende de eerste vijftien eeuwen des Christendoms, met opzicht tot de inwoning der Joodsche natie onder de Europesche Christenheid, hebben wij gezien, dat zij eerst onder de Cesars beschouwd werden als eene door het staatsgezag erkende godsdienstsecte (*religio licita*), daarna onder de Germaansche natiën als één van de vele volksstammen, door dezen gevonden op het door hen veroverde gebied; sedert KLOVIS en DAGOBERT op dezelfde lijn gesteld met de Heidensche volkeren, die tot den Christendoop moesten gedwongen worden; sints KAREL *den Groote* als een' veelzins bevoorrechten volksstam. Na de kruistochten werden zij begrepen onder de algemeene reeks van ketters en ongeloovigen, die tot de eenigheid des geloofs der alleen zaligmakende Kerk moesten gevoerd worden. De Kerkhervorming begon in hen de bloedverwanten te zien van den éénigen en heerlijken Heiland. Maar in welk

licht vooral werden zij in Nederland beschouwd, opgenomen, geherbergd, bewelkomd?

Door velen gewis enkel als een vreemd handelsvolk, gehuisvest en geduld ten behoeve van den koophandel; maar door zeer velen toch ook, als het *Volk der belofte.* Dit ziet men aanstonds reeds in de echt-christelijke toespraak van den rechtsgeleerden Staatsman, die met het ontwerp van het reglement voor hunne inwoning belast was, en die het eerst zich met de vriendelijke onderrichting hunner onkunde in de reddende heilsleere bezig hield. HUGO GROTIUS spreekt den welmeenend geherbergden vreemdeling, korten tijd nadat deze de volledige godsdienstvrijheid verworven had, op volgende wijze toe:

Ik koom tot U, o Volk van ABRAHAM gegroeyt,
Om welken PAULUS sught; bewaerders van de boeken
Waerin, soowel als gij, wij Godes waerheyt soeken,
Der Heyligen geslacht, dien God, om syn verbont
Nu met Voorseggers, dan met Engelen besond;
Uyt welke nae het vleesch Messias is geboren,
En dien Hy allereerst tot leeraers heeft verkoren!
Zijt niet van ons vervaert; want by ons is bekent,
Dat wy maar tacken syn op uwen struyck geënt.
God weet, hoe dat ik wensch, dat haest mogt zijn gekomen
De soete dagh, wanneer het deksel afgenomen
Sal syn van uw gesicht, wanneer gy onbelet
Sult merken neffens ons 't volmaeksel van de Wet,
Wanneer elk een van ons sal trecken by de kleeren
Een van Hebreeuwschen stam, en seggen: laet ons eeren
En t' samen bidden aen nae 't eeuwige bevel,
Den God van ABRAHAM, IZAK en ISRAËL [1])!

---

[1]) Zach. VIII. 20--23. Jez. II. 2, 3, XIX. 18. Micha II. 2.

En honderd jaren later werd ditzelfde beginsel niet minder schoon en treffend uitgedrukt in een Advies der Theologische Faculteit van 's Lands eerste Hoogeschool, waarin de Professoren verklaarden: »dat zij niet konden nalaten te betuigen hunne hartelijke genegenheid tot de Joodsche natie, als uit welke de Christus zelve en het Christendom geboren is, en van welke wij zoo groote en heerlijke beloften hebben, van de Kerk door hunne toevloejing eens te zijner tijd verheerlijkt te zullen zien, tot roem van den almachtigen goedertierenen God. Uit welken hoofde dan niet alleen hun dagelijksch gebed tot God voor de zaligheid van Israël, maar ook hun ernstige wensch en bede bij Hun Edel Groot Mogenden was, dat zij gunstiglijk mochten gelieven te volharden in hunne bescherming en toegenegene weldadigheid omtrent dat volk, of zulks ook, benevens de inwoning in een van grove afgoderij, bijgeloovigheid en geestelijke dwingelandij des Pausdoms gezuiverd land, een middel in des Heeren hand mochte zijn tot hunne gewenschte bekeering."

Ten gevolge van deze beginselen werden de Joden over het algemeen als een op zich zelf staande volk aangemerkt, weshalven zij in meest al de staatstukken van de zeventiende en achttiende eeuw *de Hebreeuwsche* of *Joodsche natie* genoemd worden. Zij werden tevens beschouwd als vaste ingezetenen des Lands, en onderdanen van 's Lands Hooge Overigheid [1]). Krachtens deze dubbelvoudige betrekking werd hun

[1]) PESTEL, *Commentarii de Republica Batava*. L. B. 1782, p. 58, 68.

maatschappelijke rechtstoestand door vierderlei wetten geregeld.

Vooreerst (voor zoover het Christelijk beginsel van den Staat zulks toeliet,) door hunne eigene wetgeving, zeden en gebruiken. Ten grondslage hiervan hielden zij de Mozaïsche Wet, uitgelegd en toegepast naar de meeningen hunner Wetgeleerden en Rabbijnen. Volgens deze gewoonten en gebruiken mocht de Opperrabbijn alle geschillen van de kinderen zijns volks beslissen, waarvoor hij telkens afzonderlijk werd beloond [1]). Aanvankelijk, toen zij nog slechts oogluikend geduld werden, en zoolang hunne betrekking tot het burgerlijk Bestuur nog niet naauwkeurig bepaald was, moet het gezag hunner Rabbijnen zeer groot zijn geweest. Het verminderde, naar mate zij meer onder den regel van het gemeene Recht werden gebracht, en hunne autonomie werd ingekort. Doch daartegen verzette zich de geest der natie zoolang het haar mogelijk was, begeerende, waar het zijn kon, aan zich zelve te worden overgelaten. Een voornaam voorbeeld hiervan geeft het wederzijds tusschen het Hoog gezag en de Joodsche notabelen verhandelde met betrekking tot het Israëlitische huwelijk, en de hier te Lande bij de Joden allerzeldzaamst voorkomende echtscheiding.

De Joden wilden zich ten deze bestendig regelen naar hunne eigene opvatting der Mozaïsche Wet, en de huwelijken aangaan, die daarmede overeenkomstig,

---

[1]) VAN EMDRE, *Historisch Bericht van alle gezindheden*, bl. 31. En over hunne eigene rechtshandelingen MOUBACH, *Godsdienstplichten*, Dl. I, bl. 40—42.

ofschoon in strijd waren met 's lands wetten. Van dien aard was het Leviraatshuwelijk tusschen den broeder en de vrouw zijns vóóroverleden broeders, en dat tusschen oom en nicht, neef en moei [1]). De Staten-generaal daarentegen hielden steeds het beginsel vast, dat hiertoe telkens eene bepaalde vrijstelling behoorde te worden verkregen, en vonden zich somtijds zeer bezwaard, die, tegen de Christelijke opvatting der goddelijke Wet, anders dan ter erkenning van een reeds gesloten huwelijk te verleenen [2]). Nu en dan werden dus de eenmaal volgens het Joodsche Recht gesloten huwelijken voor geldig verklaard, en de rechtsvorderingen, daartegen ingesteld, door abolitie vernietigd; maar altoos met streng aangedrongen bevel, dat men zich voortaan zoude regelen naar de Politieke Ordonnantie van 1580 op het stuk van het Huwelijk [3]). De Joden vonden zich echter door deze bepaling bezwaard. »In alle de Republieken alwaar zij worden gedoogd, (dus werd van hunne zijde in een verzoekschrift aan de Staten ten jare 1710 bemerkt:) en zelfs binnen Rome, zou het der Joodsche natie zijn vergund, zoodanige huwelijken aan te gaan: zoo verre, dat bij de statuten der stad Hamburg (van waar de adressanten geboortig waren) aan de Joodsche natie uitdrukkelijk was toegestaan, om, hoewel zij aan de andere wetten en

---

[1]) Zie hieromtrent SELDENUS, *Uxor hebraïca*, *absolvens nuptias et divortia Veterum Hebraeorum*. Witteb. 1712, in 4°.

[2]) *Groot Plakaatboek*, Dl. VI, bl. 536.

[3]) *Groot Plakaatboek*, Dl. III, bl. 405; *Kerkelijk Plakaatb.*, Dl. I, bl. 842—844 en III, bl. 370; *Resol. van Holland*, van 30 Sept. 1656; *Handvesten van Amsterdam*, bl. 470.

verordeningen der stad onderworpen waren, echter, voor zooveel hunne huwelijken betrof, zich te mogen regelen alleen naar de Wet van MOZES [1]). Dit verlof werd voor dat bepaalde geval verleend; doch nu gaven de Joden op nieuw te kennen: »dat volgens de Mozaïsche Wet de graden, in welke het geoorloofd of niet verboden was te huwen, geheel anders waren geregeld dan bij de burgerlijke en kerkelijke wetten, of ook bij de Politieke Ordonnantie van 1580;" weshalve zij een algemeen octrooi of altoosdurende vrijstelling van de Staten verzochten, om zoodanige huwelijken in het vervolg zonder belemmering te mogen aangaan. De Staten verlangden daarop het advies der Godgeleerde Faculteit van 's Lands Hoogeschool te Leiden, die in een zeer merkwaardig advies (boven reeds aangehaald) verklaarden: »dat aangezien de leer der Joden ten deze niet was gegrond op de welvérklaarde Wet van MOZES, maar op die hunner Rabbijnen, zoodanige vrijstelling wel bij wijze van uitzondering op den regel, maar niet bij wege van algemeen octrooi moest worden verleend [2])". De Staten besloten dien overeenkomstig; en het werd van toen af eene aangenomen rechtsleer (*jurisprudentie*), dat de Joden doorgaans niet gerechtigd waren tot het aangaan van huwelijken, in strijd met de Politieke Ordonnantie. Volgens dit besluit mocht dan ook de nagebleven weduwe van een overleden broeder niet door

---

[1]) *Groot Plakaatboek*, Dl. VI, bl. 681, 682. »Verzoek van TEIXEIRA om met zijne nièce te mogen huwen."

[2]) Men vindt dit Advies in de *Hollandsche Consultatiën*, bl. 380—385.

haren schoonbroeder getrouwd worden, maar moest deze haar (gelijk de Joden het noemen) *versmaden.* Darom bedongen de Joden sedert dien tijd, ten einde hunne Wet niet te veronachtzamen, bij hunne huwelijksche voorwaarden, gewoonlijk eene *Acte van versmading.*

Volgens deze beginselen werd ook in 1736 de toenmalige Opperrabbijn benevens zijne assessoren te Amsterdam genoodzaakt, een huwelijk in te zegenen, hetwelk hij geoordeeld had strijdig te zijn met de Joodsche gewoonten en rechten, terwijl het volgens de Politieke Ordonnantie geoorloofd was. De Schepenen verboden tevens den Rabbijn, om den gedreigden ban op het jeugdige paar toe te passen. Dit vonnis werd door het Hof van Holland bekrachtigd [1]). Naar dienzelfden regel werd meer dan eens vonnis gewezen, dat eene Joodsche weduwe, wanneer de gemeenschap van goederen niet bij huwelijksche voorwaarden was uitgesloten, zich vruchteloos beriep op de *Ketuba*, of Joodsche trouwbrief, waarbij die gemeenschap verboden was, om van de helft der schulden bevrijd te worden [2]). Anders was dit echter in Suriname, waar de *Ketuba* kracht van huwelijksche voorwaarde had, luidens eene verordening van 1 Aug. 1740 [3]).

Tot de Joodsche zeden en gewoonten, die niet als geheel afgeschaft beschouwd werden (althans bij de

---

[1]) Zie KERSTEMAN, *Rechtsgeleerd Woordenboek*, bl. 219, 220. Verg. MICHAËLIS, *Over de Huwelijkswetten van Mozes*, § 64.

[2]) *Resolutie van Holland*, van 20 Oct. 1732.

[3]) *Groot Plakaatboek*, Dl. VI, bl. 541, 542.

Joden zelve), behoort ook het geven van eenen scheidbrief door een echtenman aan zijne vrouw. Zoodanige brief moest op nieuw perkament en met zeer zwarte inkt geschreven, en moest in twaalf regelen schrifts vervat zijn [1]). Het schijnt wel, dat de Joden van dit scheidingsmiddel weinig gebruik hebben gemaakt; want eene vrouw, onschuldig verstooten, zou zonder twijfel voor Schepensbank in hare rechten hersteld zijn. Zoodanige rechtsvordering hebben wij nergens vermeld gevonden. Ook zou een tweede huwelijk, aangegaan door den man, die zijne vrouw een scheidbrief gegeven had, door den Magistraat niet bevestigd zijn geworden. Uit de ontstentenis van eenigerlei melding daaromtrent kan men de groote zeldzaamheid van echtscheidingen onder de Joden in ons Gemeenebest opmaken. Ook met betrekking tot andere familie-aangelegenheden, huwelijken [2]), sterfgevallen, uiterste willen, erfmakingen, enz. werd, zoo lang het niet ter kennisse des Rechters was gebracht, niet weinig aan de gewoonten en gebruiken der Joden zelve overgelaten, dewijl veel, wat onder hen geschiedde, meer met oogluiking geduld, dan als geldig erkend werd [3]). De Christelijke Overheid erkende hunne Oudsten of Parnassijnen als hunne

---

[1]) VAN EMDRE, *Historisch Bericht*, bl. 63.

[2]) De huwelijksplechtigheden waren grootendeels aan hunne gewoonten en rechten overgelaten; alleenlijk moesten zij hunne geboden voor Commissarissen van huwelijksche zaken laten aanteekenen, en hunnen trouw bevestigen voor Schepenen. WAGENAAR, *Amsterdam*, Dl. VIII, bl. 178.

[3]) Zie voorbeelden van dit alles in J. G. C. ADLER, *Sammlung von gerichtlichen Jüdischen Contracten. Rabbinisch und Deutsch*, nebst *Vorrede von* O. G. TYCHSEN, Hamb. 1773.

wettige Regenten of Magistraat, en liet het bewaren en handhaven der orde aan dezen bij voorkeur over, zoolang hunne bemoeienissen van een' huishoudelijken aard schenen te zijn; ja stelde hen zelfs wel eens verantwoordelijk voor het bewaren der orde en het vergoeden der schade, door deze en gene leden hunner gemeente aangericht [1]).

Ten tweede werd de rechtstoestand der Joden bepaald door de Handvesten en Keuren der steden; eene soort van verordeningen, waaraan zij te meer gehouden waren, naardien 's Lands Staten hunne toelating, met de voorwaarden daarvan, geheel aan de stedelijke Magistraten toebetrouwd hadden. Langs dezen weg werd bepaald, welke neringen het hun zoude vrijstaan te oefenen, en in hoeverre zij in het koopmansbedrijf zouden geduld worden; alsmede, in hoeverre zij zouden verplicht zijn, zich naar de algemeene verordeningen op het heilig houden van den Christelijken rustdag te schikken, in welke gevallen het Gerecht en de Schepens hunnen sabbath zouden ontzien, hoedanigerwijs hunne huwelijken zouden bevestigd worden, en hoe zij den eed zouden hebben af te leggen voor Schepensbank.

Te Amsterdam was het een door de Stadsregering reeds op den 29sten Maart 1632 aangenomen beginsel: »De Joden, al zijn ze burgers, mogen geen poortersneringe doen;" dat is, geen zoodanige, die tot eenige gildvereeniging behoorde [2]). Hierbij werden al-

---

[1]) Zie het aangehaalde *Advies* der Leidsche Professoren, bl. 381, 382.

[2]) *Handvesten ofte Privilegiën ende Octroyen der Stad Amsterdam.* Amst. 1748, 1e. Stuk, bl. 119b. Verg. WAGENAAR, *Amsterdam*, Dl. X, bl. 9.

leen uitgezonderd die neringen, welke in onafscheidelijk verband met hun godsdienstig geloof stonden, en eenige kleine vertieringen van gering aanbelang. Derhalven, in de eerste plaats, het boekdrukken en de boekverkooperij; voorts het slachtersbedrijf, en de apothekerij, en eindelijk het vertieren van kruideniers waren, het verkoopen van hoenderen en slachtbeesten, en van oude of nieuwe kleederen.

Wat de boekdrukkerij betreft, MANASSE BEN ISRAËL zoude reeds in het jaar 1623 eene pers tot het drukken van Hebreeuwsch hebben gebezigd; hij heeft zijne drukkerij weldra zeer uitgebreid, en er zijn schoone werken uit verschenen. Zijn zoon zette dit bedrijf voort, en na hem de beroemde Athias, van wien de Hoogleeraar LEUSDEN ergens meldt, dat hij in 1699 twaalf persen aan den gang had, en den Bijbel op negenderlei wijze drukte [1]).

Wat het slachtersbedrijf aangaat, dit beroep had eene te naauwe betrekking op de gewetensvrijheid zelve, wegens de Mozaïsche spijswetten en het verbod in dezelve van 't nuttigen van bloed, om niet onverwijld aan de Israëlieten te worden toegestaan. Bij het oprichten eener vleeschhal, die onder toezicht van de bestuurders der Synagoge stond, werd de betrachting der voorschriften hunner wetten nog al verder op een vasten voet gebracht [2]).

Bij de toelating aan de Joden om apotheken te houden, werd aldra de bepaling gevoegd, dat het hun niet zou vrijstaan, geneesmiddelen aan Christenen te verkoopen [3]).

---

[1]) SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Th. III, S. 205.

[2]) WAGENAAR, *Amsterdam*, Dl. VIII, bl. 168.

[3]) WAGENAAR, *Amsterdam*, Dl. VIII, bl. 180.

Deze vrijvergunningen, van tijd tot tijd toegestaan, deden in niets te kort aan de uitsluiting der Joden van alle gilden (met uitzondering van dat der Chirurgijns en der Makelaars,) welke, zoolang dezelve bestaan hebben, gehandhaafd is. Het waren beroepen die de Joden uitoefenden buiten de gildvereeniging, enkel ten behoeve hunner eigene natie, en welke dus de nijverheid der poorters, ten wier behoeve zij van de overige bedrijven, van wat aard ook, uitgesloten bleven, niet merkelijk konden benadeelen.. Alleenlijk moesten zij, om die neringen te kunnen drijven, ingezeten-cedelen verkregen hebben [1]).

Met opzicht tot de rechtspleging werd bepaald, dat de rechtzaken in welke zij gemengd waren, van hunnen sabbath op eenen anderen dag zouden verschikt worden, en vastgesteld het volgende formulier van eed, welken zij op de Joodsche wijze, met bedekten hoofde, moesten beamen:

»Gij zweert bij den almachtigen en eeuwiglevenden God, die hemel en aarde geschapen en door MOZES Zijne Wetten gegeven heeft, oprecht en waarachtig te wezen in 't geen u alhier gevraagd en voorgehouden wordt. En zoo gij in 't geheel of in eenig gedeelte iets valschelijk of t' onrechte verklaart, dat gij u alle tijdelijke en eeuwige vervloekingen, plagen en straffen onderwerpt, welke de God Israëls over die van Sodoma en Gomorra en over Korach, Dathan en Abiram heeft gebracht, en allen den zoodanigen dreigt, die Zijnen naam valschelijk en lichtvaardig aanroepen en misbruiken. Zoo waarlijk helpe of straffe

---

[1]) WAGENAAR, *Amsterdam*, Dl. XI, bl. 10.

u de almachtige en alwetende God, Schepper des hemels en der aarde [1])".

De Keuren der overige steden, waar de Joden werden toegelaten, waren doorgaans geschoeid op de leest van die, welke te Amsterdam gegeven waren. Wanneer zij daarvan verschilden, bestond dit onderscheid meestal in eene naauwere beperking, vooral wanneer het enkele huisgezinnen of omzwervende Joodsche kramers gold.

Ten derde werd der Joden maatschappelijke toestand geregeld door algemeene Plakaten en Besluiten van 's Lands hooge Overheid, als daar is: het zoogenaamde Eeuwig edict van Keizer KAREL V tegen de geheime huwelijken, zonder toestemming der Ouders aangegaan [2]), (waartoe echter bij de zeden der Joden minder aanleiding bestond,) en de Politieke Ordonnantie van den 1sten April 1580, mede op het stuk van het Huwelijk, bij welke in het breede waren uitgedrukt de graden van maagschap en zwagerschap, binnen welke het niet geoorloofd was eene echtverbindtenis te sluiten, en het afkondigen der vereischte geboden [3]). Voorts het Plakaat van 18 December 1699, betrekkelijk de erfopvolging bij versterf, waarbij verkort werden (*gederogeerd* werd aan) de Joodsche rechten, welke wilden, dat zoodanige erfe-

---

[1]) Men vindt dezen eed in het oorspronkelijke Portugeesch, in de *Handvesten van Amsterdam*, bl. 472. Het is in den grond hetzelfde formulier dat reeds onder de regering van KAREL *den Groote* in gebruik was. Men vergelijke hiermede nog den eed van doleantie voor de Joden in het *Groot-Plakaatboek*, Dl. V, bl. 98.

[2]) *Groot Plakaatboek*, Dl. I, bl. 311.

[3]) *Groot Plakaatboek*, Dl. I, bl. 380.

nissen alleen op de mannelijke erfgenamen zouden komen [1]; en eveneens de Ordonnantie van 1570 op het stuk der Criminele rechtspleging, waardoor het strafrecht der Joodsche Oudsten over die van hunne natie hun werd ontzegd, onverminderd echter de kerkelijke ban, die somtijds in zijn hoogsten trap, synagogale geeseling met zich bracht, voor welke dan de toestemming van Burgemeesteren werd verzocht [2]. Eindelijk, met betrekking tot het Handelsrecht leefden de Joden geheel onder de gemeene wetgeving, waarover zij zich echter nimmer beklaagd hebben.

Door de werking der openbare Landswetten werd ook allengs afgeschaft eene gewoonte, die hun nog in Spanje en Portugal was bijgebleven. Naar de vroege ontwikkeling der geslachten, aan het Oosten eigen, werd voorheen een jongman gerekend met den ouderdom van dertien, en eene jonge dochter met dien van twaalf jaren in geval van huwelijk meerderjarig te zijn [3]. Van deze in hunne aloude zeden gewortelde bepaling is nog alleen op eenige plaatsen eene kerkelijke instelling blijven bestaan [4].

De toestand der Joden werd *ten vierde* bestemd door het Romeinsche Recht, als aanvullend (*subsi-*

---

[1]) Verg. SALVADOR, *Histoire de Institutions de Moïse*, Tom. II, p. 406.

[2]) Zie over dezen kerkban, SELDENUS, *de Jure Naturae et Gentium*, Lib. IV, Cap. 7, p. 64, 524. Dit recht wordt erkend in de *Handvesten van Amsterdam*, bl. 470.

[3]) KERSTEMAN, *Rechtsgeleerd Woordenboek*, Dl. I, bl. 219.

[4]) *Jaarboeken voor de Israëlieten in Nederland*, van 1837, 1ste Stuk, bl. 21—23.

diair) wetboek, wanneer 's Lands Rechten zwegen, of duister waren

Gedurende de regering van KAREL V was het gevoelen algemeen doorgedrongen, dat de Romeinsche Wet (die men gewoonlijk *de Keizerlijke Rechten*, of ook wel bij uitnemendheid *het beschrevene Recht* noemde,) in alle staten tot »het heilige Roomsche (Duitsche) Rijk" behoorende, van kracht waren, dewijl men de Keizerlijke waardigheid in dat Rijk als eene voortzetting van het Keizerschap der KONSTANTIJNEN en CHARLEMAGNES beschouwde. Van dien tijd af bleef het Romeinsche Recht, ook in de Nederlanden, een uitgebreiden invloed oefenen op de hoven en rechtbanken; een invloed, die echter bij de eerstgenoemde, in zonderheid bij het Hof van Holland, veel merkbaarder was dan bij de gewone vierscharen, waar men zich meerder aan de plaatselijke kostumen en herkomsten hield, en waar men dán slechts tot het Romeinsche Recht de toevlucht nam, wanneer men elken anderen leidraad miste [1]). Daar intusschen de werking van deze rechtsbeginselen zich reeds zeer vroeg — wel reeds van den tijd af der regering van KAREL *den Stoute* — had doen gevoelen, zoo waren, ook op eene meer middelijke wijze, de bepalingen dezes Rechts, als die veel invloed hadden gehad op de plaatselijke kostumen en rechtsgebruiken, gewichtig voor der Joden maatschappelijken toestand. Reeds het boven aangehaalde beginsel: dat, ofschoon hun eene zekere autonomie werd toegekend, en aan hunne Rabbijnen een wettig scheids-

[1]) MEYER, *Institutions Judiciaires*, T, IV, p. 229, Note.

richterschap in huishoudelijke en rechtszaken was vergund [1]), echter de Landswet het Mozaïsch-rabbijnsche Recht inkortte, was aan de Romeinsche wetten ontleend [2]). Insgelijks het volstrekte verbod van veelwijverij, ook voor de ingezetenen van 't Joodsche geloof [3]). Op denzelfden grond werd het voor eenen Jood als volstrekt ongeoorloofd gehouden, om eene Christenvrouw, en voor den Christenman om eene Jodin te huwen, zoodat de overtreding dezer bepaling met echtbreuk werd gelijk gesteld [4]). Wijders werd, met het wetboek van JUSTINIANUS, verboden, dat een Christen, een twistgeding hebbende met eenen Jood, met dezen voor de Oudsten zijner natie zoude verschijnen, en vastgesteld, dat beide voor den gewonen rechter zouden te recht staan [5]). Voorts werd ook, even als door den Romeinschen wetgever, aan de Joden voorgeschreven, den gerechtelijken eed naar hunne eigen geloofsbelijdenis af te leggen [6]). Wijders gold ook hier de bepaling des Romeinschen Rechts, waarbij »Joden, Samaritanen, en andere menschen van dat slag" waren gehouden, »hunnen rechtzinnig Christelijken kinderen alle hunne goederen te vermaken of na te laten;" zoodat alle testamenten, kennelijk »uit haat tegen de Christelijke godsdienst" onterving van eigen kinderen bevattende, konden worden bestreden, en de voorbij geganen ge-

---

1) GOTHOFREDUS, *ad Cod. Theodos.*, T. VI, p. 253.
2) Const. 7 Cod. *de Judaeis et Coelicolis.*
3) Const. 7 Eod.
4) Const. 6 Eod.
5) Const. 15 Eod.
6) Fragm. 5, § 1 D. *de Jurejurando.*

rechtigd waren tot hun erfdeel bij versterf [1]). En eindelijk kwam het met de Romeinsche inrichtingen, althans in het Westersche Rijk, overeen, dat den Joden het dienst nemen in de legers van den Staat doorgaans verboden was [2]). Evenwel beriep zich in het jaar 1658 een gepromoveerde Jood, in strijd met die inrichtingen, te vergeefs op zijne doctorale bulle en op de bepalingen des Romeinschen Rechts [3]), om als advokaat voor den Hove van Holland te worden toegelaten. Het Hof, na rijpe overweging, vond goed om zijn verzoek te wijzen van de hand [4]).

Volgens deze beginselen dan, en naar deze regelen werden de Joden in de Vereenigde Nederlanden, vooral in Holland, toegelaten. Wel kwamen de Vaderlandsche Magistraten en Rechtsgeleerden niet op eens tot de volle bewustheid van den eigentlijken aard dezer verhouding van de Joodsche natie tot de overige ingezetenen van de Republiek; wel werden de bepalingen, daartoe behoorende, eerst allengs vastgesteld en ingevoerd; maar die verhouding zelve lag in den geheelen rechtstoestand van die dagen zoo zeer ingeweven, dat hij zich daaruit vroeger of later op soortgelijke wijze als wij hier hebben aan-

---

[1]) Zie GOTHOFREDUS, *ad Cod. Theodos.*, T. VI, p. 267, en verg. het merkwaardige geval vermeld in de *Utrechtsche Consultatiën*, Dl. II, Cons. 4, N°. 2, volgg.

[2]) LE BEAU, *Histoire du Bas Empire*, T. VI, p. 65: *En Occident les Juifs furent exclus du service militaire et des emplois du Palais.*

[3]) Const. 24 Cod. Theod. *de Judaeis et Coelicolis.*

[4]) KERSTEMAN, *Rechtsgeleerd Woordenboek*, Dl. I, Art. *Joden.*

gewezen, moest ontwikkelen, eenmaal verondersteld, dat het beginsel eener herbergzame verdraagzaamheid ware aangenomen.

Tot de betrekkingen van den Staat en de Joden onderling, behoort ook hetgeen de eerstgenoemde ten goede van hunne buitenlandsche geloofsgenooten gedaan heeft, of nadeeligs van deze heeft moeten ondervinden, en de wijze waarop zij in het een en andere zijn betrokken geweest. Van dien aard is het besluit der Staten, waarbij aan den Consul der Republiek te Smyrna werd aanbevolen, om de Joodsche kooplieden aldaar uit andere staten onder zijne bescherming te nemen [1]); maar vooral de bemoeienissen van 's Lands Staten bij de Koningin van Hongarije en Bohemen, ten jare 1745, om het besluit, ter uitdrijving van de Joden uit hare staten genomen, te doen intrekken. Eene commissie van voorname Israëlieten begaf zich, op het bericht van dit onheil, tot de stedelijke Regering te Amsterdam, en bewerkte, dat deze aan de Staten verzocht, dat H. H. Mog. hunne machtige voorspraak ten behoeve der bedreigde Joden mochten doen gelden. De Koningen van Engeland en Denemarken voegden de hunne hierbij, hetgeen het gunstig gevolg had, dat het rampspoedige besluit werd herroepen [2]).

Van een' minder welwillenden aard voor de Joden

---

[1]) *Resol. van Holl.*, van 14 en 28 Sept. 1691.

[2]) *Europische Mercurius* van 1745, Dl. I, bl. 50, 89, 128, 191, en Dl. II, bl. 49. Men zie over den Gedenkpenning, te dezer gelegenheid geslagen, het *Vervolg* op VAN LOON, *Beschrijving der Nederlandsche Historiepenningen*, 1ste Stuk, bl. 194—196.

waren de beraadslagingen door de Staten van Holland gehouden ten jare 1721. Er was in dat jaar een aantal Hollandsche kaapvaardijschepen buit gemaakt door eenige koopvaarders, uitgerust door Joden te Algiers. Het was bekend, dat de Portugesche Joden te Amsterdam met hunne broederen in de Barbarijsche staten niet zelden vrij levendige betrekkingen hadden onderhouden; de roofzucht dezer laatsten maakte dus hier te lande een zeer onaangenamen indruk. De Heer HOCHEPIED, die voorheen de Joden in den Levant zeer had in bescherming genomen, gaf bij de Staten in bedenking, om aan de Joodsche natie in Holland daarover hunne verstoordheid te doen blijken, ten einde die van Algiers alzoo te beter van hunne rooverijen af te schrikken [1]; doch het blijkt niet, dat men in de vergadering van Hun H. Mog. de dezer zake tot eenig besluit is gekomen.

Bevoegdheid of toelating tot Academisch onderwijs.

Aan de Leidsche Academie waren bij hare oprichting vier vakken of Faculteiten: de Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde en Philosophie, waar de oude letteren onder begrepen waren. Het spreekt van zelf, dat voor het onderwijs in de Christelijke Theologie geen Joden konden in aanmerking komen. Voor de Rechtsgeleerdheid, waarvan destijds het Kanonieke Recht nog een gedeelte uitmaakte, was dit bijna even bezwaarlijk. De Romeinsche en Grieksche letterkunde en wijsgeerte lagen te veel

---

[1]) *Resol. van Holland*, van 18 Febr. 1721.

buiten den kring der gewone studiën van Joodsche geleerden, dan dat het bijna kon in bedenking komen, het onderwijs daarin aan eenen Israëliet op te dragen. De Geneeskunde was dus het eenige vak, dat door Joden zou hebben kunnen onderwezen worden. En inderdaad, wij hebben gezien, dat zij te Salerno en te Montpellier de eerste stichters der medische Faculteiten zijn geweest. Eene zoodanige aanstelling had met de statuten der Leidsche Hoogeschool althans niet strijdig kunnen geacht worden [1]; maar de Curatoren der Academie zouden niet licht het Professoraat hebben toevertrouwd aan een' Israëliet, van het Christendom zoo afkeerig als een ZACUTO of OROBIO zich betoonden; en, ook indien zij er toe besloten hadden, zouden er gewis de Synoden tegen zijn opgekomen: in welk geval waarschijnlijk de beslissing van den Stadhouder of Raadpensionaris zou hebben afgehangen. Indien het den Joodschen arts BUENO gelukt ware, Prins MAURITS van zijne ongeneeslijk geachte ziekte te herstellen, of bijaldien de jonge BEN ISRAËL den Raadpensionaris van Holland eenige belangrijke dienst bewezen hadde, zoo zou het niet geheel onmogelijk zijn geweest, dat een van beiden zich een leerstoel verworven had. Aan SPINOZA werd meer dan eens een katheder der Wijsgeerte en Natuurkunde in Frankrijk en te Heidelberg aangeboden [2]. Echter zou de eed, den Rector der Hoogeschool voorgeschreven, een' Israëlitischen Hoogleeraar in allen ge-

---

[1]) Men zie deze statuten bij Prof. SIEGENBEEK, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool*, Dl. II, bl. 299—314.

[2]) BAYLE, *Dictionn. critique*, Art. *Spinosa*.

valle verhinderd hebben, die waardigheid te bekleeden [1]). Overigens geldt het gezegde alleen de aanstelling van Hoogleeraren in eene der Academische Faculteiten; want wij zullen in een volgend Hoofdstuk zien, dat er in de Academiesteden dikwijls geleerde Joden bezoldigd werden, om jeugdige Godgeleerden in de Hebreeuwsche, Talmudische en Rabbijnsche letteren onderwijs te geven; waarbij evenwel doorgaans het verbod van iets tegen het Christendom te leeren, ten ernstigste werd aangedrongen [2]).

Gemakkelijker ging het voor jongelingen van de Joodsche religie, om van het hooger onderwijs gebruik te maken. In de medicijnen hebben niet zelden jeugdige Israëlieten aan eene onzer Hoogescholen gestudeerd [3]). Bij de promotie was enkel voorgeschreven, »dat bij den Rectoir ende Professeurs oock regard genomen zou worden op de deuchden, 't leven, ende bequame ouderdom van de personen [4]);" zonder dat van hunne godsdienstige gezindheid gewaagd werd. Echter is het onzeker, of de Israëliet, die in het jaar 1651 zijnen Promotiebrief voor het Hof van Holland overleide ten einde als Advocaat te worden toegelaten, binnen of buiten 's Lands gestudeerd had.

---

[1]) *Kerkelijk Plakaatboek*, Dl. I, bl. 291.

[2]) Zie den Brief van J. L. FABRICIUS, Prof. te Heidelberg, aan SPINOSA, in diens *Nagelaten Schriften*, Amst. 1677, bl. 614, 615.

[3]) WAGENAAR, *Beschr. van Amsterdam*, Dl. XI, bl. 10.

[4]) SIEGENBEEK, Dl. II, bl. 306, 307.

Bemoeienissen der Kerk ten opzichte van de Joden.

Ofschoon de Joden in het begin der zeventiende eeuw in Holland gereedelijk godsdienstvrijheid hadden verkregen, was men echter niet zonder bekommernis, wegens den invloed dien deze vrijheid ten nadeele der Christelijke Religie konde hebben. Aanvankelijk was hun ten ernstigste aanbevolen, om niet tegen het Christendom te spreken noch te schrijven [1]; doch van deze vermaning kon men zich, wegens de vrijheid van drukpers, die in het Gemeenebest bestond, geen bestendige vrucht beloven. De Dordsche Vaderen waren mede bezorgd voor de gevolgen der buitengewone vrijheid die aan de Joden was toegestaan: zij verzochten in een Adres »Aan de Doorluchtige Hoogmogende Heeren Staten-generaal der vrije Vereenigde Nederlanden, onze gebiedende Heeren:" — »dat er acht genomen mocht worden op de lasteringe der Joden, onder ons wonende, en dergenen die, van hen verleid zijnde, van de Christelijke Religie afvallen tot het Jodendom [2]." Deze klachten werden bijna jaarlijks door de Synoden herhaald, zoodat een twaalftal jaren later de Curatoren van 's Lands Hoogeschool te Leiden bedacht werden, om eenigen maat-

[1]) Wagenaar, *Amsterdam*, Dl. VIII, bl. 178.

[2]) *Post Acta* der Synode, 177ste Sessie, Art. 13. Men moet hieruit niet opmaken, dat de Joden werkelijk proselieten tot hun geloof gemaakt hadden, maar alleen, dat zij door hunne bedenkingen tegen de waarheid der Evangeliegeschiedenis, eenige weinig bevestigde gemoederen aan het twijfelen hadden gebracht.

regel ten behoeve der Kerk te nemen. Reeds in de veertiende eeuw had Paus CLEMENS V zorg gedragen, dat er, ten einde de bekeering der Joden te bevorderen, op elke Universiteit Hoogleeraars zouden zijn in het Hebreeuwsch, opdat men in staat mocht wezen om hen uit hunne eigene boeken te wederleggen [1]). De Leidsche Curatoren oordeelden, dat eene dergelijke inrichting uitnemend geschikt zoude zijn, niet alleen om de Joden, zoo mogelijk, te overtuigen, maar ook om wankelenke Christenen in hun geloof te versterken, en alzoo te gemoet te komen aan de bezorgdheid der Synoden. Men vond dus goed, om eenen leerstoel aan 's Lands Hoogeschool op te richten, bestemd om de waarheid van het Christendom tegen de Joden te handhaven, en vestigde, om die te vervullen, de aandacht op den in de Rabbijnsche letteren grondig ervaren' Hoogleeraar CONSTANTIJN L'EMPEREUR *van Oppyck*, die deze betrekking aanvaardde met den titel van *Controversiarum Judaicarum Professor.* L'EMPEREUR begreep, zijne taak niet beter te kunnen opnemen, dan door het voorbeeld te volgen van eenen Jood van groote geleerdheid en gaven, die onlangs tot het Christendom bekeerd was, CHRISTIAAN GERSON, die den Talmud nader had doen kennen en tevens weêrlegd [1]), met den raad, om de Joden te beschermen, hun het Woord Gods op eene plaats, waar geene beelden waren, te laten prediken, niet tegen hen te donderen of te schelden, maar hun met zacht-

---

[1]) VAN HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bl. 279.

[2]) CHRIST. GERSON, *Des Jüdischen Talmuds fürnehmster Inhalt und Widerlegung*, Goslar 1607, 4°.

moedigheid de eene heerlijke Bijbelplaats voor, de andere na, voor te stellen, en wanneer de geleerden aan of tegen de Joden schreven, het papier niet door laster en scheldtaal te besmetten [1]. — Op het voorbeeld van dezen waardigen man gaf hij, naar een gevonden Handschrift, een Werk uit van een' Spaanschen Jood, hetwelk eigentlijk eene inleiding was tot de beoefening van den Talmud: ten einde dien beter te doen kennen, en tevens de wijze bekend te maken, op welke de Joden gewoon waren hunne leeringen te verdedigen; waardoor hij zich den weg tot hunne wederlegging baande [2]. Nevens dit werk gaf L'EMPEREUR nog eenige andere geschriften uit, allen de verdediging der christelijke waarheid tegen de Joden ten doel hebbende [3]. Men had aan deze betrekking niet alleen eene aanzienlijke jaarwedde verbonden, maar verschafte hem ook alle Handschriften en gedrukte werken, welke men oordeelde, dat hem dienstig konden zijn. Hij heeft dezen post tot op zijnen dood waargenomen, maar na zijn overlijden is zijn leerstoel niet weder vervuld geworden.

Ondanks deze en andere maatregelen bleven de Synoden hunne klachten, vooral bij de Staten van Holland herhalen, zoodat deze in het jaar 1641 het Hof van dat gewest om deszelfs advies verzochten, opzichtelijk de maatregelen die men te nemen had,

---

[1]) G. H. VAN SENDEN, *Geschiedenis der Apologetiek*, Dl. II, bl. 230.

[2]) Dit Werk draagt den titel van *Clavis Talmudica*, *complectens formulas*, *loca dialectica et rhetorica priscorum Judaeorum*. L. B. 1634.

[3]) Zie PAQUOT, *Histoire litéraire des Pays-Bas*, Tom. III, p. 411—419.

»om order te stellen op de stoutheid der Joden hier te lande [1])." Dit verzoek werd nog eens in hetzelfde jaar herhaald, nadat men op dat punt de Magistraten der steden waar Joden woonden, had gehoord [2]). Doch het schijnt dat het Hof van Holland de zaak niet ernstig heeft ter harte genomen, althans men vindt niet, dat het een advies aan de Staten heeft ingeleverd.

Eenige jaren later hield de Hoogleeraar HOORNBEEK zich ernstig bezig, met de beste middelen in het werk te stellen tot bekeering der Joden, en schreef daarover een merkwaardig en zeer uitgebreid Werk [3]); en na hem werd zijn voetspoor ten deze gedrukt door den grooten en godvruchtigen HERMAN WITZ, *die de* overeenkomsten der Joodsche en Christelijke godsdienstleer bondig uitéén zette [4]).

Ook onder de Remonstranten geraakten een en ander godgeleerde in redetwist met de Joden. HUIG DE GROOT wijdde een geheel boek zijner *Verdediging van de Christelijke Godsdienst* aan de wederlegging der Joodsche tegenwerpingen tegen het Chris-

---

[1]) *Resolutie van Holland*, van 3 Mei 1641.

[2]) *Resolutiën*, van 5 en 7 Dec. 1641.

[3]) J. HOORNBEEK, *De Convertendis Judaeis, Libri VIII*, L. B. 1655. Welk een ijverig Jodenvriend deze Prof. HOORNBEEK was, blijkt uit de volgende woorden van zijne Voorrede: *Nullis non debemus multa, Judaeis, meâ quidem sententiâ, omnia.* JUDAEO PRIMUM ET DEINDE GRAECO. *Hoc Ecclesiae votum est, hoc piorum omnium, Judaei ut juventur, ut curentur, ut denique salventur. Illis haec nostra opera, liber, disputatio, inservit, atque hoc alios doceo, ut possum, exemplo, opereque, iisdem curam et tempus, et studia impendere.*

[4]) H. WITSIUS, *Judaeus Christianisans*, Ultr. 1657.

tendom. Na hem voerde de Hoogleeraar LIMBORCH eene vriendelijke onderhandeling met den Spaanschen Jood OROBIO DE CASTRO, wien hij hoopte langs dien weg te zullen overtuigen, en legde daarbij veel oordeelkunde aan den dag. Hij trachtte hem te doen zien, dat Jehova den beloofden Messias gedurende geheel den loop der oude bedeeling op allerlei wijzen had aangekondigd; en toonde daarna, uit de vergelijking der boeken van MOZES met die van het Nieuwe Verbond, dat de Christenen even gewisse blijken hebben van de waarheid en goddelijkheid van deze, als de Joden bezitten van gene. OROBIO bestreed de echtheid der Nieuw-testamentische schriften en de geloofwaardigheid der Evangelisten en Apostelen, en voerde ook van zijne zijde den strijd niet zonder scherpzinnigheid, ofschoon hij in de kennis der Christelijke oudheid moest onderdoen voor zijnen geleerden tegenstander [1]. Later had LIMBORCH eenige niet min belangrijke gesprekken met eene geleerde juffer, die bijna gereed stond, haar Christelijk geloof te verzaken, en tot het Jodendom over te gaan, doch door den Hoogleeraar nog in tijds van hare dwaling overtuigd en teruggebracht werd [2].

---

[1]) Den hoofdinhoud van deze twistschriften vindt men bij BASNAGE, T. V, p. 2114—2116. Het grootste gedeelte van LIMBORCHS Werk *Amica collatio cum Judaeo* had de Hoogleeraar in het Nederduitsch vertaald, welke overzetting na zijnen dood is uitgegeven door J. DE GOEDE, te Amsterdam in 1723 in 4°, en nogmaals in 1735, 4°.

[2]) Zie Prof. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, *Gedenkschrift van het Seminarium der Remonstranten*, Amst. 1840, bl. 114—119, en den Eerw. OVERDORP, *Verhandeling over de Profetiën des O. V.* Dl. I, bl. 35, 36.

Eindelijk begonnen ook de Synoden het werk van de bekeering der Joden ernstig ter harte te nemen, *met name* in de jaren 1676, 1677, en 1678, te Dordrecht, Delft en Leiden; waarop de Staten-generaal den 9den Aug. 1678, het beraadslaagde vernomen hebbende van hunnen Commissaris-politiek, Mr. HENDRIK DUYFF, besloten te verklaren: »dat Hun E. Groot Mog. zeer aangenaam zoude wezen, dat de Dienaren des goddelijken Woords door een stichtelijk en voorbeeldig leven, predikingen, schriften, verhandelingen en andere Christelijke middelen bevorderen de bekeering van de Joden en andere onchristenen tot de ware godsdienst; zoo nogtans, dat geene van die middelen komen aan te loopen tegen de vrijheid van geweten, die H. E. Groot Mog. aan al de ingezetenen van den lande altoos hebben gelaten, en alsnog verstaan te laten; maar dat dezelve niet zouden kunnen goedvinden daartoe nieuwe of andere middelen bij de hand te laten nemen [1]." Inmiddels hield de achtenswaardige FR. SPANHEIM nog in datzelfde jaar eene belangrijke Redevoering over de oorzaken van het voortdurend ongeloof der Joden, en de middelen tot hunne bekeering aan te wenden [2].

Toen de klem van het staatsgezag de pogingen der synoden op de gezegde wijs beperkte, en daardoor de voorname werkzaamheid ten deze aan bijzondere leeraars overgelaten bleef, plaatste de Enkhuizer Predikant HENDRIK GROENEWEGEN vóór zijne Nederduitsche

---

[1]) Men vindt deze Resolutie ook in het *Kerkelijk Plakaatboek*, Dl. III, bl. 331, 332.

[2]) FR. SPANHEMIUS, *De Causis incredulitatis Judaeorum et de mediis conversionis eorum.* L. B. 1678.

verklaring van den Brief aan de Hebreën, eene uitvoerige en innemende toespraak *aan het verstrooide Jodendom*, in welke hij zich tot hen wendt met deze woorden: »Mannen Broeders, Kinderen der Profeten en Eerstvaderen, verstrooid in alle gewesten der wereld, zoo menigen als er onder UL. deze woorden (in wat tale het zij) zullen hooren of lezen: Verlossing, Vrede en Zaligheid zij UL. in deze laatste dagen." Hij houdt hun vervolgens voor, de ellende in welke zij nu ruim zestien eeuwen lang versmacht hadden; voorts de heerlijke beloften hunner eigene Profeten aangaande hunne herstelling en toekomstigen heerlijken staat, en neemt daarna uit dit alles aanleiding, om hen ter bekeering tot hunnen waren Messias en Vorst op te roepen.

Van gelijke strekking is ook eene mede zeer merkwaardige *Toespraak aan de Joden*, van den geleerden IZAAK VOSSIUS, zoon van den beroemden Amsterdamschen Hoogleeraar, die dezelve in een zijner menigvuldige Werken heeft openbaar gemaakt [1]). Daarin wekt hij hen op, om met daarlating hunner Talmudische en Rabbijnsche schriften, zich tot het ernstig onderzoek des Ouden Testaments, naar de vertaling der Zeventig overzetters te bepalen, van welk onderzoek hij zich groote uitkomsten beloofde. Wij zouden ons in meerdere bijzonderheden heromtrent kunnen begeven, ware 't niet, dat IZAAK VOSSIUS, toen hij dit Werk uitgaf, zich reeds in Engeland gevestigd had, zoodat zijne bemoeienissen in dezen

---

[1]) ISAACI VOSSII *Variarum Observationum Liber*, Lond. 1686, 4°, pag. 293, 294.

deele in geen onmiddelijk verband staan met de Geschiedenis der Joden in Nederland.

Omtrent denzelfden tijd hielden zich nog twee leeraars in Nederland onledig met het opwekken der Israëlieten tot eene waarachtige bekeering tot CHRISTUS, beide behoorende tot de uit Frankrijk herwaarts overgekomene vluchtelingen, doch die tot het bereiken van hun doel zeer verschillende wegen bewandelden, JURIEU en GUSSET: de een, door hetgeen hij den Joden kon toegeven op den voorgrond te stellen, de ander door juist in het tegengestelde uiterste te gaan.

JURIEU, voorheen Hoogleeraar te Sedan, uitgeweken ten gevolge der herroeping van het edict van Nantes, en van toen af predikant te Rotterdam, deed het tweede deel van zijn groote Werk over *de Vervulling der Voorzeggingen* voorafgaan door eene *Toespraak aan de Israëlieten.* Daar hij in geheel deze verhandeling eene krachtige verdediging gaf der ook bij de Joden overgeleverde leer aangaande het Duizendjarige Rijk, verscheen er ten antwoorde op zijn Werk een zendbrief der Amsterdamsche Rabbijnen (of wellicht van iemand die JURIEU onder dien schijn wilde verdacht maken ?), in welken zij den Christenleeraar op grond van deze hun beiden gemeenschappelijk eigene leer uitnoodigden, om tot hunne Synagoge, waar hij die leer zou beleden vinden, over te gaan [1]).

[1]) *Si itaque verum est* (leest men in den opgemelden Brief), *quemadmodum unà nobiscum fateri debes, quod non sit nisi unam duntaxat Messiae regnum, per Prophetas promissum, sequitur necessario, quod Messias nondum venerit* (*??*); *cum juxta Te*

JACOB GUSSET daarentegen schreef eene *Wederlegging van den geleerden Jood, Rabbi Izaak;* welk Werk na zijnen dood in druk werd uitgegeven ten jare 1712. In dit geschrift verklaarde hij alle voorspellingen der oude Profeten, die ten voordeele van Juda en Israël waren, geestelijk (*spiritualizerend*), en wilde alleen de vloeken en oordeelen, aan de Joden gedreigd, letterlijk opgevat hebben. Te recht merkt een hedendaagsch geleerd Schrijver over de Profetiën aan, dat van dit Werk weinig vrucht tot bekeering der Joden te verwachten was [1]).

Later nog had een andere leeraar, te weten HULSIUS, een langen pennestrijd met een geleerden Jood, genaamd JAKOB ABENDANA, *over de laatste heerlijkheid van den Tempel.* Doch ook deze leeraar had den rechten toon ter overtuiging van de Joden geenzins gevat, daar hij hun almede al hunne gegronde verwachtingen aangaande de toekomst poogde te ontnemen, in plaats van die te zuiveren, en van alle bekrompenheid, aardschgezindheid en overhaasting te ontdoen [2]).

De laatst ontworpene en voorgestelde poging, die ons in de achttiende eeuw is voorgekomen, is de Verhandeling van den Predikant P. NIEUWLAND: *Beknopt onderzoek, of alle mogelijke en middelijke*

---

regnum ejus nondum venerit. Het is ons niet bekend, of JURIEU nog nader op dezen zendbrief geantwoord heeft. De geleerde en ijverige man overleed eerst in het jaar 1712.

[1]) OVERDORP, Dl. I, bl. 64, 65.

[2]) DE ROSSI, *Dizionario Storico,* Art. *Jac. Abendana;* OVERDORP, t. a. pl. SCHEIDIUS wilde dit Werk van HULSIUS, om de toebrenging der Joden te bevorderen, ook in het Hoogduitsch laten vertalen.

wegen tot inwinning der Joden reeds zijn aangewend van den kant der Christenen, dan of er nog niet een mogelijk middel overblijft [1]. In deze verhandeling wordt voorgesteld, om eene algemeene volksvergadering van Israëlieten te doen zamenkomen, ten einde daarin op eene gemoedelijke en verstandige wijze de punten van verschil in het openbaar te behandelen.

Indien wij hier ter plaatse de gelegenheid hadden, tot de geschiedenis van het Israëlitische kerkgenootschap, ook na de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden, over te gaan, wij zouden gewis te gewagen hebben van twee mannen, die hunne liefde voor Israëls volk, en hunne zucht tot deszelfs behoudenis op eene allertreffendste wijze hebben aan den dag gelegd: BILDERDIJK en DE PERPONCHER; de eerste door twee zeer schoone dichterlijke toespraken *Aan de Joden* [2]; de ander door drie op elkander volgende werkjes, kort vóór zijnen dood uitgegeven in het jaar 1818 en 1819: *Oproeping aan Israël.* — *Aanmoedigingsroep tot Israël.* — *Drangroep aan Israël.* Vier jaren later had de aandoenlijke en hartverheffende plechtigheid plaats in de Pieterskerk te Leiden, gevierd in de Voorrede van EGELINGS *Leerrede over Rom. XI. 5, bij gelegenheid van de bediening des Doops aan drie tot onzen Heer bekeerde Israëlieten.* (Leid. 1823.)

---

[1] *Werken van het Zeeuwsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Vlissingen*, Dl. XI, bl. 323—353.

[2] *Nieuwe Mengelingen*, Dl. I, bl. 84 verv. en *Navonkelingen*, Dl. II, bl. 45—49.

Bekeeringen tot het Christendom. — Overgangen tot het Joodsche geloof.

Eene naauwkeurige opgave van de onderscheidene bekeeringen der Joden tot CHRISTUS, gedurende den loop der twee eeuwen, welke zij tot op het jaar 1795 in onze Nederlanden hebben doorgebracht, zoude zeker zeer belangrijk zijn, doch wij zien ons buiten staat gesteld om zoodanige optelling te geven. Intusschen moet dit getal niet onbeduidend zijn geweest, daar men zich heeft genoopt gezien, om ten behoeve van Joodsche bekeerlingen een afzonderlijk doopformulier op te stellen, hetwelk bij hunne inlijving in de Christenkerk onder de Gereformeerden gewoonlijk werd gebezigd. Opmerkelijk is het, dat, niettegenstaande de loffelijke pogingen, door de Kerk in al dien tijd aangewend, om de Joden door overtuiging tot bekeering te brengen, de merkwaardigste proeven eener ware bekeering tot CHRISTUS doorgaans door eene meer onmiddelijke werking van Gods genade geschied zijn. Gezegend waren dikwijls menschelijke pogingen onder de Heidenen; de bekeering van Zijn eigen volk schijnt de Heer meer bijzonder aan zich zelven te hebben voorbehouden. Men denke, om een enkel voorbeeld te noemen, aan dat van den bekenden SALOMON DUITSCH, een Hongaarschen Jood, die door zeer opmerkelijke wegen tot de erkentenis van CHRISTUS gebracht, naderhand Gereformeerd Predikant is geworden [1]). Van dezen gemoedelijken en

---

[1]) Zie *De Wonderlijke leidinge Gods omtrent eenen blinden leidsman der blinden, op wegen en paden die hij niet kende, door*

ijverigen man, die in 1777 te Mijdrecht door den Amsterdamschen Predikant VAN DER SOUW werd bevestigd, van welke plechtigheid twee uitgegevene predikatiën de geheugenis bewaren, bestaat nog een niet onbelangrijk, schoon vrij omslachtig Werk over de toekomst van het Joodsche volk volgens het woord der profetie, mede tot hunne verlichting en opwekking geschreven [1]. — Indien telkens bij het openbare belijdenis doen van het Christendom door eenen Jood, eenig openbaar geschrift daaromtrent ware uitgegeven geweest, zoo als onder anderen de Heer MARTINET bij eene dergelijke gelegenheid gedaan heeft [2], zoo zoude het wellicht mogelijk zijn, door het verzamelen van die stukken een meer of min volledig overzicht van de Joden-bekeeringen in elke eeuw te geven, maar zeer dikwijls is er geene openbare getuigenis van overgebleven, zoodat het niet mogelijk schijnt, hiervan eene volledige opgave mede te deelen [3].

De belangstelling der Omwentelingsgezinde partij

C. S. DUITSCH, *gewezen Joodsch Rabbi*, Amst. 1768, en *Vervolg der Wonderlijke leidinge*, 1769.

[1]) C. S. DUITSCH, *De Verlossinge Israëls en hunne eeuwige behoudenis*, Amst. 1769, 3 Deelen, 8°.

[2]) *Geloofsbelijdenis van Jacob Abas*, *uitgegeven door* J. F. MARTINET, Pred. te Zutphen. Amst. 1782.

[3]) Men vindt te dezen opzichte zeker nog wel het een en ander in ds Handelingen der Synoden. Onder anderen wordt in die van 1679 gewag gemaakt van zekeren FRED. RAGSTAD, een gewezen Jood, die, gedeeltelijk op kosten der Kerk gestudeerd hebbende, thans een Tractaat aanbood, getiteld: *De heerlijkheid Jesu Christi*, *des waren Messië*, ingericht om ook zijne Broederen te verlichten. Men zie de M. S. *Acta* dezer Synode, § 1; en vooral BAYLE, Art. *Ragstat de Weile*.

op het einde der XVIII^{de} eeuw in het lot der Joden, was van eenen geheel anderen aard, dan die, welke vroegere Jodenvrienden hadden aan den dag gelegd, en had met het Christendom weinig of niets gemeen. Doch de gelijkstelling der Israëlieten met, en hunne inlijving in het Nederlandsche Volk, door den triumf dier partij bewerkt, zullen gewis van achteren blijken, in het hooge en heilige plan van God te hebben medegewerkt, om de Joden door meerder kennis en omgang met de Christenen, allengs te doen rijpen, en eenigen uit hen nu reeds te doen overgaan, tot de erkentenis van Hem, op wien geheel het uitverkoren Volk zien zal, als op den door hunner Vaderen hand doorstokene, hun' Heer en hun God!

Veel zeldzamer zijn de voorbeelden van Christenen, die hunnen Heer hebben verzaakt, om tot den dienstknecht, die evenwel op Hem gewezen had, terug te keeren; die den luisterrijken dag des Nieuwen Verbonds ontvloden voor de schaduwen der Wet. Van zoodanige afvalligheid had de Christenheid ten allen tijde den grootsten afkeer. In het Duitsche Rijk werd die afval niet geleden, maar met den dood gestraft; hetgeen in tijden, in welke men van de eigentlijke gewetensvrijheid nog geen denkbeeld had, niet zoo grootelijks kan bevreemden. Men beriep zich hierbij gewoonlijk op Hebr. X: 28, 29; ofschoon het wel van zelf spreekt, dat PAULUS aldaar de burgerlijke en gewetensvrijheid geenzins verkort. In de Republiek der Vereenigde Nederlanden, waar men, sedert het optreden van haren Stichter, die vrijheid het

eerst begrepen had, stond de afval eens Christens van zijn geloof burgerlijk vrij. Zoo wordt verhaald, dat in het jaar 1681 drie Christenen zich hebben laten besnijden en tot de Synagoge zijn overgegaan [1]). Op het eind van diezelfde eeuw zag men daarvan op nieuw een voorbeeld in den wispelturigen en zich zelven steeds ongelijken JOHAN PETER SPETH, opgevoed in de R. C. Kerk, daarna Luthersch geworden, toen tot het Catholicismus teruggekeerd, vervolgens in omgang met Kwakers en Socinianen verkeerd hebbende, en eindelijk te Amsterdam in 1697 tot de Joden overgegaan, waar hij den naam van *Moses Germanus* aannam [2]). Iets dergelijks wordt gemeld van den Deenschen Edelman OLIGER PAULI, die zich in het hoofd gezet had, dat hij bestemd was tot den Aanvoerder, die de Joden tot hunnen verwachten aardschen Messias geleiden moest [3]). Doch zoodanige voorbeelden zijn uiterst zeldzaam; en men mag althans van het laatste denken, dat de beklaaglijke man, door eerzucht en dweeperij gekrenkt, niet wel bij zijne zinnen zal zijn geweest. Wat zonderlinge ontwerpen toch de staatzucht in dergelijke gevallen kan doen broeden, blijkt onder anderen uit het voorbeeld van den beroemden Maarschalk MAURITS, Graaf van Saxen,

---

[1]) SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Th. I, S. 273. Op eene andere plaats verhaalt dezelfde Schrijver, dat het gerucht hiervan den bekenden geleerde EISENMENGER in zulk een brandende verontwaardiging heeft ontstoken, dat men daaraan zijn tegen de Joden allervinnigst, maar zeer geleerd Werk, *Entdecktes Judenthum*, zoude te wijten hebben.

[2]) SCHUDT, Th. I, S. 273—277.

[3]) SCHUDT, Th. I, S. 551—560.

die het hersenschimmige plan met zich omdroeg, om Koning der Joden te worden [1]).

Menigvuldiger waren de overgangen tot het Jodendom, die plaats hadden, om door een huwelijk eene heerschende hartstocht te voldoen. In Holland namelijk mocht geen Christen of Christin met Jodin of Jood huwen, dan door van godsdienst te veranderen. Dit deed vooral vrouwen wel eens het Christendom verzaken [2]). Deze wetsbepaling was dus grootelijks te misprijzen, en geleidde, om een kwaad te vermijden, tot een veel erger kwaad.

Van overhelling in denkwijze tot het Judaïsme of Rabbinisme is het natuurlijk hier de plaats niet te spreken. Deze behoort tot de dwalingen op het gebied der Christenkerk zelve; en wel eens heeft men daarvan beticht, die inderdaad zich van het grondgebied van de leere der Apostelen geenzins verwijderden, zoo als wij gezien hebben in JURIEU, den verdediger der leere van het Duizendjarige Rijk.

---

[1]) Men zie THOMAS, *Anecdotes sur le Maréchal de Saxe*, achter zijn *Eloge* op dien Vorst, p. 62.

[2]) DUYTSCH, *Wonderlijke leiding des Allerhoogsten*, 1e Stuk, bl. 158.

VIJFDE HOOFDSTUK.

GESCHIEDENIS DER JODEN IN DE NEDERLANDSCHE VOLKPLANTINGEN.

I.

OOST-INDIE.

Het is eene niet algemeen bekende bijzonderheid, dat de Portugezen, èn de herleving der scheepvaart naar het zuiden van Afrika, èn het ontwerp van den scheepstocht, op welken VASCO DE GAMA den nieuwen zeeweg naar Oost-Indië ontdekte, aan de schranderheid van eenige leden der Joodsche natie hebben te danken gehad. Aan JOHAN *den Tweede*, Koning van Portugal, werd door de mededeelingen van twee Portugesche Joden het denkbeeld geopperd, om ten zuiden van Afrika den doortocht naar Indië te beproeven [1]. Het was de gemeenschap dezer Joden met hunne geloofsgenooten in het Oosten, die hun aanleiding hiertoe had gegeven. Die betrekkingen werden langs den nieuw geopenden weg al meerder en meerder verlevendigd.

[1]) Zie MALTE BRUN, *Précis de la Géographie universelle*, Tom. I, p. 238, 240.

Toen eindelijk de Koning, vooral (zoo men wil) door de bekoorlijkheden der schoone ELEONORE, zuster van KAREL V bewogen, de Joden, die hij eerst niet ongunstig had opgenomen, het langer verblijf op Portugeesch grondgebied ontzeide, strekte zich dan ook die vijandige gezindheid, door onverstandigen geloofsijver geprikkeld, aanvankelijk geenzins uit tot 's Vorsten bezittingen buiten Europa. Te Goa en op de Malabaarsche kust woonden vele Joden, die men des te eerder meende te kunnen dulden, dewijl er in Azië, zelfs onder Portugesche heerschappij, ook nog zooveel Afgoderij en Islamisme gevonden werd [1]). Toen echter Portugal, omstreeks het jaar 1580, onder Spaansche opperheerschappij geraakte, begonnen de Joden uit de Portugesche bezittingen verdreven te worden, en begaven zij zich grootendeels naar het Rijk des Konings van Cochin, die hun eene geheele streek lands toestond. Deze volkplanting werd naderhand vermeerderd door talrijke vluchtelingen uit Europa en Afrika. Ook hier werden zij gedurende de oorlogen tusschen de Nederlanders en Portugezen, van de laatsten vreeselijk mishandeld, tot dat de Hollanders de overhand behielden; sedert welken tijd die gemeenten zich weder meer ontwikkelden, en nieuwe gemeenten stichteden, die door den handel tot bloei en welvaart kwamen [2]). Toen de Hollanders aan

---

[1]) Zie SAALFELDS *Geschichte des Portugiesischen Colonialwesens in Ost-Indien.* Gött. 1810; en BASNAGE, *Histoire des Juifs*, T. V, p. 1925, 2132.

[2]) JOST, *Allgemeine Geschichte der Israëliten*, Th. II, S. 408. De Brief der Joden te Cochin aan die van Amsterdam, van welken BASNAGE spreekt (T. V, p. 2131), schijnt verdicht te zijn. Doch, hoe

de Portugezen talrijke koloniën in Oost-Indië ontnomen hadden, en de vreedzame heerschappij over die bezittingen hun door vredeverdragen verzekerd werd, zou men veronderstellen, dat zeer vele Joden zich daar onder Nederlandsche bescherming zouden hebben nedergezet; evenwel is het getal Joden in onze Oostindische volkplantingen altoos uiterst gering geweest, en hebben zij er nimmer synagogen gehad [1]. Vraagt men ons gevoelen omtrent de reden van dit verschijnsel? Het komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat zij uit de Oost zijn teruggehouden door de voor hen zoo gevaarlijke mededinging der Chinezen, die men wel eens de Joden van Oost-Indië noemt, daar zij door schranderheid, doorslepenheid, ijverig winstbejag, en rustelooze, wel eens woelige handelsbedrijvigheid, het beeld der ballingen uit Kanaän vertoonen [2]. Neemt men deze verklaring aan, dan laat zich lichtelijk begrijpen, waarom zij zich in de West-Indiën, waar de inlanders door hunne beperktheid van vermogens hun veel schooner gelegenheid lieten, bij voorkeur gevestigd hebben.

---

dit zij, het is niet twijfelachtig, dat de zwarte Joden, die aldaar gevonden worden, tot den gemeenen Israëlitischen stam behooren. Zou niet de opmerking van deze belangrijke bijzonderheid een afdoend bewijs opleveren, voor de mogelijkheid der afstamming van blanken en zwarten uit één enkel menschenpaar?

[1]) OUDERMEULEN, *Recherches sur le Commerce*, Tom. II, P. 2, p. 147.

[2]) Zie dit onder anderen opgemerkt door VAN KAMPEN, *Vaderl. Karakterkunde*, Dl. II, bl. 644, 647.

II.

WEST-INDIE.

De eerste vestiging der Joden in Amerika staat in verband met de gewoonte der Koningen van Portugal om de grove misdadigers huns Rijks buiten deszelfs grenzen in eenige hunner volkplantingen te doen overbrengen. Men noemde de zoodanigen *degradados* (gedeporteerden). Vóór de ontdekking des vierden werelddeels waren dezulken grootendeels vervoerd naar de Noordkust van Afrika; later ook naar Oost-Indië. Dit stelsel werd, straks na de ontdekking der kust van Brazilië in 1499 door VINCENT YANEZ PINZON, een der vroegere tochtgenooten van COLUMBUS, ook op dat nieuw ontdekte land toegepast. De twee eerste Europeanen die aldaar aan wal werden achtergelaten, waren beide veroordeelde misdadigers [1]). Weldra nam Portugal dat ruime land, hetwelk zich langs de kusten achthonderd mijlen ver uitstrekte, in bezit; doch zond jaarlijks maar twee schepen met misdadigers, Joden, en lichte vrouwen derwaarts heen, welke hout velden en papegaaien vingen om naar het moederland terug te zenden. Ook verwees men naar die streken hen die door de Inquisitie veroordeeld waren; die het van Madera medegenomen suikerriet met ijver en goed gevolg be-

---

[1]) R. SOUTHEY, *History ofte Brazil*, Lond. 1810, 4°. Vol. I, p. 23, 24.

gonnen te planten en bearbeiden [1]). Het laat zich lichtelijk begrijpen, dat de wegens geheim Jodendom door de Inquisitie veroordeelde Nieuwe Christenen, wanneer zij in Brazilië bij hunne Joodsche broederen kwamen, spoedig het masker afwierpen, en tot de slechts in schijn afgezworene godsdienst hunner vaderen terugkeerden. Ook vestigde zich te Paraïba een groot aantal zoogenaamde Christenen uit de Joden geheel vrijwillig, met het oogmerk om daar hun overtuiging te beter te kunnen volgen, zonder voor het geweld der Inquisitie te vreezen te hebben. Toen men in Portugal bemerkte, dat door deze landverhuizing het getal der Christenen uit de Joden in dat Rijk met verbazende snelheid afnam, werd hun herhaaldelijk het vertrek naar Brazilië verboden; doch zonder veel gevolg. Bij de Portugesche volkplanters voegden zich later Fransche Joden, dewijl door Frankrijk aan al degenen die tot het Israëlitische volk behoorden, het verblijf in de koloniën volstrektelijk ontzegd was [2]); en zoo was dat gewest inderdaad zeer bevolkt met Joden geworden, toen het aan de Portugesche heerschappij ontrukt werd.

Joden in Brazilië, onder Nederlandsch Bestuur.

Machtig breide zich deze bevolking uit, als de Nederlanders omstreeks het jaar 1624 Brazilië veroverden. Op de Hollandsche vloot hadden verscheiden Joden vrijwillig dienst genomen, om zich in het te

---

[1]) *Allgemeine Deutsche Real-Encyclopedie*, 8te Ausg., Bd. II, S. 177 (naar MÜNCH, *Geschichte von Brasilien*).

[2]) JOST, *Allgem. Gesch. des Israël. Volks*, Th. II, S. 446.

vermeesteren gewest met hunne geloofsgenooten te vereenigen. Deze ontmoeting, en de voor hen aanlichtende vrijheid onder Hollandsch Bestuur, maakten, dat vele Braziliaansche Nieuwe Christenen wederom opentlijk het Jodendom beleden; en dat zij eerlang eene tweede volkplanting hunner geloofsgenooten te Cayenne stichteden, waar DAVID NASSI, een geboren Braziliaan, zich met goedkeuring der West-Indische Compagnie nederzette. Inmiddels hadden de Joden, die met 's lands vloot in 1624 naar Brazilië overgestoken waren en de Nederlanders dat land hadden helpen vermeesteren, aan hunne te Amsterdam woonachtige broederen geschreven, en hen uitgenoodigd om zich in het nieuw veroverde gewest op den pas ontgonnen koophandel te komen toeleggen; waartoe eene ruime gelegendheid was, sedert de Hollanders, na het sluiten van eenen wapenstilstand met de Portugezen, eene publicatie hadden afgekondigd, dat het den Joden voortaan volkomen zoude vrijstaan, zich in Brazilië te vestigen. Deze uitnoodiging had ten gevolge, dat twee Rabbijnen, MOSES RAPHAËL DE AGUILAR en ISAAC ABOAB, zich met zes honderd Amsterdamsche Israëlieten naar dat land begaven, en aldaar weldra eene Joodsche gemeente vormden. Derwaarts zond ook MANASSE BEN ISRAËL zijnen schoonbroeder EPHRAÏM SOEIRO, dewijl de inkomsten bij de synagoge, bij welke hij was aangesteld, niet ruim waren: om te zien of zij, door met elkanderen handel te drijven, hun fortuin zouden kunnen verbeteren [1]). Weldra begonnen deze Joden

---

[1]) MANASSE BEN ISRAËL, *De termino vitae*, p. 236. Hij voegt er

dóor een' zich ras ontwikkelenden handel zoo welvarend te worden, dat zij, toen de Gouverneur der Kolonie JOHAN MAURITS VAN NASSAU het land verliet, dezen Vorst eene som van zes tonnen gouds aanboden voor het prachtige gebouw genaamd *Vrijburg*, hetwelk hij bewoonde, en waarvan zij voornemens waren eene luisterrijke synagoge te maken [1]). Dan deze voorspoed was van geen' langen duur. De terugroeping van JOHAN MAURITS, wiens edele afkomst en schitterende eigenschappen zelfs den Portugezen eerbied inboezemden, en wiens ongelukkige opvolgers, meestal kooplieden, leden der Westindische Maatschappij, door hunne bekrompenheid, hebzucht en onmenschelijkheid algemeenen afkeer verwekten, deed onder de Portugesche ingezetenen een sluw beraamde zamenzwering tegen de Hollanders ontstaan, die op het punt was van te gelukken, toen een Joodsche geneesheer haar door het schrijven van een naamloozen brief aan den dag bracht. De Regering kon hare maatregelen nemen, en het Hoofd der zaamgezworenen, JOHAN FERDINAND VIEIRA, een Portugees uit Madera, vond zich genoodzaakt de vlucht te nemen, en zich in de bosschen te verschuilen; van waar hij sedert de Hollanders met openbaar geweld aangreep [2]).

---

bij: *ab ipsa infantia impense literas amavi; at nunc, quasi mei oblitus, mercaturam exerceo, quae res, ut plena laboris ac molestiae est, ita etiam magnam mihi affert jacturam temporis istius, quod studiis alioquin impendebam.* (De bezoldiging als Rabbijn was niet hooger dan vijftig Duitsche daalders).

[1]) LUZAC, *Hollands Rijkdom*, Dl. I, bl. 330.

[2]) SOUTHEY, Vol. II, p. 60—70.

Deze oorlog was niet minder een religiestrijd dan eene worsteling om het bezit eener volkplanting. De Portugezen, door hunne priesters met het kruisbeeld in de hand voorgegaan, streden om den zegepraal hunner Kerk in die gewesten; de Hollanders, krachtig ondersteund door de Israëlieten, wier geloof zij beschermden, kampten voor de vrijheid van het geweten; doch leden sterke afbreuk. De Portugezen vermoordden al de Indianen, die zich trouwe bondgenooten der Hollanders betoonden. De Nederlanders werden tot dapperen wederstand aangespoord door de Joden, die, naar hunne vroeger meermalen gewonnen ondervinding, vreesden door de Portugezen te zullen verbrand worden. Geducht was de belegering van het Recief, waar de hongersnood tot eene ongeloofelijke hoogte steeg, en men het oogenblik zag naderen, wanneer de plaats niet meer te houden zoude zijn. Voor ditmaal werd de ondergang der Nederlandsche macht nog afgewend door de tijdige aankomst der Hollandsche Vloot, die de belegerden ontzette.

Doch deze verlossing diende slechts tot het bewerken van een gering uitstel. Terwijl de Portugesche gezant te 's Gravenhage, DE SOUZA COUTINHO, verklaarde, dat de Brazilianen geheel op eigen gezag handelden, en geen' bijstand uit Portugal te wachten hadden, was het blijkbaar genoeg, dat zij van 's Konings zijde onder de hand met alle macht ondersteund werden. Het gevolg hiervan was, dat ofschoon de Koning hun opentlijk beval de wapenen neder te leggen, zij verklaarden, dat zij, uit gehechtheid aan hunnen Monarch, die de getrouwheid der zijnen niet

dan uit partijdige berichten kende, aan dit schijnbare bevel niet gehoorzaamden. De Nederlanders werden in twee beslissende veldslagen bij Guararapes, in welke zij voor 's vijands dweepzieken moed onderdeden, geheel uit het veld geslagen; zij moesten op nieuw binnen het Recief wijken, en de stad werd andermaal belegerd [1]). In de verdediging dezer plaats legden de Joden grooten moed aan den dag. Een der PINTO's handhaafde zich mannelijk in het fort *dos Affrogados*, en sneuvelde alvorens het door den vijand vermeesterd werd [2]).

Eindelijk ontwaakte de Westindische Maatschappij uit haren sluimer. Na langdurig dralen, waartoe ook de ijverzucht tusschen Holland en Zeeland medewerkte, werd WITTE CORNELISZ. DE WITH naar de benarde stad gezonden; doch ook nu ondersteunde men den krijgsman en zijne manschappen zoo slecht, dat deze behandeling de grootste ontevredenheid onder de troepen verwekte. Verdrietig verliet de eigenzinnige held het veege gewest, hetwelk, aan zijn lot overgelaten, onmisbaar in 's vijands handen moest vallen [3]). De stad werd den 23sten Januarij 1654 in 's vijands

---

1) SOUTHEY, Vol. II, p. 202—230; doch daar SOUTHEYS berichten uit Portugesche bronnen, en dus zeer partijdig tegen de Hollanders zijn, vergelijke men de Nederlandsche berichten bij VAN KAMPEN, *Geschichte der Niederlande*, Th. II, S. 120—122. Minder aanbevelenswaardig is ten deze de *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, daar de Schrijver, toen hij dat Werk vervaardigde, den arbeid van SOUTHEY nog niet had kunnen raadplegen.

2) SOUTHEY, Vol. II, p. 241.

3) Men zie het *Dagboek* van DE WITH, bij DE JONGE, *Verhandelingen en onuitgegeven stukken betrekkelijk de Geschiedenis der Nederlanden*, Dl. I, bl. 160—169.

handen gegeven, benevens Mauritsstad, Paraïba, Itamarica, Seara en de overige Nederlandsche bezittingen in het gewest, onder beding eener algemeene amnestie [1]).

In deze algemeene kwijtschelding deelde ook de aanzienlijke en welvarende Joodsche bevolking van eenige der bovengemelde plaatsen. Wel werd aan de Joden van Nederlandsche afkomst de last gegeven om het land te ruimen; maar hunne personen en goederen werden ontzien. De Portugesche Stadhouder liet hun eenigen tijd om hunne zaken af te handelen, en verschafte hun zelfs zestien schepen met veilig geleide, om naar Amsterdam terug te keeren; alwaar zij ook meerendeels behouden aanlandden. Alleenlijk viel een hunner schepen op zee in de macht van zeeroovers, maar werd door Fransche hulp verlost, en naar Nieuw-Holland gebracht, van waar het later, zonder verlies van manschappen naar Amsterdam teruggekeerd, behouden aankwam [2]). Onder de uit Brazilië te Amsterdam aangekomene Joden, behoorden, behalven de beide genoemden Rabbijnen, de NASSY'S, de PEREIRA'S, de MEZA'S en eenige anderen [3]). Dat de onmiddelijk uit Portugal en Brazilië overgekomen Joden aldaar mochten blijven, blijkt uit een ander bericht, volgens hetwelk een Portugesche Jood, ISAAC ABOAB, eerst veel later uit Brazilië naar Amsterdam is overgekomen [4]).

---

[1]) VAN KAMPEN, *Geschichte der Niederlande*, Th. II, S. 159, 160.

[2]) JOST, *Geschichte der Juden*, Th. VII, S. 241, 242.

[3]) *Essai historique sur la Colonie de Surinam*, T. I, p. 11.

[4]) *Entretiens sur divers sujets d'Histoire*, Col. 1711, aangehaald bij SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Th. I, S. 97.

Joden in Cayenne (Guyana) *tot op de verovering van Suriname door de Nederlanders, en den Vrede van Breda in* 1667.

In het jaar 1644 begonnen zich te Paramaribo eenige Joden te vestigen, derwaarts gedeeltelijk uit Brazilië en gedeeltelijk uit Nederland overkomende. Ofschoon zij er gereedelijk geduld werden, schijnt het niet, dat zij tot veel bloei zijn gekomen, of dat hun getal zeer aanmerkelijk is aangewassen, daar de historische bescheiden, tot die dagen betrekkelijk, weinig gewag van hen maken [1]).

Niet voordeeliger was aanvankelijk het lot eener tweede volkplanting van Braziliaansche Joden, die zich in Cayenne nederzette. Wel werden aan deze kolonisten in het jaar 1659 door den Bewindhebber der Westindische Compagnie belangrijke voorrechten toegestaan, betrekkelijk de vrijheid van geweten en vrijdom van tienden voor den tijd van twintig jaren [2]); een octrooi, zoo gunstig, dat in het volgende jaar een getal van honderd en twaalf Joden uit Livorno zich bewogen vond om derwaarts over te komen; die zich dan ook zonder verhindering en met grooten dank aan hunnen God onder hunne geloofs-

---

[1]) Zie het Werkje van den Heer M. D. FEENSTRA, *De Landbouw in de Kolonie Suriname.* Gron. 1835, bl. 24.

[2]) Het Octrooi dezer *Vrijheden en Exemtiën* vindt men in het aangehaalde *Essai historique*, T. II, p. 113—122. Er werd hun de volle en allodiale eigendom der bewoonde gronden, en hun eigen bestuur (*Autonomie*) toegestaan, mits onder erkentenis van het oppergezag der Staten-generaal en van het Bewind der Westindische Compagnie.

genooten nederzetteden [1]). Maar de volkplanting bleef door den voortdurenden staat van oorlog van de Republiek met Portugal veel lijden, en werd door de verwoestingen der Franschen zoodanig gekweld, dat men dadelijk besloot, om ze naar een ander oord te verleggen. De plaats hiertoe uitgekozen was Suriname. Deze landverhuizing had plaats op den 15den Mei 1654.

Suriname had reeds meer dan eenmaal de aandacht der Europeanen getrokken. De Engelschen hadden er zich in 1604, in 1608 en 1630 trachten te vestigen; doch waren door de ongezondheid des oords telkens wederom genoodzaakt geweest het bezit er van op te geven. De Franschen stichteden er eene Kolonie in het jaar 1640, doch hielden de hand niet aan hunne planting. Ook Lord WILLOUGHBY vond aanmerkelijke bezwaren in het bruikbaar maken van den moerassigen grond, toen hij ten jare 1662 een Charter van KAREL II verkreeg om het land te koloniseren [2]). Eene belangrijke aanwinst kreeg dus de Kolonie door de aankomst der uit Cayenne overgekomen nijvere Portugesche Joden. Zij werden uit overweging van het groote nut dat zij konden aanbrengen, met de Engelschen volkomen gelijk gesteld, en voorts in hunne godsdienst- en burgerrechten gehandhaafd. Drie jaren later was Suriname reeds aanmerkelijk toegenomen; er was een klein dorp gebouwd, hetwelk men *het Fort* noemde, veertig of vijftig suiker-plantagien besloegen langs de rivier eene

[1]) DE BARRIOS, *Govierno popular Judaïco*, p. 28.

[2]) LUZAC, *Hollands Rijkdom*, Dl. II, bl. 158, 159.

uitgestrektheid van dertig Engelsche mijlen, en het getal der ingezetenen bedroeg nagenoeg vierduizend [1].

Gedurende den Engelschen oorlog werden de Staten van Zeeland er op bedacht, om zich van deze Kolonie meester te maken. Men herinnerde zich, dat men het verlies van het kostbare Brazilië eigentlijk aan den naijver van Engeland te wijten had [2]; men wilde eindelijk dat gemis ten koste der Engelschen, althans voor een klein gedeelte, vergoeden. Een uitgeruste vloot onder bevel van ABRAHAM KRYNSSEN nam de Volkplanting in bezit, bemachtigde het Fort, en liet de eigenaars der plantagiën den eed van trouw aan de Staten afleggen [3]. Bij den vrede van Breda (13. Julij 1667) bleef deze Kolonie aan Nederland; en het Fort verkreeg den naam van *Zelandia.* WILLOUGHBY echter, bij wien het verlies der Kolonie een grievenden spijt verwekte, zond zijnen zoon met zes schepen derwaarts, met last aan alle Engelsche onderdanen, om met hunne huisgezinnen en bezittingen het gewest te verlaten, en zich in eene Engelgelsche volkplanting te vestigen. Twaalfhonderd menschen verlieten bij die gelegenheid de Kolonie, en daaronder een aanmerkelijk getal van Engelsche met den Bewindhebber aangekomene Joden, die zich sedert op Jamaïca met allen ijver op den landbouw

---

1) LUZAC, Dl. II, bl. 160.

2) VAN KAMPEN, *Geschichte der Niederlande*, Th. II, S. 160.

3) Men zie het »Extract uit de Artikelen aan de Inwoners van Suriname door den Kaptein A. KRIJNSSEN bij de Verovering van 't Kasteel *Zelandia* gearresteerd, den 6den Mei 1667, en door de Staten van Zeeland geapproheerd den 30sten April" in 't *Essai historique*, T. I, p. 129, 130.

hebben toegelegd. Toen in het jaar 1677, bij den vrede van Westmunster, het recht van vrijen aftocht voor de Joden der volkplanting was bedongen, verlieten haar nog tien Joodsche huisgezinnen met hunne aanhoorigen en slaven, ten getale van driehonderd twee-en-twintig personen [1]).

De Joden in Suriname onder Nederlandsch Bestuur.

Zoo was dan Suriname eene Nederlandsche bezitting geworden. Maar met hoeveel moeilijkheden zou niet de nieuwe eigenaar te worstelen hebben! Eene ongezonde luchtstreek, een moerassige grond, eene sterk verminderde bevolking, terwijl er zooveel nijvere handen tot oorbaarmaking van den grond vereischt waren; veelzins ontevredene ingezetenen, die den Engelschen Gouverneur heimelijk terugwenschten; en eindelijk, een overgroot aantal Joden, aan wie onder Engelsch bestuur zoovele voorrechten waren toegestaan, als naauwelijks met de inzichten der Republiek bestaanbaar waren; waarbij later nog de ergste plaag van allen, de onophoudelijke belaging der naar de binnenlanden teruggedrongene Indianen zou komen. Doch zoo ergens, dan heeft hier de ervaring geleerd, dat »een onvermoeide arbeid alles te boven komt;" en in dien arbeid hebben de nijvere en geduldige Joden een niet gering aandeel gehad. Met zeldzame volharding toch bleven zij zich bezig houden met het bruikbaar maken van den grond, en legden zich ijverig toe op den landbouw, tot dat allengs ook

---

[1]) *Essai historique*, p. 127.

meerder Hollanders en Zeeuwen zich in de Kolonie kwamen nederzetten, en den grond hielpen leggen tot den lateren bloei derzelve. Zij bewoonden er sedert eene afzonderlijke streek, de *Savannah* geheeten [1]).

De eerste bewindhebber van Suriname was de Kapitein JULIUS LICHTENBERG, die aldaar aankwam ten jare 1669, en in naam der Staten van Zeeland bezit nam van de Kolonie. Weldra wendden zich de notabelen onder de Surinaamsche Joden tot den Nederlandschen Bewindhebber, met verzoek om bevestiging der vroeger door hen verkregene privilegiën: die hun dan ook goedgunstig werd verleend. Men leest onder dit verzoekschrift de in Nederland meestal welbekende namen van DAVID NASSY, ISAAC PEREIRA, ISAAC ARIAS, HENRIQUES DE CASERES, RAPHAËL ABOAB, SAMUËL NASSY, ISAAC R. DE PRADO, AARON DE SYLVA, ALAUS DE FONSECA, ISAAC MEZA, DANIËL MESIAH, JACOB NUNEZ, ISAAC GABAY CID, ISAAC DA COSTA, ISAAC DRAGO, BENTO DA COSTA [2]).

In het jaar 1675 stelde Prins WILLEM III, in zijne waardigheid als Stadhouder van Holland en Zeeland, zijnen gewezen Secretaris PIERRE DU MOULIN tot Bewindhebber aan van Suriname. Zeeland was zeer tegen die benoeming, maar bewilligde er in op het

---

[1]) Zie over de Savannah der Joden, nabij de zandpunt in Suriname, niet ver van Paramaribo, JANIÇON, *Etat présent de la République des Provinces Unies*, (la Haye, 1739.) Tom. I, p. 411, 427; en *Essai historique sur la Colonie de Surinam*, Tom. II, p. 49—57.

[2]) *Essai historique*, T. II, p. 134.

aanhouden van den Vorst. Een jaar later werd die plaats ontledigd door het afsterven van DU MOULIN. Men had bij gelegenheid zijner benoeming voorgeslagen »om de geheele Kolonie Zijne Hoogheid aan te bieden, ten einde daarover met de provincie in onderhandeling te treden;" waardoor de Prins dan van zelf het oppergezag er over zou hebben in handen gekregen. Doch dit voorstel was afgeslagen; vooral daar de volkplanting door de plaats gehad hebbende landverhuizing zeer verarmd was, en dien ten gevolge thans op vermindering van belasting aandrong [1]). Zij bleef dus nog vooreerst aan de Staten van Zeeland, die in 1678 onder goedkeuring der Staten-generaal JOHAN HEINSIUS tot Gouverneur aanstelden. Onder het bewind van dezen begonnen de teruggedrongen Indianen, die eenen tijd lang niets tegen de Europeërs hadden durven ondernemen, de Kolonie zoodanig te bestoken, dat men zich gedrongen vond, om krachtigen bijstand bij de Staten van Zeeland aan te houden. Dan de gezondene hulp van honderd vijftig man werd zoo ontoereikend bevonden, dat de ingezetenen, vooral ook de Joodsche bevolking, zich gedwongen zag, om zich in kleine legertroepen tegen de wilde aanvallers moedig te verdedigen.

De verplichtingen die de volkplanting in onderscheidene opzichten aan hare Joodsche bevolking had, vermeerderden natuurlijk den invloed der laatstgenoemde aanmerkelijk, en deed haar steeds hooger aanspraken op bevoorrechting en gezag in de Kolonie maken. In het jaar 1680 werd door de notabelste

---

[1]) *Bijvoegsels en Nalezingen op* WAGENAAR, Dl. XV, bl. 30—32.

Surinaamsche Joden een ontwerp van nieuwe instellingen naar het moederland opgezonden, in 'twelk hun geheel gelijke rechten met de Christenen zouden toegekend worden. De Staten-generaal verstonden hier niet in te kunnen treden; maar de behoefte aan eene nieuwe ordening van zaken werd niettemin al meer en meer gevoeld; en in Herfstmaand 1682 werd ten gevolge daarvan door een Octrooi der algemeene Staten, de Kolonie opgedragen aan de Westindische Maatschappij: waarvoor deze aan de Staten van Zeeland de som van twee-honderd-zestig-duizend gulden voldeed. Bij diezelfde gelegenheid werd ook het bestuur der volkplanting geregeld [1]). Men ging op den verkeerden weg voort, met de Kolonie aan eene bijzondere maatschappij over te laten, die reeds grootendeels de schuld van het verlies van Brazilië droeg, wegens den bekrompen en baatzuchtigen koopmansgeest die haar steeds bezield en bestuurd had; in plaats van, het mocht kosten wat het ook wilde, den eigendom der aangebouwde streken voor den Staat te behouden, op de keuze van Gouverneurs en bevelhebbers der troepen steeds naauwkeuriger toe te zien, de beveiliging en verdediging der volkplanting met onbekrompen en welbestuurde middelen te bevorderen, een verlichten en ervaren Raad van Koloniën ter bestiering van al deze aangelegenheden te benoe-

---

1) Men vindt het Plakaat, waarbij deze regeling plaats had, bij CAU en SCHELTUS, *Groot Plakaatboek*, Dl. III, bl. 1424. De Westindische Maatschappij, hier bedoeld, was de tweede van dien naam, opgericht in 1675, nadat de eerste in het vorige jaar was ontbonden geworden.

men, en alzoo aan de bezittingen van de Republiek buiten Europa eene gelijke zorg als aan het moederland zelve te wijden. Zoo alleen hadden de overzeesche bezittingen voor het Gemeenebest eene bron van welvaart en overvloed kunnen worden, die den Staat over wangunstige nabuurvolken een duurzaam overwicht had kunnen verschaffen.

Reeds in het volgende jaar was de Westindische Maatschappij niet bij machte, zich in het bezit der Kolonie te handhaven, maar moest twee derden derzelve openbaar verkoopen. Toen werd de stad Amsterdam eigenares van het eene voornoemde gedeelte, de Heer AERSSENS VAN SOMMELSDYK van het andere: eene verandering, die hoe ongeregeld ook in den grond, in den gegeven stand der zaken nog de best mogelijke was, en tot de gelukkige opkomst van Suriname heeft aanleiding gegeven. In handen der Westindische Maatschappij alleen, zou de Kolonie al zeer spoedig het lot van Brazilië ondergaan hebben.

De Heer AERSSENS, zoon van dien AERSSENS, die zich in den aanslag op Amsterdam ten jare 1650 als vriend en medestander des Prinsen van Oranje had doen kennen, werd voor een' der rijkste ingezetenen van Holland gehouden, vooral nadat zijn oudere broeder FRANÇOIS overleden was, en hem tot erfgenaam van zijne goederen had nagelaten. Hij behoorde tot een geslacht, in hetwelk veel godsvrucht werd gevonden. Twee zijner zusters, vriendinnen der edele MARIA SCHUURMAN, lieten zich door haren ijver voor een naauwgezetten wandel en eene van de groote wereld afgescheidene levenswijze verleiden om tot

de volgelingen van De Labadie over te gaan [1]). Ook haar broeder onderscheidde zich door godvruchtige gevoelens, maar had tevens eene zekere eigenzinnigheid van aard, die hem somtijds ongelegenheden berokkende. WILLEM III schijnt de moeielijkheden voorzien te hebben, waarin hij zich wikkelen ging, en raadde hem af zich naar de Kolonie te begeven. AERSSENS volgde dien raad niet, maar vertrok in 1683 naar Suriname met drie honderd man troepen, en verving aldaar den vorigen Bewindhebber C. VERBOOM. Hij nam krachtdadige en in vele opzichten zeer heilzame maatregelen om de Kolonie op te beuren, vooral door het benoemen van een' Raad van Politie en Justitie, en door het ontwerpen van welgeordende wetten voor de volkplanting. Door twee dingen echter wekte hij misnoegen: eerst, onder de Israëlitische bevolking, door eene strenge handhaving der bepalingen, die in het moederland zelve golden ter heiliging van den christelijke rustdag [2]); en voorts door eene nog strengere tucht onder de krijgslieden,

---

[1]) Het is niet onwaarschijnlijk, dat de zucht om aan de vervolgde Labadisten eene goede wijkplaats te verschaffen, heeft bijgedragen om hem een aanzienlijk gedeelte der Kolonie te doen aankoopen. Zij vestigden zich daar althans binnen kort op geregelden voet. Zie JANIÇON, t. a. pl., p. 411.

[2]) *Essai historique*, T. I, p. 39. De bepalingen op het vieren van den Zondag waren reeds vroeger (in 1634) ook voor de volkplantingen in de nieuwe wereld verbindend verklaard door de *Ordre en Reglement van de Hoog Mogende Heeren Staten-generaal der Vereenigde Nederlanden, gearresteerd bij advies en deliberatie der Bewindhebberen van de Westindische Compagnie, over het bewonen en cultiveren der landen en plaatsen in Brezil geconquesteerd*, Art. 34. Zie *Groot Plakaatboek*, Dl. I, bl. 621, 622.

die vroeger aan eene groote losbandigheid gewoon waren geweest. Wat het eerste punt betreft, de Joden vielen daarover klachtig bij de *Geoctroyeerde Societeit van Suriname* (de gezamentlijke eigenaars); waarvan het gevolg was, dat de Directeuren den Heer VAN SOMMELSDIJK aanschreven, om zich stiptelijk te houden aan de vrijheden, door de Israëlieten verkregen onder het bestuur der Engelschen [1]). De Heer AERSSENS hield zich aan dien last voortaan zoo stipt, dat de Joden zich niet weder over hem beklaagd hebben. Noodlottiger was hem zijne gestrengheid jegens de krijgslieden, die hem een' oproer dezer losbandige horden op den hals haalde, in hetwelk hij gruwzaam vermoord werd. Zijn bestuur was over het algemeen zeer weldadig geweest voor de Kolonie. Een Nederlandsch Geschiedschrijver, die hierin zeker onpartijdig is, zegt van hem: »Hij mag de schepper der kolonie Suriname heeten, die vóór hem niets dan een moeras, bijna zonder inwoners, althans zonder orde en regelmaat bij dezelve, geweest was. Hij werd, gelijk alle hervormers van verouderde misbruiken, gelasterd en vervolgd; het staat aan de nakomelingschap om hem recht te doen [2]).”

---

[1]) Men vindt deze aanschrijving in het *Essai historique*, Tom. II, p. 137.

[2]) VAN KAMPEN, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, Dl. II, bl. 289. Allergunstigst is ook het getuigenis dat T. PISTORIUS achter zijne *Beschrijving van Suriname* van Aerssens geeft; hetwelk ook gedeeltelijk wordt medegedeeld door KOK, *Vaderlandsch Woordenboek*, Dl. I, bl. 100, 101.

De Kolonie door de wilden bestookt, en aangevallen door de Franschen. Dappere krijgsbedrijven der Joden.

Men zegt, dat AERSSENS met de Indianen alleen op die voorwaarde een duurzamen vrede had kunnen treffen, dat hij de dochter van hun Stamhoofd door een soort van huwelijk met zich verbond [1]). Wat daarvan zij, het is zeker, dat zij, gedurende zijn leven in ontzag gehouden, straks na zijnen dood wederom een aanval op de volkplanting, die zij reeds vroeger bestookt hadden, durfden wagen; doch zij werden, vooral door de Joden, aan wier hoofd zich als Kapitein SAMUËL NASSY bevond, teruggedreven. Deze NASSY verkreeg van tijd tot tijd veel invloed onder zijne geloofsgenooten, en trachtte eenige hervormingen bij hen tot stand te brengen, in zonderheid met opzicht tot hunne zoo menigvuldige feestdagen; doch hij vond daarin niet weinig tegenwerking, ofschoon hij door brieven der Amsterdamsche Rabbijnen werd ondersteund. Zijn gezag verminderde zeer, toen de Kolonie op nieuw een Bewindhebber verkreeg in den Heer VAN SCHERPENHUIZEN, die AERSSENS in het bestuur opvolgde.

De Joden van Suriname bewezen de Kolonie wederom groote diensten, toen zij in den jare 1689 eenen aanval te verduren had van het Fransche Eskader, onder bevel van den vlootvoogd CASSARD; in welke verdediging de Heer VAN CHATILLON, zoon van den vorigen Bewindhebber, zich bijzonder onderscheid-

---

[1]) *Essai historique*, T. I, p. 42.

de. Ongelukkig ontstond er een scherpe naijver tusschen den nieuwen Gouverneur en SAMUËL NASSY, die vóór zijne komst bijkans alle gezag in zich vereenigd had, en wellicht had gehoopt den Heer VAN SOMMELSDYK in het bestuur te zullen opvolgen; ten gevolge waarvan hij goedvond de nieuwe wereld te verlaten, en zich onder zijne broederen te Amsterdam te gaan nederzetten. Ook na zijn vertrek bleef de spanning tusschen de hoofden der Israëlitische bevolking en den Heer van SCHERPENHUIZEN voortduren, zoodat de eersten zich bij den Baron DE BELMONTE en SAMUËL NASSY te Amsterdam over hem beklaagden, hun bijstand verzochten, en de terugroeping van den Bewindhebber op die wijs wisten te bewerken. Hij werd in 1696 vervangen door PAULUS VAN DER VEEN, en deze op zijne beurt in 1706 door WILLEM DE GOOYER.

De Kolonie was van jaar tot jaar in bloei en welstand toegenomen, sedert de heilzame hervormingen van AERSSENS hare talrijke vruchten begonnen af te werpen. Geen wonder, dat die opkomende welvaart de Franschen, die op dat pas met de Republiek in oorlog waren, geweldig in de oogen stak. In Junij des jaars 1712 waagden zij een vrij hevigen aanval, die echter manmoedig werd afgeslagen. In October verscheen de Fransche vlootvoogd CASSARD op nieuw voor de kust, en trachte de rivier Commawine binnen te zeilen. De ingezetenen, in zonderheid de Joden onder hun Kapitein ISAAC PINTO, boden een hardnekkigen wederstand, doch konden niet beletten, dat de vijand het land afliep, de stad Paramaribo bombardeerde, en de volkplanting op een gruwzame wijs

brandschattede [1]). Kort daarop werd de vrede van Utrecht gesloten, waardoor de Kolonie van dezen vijand gelukkig voor het vervolg verlost werd.

Naauwelijke was het gevaar van de zijde van Frankrijk geweken, of dat, hetwelk sints lang van den kant der Boschnegers dreigde, nam met schrikbarende hevigheid toe. Reeds in het jaar 1690 waren de slaven op de plantagie van eenen rijken Israëliet, MACHADO genaamd, opgestaan, en hadden hun meester vermoord. Van toen af waren de Negers, die kans zagen om zich van hunne heeren te ontslaan, begonnen naar de binnenlanden te vluchten, alwaar zij zich in de bosschen nestelden. De Gouverneur VAN SCHERPENHUIZEN vond niet goed, den Joden bij dergelijke gelegenheden eenigen bijstand te verleenen, maar beval hun, om op hunne eigene verdediging bedacht te zijn. Dit was een groote misslag; want, eensdeels leerde hij daardoor de Israëlitische bevolking zich onderling tot hare eigene handhaving te verbinden, hetgeen lichtelijk voor de Christenen bij eenige botsing gevaarlijk had kunnen worden; anderdeels liet hij daardoor langzamerhand eene macht opkomen, die, gelijk de ervaring geleerd heeft, niet slechts voor de rust en veiligheid, maar voor het bestaan der volkplanting zelve hoogstgevaarlijk moest worden. De Joden verdedigden zich meer dan eenmaal met goed gevolg; maar de stoutmoedigheid der Boschnegers bleef niettemin onder de hand bestendig toenemen. In de jaren 1726 en

---

[1]) VAN KAMPEN, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, Dl. II, bl. 416—420.

1728 zag men daarvan geduchte proeven, waartegen niet aanstonds afdoende maatregelen konden worden in het werk gesteld, van wege de bijkans onoverkomelijke zwarigheden, die de bergachtige grond en ondoordringbare wouden, gevoegd bij de ondragelijke hitte van het klimaat, den Europeanen in den weg legden. Evenwel deed men in 1730 eene krachtvolle poging, bij welke zich eene Joodsche compagnie, onder aanvoering van een Onderofficier met veertien blanken en zes-en-dertig Negers, onderscheidde door het bezetten en bewaken van een belangrijken post, na het verwoesten van de gehuchten der Boschnegers.

In het volgende jaar had er wederom een krijgstocht tegen denzelfden vijand plaats, onder aanvoering van den Burgerofficier BOEYÉ en den Jood DAVID NASSY. Deze laatste, een man van dapperheid en kracht, had de Negers zijner plantagie, met welke hij zich zeer gemeenzaam wist te onderhouden, sints langen tijd afgericht op dergelijke ondernemingen; vooral sedert de Raad van Politie ten jare 1717 vrijheid had gegeven aan elk die zich daartoe in staat gevoelde, om de Boschnegers aanvallender- of verdedigenderwijze te bestrijden, en zooveel mogelijk afbreuk te doen. Reeds in 1718 had hij, onder bevel van den Joodschen Kapitein JACOB D'AVILAR, aan een welgelukten aanslag van dien aard deel genomen: ten gevolge van welken hij van Onderofficier tot eersten Luitenant, straks tot Kapitein der Joodsche burger-compagnie, benoemd was. Thans was hij niet minder voorspoedig; en ofschoon door BOEYÉ verlaten, trof hij den vijand in zijne woningen aan;

versloeg er velen, en nam een aantal anderen gevangen. Boeyé, die den Israëlitischen Hoofdman wegens gebrek aan ondergeschiktheid had aangeklaagd, werd zelf gestraft, en nassy oogstte van dezen tocht zoo groot eenen naam in, dat hij door den Spaansch-Joodschen dichter ben venida del monte in sierlijke lofdichten werd bezongen en gevierd.

In 1738 stonden de Negers der plantagie van den Joodschen eigenaar manuël pereira op, en vermoordden hunnen meester. Hierop zond isaac arias, voormalig Officier der Joodsche compagnie, die zijne bezittingen in de nabuurschap had, eenige vrijwilligers van zijne natie, onder aanvoering van david nassy en abraham de brito, tegen de Boschnegers uit. Zes weken lang bleef deze bende op vijandelijken grond, zoodat niemand wist wat van haar geworden was [1]; doch bij hunne terugkomst bleek het, dat zij een allervoorspoedigsten aanval hadden gedaan, terwijl zij de afgehouwene handen van zes gesneuvelde Negers, en zeven-en-veertig krijgsgevangenen medevoerden. Ieder Officier ontving daarop van den Raad voor dezen tocht *f* 75; ieder burger *f* 36; elk gewapende Neger *f* 20, en ieder zwarte die met levensmiddelen belast geweest was, *f* 5 ter belooning.

Vijf jaren later deed dezelfde onvermoeide Israëliet (david nassy), die wél dertig tochten tegen de Bosch-

---

[1]) van kampen, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, Dl. III, bl. 116. Doch deze Schrijver vergist zich hierin, dat hij de vrijwilligers zes *maanden* in stede van zes *weken* doet uitblijven. Men verg. het *Essai historique*.

negers heeft ondernomen, ofschoon reeds bejaard, nog eenen aanval op het dorp der Kreoolsche Negers, die door hunne meerdere beschaving en hun omgang met de Europeërs de gevaarlijkste van alle waren. Deze strooptocht had plaats op den grooten Verzoendag der Joden. Zonder dat zij zich door de heiligheid van het feest lieten terug houden, trokken deze, de rivier Suriname langs, het binnenland in, vervolgden den vijand, staken zijne hutten in vlam, roeiden de veldvruchten uit den grond, brachten een aantal Negers om, en voerden veertien krijgsgevangenen met zich. Doch NASSY werd het slachtoffer van een list des vijands. Men maakte hem diets, dat de waterbronnen door de Negers vergiftigd waren; en hij, door gebrek aan de noodige ververseching gedwongen, neemt op zich om terug te keeren, zonder den last of de orders van den Raad af te wachten. Zijne benijders en tegenstanders wisten hem deswege bij den Raad in een kwaad gerucht te brengen; zijne verdediging werd naauwelijks aangehoord; zijn proces opgemaakt. Dit krenkte den wakkeren man zoo geweldig, dat hij door eene koorts werd aangetast, die hem in den ouderdom van zeventig jaren ten grave sleepte. Na zijnen dood werd zijn geloofsgenoot, ISAAC CARVALHO, in zijne plaats tot Kapitein der Joodsche burger-compagnie benoemd.

Eenige jaren daarna werd een verdrag van vrede met de meer en meer gevaarlijk wordende westelijke Marrons gesloten. Doch nu vertoonde zich een nieuw gevaar van den kant der oostelijke of Tempati-negers, die in het jaar 1749 eene plantagie plonderden, en de Negerslaven die zich aldaar bevonden,

met zich voerden. Deze plantagie behoorde eenen Joodschen eigenaar, en heette AUKA; van daar bleef aan deze opstandelingen de naam van *Auka-negers*. Tegen dien vijand was het, dat in 1757 een tocht werd ondernomen, gedeeltelijk onder den Christen-overste RIJSDORP, gedeeltelijk onder den Joodschen Kapitein NAäR, die reeds vroeger zestien malen tegen denzelfden vijand opgetrokken was. De uitslag ook van deze onderneming was allergunstigst: NAäR verbrandde een groot Negerdorp, maakte een aantal gevangenen, waaronder zich zekere CORYDON, de belhamel der opstandelingen, bevond, en werd voor zijn manmoedig bedrijf door den Raad met een aanzienlijk geschenk begiftigd.

Zoodanige belooning, de eerzucht ook van den nog jeugdigen ISAAC NASSY prikkelende, berokkende dezen moedigen jongeling zijn ondergang. Naijverig op de onderscheiding, door zijnen geloofsgenoot verworven, en wanende, dat de Boschnegers tegen een' geregelden aanval geen moed noch kracht wisten over te stellen, verzamelt hij in haast een twaalftal zijner vrienden, wapent hunne beste slaven en de zijnen, voorziet zich met een onbeduidenden voorraad van krijgsbehoeften en levensmiddelen voor tien of twaalf dagen, en vervolgt alzoo den op de vlucht gedreven' vijand. Doch hij stuitte op een veel grooter aantal dan hij berekend had. Eenen tijd lang hielden de blanken zich nog staande. NASSY leide groote dapperheid aan den dag, en ofschoon hij een geweerschot in het rechterbeen bekomen had, deed hij nog groote moeite om zijne lieden te hereenigen en hun zinkenden moed weder aan te wakkeren. Doch

te vergeefs. Hij werd levend door de Negers gevat, en wreedaardig vermoord. Wellicht zouden zij hem nog het leven gespaard hebben, ten einde de voldoening te smaken van zich door een' blanke te laten dienen; maar de wraakzucht, die al te hevig in hun woesten boezem blaakte, liet hun zelfs deze wreede barmhartigheid niet toe. Zij verloren echter bij deze gelegenheid een tweetal hunner opperhoofden, en nog wel twintig gemeenen [1]).

Het is een opmerkelijk schouwspel, aldus in een derde werelddeel den Aziatischen balling met den deerniswaardigen zoon van Afrika te zien worstelen. Hier toch had de gemeenschap van vernedering en onheil, die anders zoo vaak een' band tusschen rampspoedigen knoopt, de harten niet tot elkander gebracht. De afkeer des verdrukten Negers was veel grooter voor den Israëlitischen meester dan voor den Christenplanter; en de Jood was harder tegen den armen slaaf, dan zijn landgenoot van verschillend geloof. Was het dan niet genoeg, dat beide door onmenschelijke wreedheden, steeds in naam der heiligste godsdienst gepleegd, eeuwen lang de speelbal van willekeur en geweld geweest waren; en moest een onderlinge wrok, welks verborgen drijfveer ons oog ontgaat, hun lot, reeds zoo beklagenswaardig, nog verergeren? Haasten wij ons intusschen, tegenover deze treurige bedenkingen de aangenamer opmerking te maken, dat de volkplanting wegens hare verdediging niet minder verplichtingen aan hare Joodsche bevolking in die dagen gehad heeft, dan

---

[1]) *Essai historique*, T. I, p. 98, 99.

vroeger wegens de oorbaarmaking harer woeste gronden, *of als het moederland* door de herlevendiging van deszelfs handel; en dat dus de Jood in de koloniën door het beoefenen van den landbouw en het waarnemen der landsbeveiliging, die verdiensten verworven heeft, die hem in het Gemeenebest zelve nog schenen te ontbreken.

Na lange en zuur verkregene ervaring werd eindelijk de noodzakelijkheid ingezien, om ook met de laatst vermelde Marrons (of gevluchte Negers) tot een verdrag te komen. Den 23sten Mei 1761 werd er een vrede met hen gesloten, die thans een einde maakte aan de gewapende tochten, welke men gedurende meer dan een halve eeuw telkens genoodzaakt was geweest tegen hen te ondernemen. Doch deze vrede was niet zeer bestendig. In het jaar 1772 vond de Raad van bestuur zich wederom gedrongen, om tegen de steeds meer beschaafd en vermogend geworden Boschnegers den bijstand des moederlands in te roepen [1]). De Staten-generaal zonden een korps van vijfhonderd man, onder bevel van den overste FORGEOUD, die zich reeds in de Berbice had onderscheiden door het onderwerpen van een aantal tot opstand overgeslagene slaven. Twee jaar later werd er een militair kordon getrokken van de Savannah der Joden af tot op de hoogte der rivier de Commowine, en van daar tot aan zee. Van afstand tot afstand werden kleine door palissaden versterkte forten aangelegd, en ter bewaring toevertrouwd aan soldaten, wier aantal geregeld was naar gelang van de ver-

---

[1]) *Essai historique*, T. I, p. 130.

eischten der plantagiën, achter welke die versterkingen waren opgericht. Van dien tijd af schijnt de Kolonie minder overlast van de invallen der Boschnegers te hebben gehad [1]).

Verval van de Kolonie. Pogingen tot herstel, ook van den kant der Joden aangewend. De Omwenteling.

Een vreeselijke kanker knaagde sints ettelijke jaren aan den welstand der Kolonie, en dreigde allengs ook de nog gezonde deelen te zullen aantasten. Een gebrekkig geldelijk beheer, ongeregelde uitgaven, de kostbare maatregelen tot waarborging der dikwijls aangerande veiligheid, vooral eene steeds toenemende weelde, hadden in de volkplanting geldgebrek veroorzaakt. In het moederland, waar op dat pas overvloed van gereede penningen voorhanden was, stond men bereid om de verlangde sommen voor te schieten; en de plantagiën werden op die wijs aan de vermogende ingezetenen van de Republiek ten onderpand verbonden. Voor vijftig millioenen gulden rekent men dat de plantagiën aan rijke Nederlanders verpand waren [2]). Deze staat van zaken was zeer nadeelig voor de planters, verminderde aanmerkelijk de waarde der bezittingen, en deed vele bewoners, met het verlies hunner eigene woningen, in handen vallen van de Agenten der overzeesche kantoren, terwijl hunne

---

[1]) *Essai historique*, T. I, p. 135.

[2]) VAN KAMPEN, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, Dl. III, bl. 274.

schulden daardoor nogtans geenzins volkomen werden uitgedelgd, wegens den verminderden stand der eigendommen.

. De Joden, die in deze tegenspoeden deelden, hadden daarenboven nog eene andere oorzaak van verachtering te dulden, die hen sterk benadeelde: te weten, dat zij meer dan de Christenplanters het ongeluk hadden, van door vlucht of opstand, geheel of gedeeltelijk hunne slavenmachten te verliezen. Van harde behandeling en wreedheid jegens dezen kan men velen van hen geenzins vrijspreken. Er schijnt niet slechts een wederzijdsche afkeer te hebben bestaan (wij deden dit reeds opmerken) tusschen den balling uit Aziës door de Natuur meest bevoorrechte luchtstreek en den aan zijn Vaderland ontweldigden bewoner van Afrika's brandende kust; ook de Europeaan, naijverig op het bijna gelijke recht, in deze volkplanting den op Europa's vasteland meestal gedrukten Israëliet toegekend, zag wel eens met een wangunstig welgevallen, dat de zaken van den te veel bevoorrechten landgenoot nederwaarts afhelden [1]. Evenwel had deze zich geenzins over de Bewindhebbers der Kolonie te beklagen, vooral sedert het vertrek van den Gouverneur NEPVEU in 1778. Deszelfs beide opvolgers, de Heeren TEXIER en WICHERS waren hun zelfs bij uitnemendheid gunstig; en zoo was het, dat zij door nijverheid en zorg hunne vervallene zaken weder aanmerkelijk verbeterden. Tevens trachteden de hoofden der synagoge, onder bescherming vooral van

---

[1]) Zie over het verval van de zaken der meeste Joden omstreeks het jaar 1770, het *Essai historique*, T. I., p. 155.

WICHERS, die den 23sten Dec. 1784 het bestuur aanvaardde, zich op nieuw tot meerdere zelfstandigheid te verheffen door het invoeren van een nieuw reglement voor hunne kerkelijke instellingen, bekend onder de benaming van *Ascamoth*, hoedanig een wij gezien hebben, dat omstreeks dienzelfden tijd ook in het moederland in eenige vroeger min geregeld geordende gemeenten werd ingevoerd [1]).

De verschillen in het Gemeenebest tusschen den Stadhouder en de stad Amsterdam gerezen, waren voor de volkplanting zeer ongunstig. De Prins van Oranje achtte met reden het voordurend verblijf van eene niet onbeduidende krijgsmacht in Suriname tegen de aanvallen der nog steeds loerende Boschnegers dringend noodzakelijk. Hollands Hoofdstad zag die behoefte niet in, en verklaarde, geenen penning in de kosten daartoe te zullen dragen. De troepen bleven echter, op dringend aanzoek der Kolonisten, en roeiden de laatste sporen van oproerigheid uit, die zich wederom in de laatste tijden was begonnen te vertoonen. Een-en-twintig dorpen of gehuchten der Negers werden verbrand, twee-honderd bebouwde velden, van welke zij hunnen voorraad erlangden, vernield, en hun meeste vermogen geknakt. De Stadhouder had nog genoeg gezags om de geschillen, onder de ingezetenen gerezen, bij te leggen, en veroorloofde,

---

1) De Schrijvers van het *Essai historique*, T. I, p. 182, 183, oordeelen wel zeer ongunstig over deze hervormingen; doch het is blijkbaar dat zij, even als sommige Joden in het moederland, tot de vrijzinnige partij behoorden, en hun vertoog op verlangen van den Staatsminister DOHM schrijvende, uit den aard der zaak tegen de Rabbinale Joden gekant moesten zijn.

om den handel te steunen, de vrije vaart [1]). De verdiensten van het Stadhouderlijk Bestuur jegens de Koloniën van den Staat zijn, door de opgevolgde hatelijkheden, niet genoeg gewaardeerd geworden.

In de welvaart van het moederland scheen de volkplanting na den laatsten tocht tegen de Marrons wederom te zullen deelen: zij deelde, helaas! weldra in de heillooze gevolgen van deszelfs burgertwisten. Zoowel de Christen- als de Joden-bevolking was in deze streken zeer gehecht aan het bestuur des Prinsen van Oranje, die zich als Opperbewindhebber der Oost- en Westindische Compagniën de belangen der koloniën met ijver aantrok, en een heilzaam tegenwicht uitmaakte tegen den dikwijls bekrompen koopmansgeest der Directeuren, vooral der Westindische Maatschappij. Als Hoofd van de Land- en Zeemacht der Republiek, was hij de eenige persoon, die in tijd van gevaar krachtdadigen bijstand beschikken kon, en daartoe, bij onwilligheid van anderen, wel eens zijne eigene middelen bezigde. De Joodsche natie in zonderheid had groote verplichtingen aan den Stadhouder, die hare belangen zoo hier als in het moederland welwillend behartigde. Van daar, dat, toen de omwenteling van 1795 in Nederland uitbrak, men in de Kolonie geenzins geneigd was het opgeworpen Bestuur te erkennen; en dat, toen de Engelschen den uitgeweken Stadhouder wisten te belezen, om de Bevelhebbers der Nederlandsche koloniën aan te schrijven, zich onder bescherming van Engeland te stellen, deze oproeping ook in Su-

---

[1]) Van Kampen, Dl. III, bl. 335—337.

riname niet weinig bijval vond. Er heerschte een algemeene afkeer van de Fransche en voorkeur voor de Engelsche heerschappij; en dit behoeft niet te bevreemden, daar de Kolonie haar eersten bloei aan den Engelschen Bewindhebber Lord WILLOUGHBY had te danken gehad, en zij gedurende den Spaanschen Successie-oorlog niet dan moord en brandschatting van de Fransche vlootelingen had ondervonden. Van daar dat Demerary en Essequebo (alwaar zich ook, vooral sedert het jaar 1776, vele Portugesche Joden hadden gevestigd [1]),) zich gaaf aan de Engelschen overleverden, op voorwaarde van, in geval van afstand bij een' vrede, in dezelfde voorrechten te zullen blijven deelen, die aan de Engelsche volkplantingen in die streken verzekerd waren; en dat de omwentelingsgezinde MIDDERICH in de Nationale vergadering het voorstel deed, om een onderzoek te doen plaats hebben naar de Westindische koloniën en haar tegenwoordig Bestuur, terwijl hij daarbij te kennen gaf, dat men op geene goede gezindheid jegens de nieuwe Regering, in die gewesten rekenen mocht. Wel was de Vice-Admiraal VAN BRAAK met een smaldeel derwaarts henen gezonden om de ambtenaren der Republiek te ontslaan van den eed aan het Staats-stadhouderlijk Bewind gezworen, en den nieuwen te doen afleggen; maar dit had weinig invloed op den geest der ingezetenen gehad. Intusschen was toch Suriname de schuilplaats der Fransche uitgewekenen gedurende het schrikbewind, en bleef,

---

[1]) Zie *Resol. van Holland*, van 20 Sept., 30 Nov. (ook 24 Julij) van dat jaar.

onder de nieuwe ambtenaren, die den eed aan het Bataafsche Gemeenebest gedaan hadden, aan het moederland, ook onder een nieuw Bestuur, getrouw [1]).

Joden op Curaçao.

Het eiland Curaçao (of Curassau), door de Spanjaarden in 1527 voor het eerst bezet, werd door de Nederlanders omtrent gelijktijdig met Brazilië veroverd. Toen deze laatste bezitting weder tot de Portugezen overging, hebben zich ook een zeker aantal Joden op Curaçao gevestigd [2]). Hun getal nam echter langzaam toe, en het was niet vóór de achttiende eeuw, dat zij er, eerst eene, later nog eene tweede (Portugesche) synagoge konden bouwen. De meeste Joden zijn gevestigd buiten de Heerenpadspoort nabij Willemstad, de Pietermaai geheeten. Hunne eene synagoge is binnen de Willemstad, de andere aan gene zijde der haven gelegen; waarbij eene eigene school en begraafplaats behooren. De Hoogduitsche Joden zijn nimmer talrijk genoeg geweest om eene afzonderlijke gemeente te kunnen vormen [3]). Eene eigene Geschiedenis kan men dus ook naauwelijks zeggen dat deze Joodsche nederzetting heeft [4]). Alleenlijk verdient vermelding, dat toen in 1805 de

[1]) Van Kampen, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, Dl. III, bl. 373, 374.

[2]) *Jaarboeken voor de Israëlieten*, van 1836, bl. 140.

[3]) *Jaarboeken voor de Israëlieten*, van 1835, bl. 215, 216.

[4]) Dit zelfde doet ons ook de bijzondere vermelding voorbijgaan der in de zeventiende eeuw aan onze Republiek behoord hebbende volkplanting *Nieuw Nederland* (thans *New York*), waar zoowel de Hollanders als naderhand de Engelschen de Joden vrij toelieten, en hen zelfs dik-

Engelschen een vruchteloozen aanval op dit eiland deden, de Joden, aldaar woonachtig, hun plicht ter verdediging van hetzelve moedig betracht hebben, zoodat een van hen, zijnde DANIËL CARDOSO, geboortig van Amsterdam, bij die gelegenheid gesneuveld is [1].

Het herstel van zaken in het moederland ten jare 1813 werd ook door de Joodsche bevolking in de Westindische koloniën met vreugde begroet, want ofschoon ook voor deze volkplantingen het voordeelige jaar na de sluiting van den vrede te Luneville zeer gunstig geweest was [2], zoo hadden zij echter van de algemeene gebeurtenissen, van 1795 tot op den val van NAPOLEON, zeer veel geleden. De Kolonie was gedurende het laatste vierde, ja de laatste helft eener eeuw zoodanig verachterd, dat haar bloei voor altoos geknakt scheen. In het jaar 1815 bedroeg het getal der Portugesche gemeente van Suriname 745 blanken en 79 kleurlingen; dat der Hoogduitsche Israëlieten 547 der eersten en 16 der laatstgenoemden [3]. Op Curaçao vond men in 1823 nog eene Joodsche bevolking van 1100 zielen; doch die na eenige jaren aanmerkelijk is afgenomen [4].

---

wijls in staatsaangelegenheden bezigden. Zie JOST, *Allgem. Gesch. des Israëlitischen Volks*, Th. II, S. 447.

[1]) VAN HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bl. 363.

[2]) OUWERKERK DE VRIES, *Verhandeling over het verval des Nederlandschen Handels*, bl. 44—47.

[3]) Zie de *Times* van 2 Jan. 1816, aangehaald bij JOST, *Geschichte der Juden*, Th. VIII, S. 267.

[4]) *Jaarboeken voor de Israëlieten*, 1835, bl. 215, 216.

III.

BESCHOUWING VAN DEN MAATSCHAPPELIJKEN TOESTAND DER JODEN IN DE WESTINDISCHE VOLKPLANTINGEN VAN NEDERLAND.

De staat der Joden in de nieuwe wereld maakt, zoo ver de Nederlandsche bezittingen aangaat, een belangrijk gedeelte uit van de Geschiedenis dezer natie in ons vaderland. Daar toch was de eenige plek, waar de Joden vóór de groote omwenteling op het einde der achttiende eeuw, tot op zekere hoogte gelijk recht met de overige ingezetenen erlangd hebben; het eenige gewest, waar sedert hunne algemeene verspreiding eenige waarschijnlijkheid tot de vestiging van een Joodschen staat is aanwezig geweest. Ofschoon toch in Brazilië hunne eerste overeenkomst de vrucht was van gruwzame mishandeling, hun in Portugal, tot hoon der menschheid, uit blinden godsdienstijver aangedaan, zoo moest de onmogelijkheid om hun daar banden of kluisters aan te leggen, hun natuurlijk eene aanmerkelijke mate van godsdienst- en maatschappelijke vrijheid verschaffen, die onder Nederlandsch bestuur ook als beginsel erkend werd [1]). Men

---

[1]) Zie *Reglement op 't openstellen van den Handel op Pernambuco en Brezil*, Art. XII. »Eindelijk zal de Compagnie goede order stellen, dat niemand van de inwoners daar te Lande in zijn conscientie worde bezwaard, mits dat hij zich stil gedrage en geen publiek schandaal 't zij met woorden of werken geve; maar verzorgen, dat alle en een ieder in burgerlijke rust worden onderhouden.” *Groot Plakaatboek*, *Dl. I*, *bl. 606.*

vindt aangeteekend, dat zij in dien tijd in hunne godsdienstoefening zoo vrij gelaten waren, dat zij, om van hunne broederen wegens het ordenen van hunne feestdagen en godsdienstplichten in eene zoo ver verwijderde hemelstreek raad in te nemen, iemand naar den vermaarden Rabbijn CHAJIM SABBATHAI te Salonichi zonden, en zich naar zijne aanwijzingen regelden [1]. Wij hebben boven gezien, dat zij onbeschroomd het voorstel aan JOHAN MAURITS VAN NASSAU durfden te doen, om zijn paleis tot het stichten eener schoone, grootsche synagoge aan te koopen [2]. Hunne vrijheid was alleen beperkt met betrekking tot hunne slaven, die zij genoodzaakt waren »op behoorlijke tijden, als de godsdienst gepleegd werd, tot de publieke oefening van de Religie te zenden, en met geen arbeid op de rustdagen te bezwaren [3]." In Fransch Cayenne genoten zij veel minder rust, daar de Franschen, zelve in hunne volkplantingen geene Joden toelatende, geheel ongezind waren, hun eenige duurzame vrijheid te gunnen [4]. Maar veel heilrijker dag lichtte hun in Suriname onder Engelsche hoogheid aan. Dat volk, met een aangeboren aanleg tot het stichten van volkplantingen begaafd, gevoelde terstond, hoe veel voordeel men voor die weinig bruikbare streek van de aangekomen Joden kon trekken, en men stond hun deswege weldra de uitgestrektste

---

[1]) JOST, *Allgem. Gesch. des Israël. Volks*, TH. II, S. 446 (1).

[2]) LUZAC, *Hollands Rijkdom*, Dl. I, bl. 330.

[3]) *Instructie voor de geconquesteerde plaatsen in Brezil: Groot Plakaatboek*, Dl. II, bl. 261. Art. 85, 86.

[4]) JOST, Th. II, S. 446.

vrijheden toe; zelfs met opzicht tot de viering van hunnen Sabbath, en hun ongehoudenheid tot die van den Christelijken rustdag. Op deze vrijheden bleven zij, ook nadat de Kolonie in handen der Nederlanders was overgegaan, zeer naijverig; LICHTENBERG was genoodzaakt hun het volle genot dier vrijheden te waarborgen; en AERSSENS, de krachtige Hervormer der Kolonie, was niet in staat, de Nederlandsche verordeningen op de Zondagsviering te handhaven.

Krachtens deze vergunningen dan, die als 't ware de *Magna charta* der Joden in Suriname uitmaakten, waren zij op gelijken voet gesteld met de volkplanters van de Gereformeerde Religie, en de toegang tot de meeste burgerlijke bedrijven en bedieningen, en zelfs tot eenige waardigheden, behalven tot het werkelijk lidmaatschap der Regering of der rechterlijke Collegiën, was hun geopend [1]). Desaangaande werden wel eens vertoogen door de overige ingezetenen gedaan; doch vruchteloos. Zoo was het, dat in het jaar 1747 eenige planters en ingezetenen der Kolonie verzochten, dat: »aangezien onder geen Christenmogendheid toegelaten of geduld wordt, dat Joden zich in regeringszaken inlaten, laat staan tot eene nominatie van Raden en Rechters medewerken," zulks ook in die volkplanting mochte verboden worden [2]); doch Prinses ANNA vond goed, dit verzoek van de hand te wijzen. En schoon de lijfstraffelijke rechtspleging, althans in het hoogste beroep, waarop zij geene

---

[1]) Men verg. het hierboven aangeteekende omtrent de Oud-Hollandsche Kolonie *Nieuw Nederland*, bl. 307, 308.

[2] *Essai historique*, T. II. *Pièces justificatives*, N°. XII.

aanspraak maakten, hun niet was vergund, zij bezaten evenwel eene burgerlijke vierschaar, aan welke de kennisneming was overgelaten van alle schuldvorderingen en verbindtenissen, de som van zes honderd gulden niet te boven gaande [1].

Wat hunne al- of niet bevoegdheid aangaat, om ook als Advocaten of Procureurs voor het Hof van Jnstitie in de volkplanting te verschijnen: er bestaat een zeer merkwaardig besluit der Staten van Holland, in 'twelk die bevoegdheid volledig wordt erkend; een besluit, genomen op aanvrage van het gemelde Hof, naar aanleiding van twee tegenstrijdige verzoekschriften: het eene van een Joodschen Solliciteur, die verzocht om als zoodanig te worden toegelaten; het andere van eenige Christen-Advokaten en Procureurs: »ten einde geene Joden, Heidenen, Mahomedanen of andere ongeloovigen tot Advokaten of Procureurs bij eenige Hoven van Justitie binnen Suriname, noch in de overige koloniën van dezen Staat mochten worden geadmitteerd, noch als zoodanig zouden mogen postuleeren, of requesten, memoriën of schrifturen onderteekenen of aanbieden." — Het Hof wenschte wel aan het verzoek van den Israëliet te voldoen: »wegens het aanmerkelijk getal ingezetenen van het Joodsche geloof, welke de Kolonie van Suriname bewoonden, en de Christenen zelfs in getal overtroffen." De Staten van Holland besloten dien overeenkomstig, overwegende: »dat de Joden nu sedert lange jaren alle de plichten van getrouwe en gehoorzame ingezetenen betrachtten, 's Lands en andere

---

[1]) *Essai historique*, T. 1, p. 79.

lasten gewillig hadden opgebracht, en steeds eene vreedzame onderwerping en eerbied aan hunne overheden betoond [1])."

Wat de onderlinge verhouding der getalsterkte van de Israëlitische tot de Christenbevolking in de volkplanting betreft: zij was op het einde der zeventiende eeuw als van *één* tot drie. Deze Joden, allen tot de Portugezen van afkomst behoorende, waren meestal niet onvermogend: sommigen zeer rijk. Hun getal vermeerderde sterk gedurende de achttiende eeuw, maar er waren onder de nieuwe aankomelingen vele Hoogduitsche en min beschaafde Poolsche Joden, meestal in behoeftige omstandigheden verkeerende [2]); zoodat de Staten zich wel eens genoodzaakt zagen ten einde de Kolonie niet met verarmde ingezetenen te bezwaren, om te bepalen, dat alleen zulke Joden, die genoeg vermogen bezaten om eigenaars eener plantagie te worden; zich derwaarts zouden mogen begeven. In het jaar 1730 was het getal der plantagiën in Suriname, groote en kleinere, tot ruim vier honderd gestegen: te weten, langs de rivier Suriname van op drie uren afstand van hare uitwatering, tot twintig uren landwaarts in (met inbegrip van de rivier Para en de overige kreeken) tweehonderd vier-en-twintig, en langs de Commawine, hare armen en kreeken, honderd zeven-en-zeventig. Van dezen alle bezaten de Joden aan de rivier Suriname, hare armen en kreeken, drie-en-negentig eigenaarswoningen, en aan de overige wateren twee-en-twintig:

---

[1]) *Resolutie van Holland*, van 23 Aug. 1786.

[2]) *Essai historique*, T. I, p. 83, 85.

te zamen honderd-vijftien woningen, waar meestal suiker bearbeid werd [1]).

Wat overigens het Burgerlijk recht voor de Joden in de Kolonie aangaat: dit richtte zich meestal naar hetgeen wij van datzelfde onderwerp in het moederland hebben opgemerkt. De Gouverneurs beschouwden de Parnassijns als de wettige Regenten der Joden, aan wie eene zekere autonomie (zelfbeheer) in huishoudelijke zaken, en volledige vrijheid in het kerkelijke was toegestaan. In het jaar 1703 werden de huwelijken, die volgens de Rabbijnsche uitlegging der Wet van MOZES waren gesloten, geëcht; doch onder voorwaarde, dat ook de Joden zich voor het vervolg naar de Politieke Ordonnantie zouden te regelen hebben [2]). Hunne *Ascamoth*, of kerkelijke instellingen werden in den loop der achttiende eeuw, na door de Parnassijns der Amsterdamsche gemeente overgezien en aangevuld te zijn, door de Staten-generaal en de Directeuren der Westindische Maatschappij gewaarborgd.

Benevens het bezit van eigen kerkelijke instellingen werd hun ook de volle vrijheid vergund om synagogen te bouwen. Een dezer gebouwen, in het jaar 1685 gesticht, die zich door netheid en sierlijkheid van bouwtrant onderscheidt, staat op de Savannah [3]), en vierde in 1785 zeer plechtstatig het

---

[1]) *Essai historique*, T. I, p. 78.

[2]) *Groot Plakaatboek*, Dl. V, bl. 679, 680.

[3]) De naam *Savannah* beteekent een weiland. Datgene hetwelk hier bedoeld wordt, en aan de rivier Suriname ligt, vormt een klein heuvelachtig schiereiland, door den schatrijken SAMUËL NASSY in 1682 aan de Portugeesch-Joodsche gemeente afgestaan. De Savannah der Joden

eeuwfeeet harer gronding [1]). Eene andere, te Paramaribo, dagteekent van 1737, en is, öfschoon aanvankelijk slechts van geringen omvang, sedert aanmerkelijk vergroot. — De Hoogduitsche Israëlieten maakten gebruik van een gesticht, in 1719 door de hoofden der Portugesche gemeente gebouwd, maar in 1744 aan de andere afdeeling afgestaan, krachtens besluit van de toenmalige Directeuren der *Geoctroijeerde Societeit van Suriname* bij de oprichting der Hoogduitsche gemeente, en in het jaar 1780 bij de toenemende bevolking van de Joden dezer natie aanmerkelijk vergroot. Aan deze gebouwen werd eerst eene, vervolgens eene tweede begraafplaats toegevoegd [2]).

Tijdens het bestuur van den Gouverneur WICHERS, onder hetwelk den Joden belangrijke ondersteuning werd verleend, verbeterden zij ook hun volkstoestand door weldadige inrichtingen of broederschappen van hulpbetooning aan minvermogenden. Zoo ontstond er een collegie van onderstand voor begrafenissen van hehoeftige personen, en voor het onderhoud der begraafplaatsen; een ander tot onderhoud van verarmde huisgezinnen, gedurende de dagen van hunnen rouw;

---

is keurig beschreven in het Werkje van den Heer M. D. TEENSTRA, *De Landbouw in de Kolonie Suriname*, Gron. 1835, bl. 133.

[1]) Zie *Beschrijving van de plechtigheden, nevens de lofdichten en gebeden, uitgesproken op het eerste Jubelfeest van de Synagoge der Portugesche Joodsche Gemeente op de Savanne, in de Colonie Suriname, genaamd* ZEGEN EN VREDE, *op den* 12den *van Wijnmaand* 1785 *door* JOSEPH WALLACH (te Amst. bij DROMBERG), in 8o. De dienstdoende Regenten of Parnassijns waren destijds: J. C. NASSY, D. N. MONSANTO, JACOB DE BARRIOS JZ., S. H. BRANDON, MOSES DE LEON, S. H. DE LA PARRA, en ISAAC DE LA PARRA.

[2]) *Jaarboeken voor de Israëlieten*, 1837, bl. 65—67, en 358, 359.

een derde tot verzorging van kranke armen. Alle deze instellingen of genootschappen werden onderhouden uit vrijwillige geldelijke bijdragen. De laatstvermelde bestaat nog onder eene aan de Regenten der gemeente ondergeschikte directie [1]).

Er werd ook omtrent denzelfden tijd, waarop deze inrichtingen tot stand kwamen, een letterkundig genootschap gesticht, onder den Latijnschen naam van *Docendo docemur:* hetgeen reeds eene zekere mate van beschaving aanduidt. Aan dit genootschap werd niet alleen eene vrij uitgebreide boekerij toegevoegd, maar men gaf er ook onderwijs in eenige nuttige kundigheden, tot de vorming van den geest bevorderlijk [2]).

Neemt men nu den tegenwoordigen toestand der Nederlandsche Joden in 's Lands Westindische koloniën in oogenschouw, vooral in vergelijking met hetgeen zij in die streken weleer geweest zijn, dan vertoont zich gewis een aanmerkelijke teruggang in welvaart, bloei en beteekenis. Deze opmerking behoeft echter geenzins te bevreemden. Eensdeels staat die verachtering in naauw verband met den achteruitgang en het verval der Kolonie zelve; anderdeels komt zij voort uit den verbeterden toestand der Joden in het moederland. In de zeventiende eeuw was Nederland bijkans het eenigste land, waar de Joden wel gehandeld werden; en boven de behandeling in de Republiek zelve was die in de Westindische volk-

---

[1]) *Essai historique*, T. I, bl. 170. *Jaarboeken voor de Israëlieten*, 1837, bl. 358, 359.

[2]) *Essai historique*, T. I, p. 171, 172.

plantingen nog bij uitnemendheid gunstig. Er had bijkans eene algeheele gelijkstelling plaats, tot welke de maatregelen van den Engelschen Bewindhebber WILLOUGHBY den eersten grond hadden gelegd. In de negentiende eeuw is de staat der Joden in deze volkplantingen niet gunstiger dan elders, en hebben zij zich van de onheilen, die hen in de tweede helft der vorige eeuw hebben getroffen, nog niet weder kunnen opheffen. Hunne vroegere schatten zijn versmolten; de behoeftigen zijn onder hen zeer toegenomen, hunne beschaving is, ten beste genomen, blijven stilstaan, en hun handel verkwijnd. Of zich deze koloniën na de aanvankelijke opheffing van den slavenhandel (welke uit het oogpunt der menschelijkheid beschouwd plichtmatig, en wegens den loop der dingen onvermijdelijk was) zelfs op haar tegenwoordige standpunt zullen kunnen handhaven, blijft, voor hare Jodenbevolking zoowel als voor alle andere eigenaars van plantagiën, eene hoogstgewichtige vrage aan de Toekomst [1]).

---

[1]) In dit Hoofdstuk, ofschoon tot het tweede Gedeelte dezer Geschiedenis behoorende, dat de lotgevallen der Joden vóór hunne gelijkstelling met de Christenbevolking beschrijft, hebben wij gemeend ook het latere Tijdvak te moeten vermelden; hetgeen des te eerder geschieden kon, dewijl de Omwenteling van 1795 den maatschappelijken toestand der Joden in die gewesten niet merkelijk veranderd heeft.

ZESDE HOOFDSTUK.

OVER JOODSCHE GELEERDHEID EN LETTEREN IN NEDERLAND.

Tot de volle historische beschrijving van het bestaan en de lotgevallen eener natie behoort gewis ook die harer Letterkunde. Eene beschouwing van hetgeen zij te dien opzichte heeft voortgebracht, als gedeelte der volksgeschiedenis, moet evenwel veel verschillen van eene uitvoerige boekbeschrijving, welke al de afzonderlijke werken, door de Schrijvers dier natie uitgegeven, zou omvatten. Het overzicht dat hier behoort, moet vooral de onderscheiden beoefende vakken aanwijzen; de meest kenschetsende Werken doen kennen; de wijze aantoonen, op welke het geloof en de zeden des volks daarin zijn uitgedrukt, en de taal is bewerkt, of de verschillende talen gebruikt; om zoo uit de Letterkunde den geest en de richting des volks te doen erkennen. Dit doel op den voorgrond plaatsende, maakt de tegenwoordige beschrijving geene aanspraak op allesomvattende volledigheid, maar zal alleen datgene kunnen bevatten, wat noodig is om den geest en de beschaving der Joden in Nederland op eene juiste en onbedriegelijke wijze te leeren kennen, en den invloed van beide op de ont-

wikkeling en oefening ook der overige bevolking van deze gewesten, te kunnen nagaan.

Taal en Taalkunde.

De grondslag van alle Letterkunde is de gesprokene en geschrevene taal, die in hare historische vorming en ontwikkeling op het naauwste met de geschiedenis des volks verbonden is. Men gevoelt, dat de taal van de Joden in Nederland verschillen moest naar gelang van hunne afkomst. Onder de geslachten, van het zuidelijke schiereiland afkomstig, was het Spaansch en Portugeesch meestal door elkander in zwang. Bij de aanzienlijken leerde men van jongs af beide spreken, al was het ook niet altijd met kennisneming van de Letterkunde der beide volken. De Portugesche taal werd en wordt nog gebezigd voor alle huishoudelijke zaken der synagogen en andere Portugeesch-Joodsche Besturen en Gestichten. Het prediken geschiedde in de vroegste tijden naar de keus der leeraars, in een van beide talen; doch voor Godgeleerdheid en al wat in 't algemeen tot studie en wetenschap behoorde, hield men zich, ook onder eigentlijk gezegde Portugezen van afkomst, aan het Spaansch. De Hebreeuwsche gebeden werden ten dienste der vrouwen veelvuldig in de laatstgenoemde taal uitgegegeven. De *Klaagliederen van Jeremia* worden bij de herdenking van Jeruzalems verwoesting in 't Hebreeuwsch en in het Spaansch opgelezen. MANASSE BEN ISRAËL schreef slechts zeer enkele malen in het Portugeesch; zijn *Conciliador* en andere talrijke geschriften zijn oorspronkelijk in het Spaansch opgesteld. Ook OROBIO, schoon even als MANASSE Portugees van

geboorte, schreef zijne geleerde Werken in het Spaansch; hetgeen te minder bevreemdt, als men bedenkt, dat hij jaren lang Hoogleeraar te Salamanca geweest was.

De Hoogduitsche Joden, als zijnde meestal uit de westelijke streken van Duitschland afkomstig, brachten hun reeds zeer onzuiver plat-duitsch herwaarts over, hetwelk door toenemende verbastering en inmenging van enkele halfverstane Hebreeuwsche woorden, al meer en meer onkenbaar werd. De Poolsche Joden voegden daarbij hun Slavoonsch taaleigen; welke beide bestanddeelen, met het onbeschaafdste Hollandsch vermengd, eigentlijk geen geregelde taal meer vormden. Sedert de inlijving der Joden in het Nederlandsche volk heeft men deze Joodsche taal, in welke toch ook eenige schriften vervaardigd zijn [1]), door een uitsluitend onderwijs in het Nederduitsch zoeken af te schaffen. Behalven het Besluit van Koning LODEWIJK, daartoe strekkende, hetwelk in het vervolg zal worden vermeld, komen ook verordeningen van dienzelfden aard voor, in de *Organieke bepalingen, op hoedanige wijze de godsdienstige Israëlitische scholen en het onderwijs zullen worden ingericht;* in een Koninklijk *Besluit van den* 10*den* *Mei* 1817 [2]).

---

[1]) Er bestaat onder anderen een Bijbel (O. T.), op last van den vermaarden ATHIAS in dit dialect overgebracht door een geleerden Israëliet, genaamd JOËL WITZENHAUSEN, en door den gezegden Boekdrukker in het licht gegeven te Amsterdam, in 1679. Zie DE ROSSI, *Dizzionario*, T. II, p. 163. Volgens SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Th. II, S. 281, zullen twee Christenen, de Schepen WILHELM BLAAUW JANSZ. en de Advokaat LAURENS BACKER den Uitgever geld hebben voorgeschoten, en een Privilegie bezorgd van JOHAN SOBIESKY, Koning van Polen.

[2]) Zie VAN HAMELSVELD, *Nederlandsche Pandecten*, Dl. IV, bl. 166—171.

De Spaansche en Italiaansche Joden werden geacht de Hebreeuwsche taal beter dan de Joden van eenigen anderen landaard uit te spreken; ook zijn de handschriften der eersten meestal veel schooner dan die der Italianen, Hoogduitschers en Oosterlingen. Echter plachten zoo deze als die den kinderen 't Hebreeuwsch op eene zeer gebrekkige wijze te leeren, zonder op de regelen der taal veel acht te geven, zoodat al de kennis die zij er van verkregen, dikwijls enkel op een langdurig gebruik gegrond was [1]).

Wat het zoogenaamde Rabbijnsch aangaat, of de spraak waarin de Joden, in zonderheid hunne Rabbijnen, sedert eenige eeuwen meestal geschreven hebben: het is wel op de taal der heilige Oorkonden gegrond, maar heeft door nieuwere inmengselen niet weinig verbastering ondergaan. Het is dan ook onderscheiden in deszelfs vorming naar het verschil van landaard dergenen die zich er in hebben uitgedrukt [2]). De Spaansche Joden hebben er Spaansche, de Portugezen, woorden van hunne taal onder gemengd: en zoo met de overigen; evenwel werden de Rabbijnen hooger geacht, naar mate zij in hunne taal nader kwamen aan de zuiverheid van het oude Hebreeuwsch: waarin zij nu en dan vrij gelukkig geslaagd zijn; en sommigen hebben zich zelfs wel eens beroemd, in staat te zijn van ook nieuwere denkbeelden en zaken in zuiver Hebreeuwsche bewoordingen uit te drukken.

---

[1]) Zie MOUBACH, *Godsdienstplichten van alle Volkeren*, Dl. I, Voorr. en bl. 177.

[2]) Zie RICHARD SIMON, *Histoire critique du Vieux Testament*, (Rott. 1685, in 4o) p. 384, 385.

Het gebruik dezer taal levert dus niet weinig punten van overeenkomst op met dat van het Latijn in de geleerde wereld, vooral in de zestiende en zeventiende eeuw [1]. Dikwijls verwekt de schrijfwijze der Rabbijnen den Christengeleerden veel zwarigheid, dewijl zij gewoon zijn hunne geschriften van geene vokaalpunten te voorzien, waardoor de lezing niet zelden onzeker is [2].

Niettegenstaande deze soms vrij gebrekkige, bloot empirische kennis van het oude Hebreeuwsch, zijn de Joden de leermeesters der Christenen geweest in de beoefening van den grondtekst des Ouden Testaments [3]. De beroemde REUCHLIN, de Vader van deze wetenschap, had zich door eenen Jood in de Hebreeuwsche en Rabbijnsche letteren laten onderwijzen; en in Nederland leide RUDOLF AGRICOLA zich, nog in zijne gevorderde jaren, onder de leiding van een geleerden Jood, op de taal des Ouden Verbonds toe [4]. Desniettemin waren de vooroordeelen daartegen zoo sterk, dat de vermaarde CONRAD HERESBACH nog in

---

[1]) Zie verder hierover BEUGNOT, *Les Juifs d'Occident*, Part. III, p. 5, 6.

[2]) Hierover beklaagt zich onder anderen de Recensent van eene belangrijke verzameling van Joodsche bronnen voor de Nieuwere Geschiedenis, uitgegeven (met punten) door den Heer ZEDNER te Berlijn (in 1840). Zie *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*, Jahrg. 1841, S. 679, 680.

[3]) Men zie over de diensten, welke de Joden aan de kennis der grondtaal des O. T., nog vóór de Christenen, bewezen hebben, het Werk van RICHARD SIMON, *Histoire critique de l'Ancien Testament*, p. 167—179.

[4]) VAN KAMPEN, *Geschiedenis der Letteren en Wetenschappen in de Nederlanden*, Dl. I, bl. 51.

het midden der zestiende eeuw eenen monnik van den kansel hoorde zeggen: »dat sommigen eene tot dus ver onbekende taal, namelijk het Hebreeuwsch, voortbrachten; en dat zij, die deze leerden, Joden werden [1])." Doch die blinde vooringenomenheid moest wijken, toen deze studie algemeener werd; waartoe vooral de Leuvensche Hoogleeraar JOH. VAN DER CAMPEN, Schrijver eener Hebreeuwsche spraakleer [2]), den eersten stoot gaf.

Onder de Portugesche Joden die in de grondige kennis en beoefening van het Hebreeuwsch boven anderen uitmuntten, bekleedt eene eerste plaats de beroemde MANASSE BEN ISRAËL, een man bij verscheiden Christengeleerden niet minder geacht dan bij zijne geloofsgenooten. Hij was in het Hebreeuwsch onderwezen door den kundigen Rabbijn ISAAC UZZIËL [3]), en maakte in dat vak zulke groote vorderingen, dat hij reeds op zijn zeventiende jaar eene Hebreeuwsche spraakleer uitgaf; bij de kennis van welke taal hij later ook die van de Grieksche, Latijnsche en Arabische voegde: zoodat voorname geleerden van dien tijd in de taalkunde bij hem ter schole gingen [4]).

---

[1]) GESENIUS, *Geschichte der Hebräischen Sprache und Schrift*, Leipz. 1815, S. 105, 106.

[2]) *Grammatica Hebraïca*, Lovan. 1528, in 4°. Zie GESENIUS, t. a. pl.

[3]) Van dezen geleerden Rabbijn bestaat eene Spraakleer, onder den titel ספר מענה לשון. Zie WOLFF, T. III, p. 609, en den *Catalogus Bibliothecae Palmianae*, L. B. 1840, p. 87.

[4]) Men vindt over MANASSE, als taal- en letterkundige, de meeste en naauwkeurigste bijzonderheden bij DE CASTRO, *Bibliotheca Española*, Vol. I, p. 550—568; ook heeft TH. POCOCKE zijn Werk *De termino Vitae* in het Engelsch vertaald, vergezeld van eene uitvoerige Inleiding

Ook de destijds zeer beroemde JOSEPH SALOMO DEL MEDIGO onderscheidde zich zeer in dat vak. Afkomstig uit Italie, begaf hij zich, na ettelijke jaren omzwervens, naar Amsterdam, waar hij eenen tijd lang de waardigheid van Rabbijn bekleedde. Hij was een zoo groot vriend der Hebreeuwsche letterkunde, dat hij eene reis naar het Oosten ondernam tot opsporing van Hebreeuwsche handschriften, op welken tocht hij te Praag in het jaar 1657 overleed [1]). Met deze beiden maakt een letterkundig klaverblad uit, de Rotterdammer COHEN DE LARA, zoowel als de beide eersten een leerling van ISAAC UZZIËL, voor zooveel de Hebreeuwsche taalkennis aangaat [2]). Hij vervaarde een Werk van veel geleerdheid, getiteld *De stad Davids*, in hetwelk hij trachtte te betoogen, dat onderscheiden oudere en nieuwere talen, in zonderheid het Grieksch, aan de »Heilige taal" verwant zijn, en er, ten minste gedeeltelijk, van afstammen. Zijne bewijsredenen zouden gewis den hedendaagschen Linguist niet overtuigen; maar het Werk verdient als proeve van vergelijkende taalkunde, allezins onderscheiding. Een ander geschrift, onder den titel van *De Kroon des Priesterdoms*, is van eenen meer

---

over het leven en de schriften des Auteurs, en te Londen in 1699 uitgegeven. Onder zijne geloofsgenooten is hij in eene lofrede van zijnen vriend ZACUTO zeer geprezen. Zie BARTOLOCCI, *Bibl. Rabbin.*, Tom. II, p. 807, en MORÉRI, *Dictionnaire historique*, Art. *Manasse Ben Israël.*

[1]) JOST, *Geschichte der Juden*, Th. VIII, S. 246, 247. Volgens DE ROSSI, Art. *Del Medico*, overleed hij in datzelfde jaar te Amsterdam.

[2]) BASNAGE, *Hist. des Juifs*, T. V, p. 2117 noemt hem een Rotterdamsch Rabbijn; DE ROSSI daarentegen spreekt niet van zijn verblijf in die stad. De zaak verdient nader onderzoek.

lexicalischen aard, en werd ook door Christengeleerden wel als Rabbijnsch en Talmudisch woordenboek gebezigd [1]). — Ofschoon deze Werken weldra wederom door andere, vooral van Christenschrijvers, verduisterd werden, zoo waren zij evenwel in dien tijd zeer geacht, wegens de aanmerkelijke taalgeleerdheid van den Auteur [2]).

Na dit drietal noemen wij nog den Opperrabbijn SALOMON DE OLIVEIRA, afkomstig uit Lissabon, die zich te Amsterdam nederzette, en aldaar nog jaren lang leefde, van 1665 tot 1708. Hij bekleedde de Rabbinale waardigheid, volgens de Joodsche regeringsregisters, van 1678 tot op zijnen dood, bij de nieuwe synagoge, welke hij in 1675 met eene redevoering inwijdde, die in druk verschenen is. Hij was Auteur van onderscheidene Werken van spraakkunstigen aard, en van eenige niet onbelangrijke schriften over wijsbegeerte en sterrekunde [3]).

Geen echter der Joodsche Taalgeleerden van die dagen verwierf meerder vermaardheid en invloed dan

---

[1]) Dit Werk is later te Hamburg met een Latijnschen titel uitgekomen: DAV. COHEN DE LARA, *Lexicon Talmudico-Rabbinicum*, 1668. Zie *Catalogus Bibl. Palm.*, p. 77. Het gaat niet verder dan tot den letter ר.

[2]) DE ROSSI, *Dizzionario Storico*. De Hamburgsche Hoogleeraar EBERHARD ANCKELMAN verhaalt in eene zijner Redevoeringen van eene zeer belangrijke onderhandeling, welke de ijverige EDZARD met dezen COHEN DE LARA en eenige andere Joden heeft gehouden, over de rechtvaardiging van den zondaar uit louter genade; ten gevolge waarvan een der aanwezigen, een Israëliet, met name JACOB MESIA, tot CHRISTUS, den waren Messias, is bekeerd geworden. Zie de *Werken van het Zeeuwsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, Dl. XI, (Middelb. 1786), bl. 328, 329.

[3]) JOST, *Geschichte der Juden*, Th. VIII, S. 261.

de Spaansche Jood JOSEPH ATHIAS [1]). Deze, uit het Iberische schiereiland voorvluchtig, gaf eerst onderricht in het Hebreeuwsch te Hamburg; daarna vertrok hij met der woon naar Amsterdam, waar hij eene drukkerij oprichtte, en bracht, na zich eenige goede handschriften te hebben verschaft, die beroemde uitgave van den Hebreeuwschen Bijbel aan het licht, die, tot op de laatste tijden toe, de grondslag van den aangenomen tekst gebleven is. Bij het verschijnen van den tweeden druk [2]) betuigden de Staten-generaal hem hunne tevredenheid wegens zijne welgeslaagde pogingen, en zonden hem, als bewijs daarvan, een gouden halsketen met een gedenkpenning van hetzelfde metaal daaraan hangende, waarop het wapen der Generaliteit gestempeld was. Een afbeeldsel van dien penning prijkt op het geplaatdrukte titelblad van deze uitgave [3]).

Deze en andere Taalkundigen hadden door hunne geleerde Werken, gelijk reeds een- en andermaal is aangewezen, niet weinig invloed op de beoefening van de grondtaal des Ouden Verbonds bij de Godgeleerden van die dagen: een invloed, die zich niet bepaalde tot hunne geschriften, maar zich ook door

---

[1]) Zie over ATHIAS: BASNAGE, Tom. V, p. 2105, 2106.

[2]) *Biblia Hebraïca. Adjecta sunt Judicia tum Professorum Leidensium, tum Rabbinorum Amstelodamensium.* Amst. typis JOS. ATHIAE, Judaei, 1677, 2 Vol., 8°.

[3]) *Jaarboeken voor de Israëlieten*, 1835, IVde Stuk, bl. 29. ATHIAS gaf ook de verkorte Hebreeuwsche Spraakleer van Rabbi MOSCHE RAPHAËL D'AGUILAR in het Spaansch uit, onder den titel: *Epitome da Gramatica Hebrayca*, Amst. 1661. Zie den *Catalogus Bibliothecae Palmianae*, p. 88.

persoonlijk onderricht uitstrekte. Van verre de meeste kenners van het Hebreeuwsch in de zeventiende eeuw blijkt, dat zij, om tot op zekere hoogte te komen, van Joden les genomen hebben. Bijzonder vinden wij dit aangeteekend van eenen SCALIGER, ALTING, COCCEJUS, LEUSDEN. — JOSEPHUS JUSTUS SCALIGER was gewoon den Talmud met eenen Jood te lezen, wiens onderricht hem, volgens hetgeen hij in een zijner brieven aan DRUSIUS meldt, onmisbaar was [1]. — JACOB ALTING, geboren te Heidelberg, en sedert 1631 gestudeerd hebbende te Göttingen, begaf zich voor eenige jaren naar Emden, alleen uit liefde tot de Oostersche talen, ten einde het onderwijs van den Rabbijn GUMPRECHT BEN ABRAHAM te genieten [2]. — De in dat zelfde vak zoo beroemde JOHANNES COCCEJUS nam insgelijks les van eenen geleerden Jood te Bremen [3]; — en JOHANNES LEUSDEN had een zoo bestendigen omgang met de Joden van Amsterdam, dat hij met hunne hulp zijn Woordenboek bearbeidde, en eene bewerking des Ouden Testaments deed uitkomen, in welke hij, om de goedkeuring der Amsterdamsche Rabbijnen te verwerven, zich genoodzaakt vond, eenige Messiaansche voorspellingen in de schaduw te stellen [4]. Ook de vermaarde VOSSIUS schrijft in een' zijner brieven, dat zijn zoon DIONYSIUS zich onder de

---

[1]) Zie 's Mans *Epistolae*, p. 594.

[2]) MENCKEN, *Gelehrten-lexikon*, Art. *Alting*.

[3]) Zie de *Praefatio* van J. H. COCCEJUS voor zijns vaders Werken, in welke Voorrede 's Mans leven wordt beschreven, op het jaar 1625.

[4]) VAN KAMPEN, *Geschiedenis der Letteren en Wetenschappen in de Nederlanden*, Dl. I, bl. 429.

leiding van zijnen vriend MANASSE BEN ISRAËL op de gewijde taal toelegde [1]). En ofschoon, gelijk reeds werd aangemerkt, de Portugesche Joden te Amsterdam om hunne taalkennis het meest gezocht waren, ook eenige Hoogduitsche Israëlieten aldaar waren om hun onderwijs zeer geacht, gelijk blijkt uit het voorbeeld van den zeer vermaarden KNORR VON ROSENROTH, die te Amsterdam kwam, ten einde zich door den geleerden Jood MEYERSTERN te laten onderrichten [2]). — Zelfs ontboden de Hoogleeraren wel eens Joodsche taalkenners aan de Academie, ten einde de studerende jongelingschap in dat vak te onderwijzen, gelijk men onder anderen vindt aangeteekend van JOHANN BRAUN, een volger van COCCEJUS, uit den Palts geboortig, die in de tweede helft der zeventiende eeuw eenen leerstoel aan de Groninger Academie bekleedde. Deze onderhield in die stad een geleerden Rabbijn met zijn huisgezin, ten einde zijne studenten in de Hebreeuwsche taal- en letterkunde te oefenen [3]). Te Franeker hield zich ten tijde van den vermaarden Orientalist RHENFERD, een Poolsche Rabbijn op, die de studenten te dier plaatse met de Rabbijnsche letteren bekend maakte [4]). Eindelijk meldt een Hoogduitsche reiziger, die in 1698 eene beschrijving van den staat der Kerk en van 't openbaar Onderwijs in de Nederlanden uitgaf, dat hij op zijnen tocht dikwijls gehoord had van zekeren Joodschen Doctor TINA,

---

[1]) *Epistolae*, p. 208.

[2]) MORERI, *Dictionnaire Historique*, Art. *Knorr.*

[3]) SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Th. I, S. 315.

[4]) SCHUDT, t. a. pl.

die vele Gereformeerde Theologen van dien tijd onder zijne leerlingen telde [1]). Trouwens het is bekend, dat ook de beroemde Hoogduitsche Oosterling JOHANN ANDREAS DANZ niet slechts in kennis en bevriend was met den geleerden Portugeschen Jood JACOB FIDANQUE, uitgever van ABRABANELS uitlegging der groote Profeten (uitgekomen te Hamburg) en van het Boek *Michlal Jophi* (verschenen te Amsterdam), maar ook met den straks vermelden Dr. DE PINA, en met JOSEPH ATHIAS, den drukker van den Hebreeuwschen Bijbel; en dat jonge lieden, nog niet rijp voor het predikambt of de Academie, zulke Israëlieten wel eens eenen tijd lang in hunne huizen namen, om des te beter tot de kennis van het Hebreeuwsch door te dringen [2]).

Deze invloed der Joden op de Hebreeuwsche taalstudie onder de Christengeleerden duurde voort tot op ALBERT SCHULTENS, die aan de Rabbijnsche en Talmudische studiën onzer Godgeleerden den doodsteek gaf [3]). Van daar, dat een doorkundig Israëlitisch taaloefenaar, die zich in de achttiende eeuw jaren lang te Amsterdam ophield, voor de studiën onzer God-

---

[1]) BENTHEM, *Holländischer Kirchen- und Schulstaat*, Th. I, S. 625. Deze Schrijver bedoelt waarschijnlijk *de Pina*, op wien DE BARRIOS eenige lofdichten heeft vervaardigd, onder den titel: *Señor David de Pina, Medico, Theologo y Orator famoso.*

[2]) Naar eene mededeeling van den Wel Eerw. Heer G. D. J. SCHOTEL.

[3]) Prof. WILMETT, *De retinenda antiqua in literis Orientalibus gloria*. Amst. 1805, p. 11—14. Doch een GESENIUS en andere groote Orientalisten van onzen tijd erkennen wederom het nut, dat men van de Talmudische- en Rabbijnsche letteren trekken kan. Men zie 's Mans *Hebräisch-chaldäisches Handwörterbuch*, Vorr. S. XXIV, XXV.

geleerden op zeer verre na zoo veel beduidenis niet meer had, als veel minder geleerde Rabbijnen honderd jaren vroeger te Franeker of te Groningen hadden verkregen. De bedoelde geleerde, wiens verblijf alhier evenwel voor zijne geloofsgenooten veel gewichts had, was de in Hebreeuwsche taal- en letterkennis doorgeleerde HARTWIG WESSELY, die nevens den beroemden MOZES MENDELSZOON onder de wijsgeerige Hervormers van het Jodendom in die eeuw geteld wordt. Zijn overgrootvader was eene Poolsche Jood: deze zette zich in het midden der zeventiende eeuw te Amsterdam neder, waar hij onder die van de Portugesche natie zoowel als onder de Hoogduitschers een groot aanzien verkreeg, en zelfs medewerkte tot de oprichting der groote synagoge tusschen 1671 en 1675. De kleinzoon van dezen heette BEHREND, en onderscheidde zich als Koninklijk Deensch Agent te Hamburg. Zijn zoon, onze HARTWIG, was geboren in de genoemde stad, ten jare 1725. Reeds vroeg studeerde hij zeer vlijtig, en verstond, benevens het Hebreeuwsch, waarin hij onder al de Joden van zijnen leeftijd de grootste kunde en vlugheid verkreeg, ook nog het Hoogduitsch, Fransch, de Wis- en Natuurkunde, de Geschiedenis en Aardrijksbeschrijving; kundigheden, in welke hij zijne meeste geloofsgenooten verre voorbijstreefde. Te Amsterdam werd hij iets later boekhouder, en besteedde den tijd, die hem van dit beroep overschoot, aan het schrijven van Werken over Hebreeuwsche en Rabbijnsche letterkunde. Het eerste Werk dat hij bearbeidde, verscheen onder den titel van *De spreuken der Vaderen,* tot opheldering van Rabbijnsche zinspreuken. Een

tweede behandelde de Hebreeuwsche synoniemen: het wordt gezegd veel waarde te bezitten voor taal- en uitlegkunde. WESSELY behoorde tot de Hoogduitsche gemeente, doch was ook bij de Portugezen wel gezien en zeer geacht. Zijne latere werkzaamheden staan alle in verband met Duitschland, waar hij het overige gedeelte zijns levens doorbracht. Hij is een treffend toonbeeld van de toenemende beteekenis der Hoogduitsche gemeente, waarvan hij lid was, gedurende de achttiende eeuw, in welke de andere afdeeling der Amsterdamsche Joden geen zoodanige Werken meer heeft opgeleverd [1]). Ook in onzen tijd zijn het twee geleerde Israëlieten van de Hoogduitsche afdeeling geweest, die een' loffelijken ijver voor de kennis hunner voorvaderlijke taal hebben aan den dag gelegd, met het schrijven van een nuttig *Hebreeuwsch-Nederduitsch Handwoordenboek*, aan hetwelk de geleerde wereld mogelijk niet al die aandacht geschonken heeft, die het verdiende.

Bijbelsche Uitlegkunde en Godsdienstleer.

Nevens de taalkundige Werken der Nederlandsche Joden, verdienen de schriften, die zij over de uitlegging der Bijbels hebben uitgegeven, bijzondere vermelding; want ook deze hebben op Christengeleerden nu en dan eenigen invloed gehad. Hier schittert we-

[1]) Door zijne voorvaderlijke betrekkingen zoowel als door verblijf en omgang kan men WESSELY tot de Joden in Nederland betrekken, ofschoon hij niet binnen deszelfs grenzen geboren werd. Men zie over hem: JOST, *Geschichte der Juden*, Th. IX, S. 80—85.

derom als eene ster van de eerste grootte de beroemde MANASSE BEN ISRAËL, wiens uitstekende bekwaamheden ver buiten den kring van zijn volk gewaardeerd werden. Reeds op zijn vijftiende jaar was hij begonnen te prediken, en diende een aantal jaren de Synagoge als leeraar. Nog meer vermaard werd hij door zijne Godgeleerde schriften, aan welker hoofd staat zijn *Conciliador* (Amst. 1632 in 4°), in welken hij zich ten doel stelde, om de in schijn strijdige plaatsen des Ouden Testaments, over welke hij lang had nagedacht, door eene veelzijdige toelichting in overeenstemming te brengen. Een zijdelingsch oogmerk was gewis ook de verdediging dezer plaatsen, naar Joodsche uitlegging, tegen de Christenen; doch hiervoor kwam hij minder opentlijk uit, deels om zijne Christelijke landgenooten niet te verbitteren, deels om de welwillendheid zijner geleerde vrienden van eene andere belijdenis niet te verbeuren. Een ander Werk, waartoe hem het ongeloof en de vrijgeesterij van eenigen zijner broederen, schijnen te hebben aanleiding gegeven, verdedigt de *Opstanding der Dooden*, in drie boeken, in het Spaansch (Amst. 1636 in 12°). Het is ten zelfden jare ook in het Latijn uitgegeven. Eenige jaren later deden de twisten, die in de Hervormde Kerk over de leerstukken van Zonde en Genade gevoerd werden hem de pen opvatten, om een geschrift te vervaardigen *Over de menschelijke zwakheid en overhelling tot de zonde* (*De la fragilidad humana, e inclinacion de l'ombre al peccato.* Amst. 1642 in 4o), in hetwelk hij eene vrij sterke neiging openbaart tot die flaauwere opvatting van 's menschen zondestaat en zedelijke ver-

dorvenheid, welke binnen de Christenheid in de school van Pelagius werd voorgestaan; doch tevens de leer van den Britschen monnik (later mede door de Wesleyanen omhelsd en ijverig gedreven): dat de mensch reeds hier op aarde volmaakt zou kunnen zijn en de Wet geheel vervullen, krachtig bestrijdt. In een later uitgekomen Werk *Over den eindpaal des levens* (*de Termino vitae*), in 't welk hij ook verscheiden bijzonderheden nopens zich zelven mededeelt, tracht hij de vrijheid van den mensch met de voorwetenschap en voorbestemming Gods in overeenstemming te brengen. Men heeft van MANASSE nog eene merkwaardige verhandeling, onder den titel van *Esperança de Israël* (*de Hope Israëls*), ten jare 1650 uitgegeven. In dit boek staat hij het gevoelen der toenmalige Joden voor, die beweerden, dat de scepter van Juda nog niet ganschelijk geweken was, dewijl aan gene zijde van zekeren fabelachtigen vloed, genaamd Sabbation, en vooral ook in Amerika volgen het reisbericht van den Spanjaard ANTONIO MONTESINI, een geheel Jodenvolk onder eigene Vorsten zoude leven; een gevoelen, dat later te Bazel in een opzettelijk Werk is wederlegd geworden [1]). Een Werk van MANASSE *Over de Schepping* (*de Creatione*) in 1635 uitgegeven, werd door Christengeleerden met zooveel goedkeuring gelezen, dat Prof. VAN BAERLE een lofdicht op den Schrijver en op zijn Werk ver-

---

[1]) THEOPH. SPIEZEL, *Elevatio relationis Montesinianae de repertis in America tribubus Israëliticis, et discussio argumentorum pro origine gentium Americanarum Israëlitica a Manasse Ben Israël in Spe Israëlis conquisitorum.* Bas. 1661, in 8°.

vaardigde, in hetwelk hij zich, niettegenstaande het verschil van geloof, ten ernstigste in zijne vriendschap aanbeval [1]).

Het was niet alleen VAN BAERLE die MANASSE ZOO hoog schatte. Ook VOSSIUS, EPISCOPIUS, VORSTIUS en vooral DE GROOT, hielden met hem vriendschappelijken omgang, gelijk de eerstgenoemde in zijn Brieven getuigt [2]). DE GROOT zwaait hem als Godgeleerde een uitbundigen lof toe [3]); en VORSTIUS vertaalde verscheiden zijner geschriften in het Latijn. Het gebeurde zelfs eens, dat VOSSIUS zijne vrienden HUËT, BOCHART, en DAVID BLONDEL bij hem inleidde, die door hem gezamentlijk gebracht werden in de synagoge waar hij leeraar was, en geplaatst op de zitplaats der Rabbijnen, opdat zij de godsdienstplechtigheden van nabij mochten kunnen in oogenschouw nemen [4]). Doch deze verdraagzaamheid, gevoegd bij eene groote eigenzinnigheid en hooghartigheid, wikkelde hem wel eens bij zijne geloofsgenooten in groote moeilijkheden met de Parnassijns, door welke hij wellicht zou zijn afgezet geworden, indien niet zijne groote verdiensten jegens zijne natie hen daarvan afgeschrikt hadden. Van den anderen kant zouden ook de God-

---

[1]) CASP. BARLAEI, *Antverpiani*, *Poëmatum* Pars II, pag. 466.

[2]) Men zie den brief door G. J. VOSSIUS in het jaar 1632 geschreven aan SIMON BELMONTE. VOSSII *Epist.*, p. 208.

[3]) GROTII *Epistola* N°. 1298; A. VAN CATTENBURGH, *Vervolg van het Leven van Huigh de Groot*, Dord. 1727, bl. 238.

[4]) *Huetiana*, p. 225; alwaar men ook leest: *Praedicabat ille nonnunquam apud me, se Davidem Regem affinitate, liberos vero suos eundem cognatione attingere, seque Davidi nepotes genuisse. Uxorem quippe duxerat ex familia Abrabaniëlum, inter Judaeos praenobili, quae se a Davide prognatam ferebat.*

geleerden der heerschende Kerk zich naauwelijks deze betrekkingen van omgang en vriendschap met den Joodschen Rabbi hebben veroorloofd, in welke de vrijdenkende Remonstranten geen bezwaar zagen. Immers nog in het jaar 1658 meende de Amsterdamsche Predikant ABRAHAM COSTERUS tegen de oprichting eener openbare synagoge voor de Hoogduitsche Joden te moeten waarschuwen [1]).

Na MANASSE mag men zijnen minder beroemden geloofsgenoot, Rabbi ISRAËL PILZARO niet vergeten, die, even ijverig voor het Jodendom, maar minder verlicht dan hij, te Amsterdam leefde, en een Werk uitgaf onder den titel *De Scepter van Juda*, waarin hij eene uitgewerkte verklaring leverde van de profetie aangaande den SCHILOH, opgedragen aan de Parnassijns der Portugeesch Joodsche natie; een opdracht, waarin hun de vleiëndste lof, en den Christenen de vinnigste bestrijding ten deele viel. Doch de opzieners der Synagoge, vreezende, dat voor hen uit het openbaar worden van een geschrift, zoo scherp tegen het Christendom gericht, aanmerkelijke zwarigheden mochten voortspruiten, verhinderden de uitgave nog vóór de verzending [2]).

---

[1]) Geheel anders dacht men gewis anderhalve eeuw later, gelijk blijken kan uit de volgende merkwaardige anecdote van den eerwaardigen Predikant bij de Waalsche Gemeente te Amsterdam, PETRUS CHEVALLIER; een trek, die hier der vergetelheid verdient te worden ontrukt. Toen deze Leeraar eens, bij gelegenheid van een gehoor bij Koning LODEWIJK, een ouden door den last der jaren gedrukten Rabbijn met moeite de trappen van het Paleis zag opstijgen, nam hij hem vriendelijk onder den arm met deze treffende woorden: »het Oude Testament en het Nieuwe behooren immers bij elkanderen!"

[2]) DE ROSSI, *Bibliotheca Giudaïca anti-christiana*, p. 92.

Een ander leeraar der Joden omstreeks het midden der zeventiende eeuw, die mede scherp tegen het Christendom schreef, was Rabbi SAUL MORTERA, Auteur eener verhandeling *Over de waarheid der Mozaïsche Wet, en over de wonderdadige Voorzienigheid Gods jegens zijn Volk* [1]). Deze verhandeling is gericht tegen Protestanten en tegen Roomschgezinden, elk afzonderlijk: daarin wordt staande gehouden, dat gene zoowel als deze bij de volmaakte Wet van God voegden, weshalven geen hunner verdiende te worden gehoord, en alleen MOZES en de Profeten moesten worden in eere gehouden [2]). Het is opmerkelijk, dat de Joden zich tegen de Christenen van dezelfde redeneringen bedienden, die de Roomschgezinden plegen te gebruiken tegen de Protestanten, namelijk die ontleend zijn van de verschillen, die Christenen en Christenen onderling verdeelen, en de onzekerheid hieruit geboren: zonder te bedenken, dat dit alles hen geenzins mocht of kon verhinderen om den waren Messias te zoeken en te vinden.

Terwijl MORTERA zich, naar de wijze der Karaïten, blootelijk aan de geschrevene Wet hield, beriepen andere Rabbijnen zich bestendig op de Overlevering

---

[1]) DE ROSSI, *Dizzionario Storico*, Art. *Mortera*.

[2]) Men ziet uit deze antichristelijke schriften der Amsterdamsche Joden duidelijk, dat de hand niet werd gehouden aan de Keure, die hun verbood tegen de Christelijke godsdienst te schrijven. Ook hadden de Burgemeesters doorgaans andere en meer dringende bezigheden, dan de Joodsche Werken te onderzoeken, die in hunne stad werden gedrukt. De weinige geleerde mannen, die er grondig over oordeelen konden, wilden de Joden liever met redenen wederleggen, dan het uitgeven hunner Schriften te beletten.

en den Talmud; van welken onder anderen de Amsterdamsche Rabbi MUSAPHIA eene verklaring gaf [1]). Van diezelfde richting van geest was een andere Rabbijn, genaamd JACOB JUDA LEON van Middelburg, die zich eenen naam heeft gemaakt door een fraai model van den Tempel van SALOMO, dat hij vervaardigde, en van 't welk hij eene beschrijving uitgaf. De Hertog van Brunswijk liet van dit geschrift eene Latijnsche vertaling maken, ten einde des te beter over het kunststuk van den Joodschen meester te kunnen oordeelen [2]). Deze laatste gaf vervolgens ook eene beschrijving van den Tabernakel, schreef eenige vertoogen over de Cherubim; een over de wijze, waarop het morgen- en avond- offer gebracht werden; en gaf eene uitlegging der Psalmen, en eene verklaring der symbolische voorstellingen in den Talmud. Hij hield mede eenige twistredenen met Christengeleerden, waarvan hij een beknopt verhaal heeft openbaar gemaakt [3]).

Vraagt men, of de uitleggingen des Bijbels en de schriften over de godsdienstleer van de Joden, ook invloed op de Christenbevolking van Nederland hebben gehad: dan is het antwoord kortelijk het volgende. Wanneer men den invloed der Joodsche Schriftuitlegging

---

[1]) BASNAGE, *Histoire des Juifs*, T. V, p. 2105, 2106. Hij vervaardigde ook een Aanhangsel op de vroeger uitgekomen Joodsche Woordenboeken, onder den titel van מוסף הערוך, in welk Werk vooral de moeielijkste woorden worden uitgelegd. Zie *Catalogus Bibl. Palm.*, p. 76.

[2]) J. J. LEON, *De Templo Hierosolymitano. Lat. cura* SAUBERTI, Helmst. 1665, 4°. Zie *Catal. Bibl. Palm.*, p. 159.

[3]) BASNAGE, Tom. V, p. 2117, 2118.

enkel tot Israëlieten, in dit ons Vaderland woonachtig, beperkt, dan strekt hij zich niet veel verder uit dan tot de Werken van den algemeen geachten MANASSE BEN ISRAËL. Denkt men daarentegen ook aan de schriften der beste Spaansche en andere Rabbijnen, die de beroemde persen der Joden te Amsterdam in menigte verlieten en algemeen hoog gewaardeerd werden, dan is de werking dezer geschriften binnen en buiten 's Lands zeer uitgestrekt geweest. De Bijbelverklaringen van eenen ABEN EZRA, SALOMO JARCHI, MOSES MAIMONIDES, DAVID KIMCHI, ISAAC ABRABANEL, en anderen maakten, benevens die der Christelijke Kerkvaders, den eersten grondslag uit ook der Christelijke Uitlegkunde des O. T.; en mogelijk is daaraan menige sints eeuwen aangenomene tekstverklaring dank te weten [1]. — Wat de godsdienstleer betreft, de Joodsche Traktaten daarover hebben meestal slechts de Christelijke Polemiek uitgelokt. Zoolang de ongeloovige wijsgeerte der achttiende eeuw in Frankrijk nog niet was opgekomen, werd de strijd tegen het Ongeloof hoofdzakelijk tegen het Jodendom, en die tegen het Bijgeloof vooral tegen de Roomsch-Catholieke Kerk gericht, en men zag in den Talmud, niet zonder grond, het voorname bolwerk, onder de Joden tegen den invloed des Christendoms opgeworpen. Welke middelen men daartegen meende te moeten in het werk stellen, is in het vierde Hoofdstuk breeder vermeld.

---

[1]) PAREAU, *Institutio Interpretis V. T.*, p. 5—7, 251, 252. Van den invloed der verklaringen van de genoemde Joodsche Geleerden kan men onder anderen menige proeve aantreffen in de Bijbelverklaring der Engelsche Godgeleerden, uitgegeven door Prof. JOAN VAN DEN HONERT, Amst. 1740—1757, 20 Deelen in 4°.

Dichtkunst en Welsprekendheid.

De Dichtkunst der Spaansche Joden is doorgaans minder eene spruit van de Poëzij der Profeten en der Psalmdichters, dan een telg van Arabischen stam. Geboren in de twaalfde eeuw, nam zij het karakter van hare Spaansche voorgangster aan. Twee proeven evenwel van echt Israëlitische Poëzij zijn: de Klaagzang over het verlorene Sion en Jeruzalem, van den Dichter JUDA HALEVY [1]); en een lied van SALOMO HALEVY in den juichtoon, op den wekelijkschen Sabbath en op dien der toekomst [2]). Deze Letterkunde, welke het niet aan eenige merkwaardige voortbrengselen ontbreekt, werd aanvankelijk met de overkomst der Joden in Holland, op Nederlandschen bodem overgebracht. Dus was het de reeds meermalen vermelde ISAAC ABOAB, die den Israëlitischen Wetgever tot onderwerp van een Heldendicht koos, en in het Spaansch bezong [3]). Twee andere Joodsche uitgewekenen van het Iberische schiereiland, beoefenden met niet minderen lof onder hunne geloofsgenooten de Hebreeuwsche Poëzij zoowel als de Spaansche of Portugesche: PAULO DE PINA en DANIËL LEVI DE BARRIOS. Van eerstgemelden werd ten jare 1624 in een der Portugesche synagogen, het *Huis Jacobs* geheeten, een dichtstuk uit-

[1]) Men zie over dezen Dichter de *Stemmen en Beschouwingen*, Dl. II, bl. 374—376. Het Lied komt voor bij BEUGNOT, *Les Juifs d'Occident*, Ç. p. 72—76.

[2]) Deze zang wordt onder anderen gevonden bij HERDER, *Zerstreute Blätter:* Th. XII, S. 237—239 der uitgave van HERDERS Werken bij COTTA.

[3]) DE ROSSI, *Dizzionario*, Art. *Isaac Aboab* in MENCKENS *Gelehrten-Lexicon*, Art. *Avnhaf.*

gevoerd, ten onderwerp hebbende een soort van zamenspraak tusschen de zeven bergen, Sinaï, Sion, Hor, Nebo, Gerizim, Karmel, Senir, die ieder hunne aanspraak op den eersten rang doen gelden, waarover Koning JOZAFAT vervolgens de beslissing uitspreekt [1]). Weldra echter begreep men, dat deze spelen (niet ongelijk aan de Mysteriespelen van een vroeger tijdperk bij de Christenen) niet in de synagoge behoorden: en van daar, dat er in de tweede helft der zeventiende eeuw eenige letterkundige genootschappen werden opgericht, onder den naam van *Academias*, waaraan de aanzienlijkste Joden deel namen, en in welke de eigen taal- en letterkunde dezer toen inderdaad vrij beschaafde Spaansche of Portugesche uitgewekenen ijverig beoefend werd. Een werkzaam deel aan deze maatschappijen (niet ongelijk aan onze vroegere Rederijkkamers) had de tweede straks genoemde dichter, MIGUEL DE BARRIOS. Toen hij nog in Spanje uiterlijk het Christendom beleed, had hij zich onderscheiden in de krijgsdienst, benevens zijn vriend Don JOSEPH SEMAH, die later in Hollandsche dienst overging [2]). Te Amsterdam liet hij zich onder de namen DANIËL LEVI besnijden, en hield veelvuldig verkeer met de aanzienlijksten zijner geloofsgenooten. Hij beoefende de Geschiedenis, Wijsgeerte en Dichtkunde. In zijn *Coro de las Musas*,

[1]) DE CASTRO, *Biblioteca Española*, Vol. I, p. 628. Men moet dezen PAULO DE PINA niet verwarren (gelijk wel eens geschied is) met JO. ESQUIERDO DE PINA, een Spaansch Dichter van de zeventiende eeuw, die Fabelen en Blijspelen heeft uitgegeven.

[2]) Van dezen mede niet onbekwamen Israëliet bestaat eene Spaansche vertaling van het Werk van JOSEPHUS tegen APIO.

geschreven terwijl hij nog in Spanje was en der Catholieke Kerk toebehoorde, ontbreekt het niet aan alle verheffing. Zijne verzen, na zijne overkomst in Holland gemaakt, zijn meestal gelegenheidsgedichten, in welke hij de aanzienlijken zijns volks met hoogklinkende loftuitingen, en soms niet zeer smaakvolle woordspelingen op hunne namen, ophemelt. Door zijne *Relacion de los Poetas y Escritores de la nacion Judayca*, heeft hij getracht, de namen dergenen die aan zijne dichterlijke en letterkundige bezigheden, hetzij op het Schiereiland of te Amsterdam, hadden deel genomen, der vergetelheid te onttrekken. Hij leefde en stierf in groote armoede, en volgde strengelijk de gebruiken der Synagoge [1]).

Ook MOSES ABUDIENTE vervaardigde eenige gedichten van de soort, die men naderhand in het Fransch *Poésies fugitives* genoemd heeft, en MANASSE BEN ISRAËL vertaalde den Griekschen Dichter PHOCYLIDES in Spaansche verzen; doch over het algemeen verdroogde de dichterlijke ader der Spaansche en Portugesche Joden vóór dien tijd, op Hollandschen bodem. Wel vervaardigden eenigen uit hen soms bij plechtstatige gelegenheden eenige Hebreeuwsche verzen, waarvan nog onderscheidene proeven voorhanden zijn [2]); maar dit is niet genoeg, om bij voortduring van eene poëtische Letterkunde der Joden in Nederland te spreken; waartoe zij ook wegens de minachting, die zij voor de Onjoodsche letteren, althans nog in de zeventiende eeuw, voedden, weinig opleiding von-

[1]) DE CASTRO, *Biblioteca Española*, Vol. I, p. 597, 598.

[2]) Zie onder anderen den *Catalogus Biblioth. Palm.*, p. 231, 232.

den. Gedurende de achttiende eeuw begonnen zij met de Fransche Letterkunde zeer bekend te worden, vooral in de Portugesche gemeente, waarvan ook een gedenkstuk is overgebleven in eene Hebreeuwsche vertaling van RACINES *Athalie* door FRANCO MENDES. Zoodanige vertolking was een gelukkig denkbeeld, dat van dichterlijk gevoel getuigt, ofschoon ons niet is gebleken, of hij, die ze vervaardigd heeft, immer iets oorspronkelijks gedicht hebbe [1]).

Welsprekendheid stond bij de Joden in Nederland bijkans op dezelfde hoogte (of laagte) als Poëzij. Het merkwaardigste, wat zij van dien aard aan te wijzen hebben, is eene Portugesche Lofrede op Koningin CHRISTINA van Zweden, door MANASSE BEN ISRAËL, alsmede eene Begroetingsrede van denzelfden Schrijver aan FREDRIK HENDRIK, bij Hoogstdeszelfs komst in de synagoge te Amsterdam; een stuk, den roem der Auteurs niet onwaardig [2]).

Tot dit vak behooren ook nog de kerkelijke Redevoeringen, in zekeren zin ook de openbare gebeden. Van de eersten leveren eenige proeven de sermoenen, gehouden bij gelegenheid van de inwijding der groote synagoge der Portugezen te Amsterdam in 1675 [3]). In

---

[1]) Zie GRÉGOIRE, *Histoire des sectes religieuses*, T. III, p. 397, 398.

[2]) Dit Stuk, dat wij in handen hebben, voert ten titel: *Gratulaçao de* MENASSEH BEN ISRAËL, *em nome de sua Naçaõ, al Celsissimo Principe de Orange*, FREDERIQUE HENRIQUE, *na sua venida a nossa Synagoga de T. T. em companhia da Serenissima Raynha* HENRICA MARIA, *dignissima Consorte do Augustissimo Carlos, Rey da Grande Britania.*

[3]) *Sermoes que pregaraõ los doctos ingenios do Kahal Kados de Talmud Torah desta cidade de Amsterdam, no alegre estrea-*

een dezer sermoenen wil de spreker bewijzen, dat de tijd der wonderen nog niet voorbijgegaan is, terwijl alleen de wijze verschilt, op welke zij volbracht worden, welke thans meer verborgen is voor het oog, ofschoon niet min wezentlijk. Hij kiest tot tekst de plaats van den Profeet EZECHIËL: *Zoo zegt de Heere* HEERE*; Hoewel ik ze verre onder de Heidenen weggedaan hebbe, en hoewel ik ze in de landen verstrooid hebbe, nogtans zal ik hen een weinig tijds tot een Heiligdom zijn in de landen, in welke zij gekomen zijn* [1]). Uit deze plaats van den Profeet neemt de Redenaar aanleiding, om aan te toonen, dat de ijver en bereidvaardigheid der Christelijke Overheden, en van rijke Christenen, om dit werk te ondersteunen, eene bijzondere beschikking was van den God hunner Vaderen, en eene door Hem vóór de tijden der eeuwen beloofde vertroosting te midden der hardste ballingschap. — In eene andere predikatie zegt de Spreker met eene vreemde en vrij gezochte leenspreuk: »dat hij in de zeevaart zijner verbeelding eene nieuwe wereld ontdekte: te weten deze wijkplaats van het uitverkoren Volk op de eilanden der Zee, in het verre Westen; eene nieuwe wereld, die na zoovele eeuwen de drie oude deelen des aardrijks verving, welke door de drie onderdeelen des Tabernakels waren aangeduid geweest. Deze herstelling van Israëls volk was daarentegen als de Tempel van SALOMO, welks

---

mento e publica celebridade da frabrica que se consagrou a Dios para casa de oraçaõ cuia entrada festeiou em Sabbath Nahamù. Amst. An. 5435 (1676), 4°.

[1]) Ezech. XI. 16.

drie deelen door de drie rangen des volks, de Priesters, de Levieten en de Gemeente werden aangewezen; en deze wederom waren de afbeelding der hemelsche legerscharen in de drieërlei hemelen." Eene derde predikatie betrok eene bekende plaats van JEZAIAS door Kabbalistische letterduiding op het onlangs weder in eere herstelde en den Joden steeds zoo bijzonder gunstige Huis der Nassausche Vorsten, hetwelk met hoogdravende woorden bij dat der Makkabeeuwsche Helden werd vergeleken.

Deze proeven van kerkelijke prediking geven gewis geen hoog denkbeeld van de kanselwelsprekendheid der Amsterdamsche Rabbijnen. Die van eenen MANASSE zal gewis ordelijker en minder buitensporig geweest zijn. Wij kunnen niet nalaten, hierbij nog eenige bijzonderheden te voegen, aangaande hunne openbare gebeden, die talrijke malen in het Hebreeuwsch en Portugeesch zijn uitgegeven [1]). Reeds in de eerste jaren der zeventiende eeuw hadden de onderscheidene synagogen getracht eene gemeenschappelijke verzameling van liturgische gebeden uit te geven; doch men had het daarover niet kunnen eens worden [2]). Na de vereeniging der drie afzonderlijke synagogen ging men met meerdere eenparigheid te werk, en er werden later herhaaldelijk kerkelijk goedgekeurde bundels uitgegeven. Wij zullen hieruit het voor de Geschiedenis der Joden, als natie, in ons Vader-

---

[1]) De eerste Verzameling kwam uit onder den titel: *Orden de las Oracioes cotidianas, en Amst.* 5455 (1696), *con Priv. de los Señores Estados*, 8°.

[2]) BASNAGE, *Hist. des Juifs*, T. V, p. 2093.

land meest merkwaardige gebed of zegenbede overnemen.

»Hij die het heil geeft den Koningen, en de heerschappij den Heerschappers; Hij die Zijnen knecht DAVID van het zwaard zijns vijands redde; Hij die eenen weg maakte in de zee en een pad in de vreemde wateren, zegene en beware, behoede en verkwikke, verhooge en verheerlijke en verheffe van hoogte tot hoogte onzen Heere (of onze Heeren, de Staten, enz.). De Koning der Koningen beware hem (of hen) in Zijne barmhartigheid, hem (hen) makende vrolijk en vrij van alle gevaren en rampen. De Koning der Koningen, ter liefde Zijner goedertierenheid, verheffe zijne (hunne) ster en planeet, en vermenigvuldige de dagen over zijne (hunne) regering. De Koning der Koningen geve in zijn (hun) hart en in dat zijner (hunner) Raadslieden, en van allen die met hem (hen) zijn, de neiging tot weldadigheid onswaarts, opdat Juda en Israël zeker mogen wonen, totdat de Verlosser tot Israël kome. Daarvan geve God de vervulling. Amen."

Theosophie en Philosophie.

De Wijsbegeerte is het zoeken van waarheid en wijsheid door eene aan zich zelve overgelatene rede. De Joodsche Wijsbegeerte was uit haren aard mystisch en theosophisch, terwijl die der Grieken meer beredeneerd en zedelijk moest zijn. De Theosophie der Joden bereikte haar meeste ontwikkeling in de *Kabbala* (of geheimleer). Zij bevat een zamenstel van bespiegelingen, waarin zich sommigen hunner Schrij-

vers verlustigd hebben, maar die door anderen is gering geschat, welke daarom niet ophielden rechtzinnige Joden te zijn. Men onderscheidt haar in eene *symbolische*, die zich toelegt op de H. Schrift, in welke zij door geheimzinnige letterverplaatsingen of lettertal-rekeningen, diepe en voor het gemeen onbekende verborgenheden tracht op te sporen; — eene *dogmatische*, die zich bezig houdt met de vaststelling van de titels en waardigheden der Engelen, en de eere die aan elk eene van die rangen in de hierarchie der hemelsche wezens toekomt [1]); — en eene *metaphysische*, die de eigentlijke Godsleer en hoogere geestenkunde behandelt, en de diepste Joodsche Mystiek en theosophie behelst [2]).

Een der Joden in Nederland, die de Kabbalistische wijsbegeerte met den meesten ijver beoefend heeft, is JOSEPH SALOMO DEL MEDIGO, dien wij reeds als taalkundige hebben leeren kennen. Hij had de Kabbala vlijtig bestudeerd te Konstantinopel, bij Rabbi JACOB BEN NEHEMIA, en was zeer ingenomen met de diepzinnigheid, welke hij in deze geheel oostersche Mystiek gevonden had. Te Amsterdam gevestigd, schreef hij eenige Kabbalistische Werken, één van welke hem door eenen vriend ontlokt, en daarna tot zijn groot ongenoegen te Bazel uitgegeven werd. Het voornaamste van deze theosophische Werken heet: ***Het boek der hemellichten***, en handelt vooral over astro-

---

[1]) Vergel. Col. II, 18, en aldaar de Uitleggers.

[2]) Zie *Over de Cabbálah*, een opstel door Dr. MUNK te Parijs, in de *Jaarboeken voor de Israëlieten in Nederland*, van 1837, bl. 393—410.

nomische onderwerpen. Het bevat onder anderen ook eene vergelijking der beide stelsels van PTOLEMEUS en COPERNICUS, waartusschen de Schrijver zich (zeer voorzichtig!) onthoudt, eene bestemde keus uit te spreken [1]. — Een ander Kabbalistisch geschrift, vervaardigd door den Spanjaard HERRERA, werd door den ook reeds vermelden ISAAC ABOAB in het Hebreeuwsch vertaald, en mede te Amsterdam uitgegeven. [2]).

Deze oostersche Philosophie is eigentlijk de eenige echt-Joodsche. Die van SPINOZA toch, welke meerendeels aan DESCARTES ontleend was, en vooral de Saducesche van eenen URIËL DA COSTA, tot welke wij ons thans moeten wenden, werden door hunne volksgenooten als afval van het Jodendom beschouwd. Deze beide mannen zijn echter belangrijk als vertegenwoordigers van eene tweederlei richting des geestes: URIËL DA COSTA van de deïstische, SPINOZA van de pantheïstische. Doch zien wij eerst de bijzonderheden hunner levensgeschiedenis.

URIËL DA COSTA (Lat. A COSTA), was de afstammeling van een oud Joodsch geslacht, dat in het Schiereiland vroeger het Christendom had omhelsd. Zijne ouders waren vrome Catholieken. Hun zoon, die bij zijnen doop den naam GABRIËL ontvangen had, was in de Roomsche Godgeleerdheid en Rechtsgeleerdheid grondig ervaren, en beoefende ook andere wetenschappen op eene niet ongelukkige wijze. Reeds in den ouderdom van vijf en twintig jaren

---

[1]) Men zie den inhoud dezes Werks uitvoerig opgegeven door WOLFF, *Bibl. Hebr.*, T. I, p. 566—570.

[2]) DE ROSSI, *Dizzionario*, Art. *Isaac Aboab.*

werd hij Schatmeester eener voorname Stiftskerk: een voordeelig en aanzienlijk ambt. Doch de misbruiken in het Catholicismus heerschende, boezemden hem een afkeer tegen het Christendom in. Van toen af helde hij meer en meer over tot de godsdienst zijner Vaderen. In deze gevoelens verliet hij Portugal met zijne moeder en jongere broeders, terwijl zijn vader reeds overleden was, en begaf zich naar Amsterdam, waar hij zich besnijden liet, den naam URIËL aannam, en het Jodendom opentlijk beleed. Doch ook hier trof hij bijgeloof en ongerijmde menschenvonden aan; en op dat punt eenmaal gekomen, moest hij, of tot de kern der Heilige Schrift, de waarheid die uit God is — de waarheid in CHRISTUS — komen; of tot rampzalige twijfelzucht en ongeloof vervallen. Tot zijn ongeluk was het laatste de uitkomst. Hij verviel tot Sadducesche dwalingen, loochende het voortbestaan der ziel na den dood, begon de goddelijkheid van MOZES Wet te ontkennen, en eindigde met zich zelven een louter deïstisch stelsel te vormen. Tweemalen werd hij in den grooten Joodschen ban gedaan; eens door den Amsterdamschen Magistraat met gevangenisstraf en eene boete van *f* 300 getuchtigd. Door den algemeenen afkeer en de geleden mishandelingen tot wanhoop gedreven, joeg hij zich eindelijk in het jaar 1639 eenen kogel door het hoofd. Kort vóór zijn beklaaglijk uiteinde schreef hij een Werk, onder den titel van *Toonbeeld des menschelijken levens* [1]), waarin hij de mishandelingen, hem aangedaan, met de smart der vertwijfeling verhaalt, en een tref-

---

[1]) URIEL A COSTA, *Exemplar vitae humanae.* Amst. 1639, in 4°.

fend voorbeeld geeft, hoe troosteloos de leer van het Deïsmus is [1]).

Vond men in URIËL DA COSTA eene deïstische strekking, die zich allengs tot een stelselmatig geheel begon te ontwikkelen: in SPINOZA vertoonde zich later met zeldzame sterkte en consequentie eene meer pantheïstische richting, welke in een uitgewerkt wijsgeerig stelsel eindigde. Deze vermaarde Wijsgeer is wel de tot hiertoe meest bekende der Nederlandsche Israëlieten geweest, en zijne gevoelens hebben niet alleen op de wereld zijner tijdgenooten, maar in zonderheid ook op de nakomelingschap den grootsten invloed geoefend. Hij verdient dus, dat wij van hem meer uitvoerig dan van zijne overige stam- en volksgenooten gewag maken.

BARUCH SPINOZA of liever D'ESPINOZA was van Spaansche afkomst, en waarschijnlijk van datzelfde geslacht, in 't welk zich bijzonder heeft onderscheiden de bekende Don DIEGO D'ESPINOZA, die in de laatste helft der zestiende eeuw President van Castilië, en van 1566 tot 1572 Inquisiteur-generaal van Spanje was. Zijn vader, MICHAËL D'ESPINOZA, behoorde tot een der aanzienlijkste Joodsche familiën te Amsterdam [2]). Reeds in zijne eerste

---

Het wordt ook gevonden achter een der strijdschriften van den Hoogl. LIMBORCH tegen OROBIO (*Amica collatio de Veritate religionis Christianae*).

[1]) Men zie over dezen ongelukkigen, meer beklaaglijken dan verachtelijken man, PAQUOT, *Mémoires*, T. IV, p. 11—15 (der Octavo-uitgave); BAYLE, *Dictionnaire historique et critique*, Art. *Acosta*, en RODRIGUEZ DE CASTRO, *Biblioteca Española*, Vol. I, p. 580.

[2]) Men zie de *Memorias de Academia Portuguesa*, *in v.* waar hij *de paës nobles* gezegd wordt.

jeugd gaf hij blijken van een vlug en schrander vernuft. Hij werd tot oefening in het Latijn vroeg toevertrouwd aan een' kundigen Geneesheer, met name VAN DEN ENDE, wiens vrijgeestige gevoelens toen reeds eenen voor geheel zijn volgend leven beslissenden invloed op den jeugdigen SPINOZA schijnen gehad te hebben [1]. VAN DEN ENDE had eene geleerde dochter, evenzeer in staat als hij zelf om in het Latijn onderricht te geven, en die zich daarmede ook inderdaad nu en dan bezig hield. Op deze jonkvrouw werd SPINOSA verliefd, en hij zou waarschijnlijk hare hand verworven hebben, had niet een ander jong mensch van meerder vermogen dan hij, haar voor zich weten in te nemen. Later legde SPINOZA zich toe op de Joodsche Theologie; doch de vrijzinnige gevoelens, die zijn eerste onderwijzer hem had ingeboezemd, stonden hiermede in zulk eenen sterken strijd, dat hij, tot twijfelen overgeslagen, weldra naar beter gronden van zekerheid omzag, dan de leer der Rabbijnen hem konde verschaffen. Daarop kwamen hem de Werken van DESCARTES in handen. Deze brachten hem meer en meer op het terrein der afgetrokken bespiegeling; en hij verklaarde naderhand, uit den Franschen Wijsgeer al datgene te hebben ontleend, waartoe hij in de Philosophie gekomen was [2]. Van toen af werd hij zeer teruggetrokken in den omgang met de Rabbijnen der Synagoge; zelden liet hij zich

[1]) BASNAGE, *Hist. des Juifs*, T. V, p. 2006.

[2]) Zie zijne brieven. Echter heeft ook BASNAGE geen ongelijk, wanneer hij van SPINOZA schrijft: *Son habileté consistait à ajuster les principes des Cabbalistes sur les émanations de la Divinité avec ceux de Descartes* (*Hist. des Juifs*, Tom. I. *Plan de l'Ouvrage*).

meer bij hunne godsdienstoefeningen vinden; en reeds begon het gerucht veld te winnen, dat hij voornemens was zich tot de Christen-kerk te voegen. Men bood hem een jaargeld aan, indien hij voor het minst uiterlijk aan de Joodsche plechtigheden wilde blijven deelnemen; doch zoodanige veinzerij streed tegen zijn eerlijk gevoel: hij weigerde het gedane aanbod, en zonderde zich nog al strenger af. Eens, toen hij de Portugesche synagoge nog bezocht had, zag hij bij het uitgaan iemand, die hem met een ponjaard naderde; en naauwelijks had hij tijd om den dolksteek te ontgaan, die zijne kleederen doorboorde. Nu begreep hij, dat te Amsterdam zijn leven niet meer veilig was; hij verliet die stad, en begaf zich naar Rijnsburg, met het voornemen, om zich daar verder op de natuurkundige wetenschappen toe te leggen. Naauwelijks had hij zijne geboortestad verlaten, of de Hoofden der synagoge deden hem in den grooten ban. Dit banvonnis werd, naar gewone wijze, opentlijk in de synagoge door den Chacham voorgelezen, welke waardigheid destijds bekleed werd door den reeds hoogbejaarden Rabbi ISAAC ABOAB, den grooten voorstander van het gezag der Rabbijnsche overlevering in de synagoge. SPINOZA beantwoordde het uitgesproken vonnis met eene breedvoerige zelfverdediging [1]).

Te Rijnsburg begon SPINOZA tot zijn levensonderhoud

---

[1]) Deze verantwoording heette: »Verdediging van BENEDICTUS DE SPINOZA, in welke hij zijn uitgang uit de synagoge rechtvaardigt." Zij was geschreven in het Spaansch en is nooit in het licht verschenen. Waarschijnlijk hebben de Rabbijnen het stuk onderdrukt.

glazen voor brillen en verrekijkers te slijpen; want, ofschoon afkeerig van de bijgeloovigheid der Rabbijnen, keurde hij echter het voorschrift der Joodsche leeraars volkomen goed, dat elk die zich op de Wet toeleide, te gelijk een ambacht moest leeren, en had hetzelve sints lang reeds in beoefening gebracht. Daarbij knoopte hij kennis aan met onderscheidene geleerden, vooral ook met Doopsgezinden, van welke zich velen te Rijnsburg bevonden. Daarna begaf hij zich met der woon naar Voorburg, en vervolgens naar 's Gravenhage, alwaar hij met onderscheiden mannen van aanzien verkeerde. Het is waarschijnlijk, dat de Raadpensionaris DE WITT hem nu en dan tot diplomatische onderhandelingen gebruikte [1]), in zonderheid in het noodlottige jaar van 1672, toen hij zich naar Utrecht bij STOUPPA en den Hertog VAN LUXEMBURG begaf, en na het ombrengen der DE WITTEN naar 's Hage teruggekeerd, in groot gevaar verkeerde, wegens dien tocht naar den vijand.

Niettegenstaande deze betrekkingen, en schoon hem

---

[1]) Het zal wel niet uit loutere vriendschap geweest zijn, dat de Raadpensionaris hem een jaargeld van *f* 200 had toegelegd. Men zie den Hoogl. H. W. TIJDEMAN op BILDERDIJKS *Geschiedenis des Vaderlands*, Dl. X, bl. 250, 251. Ook de Koning van Frankrijk had den Joodschen Wijsgeer een pensioen verleend, en nog meerder beloofd, indien hij hem een zijner Werken wilde opdragen. — Men zie over dit alles de levensbeschrijving van COLERUS (Predikant der Luthersche Gemeente te 's Gravenhage), *Vie de Spinosa*, La Haye, 1706, 12°; een belangrijk en onpartijdig Werkje, waarachter men niet zelden aantreft het minder leerzame, meer in den stijl der Lofrede vervaardigde: *La Vie de Spinosa, par un de ses disciples, augmentée de quelques notes, et du Catalogue de ses écrits, par un autre de ses disciples.* Nouv. Edit. Hamb. 1735.

meer dan eens te Heibelberg en in Frankrijk een professorale leerstoel was aangeboden, leefde SPINOZA zeer matig en spaarzaam, betoonde zich van een zachtzinnigen aard, wijdde zijn meesten tijd toe aan wijsgeerige bespiegelingen, en wist zich door zijn aantrekkelijken omgang vele geleerde vrienden te verwerven. Zoo hij het slechts verlangd had, zou hij zich genoegzamen onderstand hebben kunnen verzekeren. Een zijner begunstigers voldeed gaarne, ook nog na zijn afsterven, zijne onbetaald geblevene schulden, die bij den huisheer, waar hij had ingewoond, open stonden. Zijn lijk werd den 25sten Febr. 1687 met een aanzienlijk geleide ter aarde besteld.

Ofschoon SPINOZA bij zijnen huisheer te Voorburg doorgaans met groote achting van den Franschen leeraar dier plaats, den Predikant CORDES sprak, en zich gaarne met de huisgenooten over 's Mans belangrijke leerredenen onderhield, zoo was echter zijne denkwijze niets minder dan echt-christelijk. Zij was dit even weinig, als zij van den anderen kant den naam van een eigentlijk Atheïsmus, welke blaam hem destijds niet zelden werd aangewreven, verdiende. »Hij was zelfs geen Pantheïst in dien groven zin,

---

[1]) Men zie over SPINOZA's leven, behalven het aangehaalde Werkje van COLERUS, de Woordenboeken van BAYLE en MORÉRI; de *Levens van vermaarde Nederlandsche Mannen en Vrouwen*, Dl. III, bl. 290—302, en JOST, Th. VIII, S. 248—250; maar vooral COLLOT D'ESCURY, *Hollands Roem in Kunsten en Wetenschappen*, Dl. V, bl. 261; en voorts: *Gallerie der ausgezeichnetsten Israëliten aller Jahrhunderte*, 3te Lieferung. (*Jaarboeken voor Israëlieten* van 1835, 1ste Stuk, bl. 16, 17).

waarbij het zaamgenomen Alles voor God, en dus eene levenlooze, althans redelooze Godheid in de plaats treedt van den levenden God der Schepping, der Openbaring en der Verlossing. SPINOZA, ja, was Pantheïst, maar in die fijner opvatting van het denkbeeld, welke slechts aan den eenigen God een wezentlijk bestaan toekent; maar dan ook al wat zichtbaar of onzichtbaar, lichamelijk of onstoffelijk, bestaat, niet als schepping buiten Hem, maar als zelfwijziging van dat hoogste en eenigste Wezen beschouwt. In zijne ziel lag een denkbeeld van JEHOVA, van dat Wezen, wiens naam is *Ik ben!* diep geprent. Doch zijn verstand niet onderwerpende aan de historische waarheid van Gods Woord, en vast, als het ware, besloten, om geene wonderen, geene bovennatuurlijke verschijnselen in zijne overtuiging toe te laten, vormde hij zich een stelsel (eene godsdienst, zoo men wil), die misschien van alle stelsels, welke zich loochenaars van eene goddelijke openbaring bedacht hebben, niet slechts de consequentste, maar in zekeren zin de gemoedelijkste is. Van de Natuur begaafd met een even edel als diepzinnig vernuft, met een levendig gevoel van het schoone en heerlijke van plicht, van zelfverloochening, van belangeloosheid, ontwikkelde zich bij den Joodsch-Nederlandschen discipel van DESCARTES eene leer van Gods-, ziels- en zedekunde, die uit zijn eerste valsche begrippen mathematisch voortvloeide. De God van SPINOZA is, als wij reeds zagen, het eenige en eeuwige *Zijn:* dat *zijn* begrepen niet slechts als *denken*, maar in de volstrektste onafhankelijkheid en eenzelvigheid tevens, als *uitgebreidheid:* als *geest* en *stof* derhalven

evenzeer. In dat eenige Wezen nu zijn alle dingen begrepen, daar die ééne zelfstandigheid te gelijk de oorzaak en het veroorzaakte is (*Natura naturans* en *Natura naturata*). Met dat begrip nu van de Godheid hing onmiddelijk te zamen dat eener hoogere zedekunde: »God moet gekend worden. Hem te kennen en belangeloos lief te hebben, is het beginsel van alle plicht en de zaligheid zelve [1]."

Het ligt niet in ons tegenwoordig bestek om in het breede den invloed na te gaan, dien de beginselen en gevoelens van SPINOZA op den gang en de ontwikkeling der Philosophie, en dien, welken zij op de denkwijs van velen in ons land tot in den boezem zelven der Gereformeerde Kerk, gehad hebben. Het is bekend, tot welke hevige twisten en verdeeldheden het een en ander heeft aanleiding gegeven, vooral nadat SPINOZA's Geneesheer, de al te vermaarde LOUIS MEYER zich met de verspreiding en aanbeveling derzelve was begonnen bezig te houden. Met reden hebben de rechtzinnige Godgeleerden der

---

[1]) Deze even juiste als heldere en beknopte voorstelling der grond-denkbeelden van SPINOZA is ontleend uit het belangrijke Vertoog (van Mr. I. DA COSTA) over *Goethe en Bilderdijk*, in de *Stemmen en Beschouwingen over Godsdienst*, *Staat-*, *Geschied- en Letterkunde*, Dl. I, bl. 404—406. Men zie ook over de Philosophie van SPINOZA de *Beknopte Geschiedenis der Wijsbegeerte* door KANNEGIESSER, in onze taal overgebracht en met Aanmerkingen en Bijvoegselen vermeerderd door den Wel Eerw. Heer J. J. LE ROY, Rott. 1838, bl. 259 en volg.; en de aanmerkingen van Prof. YPEY, in de *Geschiedenis der Nederlandsche Herv. Kerk*, Dl. II, bl. 573—577. — De Werken van dezen wijsgeerigen Jood zijn in de tegenwoordige eeuw op nieuw uitgegeven door Dr. PAULUS, te Jena, 1802, 1803, 2 Deelen in 8o, en door GFRÖRER, te Stuttgardt in 1830.

Nederlandsche Hervormde Kerk die grondbeginselen met allen ijver bekampt, en er ten ernstigste tegen gewaarschuwd [1]). Doch het moet desniettemin steeds worden in het oog gehouden, dat de Joodsche Wijsgeer, wien het twijfelen aan de overleveringen zijner Vaderen reeds vroeg geleerd was, en wien geen hooger licht over de openbaring Gods in CHRISTUS was opgegaan, niet naar den maatstaf eener Christelijk-gereformeerde rechtzinnigheid kan beoordeeld worden. Hij kwam tot een verschillend uiterste van dat, waartoe die URIËL DA COSTA, van wien wij vroeger spraken, verviel; ofschoon beiden in een ander opzicht wederom de treffendste overeenkomst vertoonen. Maar wat ook had hen op de rampzalige helling, op welke zij, van de inzettingen der Vaderen af, nederdaalden, kunnen terughouden? Wat hen tot die hoogte opvoeren, welke zij in de bespiegelingen hunner eigene wijsheid nimmer vermochten te bereiken? Wat anders, dan datgene, wat den Tharzischen Israëliet SAULUS op den weg naar Damascus wedevoer: de openbaring van dien JEZUS, die den Jood eene ergenis is, en den Griek eene dwaasheid, maar hun die gelooven, de kracht Gods en de wijsheid Gods?

---

[1]) Zie YPEY en DERMOUT, *Geschiedenis der Nederl. Herv. Kerk*, Dl. II, Aant. bl. 375, 376. Een scherp Plakaat werd door de Staten van Holland ten jare 1678 tegen het verkoopen en verspreiden van SPINOZA's *Nagelaten Werken* uitgegeven, waarbij dat boek sterk gebrandmerkt en streng verboden werd. Men vindt het in 't *Groot Plakaatboek*, Dl. III, bl. 521, en in het *Kerkelijk Plakaatboek*, Dl. I, bl. 450, 451.

Het Overzicht van de Letterkunde der Joden kan zich uit den aard der zake niet verder uitstrekken dan tot het einde des Tijdvaks, dat met het jaar 1795 sluit. Van toen af ging het Joodsche volk over van den staat eener zelfstandige natie tot dien van een bijzonder kerkgenootschap; en eene natie heeft wel hare Letterkunde: een kerkgenootschap heeft die niet. Wel zou men, ook voor een later tijdvak, eene beschouwing van al wat hier te lande gedurende dien tijd in het Hebreeuwsch is uitgekomen, kunnen geven; maar dit zou zoo weinig eene beschrijving van de Letterkunde der Joden zijn, als een overzicht van hetgeen de Nederlanders in het Latijn hebben uitgegeven, eene Nederlandsche Letterkunde zoude uitmaken. Eveneens zou men wel eene opgave kunnen zamenstellen van het voornaamste, wat Joden sedert 1796 hebben geschreven: en dit zou mogelijk een denkbeeld kunnen geven van de bekwaamheden die vele Israëlieten bezitten; doch zoodanige opgave zoude geen geheel kunnen vormen; zij zou eene verzameling van bestanddeelen uitmaken, die telkens tot een ander geheel behooren, en door geenerlei band onderling vereenigd zijn. Het begrip eener eigene Letterkunde sluit noodwendig dat van een eigen volksbestaan in zich, en dit hebben de Joden in ons vaderland door hunne inlijving in het Nederlandsche volk op het einde der achttiende eeuw verloren.

DERDE GEDEELTE.

NIEUWSTE GESCHIEDENIS DER JODEN, OF VAN DE ISRAËLITISCHE KERKGEMEENSCHAP IN NEDERLAND.

Met den val van de Republiek der Vereenigde Nederlanden telde ook het zelfstandig bestaan der Joden in Nederland deszelfs laatste dagen. Voor het Nederlandsche Jodendom niet min dan voor de Nederlandsche natie stond eene geheel nieuwe orde van zaken aan te breken. De Joodsche *nationaliteit* heeft echter de inlijving diens volks in het Nederlandsche tot hiertoe overleefd, en de taak van den Historieschrijver is dus met het jaar 1795 nog niet ten volle afgewerkt. Nog moet op eene geleidelijke wijze ontwikkeld worden, hoe de overgang van het nationale bestaan in dat eener bloote kerkgemeenschap is voorbereid en daargesteld; welke de lotgevallen dier gemeenschap zijn geweest tot op de inrichting die zij in 1814 heeft ontvangen; en eindelijk, hoe de nationaliteit, ofschoon afnemende, nog steeds in den boezem des kerkgenootschaps heeft voortgeleefd. Dit een en ander, op eene beknopte wijze geschetst, zal den inhoud uitmaken van het laatste gedeelte dezer Geschiedenis.

In den loop der achttiende eeuw was in Duitschland onder de Joden een man als Hervormer opgetreden, van wien voor de Geschiedenis des Jodendoms over het algemeen een nieuw tijdperk aanvangt. MOSES MENDELSZOON had de kluisters van het door overlevering als versteende Talmudisme verbroken, en zoowel door zijnen Bijbelarbeid als door zijne wijsgeerige schriften, zoowel door zijne Hoogduitsche als door zijne Hebreeuwsche Werken, eene geheel nieuwe, meer vrije, meer letterkundige, meer uit het onvermengde Mozaïsme afgeleide geest- en volksbeschaving voor zijne natie, deels voorbereid, deels te weeg gebracht. In Duitschland was op zijn voorbeeld een niet onbeduidend aantal nieuwe Hervormers opgestaan, die steeds verder gingen dan hij, en wel eens van den vasten grond der aloude Openbaring afweken: als DUBNO, WESSELY, EUCHEL, FRIEDLÄNDER en anderen. Onder de Joden des Rijks was ten gevolge daarvan een nieuw leven voor kunst en taalkennis, voor wijsgeerte en wetenschap ontwaakt. Hiermede werd het vraagstuk; aangaande de verbetering van den daar vooral nog diep vernederenden burgerlijken toestand dier natie in verband gebracht. MENDELSZOON bezorgde eene nieuwe uitgave van MANASSE BEN ISRAËLS Werk, *De Verlossing der Joden*, in 1657 in Engeland uitgekomen, en schreef er eene merkwaardige Voorrede bij [1]). Hierdoor op een zoo belangrijk onder-

[1]) Dit Werk is ook in het Hollandsch vertaald uitgekomen, met bijvoeging van een ander Werkje, getiteld: *Woorden der waarheid en des vredes aan de geheele Joodsche natie, maar voornamelijk aan hen, die wonen onder de bescherming van den roemrijken en zeer machtigen Keizer Jozef den IIde.* 's Grav. 1782.

zoek opmerkzaam geworden, schreef de bekende en in dien tijd wegens grondige geleerdheid en ervaring van staatszaken vermaarde Pruissische Minister DOHM een Werk *Over de verbetering van den burgerlijken toestand der Joden* [1]), waarin hij uiteen zette: »hoe de Christen-bevolking het onderwerp was geworden van de algemeene oplettendheid der staatslieden, in meer dan één land; maar dat helaas! de Joden niet begrepen waren onder die pogingen, om het heil des lands ook door de vermeerdering van het aantal der ingezetenen te bevorderen, en dat zij op dezelfde wijze gedrukt bleven als te voren, zijnde nog uitgesloten van krijgs-, staats- en burgerlijke bedieningen, van akkerbouw en handwerken. Dat echter de onmaatschappelijke gevoelens welke men hun te laste leide, niet bewezen, en althans in de Mozaïsche Wetgeving niet gegrond waren. De verachting van deze natie was alleen te wijten aan de wetten, door welke zij van alle andere volken uitgesloten werden. Die vernedering bleef enkel door hunne verdrukking en de uitsluitende handelwijs der Christenen voortduren, maar zoude schielijk ophouden, wanneer men hen billijk behandelde. In het Romeinsche Rijk had men hen verdragen, niettegenstaande hunne herhaalde opstanden. Zij hadden er hunnen Patriarch gehad, en waren tot het jaar 418 in bezit van het recht gebleven, om burgerlijke en krijgsdiensten waar te nemen. Zij hadden er tot op zekere hoogte hunne autonomie geoefend en waren

---

[1]) *Ueber die bürgerliche Verbesserung der Juden.* Berl. 1783, 2 Bde 8°.

goede en nuttige burgers geweest. CHRYSOSTOMUS was een der eersten, die het vuur der vervolgers had aangeblazen, door hetwelk zij allengs tot dien staat verlaagd waren, in welken zij nu verkeerden. Deze toestand was dus een gevolg der valsche staatkunde, sedert gevolgd, die wederom eene vrucht was der oude barbaarschheid en van het fanatismus der priesterschap in vroegere eeuwen. Daar nu hun grondkarakter nog goed was, zoo had men hen slechts met andere burgers gelijk te stellen, om hen in het zedelijke te verheffen, en aan de andere burgers gelijk te maken."

In datzelfde jaar verscheen ook MENDELSZOONS beroemde geschrift *Jeruzalem, of over godsdienstig gezag en Jodendom* [1]); een Werk, waarin eene onbepaalde vrijheid van denken, ook ten opzichte der Joodsche leere, werd voorgestaan, en de gelijkstelling van Joodsche en Christen-staatsburgers voor de Grondwet van den Staat aangeprezen en verdedigd. Daarop volgde eenige jaren later (in 1793), na MENDELSZOONS overlijden, een Werk van FRIEDLÄNDER, *Over de hervorming der Joodsche kolonien in de Pruissische Staten*, [2]), waarin dezelfde beginselen nog nader werden uitgewerkt.

Hoe kon het missen, of deze schriften moesten ook in Holland, vooral onder de Hoogduitsche Joden, een diepen indruk maken: te meer, daar DOHM

---

[1]) M. MENDELSSOHN, *Jerusalem, oder über religiöse Macht und Judenthum.* Berl. 1783.

[2]) *Actenstücke, die Reform der Jüdischen Coloniën in den Preussischen Staaten betreffend.* Berl. 1793.

zoo veel belang gesteld had in den burgerlijken toestand der Joden in Nederland en deszelfs Westindische koloniën, dat hij aan eenige voorname Joden van Suriname den eervollen last had opgedragen, om hem een historisch verslag van hun maatschappelijken staat te leveren; aan welk verzoek wij een niet onbelangrijk historisch verhaal van de lotgevallen der Joden in Suriname verschuldigd zijn.

Het is dus geenzins bevreemdend, dat toen de omwentelingsgezinde partij in de Republiek, ondersteund door de tegen-stadhouderlijke uitgewekenen en een Fransch leger, eene geheele staatsomkeering in de Vereenigde Nederlanden beoogde, en daartoe hare staatkundige vereenigingen deed werkzaam zijn, ook eenige Hoogduitsche Joden aan die bemoeienissen gereedelijk deel namen. Er formeerde zich dan ook te Amsterdam in het jaar 1793 of 1794 een club of volkssocieteit onder de benaming *Felix libertate*, waarin de beginselen van *Vrijheid*, *Gelijkheid* en *Broederschap*, zoo als het heette, tegenover Monarchie, Hiërarchie en Adelstand met veel warmte werden voorgestaan, en van welke eenige zeer bekwame Hoogduitsche Joden, de beide ASSERS, DE LEMON, BROMET, medeleden waren. Deze vereeniging, gelijk andere van dezelfde strekking, had van den aanvang af het doel, om alle »ware vrijheidszonen," hetzij dan van Joodsche of Christen-afkomst, rondom de banier der menschen- en burger-rechten te vereenigen, en alzoo langs den weg eener algemeene verbroedering de inlijving der Joden in het Nederlandsche volk te bewerken.

Den 19den Januarij 1795 trokken de Franschen

benevens de vroeger uitgewekene Hollanders Amsterdam binnen, terwijl de Stadhouder met zijne familie de wijk nam naar Engeland. Tenzelfden dage werd de stedelijke Regering door een nieuw Bestuur uit de thans zegevierende partij vervangen. Nu werd ook de oude staatsregeling, althans in hare beginselen, overhoop geworpen. Op den laatsten dag dier maand werden wegens de Staten van Holland de zoogenaamde rechten van den mensch met trompetgeschal afgekondigd, hetgeen eenige weken later (den 4den Maart) mede uit naam der Generaliteit geschiedde [1]).

De volkssocieteit *Felix libertate*, thans de zege aan hare zijde ziende, was terstond bedacht op de geschiktste maatregelen om van die overwinning een vruchtbaar gebruik te maken. Zij liet de verklaring der rechten van den mensch en burger in het Joodsch-Duitsch overbrengen, en aanstalte maken om de aflezing daarvan onverwijld in de synagoge te doen plaats hebben.

De Parnassijns echter van de beide afdeelingen der Joodsche natie met de overgroote meerderheid derzelve, oordeelden de beginselen der Omwenteling, als die de strekking hadden om zich met eene Christennatie zoodanig te verbroederen, dat daarbij geheel de zelfstandige nationaliteit van hun volk allengs door inlijving moest te loor gaan, hoogst gevaarlijk voor het bestaan hunner godsdienst, en noodigden de lidmaten hunner gemeente »uit liefde tot God" eene verklaring te teekenen, dat de aflezing der rechten van den mensch en burger in de synagoge strijdig

---

[1]) *Vaderl. Historie*, *Vervolg op* WAGENAAR, Dl. XXIX, bl. 272.

was met de voorschriften hunner heilige Wet. Binnen zeer korten tijd was dit stuk met met meer dan zes honderd naamteekeningen bedekt. Tegen deze verklaring werd door den club eene scherpe publicatie gedaan, die echter op last der Parnassijns van de synagogen werd afgescheurd; zoodat zich van nu af een scherpe tweespalt in den boezem der Joodsche natie openbaarde [1]).

In dezen strijd heeft men sedert vrij algemeen de zijde der vrijheidszonen gekozen; men heeft het gros des volks voorgesteld, als bekrompen verknocht aan verouderde misbruiken; als verstandeloos vijandig aan zijne eigene vrijwording; als hardnekkig gekant tegen elken voortgang in verlichting, beschaving en verdraagzaamheid; en hoe meer verlichting en verstand men zich zelven toeschreef, des te kwistiger was men bereid, de onkundige Joden met laak en laster te overladen [2]).

Zal het den Geschiedschrijver der Joden niet vrij staan, een bescheiden twijfel aan dit vrij algemeen gevoelen te opperen, en bedachtzaam om te zien, of zich de wijze van denken en gevoelen van de overgroote meerderheid der natie, uit een bepaald standpunt beschouwd, niet zou laten verdedigen, of althans verklaren?

De Portugesche Joden en de groote meerderheid der Hoogduitschers waren voorzeker niet tegen elke

---

[1]) Men zie dit breeder verhaald in het *Vervolg* op WAGENAARS *Beschrijving van Amsterdam*, Dl. XXII, bl. 171—175.

[2]) Wil men een voorbeeld van de gekenschetste partijdige behandeling, men zie *l'Abbé* GRÉGOIRE, *Histoire des sectes religieuses*, Par. 1828. Tom. III, p. 395 ss.

verbetering van hun maatschappelijken toestand gekant; maar zij achtten de volstrekte gelijkstelling, door inlijving in eene vreemde, in eene Christennatie, veel te duur gekocht. Aan hunne zelfstandige nationaliteit waren zij wegens al hunne volksherinneringen ten duurste gehecht. Daarbij bleven zij zich gaarne als vreemdelingen beschouwen. Zij gevoelden, dat Israël slechts Israël ware in het beloofde Land. Naar het heilig Jeruzalem bleef hun oog gericht, en in hun hart was het woord van den Psalmdichter:

Jeruzalem, dat zoo ik U vergete,
Mijn rechtehand niet van zich zelve wete;
Dat mijne tong aan mijn gehemelt kleev',
Indien ik U niet steeds mijn achting geef:
Zoo ramp of leed mijn hart van Sion scheure,
En ik Gods Stad mijn hoogste vreugd niet keure!

Daarbij kwam bovenal de verwachting van den Messias, die hun dierbaarder was dan al de heerlijkheid van een Europeesch vaderland. Eindelijk waren er aan het genot der algemeene burgerrechten ook evenredige lasten verbonden, zoo als dat van de krijgsdienst, waarvan de vrijstelling hunne handelswerkzaamheden steeds zoo uitnemend bevoordeeld had.

Verreweg de meesten dezer Israëlieten zouden dus zeer tevreden zijn geweest, indien de vorming hunner Rabbijnen, der Israëlitische Geneesheeren en Diplomaten, meerder ware bevorderd geworden; indien hun Koophandel steeds ruimer ware aangemoedigd; indien hun de vrije mededinging in het vak der Nijverheid verzekerd ware geworden, en zoo nergens in den lande langer hinderpalen aan de vestiging van

gemeenten hunner geloofsgenooten waren in den weg gesteld; waarbij de bevoegdheid der wetgevende Macht had kunnen gevoegd worden, om aan enkele Israëlieten, of zelfs aan corporatiën, die zulks mochten begeeren, in buitengewone gevallen, eene acte van naturalisatie te verleenen. Onder voorwaarde van deze onderscheiden verbeteringen in hun maatschappelijken toestand, zouden zij gaarne het Christelijk beginsel in den Staat, hetwelk altoos in de Republiek der Vereenigde Nederlanden was erkend geweest, ook van hunne zijde geëerbiedigd hebben [1].

Het zij hier eens voor al gezegd: deze opmerking strekt geenzins, om op het verledene terug te komen, veel min om het tegenwoordige, zelfs in gedachten, overhoop te werpen; maar alleen ter billijke waardering van het gevoelen der meerderheid van de Joodsche natie, hetwelk sedert dien tijd wel tot eene kleine minderheid is ingekrompen, maar in ons oog, wat men er tegen inbrenge, altoos achtenswaardig blijft [2].

De Bataafsche Republiek bleef onder invloed der Fransche krijgsmacht tot den 16den Mei 1795, toen de zelfstandigheid van den Staat (zoo het heette) erkend werd, onder voorwaarde dat het volk zich zelve eene grondwet geven zoude, gevestigd op de beginselen van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap,

---

[1]) De hier door ons voorgedragen verbeteringen in den maatschappelijken toestand der Joden zijn in denzelfden geest als hetgeen LUTHER daaromtrent in 1523 verlangde. Zie boven, bl. 135, 136.

[2]) Wil men ten deze het getuigenis van een geboren Israëliet hooren, men leze de *Nederlandsche Stemmen*, Dl. V, bl. 87.

in overeenstemming met de staatsregeling der »Groote natie [1])."

Gedurende omstreeks een jaar hierna bleef de staatkundige toestand der Joden in het onzekere; maar de vereeniging *Felix libertate* was niet werkeloos. In de maand Augustus werden hare leden BROMET en M. S. ASSER naar 's Hage afgevaardigd, om met de vertegenwoordigers der overige clubs eene centrale vergadering te vormen; doch zij werden, wegens hunne hoedanigheid als Joden, in de algemeene vergadering niet toegelaten, hetgeen tot een Protest of *Adres aan het Volk van Nederland* aanleiding gaf, onder den geruchtmakenden titel: *De Rechten van den Mensch beleedigd!* [2]). — Iets later verhief zich ook de Hoogleeraar VAN SWINDEN tegen de gelijkstelling, vooral door een krachtig advies in de staatsvergadering van Holland, over de stemgerechtigheid en het burgerrecht der Joden; waartegen de Hoogduitsche Israëliet DAVID FRIEDRICHSFELD een vertoog in den geest van MENDELSZOON en DOHM schreef, hetwelk een der laatste dagen van het jaar 1795 werd uitgegeven, en bij velen indruk maakte [3]).

Eenige weken daarna zouden de volkskeuzen voor eene algemeene vertegenwoordigende Nationale verga-

---

[1]) *Vaderlandsche Historie*, *Vervolg op* WAGENAAR, Dl. XXXI, bl. 11 en verv.

[2]) Te Amst. bij KÖNIG en BRONGERS 1795, met acht voor die aangelegenheid niet onbelangrijke Bijlagen.

[3]) *Ophelderingen over 't Advies van den Burger van Swinden, aan de Representanten des Volks van Holland, rakende de stemgerechtigheid en het burgerrecht der Joden*, *enz. door* D. FRIEDRICHSFELD. (Amst. bij VAN KESTEREN, 24 Dec. 1795).

dering plaats hebben, om langs dezen weg te komen tot de inwendige regeling van den Staat. Bij de districtsvergaderingen, die weldra bijeen geroepen werden om leden voor de aanstaande Nationale vergadering te kiezen, kwamen zeer weinig Joden op, want de meerderheid der Joodsche natie had volstrekt geen geestdrift voor de aangeboden burgerrechten; waartoe ook medewerkte, dat naar het oordeel van Parnassijns en Rabbijnen, de leden van den club *Felix libertate* zich door hunne vermenging onder de omwentelingsgezinden zeer misgaan hadden, en dat de uitgeroepen beginselen hun afzonderlijk volksbestaan bedreigden. Er werd dan ook wel een zeker aantal Joden gebracht op de naamlijst voor leden der Nationale vergadering; maar geen hunner vereenigde genoegzame stemmen om verkozen te worden.

Thans kwam de Nationale vergadering bijeen op den 1sten Maart 1796; en het gezag der Staten-generaal, die als tijdelijk Bewind waren bijbehouden, ofschoon zij reeds de beginselen der Omwenteling hadden uitgeroepen en afgekondigd, hield op te bestaan [1]). Nog vóór het einde dier maand kwam bij deze Vergadering het adres der zes omwentelingsgezinde Joden in, te weten van de burgers BROMET, IZAC DE JONGE, MEYERTS, H. DE LEMON, C. ASSER, A. S. ASSER en J. SAPORTAS, gedagteekend van den 29sten derzelfde maand, in hetwelk voor hunne natie eene

---

[1]) *Vaderlandsche Historie*, *Vervolg op* WAGENAAR, Dl. XXXIV, bl. 286 en verv.

volledige gelijkstelling met de overige ingezetenen werd verzocht [1]).

De toenmalige voorzitter, Mr. P. L. VAN DE KASTEELE, benoemde daarop eene personele Commissie van zeven leden, die over dit verzoek rapport zou uitbrengen, bestaande uit de burgers-representanten VAN LEEUWEN, HAHN, SCHIMMELPENNINCK, NIJHOUT, VAN DER VEER, BRONGER, HARTOG en ANINCK [2]). Doch er waren nog gewichtige vragen over de onderlinge verhouding van Kerk en Staat te beslissen, alvorens dit rapport kon worden uitgebracht: van daar, dat er nog een aanmerkelijk tijdsverloop plaats had, alvorens de zaak werd uitgemaakt.

Het was op den 23sten Mei des jaars 1796 dat het voorstel tot de afschaffing der heerschende Kerk en de algeheele gelijkstelling van al de in het Gemeenebest aanwezige gezindheden (eene der vorderingen van de omwentelingsgezinde partij) in de Nationale vergadering werd gedaan door den burger PLOOS VAN AMSTEL [3]). Opmerkelijk is het echter, dat, ofschoon de gronden die hij voor de gelijkheid van rechten der onderscheiden (Christelijke) gezindheden aanhaalde, mede van toepassing waren op de beide in den Staat erkende godsdiensten (de Christelijke en Joodsche), echter door hem van deze laatste geen uitdrukkelijke melding werd gemaakt. Het schijnt wel, dat velen het besluit tot afschaffing eener bevoorrechte Kerk

---

[1]) *Vervolg op* WAGENAARS *Vaderlandsche Historie*, Dl. XXXV, bl. 133, 134.

[2]) *Dagverhaal der Nationale conventie*, Dl. I, bl. 164.

[3]) *Vaderlandsche Historie*, Dl. XXXV, bl. 74—130.

zoo verre niet wenschten te zien uitgestrekt; doch ook dezen werden door de noodzakelijke gevolgtrekkingen uit hunne eigene beginselen medegesleept.

Hetgeen eigentlijk nog altoos had verhinderd, dat de Joden algemeen tot de uitoefening der burgerrechten konden komen, waren vooral de stedelijke en plaatselijke verordeningen en uitsluitingen, die er tegen in den weg stonden; doch allengs werden uit het midden geruimd. Zoo hadden zij, reeds aanstonds na de Omwenteling, van het nieuwe stedelijk Bestuur verzocht, om van de voormalige terugzetting bij het trouwen bevrijd, en van het betalen van dubbele onkosten vrijgesteld te worden: hetgeen hun gereedelijk was toegestaan. Doch er waren belemmeringen, die niet dan door eene wetgevende vergadering konden worden vernietigd; en deze konden eerst door de voortdurende bemoeienissen der Nationale conventie vallen [1]).

Terwijl de Nationale vergadering zich met deze en dergelijke onderwerpen bezig hield, verscheen in den zomer des jaars 1796 te Gouda een geschrift, geteekend door zekeren A. W. VAN BLOEMENDAAL, onder den titel: *Iets over het stemrecht der Joden, tot voorlichting van mijne land- en stadgenooten, nader ter overweging voorgedragen aan de Nationale conventie.* De Schrijver van dit vertoog gaf zijne verwondering te kennen, dat men, na de beginselen van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap te hebben gehuldigd, nog aarzelde om die beginselen toe te passen op de algeheele gelijkstelling der Joden met

---

[1]) *Vaderlandsche Historie*, Dl. XXXV, bl. 133.

hunne Christen-medeburgers. Zulk eene gelijkstelling werd, zijns inziens, even sterk gevorderd door het Natuurrecht, eene gegronde staatsleer, en zelfs door de beginselen der Christelijke zedekunde, welke beveelt, dat men anderen zal handelen, gelijk men wenschen zou, dat anderen jegens ons zouden handelen. — Dit stuk, ofschoon tot geene verdere beraadslaging geleid hebbende, schijnt evenwel een grooten indruk op de leden der vergadering te hebben gemaakt, en te hebben te weeg gebracht, dat de gevoelens van velen harer leden, die vroeger ongunstig voor het verzoek gestemd waren, bij de nadere behandeling der zaak de algeheele gelijkstelling der Joden bevorderd hebben [1]).

In de maand Augustus deszelfden jaars bracht de commissie een verslag uit, waarop het eindbesluit genomen is: een belangrijk stuk voor de geschiedenis der Joden, van 't welk wij den hoofdinhoud kort en onpartijdig zullen zoeken mede te deelen. Dit verslag schetste de vervolgingen, den Joden eeuwen lang aangedaan; gaf de reden op, weshalve zij hier te lande aan de vorige orde van zaken zoo sterk waren toegedaan geweest; dan, hoe er onder het getal van ten minste vijftigduizend Israëlieten ten minste eenige ware en verlichte Patriotten gevonden werden [2]), en dat het de schoone taak voor het volk van Nederland

---

[1]) *Vaderlandsche Historie, Vervolg op* WAGENAAR, Dl. XXXV, bl. 134, 135.

[2]) Het getal dezer ware en verlichte Patriotten kan ongeveer van *tien* zijn geweest; immers zoo groot was het aantal onderteekenaars der beide dank-adressen, die uit 's Hage (3) en Amsterdam (7) na het nemen van het Decreet van inlijving bij de Nationale Vergadering inkwamen.

was, om het overige zoo aanzienlijke getal van zijne dwaasheid te genezen, en hetzelve voor vrijheid en vaderland te winnen, in dat bedrijf Noord-Amerika en Frankrijk navolgende. Verder werd getoond, hoe de onwrikbare grondbeginselen, waarop de Staatsomwenteling steunde, de gelijkstelling der Joden vorderde; en dat stedelijke en gewestelijke reglementen niets tegen deze hoogere beginselen vermochten. Daarop werden eenige tegenwerpingen, die men gewoonlijk tegen die algeheele gelijkstelling inbracht, onderzocht; en eindelijk besloten met de voordracht van het navolgende ontworpen Decreet: »De Nationale vergadering erkent, dat het beginsel van het Bataafsche burgerrecht onafhankelijk is van eenig godsdienstig geloof; en dat dus de Joden in Nederland niet alleen tot het volk behooren, maar ook in den volmaaktsten gelijkstaat met alle overige burgers behooren gesteld en gehandhaafd te worden, ten aanzien van de maatschappelijke rechten en plichten [1]."

Ten gevolge van dit verslag werd dan ook besloten: »Geen Jood zal uitgesloten worden van eenige rechten of voordeelen die aan het Bataafsche burgerrecht verknocht zijn, en die hij begeeren mocht te genieten; mits hij bezit alle die vereischten en voldoet aan alle die voorwaarden, welke bij de algemeene Constitutie van iederen werkelijken burger van Nederland zullen afgevorderd worden [2]." Dit Besluit werd verzeld van eenen brief tot geleide aan de gestelde Machten, aan welke het werk hunner handlich-

---

[1]) *Vaderlandsche Historie*, Dl. XXXV, bl. 145.

[2]) *Dagverhaal der Nationale conventie*, Dl. III, bl. 40.

ting verder werd toevertrouwd [1]). Het gevolg hiervan was dan ook eene publicatie, »ter voldoening aan het Decreet van de Nationale vergadering van den 9den September 1796, ten opzicht van het stemrecht der Joden genomen," waarbij de bevoegdheid der Israëlieten in Holland nader werd verklaard en openbaar gemaakt [2]). — Evenwel werd te 's Gravenhage het burgerrecht aan de Joodsche natie niet eerder toegekend, dan door een besluit der Vroedschap van den 12den September 1798 [3]). Een bewijs, dat de toepassing der door de Nationale conventie vastgestelde beginselen door de stedelijke Besturen op sommige plaatsen niet spoedig plaats had.

Inmiddels waren uit de krachtvolle bemoeienissen der Joden van de omwentelingsgezinde partij, in den boezem der Hoogduitsche gemeente groote beroeringen ontstaan. Rabbijnen en Parnassijns bleven bij hun gevoelen, dat de stappen der leden van den club *Felix libertate* onverantwoordelijk waren, en stonden gereed om kerkelijke straffen tegen hen in het werk te stellen. De Omwentelingsgezinden achtten zich niet gehouden aan hetgeen hun als eene ondragelijke dwingelandij voorkwam. Zij hielden zich voortaan buiten de synagoge, en vergaderden aan een afzonderlijk huis ter waarneming hunner godsdienstplichten. De Parnassijns van hunne zijde oordeelden dezen stap van *separatisme*, als verboden door het Organicke

---

[1]) *Dagverhaal*, Dl. III, bl. 40.

[2]) Dit Stuk komt voor in de *Decreten van de Vergadering van het Provinciaal Bestuur van Holland*, Dl. V, bl. 760—766.

[3]) *Keuren en Ordonnantiën van 's Gravenhage* (1736—1803), Dl. II, bl. 302.

verdrag van 1673, niet te mogen dulden, en bereidden zich tot krachtvolle maatregelen tegen de afgevallene kinderen huns volks, welke zij vergeleken bij KORACH, DATHAN, en ABIRAM, in hunnen opstand tegen MOZES [1]). De Afgescheidenen daarentegen verklaarden zich voor de eenig-ware gemeente, en noemden zich dien ten gevolge *Adad Jeschurun.* Zij zouden echter wegens hun zeer klein getal gewis de kortste lijn hebben getrokken, waren zij niet krachtdadig ondersteund geworden door den Franschen Gezant, den Heer NOËL [2]). Het was waarschijnlijk door zijnen invloed, dat de Parnassijns en Oud-Parnassijns der Hoogduitsche gemeente voor de agenten van het Uitvoerend Bewind van de Republiek (P. R. PIETERSE, J. ROMSWINCKEL, D. POMPEYRA, en J. A. BODE) den 16den Maart 1798 van hunne posten ontzet werden. — »Ten gevolge — dus heette het — van hun Aristocratisch Despotismus; naardien de klachten in Amstels Raadzalen even vruchteloos waren als die bij het Provinciaal Bestuur van Holland: zoo was het alleen aan het Uitvoerend Bewind van de Bataafsche Republiek voorbehouden geweest, om als een gevolg van de heilzame revolutie van 22 Jan. 1798, op de billijke klachten der Patriotten, de heerschzuchtigen van hunnen kerktroon te smijten." Dadelijk na deze gewelddadige afzetting werden tot provisio-

---

[1]) VAN HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bl. 356. De Parnassynen verboden het huwelijk met leden der nieuwe gemeente, en stelden dezen dus, als 't ware, buiten de wet.

[2]) *Jaarboeken der Israëlieten in Nederland* voor 1838, bl. 380. Ofschoon het daar voorkomend levensbericht van den bekwamen en achtenswaardigen ASSER, natuurlijk zeer partijdig is vóór de Afgescheidenen.

nele bestuurders aangesteld eenige vrijzinnige Joden, van welke men meende minder gehechtheid aan de oude beginselen te vreezen te hebben [1]).

In het vorige jaar (1797) had er den 1sten Aug. wederom eene districtsvergadering plaats gehad, om leden te verkiezen voor de tweede Nationale vergadering [2]). Bij deze gelegenheid werden twee Joden, BROMET en DE LEMON, tot leden dezer vergadering benoemd; en den 1sten der volgende maand vingen hare zittingen aan. Vele Joden van Amsterdam en elders waren zaamgevloeid om het optreden hunner beide geloofsgenooten in deze aanzienlijke vergadering bij te wonen. De vergadering hield stand tot op den 12den Jan. des volgenden jaars (1798), toen zij werd ontbonden om voor eene nieuwe conventie plaats te maken [3]).

Den 15den Maart van dat jaar werd voor het eerst een Jood, MOZES MORESCO tot lid der stedelijke Regering te Amsterdam, en M. S. ASSER tot lid van de rechtbank dier stad verkozen; en den 10den Julij daarop ISAAC DA COSTA ATHIAS tot lid der Nationale vergadering, in welke hij op den 1sten Augustus zitting nam [4]).

---

[1]) Zie *Verslag van het gebeurde op Vrijdag den 16den Maart 1798, het vierde Jaar der Bataafsche Vrijheid*, enz. Amst. bij de erven JACOB BENEDICTUS (VAN EMDEN) en zoon, 1798. Reeds in 1795 zou dergelijke geweldige maatregel hebben plaats gehad, zoo de verdienstelijke arts IMM. CAPADOSE het niet had verhoed.

[2]) *Vaderl. Historie*, Dl. XXXVIII, bl. 104, 105.

[3]) VAN KAMPEN, *Geschiedenis der Nederl., verkort*, Dl. II, bl. 431.

[4]) Getrokken uit *Publicatiën* en andere oorkonden, berustende ter Charterkamer der stad Amsterdam.

In het begin des volgenden jaars beklaagden zich de Bestuurders der nieuwe gemeente, dat, volgens verslag van den volksvertegenwoordiger VEENHUIZEN, alleen de Christelijke kerkgemeenten van Staatswege onderstand zouden genieten, hetwelk hij als strijdig met de nieuw ingevoerde Grondwet beschouwde. Ingevolge van zijn voorstel besloot de vergadering, dat ook de Hoogduitsche en Portugesche Israëliten voortaan in dit recht zouden deelen; en hiermede was nu de toestand van het Kerkgenootschap in betrekking tot den Staat, vooreerst op een bestendigen voet gebracht [1].

Het waren intusschen niet blootelijk de belangen der inlandsche Joden, die meer en meer met ijver werden behartigd; ook in het lot van Nederlandsche Joden in andere Staten werd meer en meer deelneming betoond. Eene treffende proeve daarvan is eene Nota, die den 22sten Aug. 1802 door onzen Gezant te Parijs, R. J. SCHIMMELPENNINCK, aan den Franschen Minister van Buitenlandsche zaken werd gericht, ten behoeve der in Duitschland in een gedrukten en vernederenden toestand levende Nederlandsche Israëlieten, voor welke ook reeds door MEYER, toen deze zich in 1798 te Parijs bevond, een krachtig woord gesproken was geworden [2]. Bij gelegenheid dat Frankrijk voor zijne Israëlitische burgers in Duitschland beschermende wetsbepalingen vorderde, verlangde men, dat de bedongene voor-

---

[1]) Overgenomen uit Aant. in H. S.

[2]) Zie deze Nota in het *Journal de la Haye* van 10 Nov. 1835.

rechten ook tot de Nederlandsche Israëlieten mochten worden uitgestrekt.

Het aanvaarden van de teugels der regering door een welmeenend en menschlievend Koning, als LODEWIJK BONAPARTE was, scheen voor de Joden eene gunstige toekomst te openen. De Vorst heeft in zijne, verscheidene jaren later door hem uitgegeven, historische Gedenkschriften duidelijke proeven geleverd, hoe zeer hem de nog in zoo vele opzichten ongunstige toestand en de armoede van een groot gedeelte dezes volks ter harte gingen [1]); ofschoon de korte duur van zijne regering hem niet heeft toegelaten, om al datgeen te hunnen behoeve te doen, hetgeen hij zonder twijfel zoude gewenscht hebben. Kort nadat de nieuwe Vorst den troon had beklommen, vond zijn Broeder, de Keizer der Franschen goed, te Parijs een soort van algemeen Israëlietisch Concilie bijéén te roepen. Op het vernemen hiervan wendde zich de Directie der afgescheidene Synagoge zonder verwijl tot den Koning, met verzoek om afgevaardigden naar de hoofdstad des Keizerrijks te mogen zenden. De Portugesche en Hoogduitsche gemeente volgden haar daarin na. Gene had tot hare vertegenwoordigers benoemd hare leden S. M. SAPORTAS, I. DA COSTA ATHIAS, en I. CAPADOSE; deze, den toen reeds beroemden Rechtsgeleerde JONAS DANIËL MEYER. Dit verzoek werd van de Regering toegestaan, »in de onderstelling dat de

---

[1]) LODEWIJK BONAPARTE, *Geschiedkundige Gedenkschriften*, Dl. I, bl. 169; II, bl. 48.

overige Joden, in het Koninkrijk daar insgelijks in toestemden, en zij allen daaromtrent eenparig dachten." De vergadering kwam bijéén den 26sten Julij 1806, onder voorzitterschap van den Israëliet ABRAHAM FURTADO uit Bourdeaux [1]). Zij was belegd om te beraadslagen over alle die onderwerpen, welke door 's Keizers Raad beschouwd werden als de grootste verhinderingen op te leveren, die de verlichting en beschaving van dat volk, en deszelfs vereeniging en inéénsmelting met de overige Franschen beletten: hoedanige waren: het huwelijk, en daarbij de veelwijverij; de echtscheiding; het trouwen met Christenen of Christinnen; de betrekking in welke de Joden oordeelden tot Frankrijk te staan, sedert hunne gelijkstelling met de overige Fransche burgers; het gezag der Rabbijnen en van de Talmudische overlevering; de neringen en bedrijven, welke door hunne Wet werden verboden; en vooral het punt van den woeker en de vrijheid om dien van vreemden te nemen. In deze vergadering verklaarden de Fransche Joden met opzicht tot hunne betrekking op Frankrijk: dat zij erkenden, in de groote Natie te zijn ingelijfd, en dus thans geene zelfstandige natie meer uit te maken; ook verkozen zij voortaan den naam van *Israëlieten* te dragen, in plaats van dien van *Joden* (*Juifs*), welke in Frankrijk in minachting was geraakt. Zij wilden den smaad aan hun vroeger volks-

---

[1]) Eene levensbeschrijving van dezen Franschen Israëliet vindt men in de eerste aflevering van de *Gallerie der ausgezeichnetsten Israëliten aller Jahrhunderte*, (met hunne afbeeldingen). Zie de *Jaarboeken der Israëlieten* voor 1835, 1e Stuk, bl. 16, 17.

bestaan sints eeuwen verbonden, door eene nieuwe benaming, als het ware, afschudden. De buitenlandsche Joden keurden echter deze daden van nationalen afval der Fransche geenzins onvoorwaardelijk goed. Toen kort daarop te Parijs, op voorstel van 's Keizers Commissarissen, een groot Sanhedrin werd beschreven, zamen te stellen uit afgevaardigden en gemachtigden van alle Joden, niet alleen uit Frankrijk en Italië, maar verder uit alle landen van Europa, kwamen uit Holland geene andere afgevaardigden op, dan uit de kleine afgescheidene Synagoge, welke zich volgens de Fransche begrippen met het Bataafsche volk vereenzelvigd had [1]. Uit deze verschenen in het Parijsche Sanhedrin de Heeren Mr. C. ASSER, beroemd als uitmuntend Rechtsgeleerde, H. DE LEMON, *Med. Dr.* en J. LITTWAK, een gelukkig beoefenaar der wis- en natuurkundige Wetenschappen. De beide overige gemeenten, zoowel die der Portugesche als Hoogduitsche Joden, verschoonden zich om afgevaardigden tot dit Sanhedrin af te zenden of aan hetzelve deel te nemen [2]. Uit den geest die in de eerste algemeene vergadering van Joden te Parijs had geheerscht, meenden zij toch lichtelijk te kunnen opmaken, dat de besluiten van het Sanhedrin aan het geloof der Vaderen niet zouden getrouw zijn.

---

[1]) Zie *Pièces concernant la députation de la communauté Israëlite sous le nom d'Adath Jeshurun d'Amsterdam au grand Sanhedrin de Paris.* Par. 1807.

[2]) Volgens monderlinge berichten was het vooral de Koninklijke Arts IMM. CAPADOSE, die het wist voor te komen, dat men de Portugesche Joden niet noodzaakte, om afgevaardigden voor het Sanhedrin te benoemen.

Intusschen is het zeer opmerkelijk, en wellicht alleen aan den invloed van buitenlandsche Joden toe te schrijven, dat er in het Sanhedrin een meerdere geest van gehechtheid aan een afzonderlijk volksbestaan gevonden werd, dan in het algemeene Concilie. Immers de leden van het eerstgenoemde onderscheidden wel uitdrukkelijk de Israëlieten, van de leden der natiën onder welke zij woonden. Hun besluit, dit punt aangaande, luidde als volgt:

»Dat een Israëliet in Frankrijk en in het Koninkrijk Italië geboren en opgevoed, en door de wetten dier beide Staten als burger behandeld, godsdienstig verplicht is, die Rijken als zijn Vaderland te beschouwen, dezelve te verdedigen, hunne wetten te gehoorzamen, en zich in al zijne gedragingen naar de verordeningen van het Burgerlijk wetboek te gedragen."

Ten opzichte der algemeene Broederschap luidde het besluit der Vergadering dus:

»Het groote Sanhedrin, in gevolge van onderscheidene overwegingen, bij hetzelve in aanmerking genomen, beveelt aan alle Israëlieten van het Fransche Keizerrijk, van het Koninkrijk Italië en van alle andere plaatsen, om met de onderdanen van elken Staat, in welken zij wonen, als met medeburgers en broeders te leven, dewijl de letter en de geest onzer heilige Wet het derhalve gebiedt."

Daar deze bepalingen echter, hoe vrijzinnig ook op zich zelve vergeleken met de gevoelens der Rabbijnen van vroegere eeuwen, nog geenzins met het doel en de voornemens van den Keizer overeenkwamen, zoo deed deze de vergadering welhaast op eigen gezag uit één scheiden, of zorgde althans, dat

er geene meer afdoende schikkingen werden tot stand gebracht, dan de boven opgegevene, en eenige andere verklaringen van beginselen, waardoor evenwel de staat der Joden buiten Frankrijk weinig of niet veranderde [1]).

Koning LODEWIJK gaf, zoodra de zorgen der regering hem daartoe tijd overlieten, meer dan één blijk, dat de verheffing van den toestand der Joden hem ter harte ging. De wekelijksche markten hadden voornamelijk te Utrecht en te Rotterdam op den dag van hunnen sabbath plaats, waardoor zij dikwijls groote schade leden, dewijl zij zich liever van den handel op die markten wilden onthouden, dan zich aan sabbath-schennis schuldig te maken. Dit liet de menschlievende Vorst veranderen [2]). Er bestonden nog een aantal gebruiken en inrichtingen, waarbij de Israëlieten in onderscheiding van anderen gekenmerkt, en ten gevolge daarvan geweerd werden; deze af- en uitsluiting hield voortaan op [3]). De oude Joodsche eed, bij de rechtbanken in gebruik, en in welken vrij harde en stootende vervloekingen voorkwamen, werd afgeschaft, en een nieuw formulier van eedzweren, meer eenvoudig, en minder van dat der Christenen afwijkend, werd ingevoerd [4]).

Wat de gewapende dienst aangaat, de Joden waren

---

[1]) Men zie omtrent de Algemeene vergadering en het groote Sanhedrin der Joden, te Parijs gehouden, VAN HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bl. 356—361.

[2]) *Geschiedkundige Gedenkschriften*, Dl. I, bl. 170.

[3]) *Haarl. Courant* van 26 en 30 Junij en 30 Oct. 1808.

[4]) Deze verandering, reeds onder LODEWIJK geschied, wordt vermeld door STUART, in de *Vaderlandsche Jaarboeken* voor 1815.

buiten de schutterijen gesloten, die men nog als een soort van gesloten gilden aanmerkte; maar in de armee waren zij sedert eenige jaren toegelaten. Dit laatste was echter meer een bewijs van het geringe aanzien, waarin het leger stond, dan van eene bijzondere verdraagzaamheid omtrent de Joden [1]. De Koning kwam op het denkbeeld, om een korps troepen op te richten, geheel uit Israëlieten bestaande. Er werd een Besluit, daartoe strekkende, genomen [2], en ten gevolge hiervan eene publicatie gedaan in alle de synagogen der Hollandsche Joden, waarbij deze laatsten werden opgeroepen, om in het op te richten korps dienst te nemen. Te gelijk verscheen er eene *Aanmoediging aan de Hollandsche Israëlieten tot het betreden van de voor hen geopende loopbaan van den krijgsdienst, door M. C. B.* [3]; een werkje waarin belangrijke bijzonderheden omtrent vroegere krijgsbedrijven van Joden, ook in de Nederlanden, werden medegedeeld, en tot voorbeelden gebezigd, om den Nederlandschen Israëliet ook nu tot dergelijke roemwaardige daden op te wekken. Deze oproepingen waren niet geheel zonder vrucht. Er werd een regiment Infanterie geformeerd, bestaande uit twee bataillons van acht compagniën elk; het beloop van elk bataillon zijnde van 883 man, waaronder de Officieren en de Generale staf; een korps, waarvan men zich nog de wapenoefeningen herinnert, en welks

---

[1] *Geschiedkundige Gedenkschriften*, Dl. I, bl. 169.

[2] *Koninklijk Besluit* van 8 Julij 1809; en voorts van den 19den en 26sten derzelfde maand.

[3] Te Amst. bij BELINFANTE en C°. 1809.

spoedige ontbinding, zoo wij ons niet bedriegen, enkel aan de inlijving onzes volks in het Fransche Keizerrijk is toe te schrijven.

Dan, de Koning begreep ook, dat er niet genoeg was gedaan met de opheffing alleen van hinderpalen, die tegen de maatschappelijke ontwikkeling der Joden in den weg stonden; dat er vooral veel diende gedaan te worden tot inwendige hervorming van hun volksbestaan, door de behoorlijke regeling van hun kerkelijk leven en hunne openbare opvoeding en onderwijs. Hij liet zich te dien einde in het jaar 1807 door den Heer ASSER een verslag voorleggen over den toestand en de wenschen der Joden te Amsterdam, met het doel, om eene hereeniging der afgescheidene gemeente van de Hoogduitschers met het gros van die afdeeling des volks te bewerken [1]. De vrucht hiervan was een »Plan van schikking en vereeniging tusschen de beide thans bestaande Hollandsche Hoogduitsche Joodsche gemeenten te Amsterdam," waarbij werd bepaald »dat alle plaats gehad hebbende twisten en oneenigheden verklaard werden geheel en al te hebben opgehouden, en nog hangende gedingen zouden worden gehouden vernietigd te wezen." Dit ontwerp van schikking, bestaande in 22 artikelen, werd met eene enkele wijziging aangenomen, en de zamensmelting bevestigd door een Koninklijk *Reglement voor het Kerkbestuur der Hollandsche Hoogduitsche gemeente binnen Amsterdam*, in zeventien

---

[1]) Men zie de breede uittreksels van dit verslag in de *Levensschets van Asser.* — *Jaarboeken der Israëlieten in Nederland* voor 1838, bl. 369—392.

Hoofdstukken, waarin uitvoerig werd aangewezen de bevoegdheid van de ledematen, de stemgerechtigden, de Parnassijns, enz.; voorts gehandeld werd over de armen en het armbestuur, de vleeschhallen, de baden, de bijdragen tot stijving van de gemeentekas, de openbare godsdienstplechtigheden, het begraven, enz. Dit stuk werd nog gevolgd door een soortgelijk Reglement voor het mede door een Koninklijk Besluit benoemde Opper-consistorie [1]); van welke inrichtingen ons bestek niet duldt al de bijzonderheden opzettelijk na te gaan, dewijl zij later, bij de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden, door nieuwe reglementen vervangen zijn, nadat zij, wegens haar zeer kortstondig bestaan, niet of naauwelijks in werking getreden waren.

Eindelijk nam de Koning van Holland ook een Besluit, hetwelk van veel invloed moest wezen tot eene betere opleiding vooral der Hoogduitsch-Israëlitische jeugd, strekkende om de gesprokene zoogenaamde Joodsche taal allengs in onbruik te brengen. Daartoe verordende het onder anderen 't gebruik eener Nederduitsche vertaling van den Bijbel (het O. T.), van welke gedurende twintig jaren het kopijrecht aan het Opper-consistorie werd verzekerd [2]). Doch deze maatregel kon uit zijnen aard van geene spoedige uitwerking zijn; mogelijk werd er ook niet zeer streng de

---

[1]) Zie Decreet van 17 Dec. 1808.

[2]) Zie wijlen Mr. J. VAN DE POLL, *Verzameling van Wetten en Besluiten, uitgevaardigd van* 1798 *tot* 1810. Amst. 1840, bl. 450; verg. met de *Jaarboeken voor de Israëlieten in Ned.* van 1835, N°. 3, bl. 4.

and aangehouden, zoo als men onder anderen daar- it kan opmaken, dat in het jaar 1817 op nieuw en dergelijk Besluit heeft moeten genomen worden.

Gedurende de inlijving van het Koninkrijk Holland ı het Keizerrijk, deelde het Israëlietische volk in ederland in de vernedering zijner Christelijke land- enooten. Vele honderden waren genoodzaakt, even ls deze, om huis en haardsteden te verlaten en op : trekken buiten de grenzen van het land hunner eboorte, met de Keizerlijke legers [1]). Velen ook eten zich bij de algemeene krijgsopschrijving als laatsvervangers gebruiken. De vereeniging met Frank- jk had voor de Israëlieten toch altoos dit voordeel, at zij hen met hunne geloofsgenooten in geheel het ijduitgestrekte gebied des Keizerrijks, en dus van e Noordzee tot de Middellandsche, en van Amster- am en Rotterdam tot Rome en Napels toe, in meerder, aauwer en gemakkelijker betrekkingen stelde.

Wat den innerlijken toestand der Joden gedurende at korte tijdsbestek betreft, zoo verdient de weinig ekende bijzonderheid vermelding, dat bij de toen- alige Regering het reeds onder Koning LODEWIJK eopperde plan om de Portugesche en Hoogduitsche emeenten in één te smelten, met niet weinig aan- rang werd bevorderd. Het was vooral de kundige ı achtenswaardige Dr. IMM. CAPADOSE, die dit door jne tusschenkomst bij den Prins van PLAISANCE, te- enhield; zoodat het niet verder kwam, dan tot de enoeming van een gemengd Opper-consistorie, van etwelk destijds zoowel de Heer MENDES DE LEON,

---

1) *Jaarboeken voor de Israëlieten*, van 1835, 3de Stuk, bl. 52.

(vader van den onlangs overleden Raad van Amsterdam) als de beroemde MEYER, medeleden waren.

In den bevrijdingsoorlog van de onderdrukking des Korzikaanschen Heerschers, bevonden zich onder de legers der verbondene Mogendheden allerwege leden des Israëlietischen volks. In het jaar 1813 dienden, alleen onder de Oostenrijksche troepen, zeventienduizend Joden; — en in den slag bij *Belle-Alliance* vonden vijf-en-dertig (volgens anderen meerder) Joodsche Officieren een eervollen dood in den heldenstrijd. Vooral onderscheidden zich Joodsche genees- en heelmeesters in het behandelen en verplegen van kranken en gewonden. In het bijzonder worden ten deze de verdiensten van den Israëlietischen Arts SALOMON SONDHEIMER geroemd [1]). Op eene niet minder lofwaardige wijze hebben zich ook, een twintigtal jaren later, Joodsche artsen in de behandeling van zieken, aangetast door den Aziatischen braakloop, vooral onder minvermogenden, treffend onderscheiden.

Gedurende het Tijdvak, van hetwelk wij hier slechts eene hoofdzakelijke beschrijving konden geven, ging de maatschappelijke ontwikkeling der Joden een rasschen gang. Onder de Portugezen zagen wij ISAAC DA COSTA ATHIAS, als lid van de Nationale vergaderiug eervol optreden, en Dr. IMMANUËL CAPADOSE, de Koninklijke Geneesheer en vertrouwde vriend van menig, ook Christen-huisgezin, zich als verstandig en menschkundig arts onderscheiden. Hij, wiens ge-

---

[1]) *Jaarboeken voor de Israëlieten*, van 1835, 3de Stuk, bl. 52.

hechtheid aan het Huis van Oranje zoo groot was, dat hij zich in 1795 toebereidde om met den Stadhouder het land zijner geboorte te verlaten, (in 't welk hij echter tot groote vreugd zijner broederen nog terugbleef,) en die zich later het vertrouwen van LODEWIJK steeds waardig betoonde, verdiende zeker volkomen de eer, door dezen Vorst hem bewezen in zijne benoeming tot Ridder der Orde van de Unie [1]). Een ander Amsterdamsch geneesheer, Dr. HEILBRON, verwierf zich een grooten naam, en werd acht onderscheidene malen wegens belangrijke prijsverhandelingen bekroond. De geneeskundige Dr. DAVIDS, die op eigen kosten eene reis ondernam naar Frankrijks hoofdstad, ten einde inlichtingen op te doen omtrent het gebruik der koepokinenting, bevorderde de invoering van dit voorbehoedmiddel in Holland krachtdadig (hetwelk later door een arts der andere afdeeling, evenzeer met bekwaamheid werd bestreden). Bijna al de hoofden van de afgescheidene synagoge waren mannen van uitstekende kunde en bekwaamheid. De bekwame Dr. DE LEMON, wiens welbespraaktheid nog door zijne tijdgenooten getuigd wordt, was een man van groote geestbeschaving. De beide geneeskundigen STEIN en VAN LAUN, van welke de een zich vooral als Kruidkenner, de andere als Natuurkundige (men denke aan het *Tellurium* dat hij vervaardigd heeft,) kennen deed; de twee ASSERS, van welke de één een groot gedeelte eener werkzame loopbaan met veel lof in

---

[1]) Zie een schoon vers aan dezen achtbaren grijzaard, bij het afsterven zijner echtgenoote, in DA COSTA's *Poëzij*, Dl. I, bl. 102, 103.

staatsdiensten doorbracht, en vooral de ook buiten 's Lands meest beroemde onzer toenmalige Rechtsgeleerden, Mr. JONAS DANIËL MEYER, wiens onvergankelijke naam-alleen zijne lofrede is [1]), zijn zoo vele toonbeelden van de groote vermogens, die in het aloude volk van God, of nog meerendeels sluimeren, of allengs ontwaakten [2]). Indien wij tot het volgende tijdvak durfden overgaan, zouden wij de hoogstopmerkelijke bijzonderheid gewis niet verzwijgen, dat de meest bezielde van Nederlands dichters een geboren Israëliet, en een onzer talentvolste Prozaschrijvers, lid van de Hoogduitsche Synagoge is. Doch de schroom om noemenswaardige namen, of te verzwijgen, of zeer onvoldoende te vermelden, doet ons tot de tijdgenooten met huivering naderen. De aanvulling onzer al te onvolledige opgave blijft den toekomstigen Historieschrijver van de Joden in Nederland gedurende de negentiende eeuw voorbehouden.

Het schoolonderwijs bleef bij de Joden, gedurende het beschreven tijdvak, niettegenstaande de aanvankelijke bemoeienissen van Koning LODEWIJK, nog zeer verachterd. De Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, ofschoon zeer vrijzinnig, begreep het beginsel, van eene Christelijke vereeniging te zijn, niet te mogen ter zijde stellen, en kon dus, toen zij zich

[1]) Men zie *Over J. D. MEYER als Israëliet*, de *Jaarboeken voor de Isr. in Ned.* van 1835, 3de Stuk, bl. 19 volgg., en van 1838, bl. 369—392.

[2]) De voornaamste geleerde Israëlieten gedurende het behandelde tijdvak worden ook opgegeven in GRÉGOIRE, *Histoire des sectes religieuses*, T. III, p. 397, 398, en MALO, *Histoire des Juifs*, p. 450, 451.

op de vervorming van het onderwijs in Nederland begon toe te leggen, den kring harer werkzaamheden niet tot de Israëlieten uitstrekken. Toen Koning LODEWIJK het bestuur aanvaarde, werden geene Joodsche kinderen op de openbare scholen toegelaten [1]. Sedert de hervormingen van 1806 werden zij wel niet uitdrukkelijk uitgesloten, maar het beginsel (ofschoon niet sterk op den voorgrond gesteld), dat de openbare scholen Christelijke scholen (of mogelijk juister, Christenscholen) zouden zijn, maakte het noodzakelijk, dat er voor de Joodsche bevolking afzonderlijke inrichtingen van onderwijs zouden worden gesticht. Het bestuur van Koning LODEWIJK heeft in dit opzicht zeker iets gedaan voor de Hoogduitsche Joden; maar de Portugezen, die, over het algemeen meer vermogend en op hunne zelfstandigheid meer naijverig waren, bleven nog bij het bestaande. De aanzienlijke Portugezen plaatsten hunne kinderen wel eens op bijzondere scholen van Christenen, waar zij dan soms met de gronden van het Christendom bekend werden. Ook dit werkte onder Hooger bestuur mede tot de bereiking der heilige en liefderijke bedoelingen der alregerende Voorzienigheid Gods.

Wat de aanwas der Joodsche bevolking gedurende het Tijdvak van 1795 tot 1814 aangaat, eenige aanduidingen kunnen daaromtrent door ons worden gegeven. De kundige en naauwkeurige VAN DER OUDERMEULEN (grootvader van den tegenwoordigen Wet-

---

[1]) *Geschiedkundige Gedenkschriften*, Dl. I, bl. 169, 170.

houder in de hoofdstad), gaf het getal der Amsterdamsche Joden in 1780 op als van twee-en-twintig duizend [1]; en het zal niet overdreven zijn vast te stellen, dat er in de overige gewesten en steden der Vereenigde Nederlanden destijds nog wel acht- of tienduizend gewoond hebben. In het jaar 1807 berekende de bekende PAULUS VAN HEMERT hun getal op een twee-en-dertigste der geheele bevolking; hetgeen echter den Heer COLLOT D'ESCURY te hoog voorkomt [2]. In 1815 bedroeg het aantal Joden in het toenmalige Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden ongeveer vijfen-veertig duizend. Welke eene vermenigvuldiging in den loop van ruim twee eeuwen!

---

[1]) *Recherches sur le Commerce*, Tom. II, p. II, p. 147.

[2]) *Hollands roem in Kunsten en Wetenschappen*, Dl. V, bl. 101. Men bedenke evenwel, dat er de vrij talrijke Joden van Oost-Friesland bij berekend kunnen geweest zijn, welk gewest mede tot het Koninkrijk Holland behoord heeft. Zie het Duitsche Tijdschrift *Sulamith*, 2den jaargang.

AANHANGSEL.

BEKNOPT HISTORISCH OVERZICHT VAN DEN STAAT DER JODEN GEDURENDE HET TIJDVAK DER REGERING VAN WILLEM I.

In Nederland was met het herstel van zaken in 1813 en in 1814 een nieuw tijdvak, ook voor de Israëlieten aangebroken. Hunne onveranderlijke gehechtheid aan een land, in hetwelk zij zoovele zegeningen hadden genoten, ook toen zij nog overal elders verdrukt en vervolgd werden, en aan een Vorstenhuis, voor hetwelk zij steeds alles hadden veil gehad, en aan 'twelk zij zich door talrijke verplichtingen verbonden wisten, verloochende zich ook toen niet. De Vorst van zijnen kant trok zich den onvoltooiden en in de laatste jaren veelzins verachterden staat hunner zaken ernstig aan. Reeds op den 26sten Februarij 1814 nam de Souvereine Vorst een Besluit, houdende vernietiging der Fransche organisatie van het Israëlitische kerkbestuur, en vaststelling van nadere bepalingen dienaangaande, ten einde te geraken tot meer eenvoudige inrichtingen, zoo ter verzekering der betrekkingen van het Gouvernement met de Israëlieten, *als een godsdienstig genootschap*

beschouwd, overeenkomstig de tegenwoordige orde van zaken, als tot voorziening in de behoefte der Joodsche gemeenten zelve [1]). Dien ten gevolge werd een consulerende Commissie benoemd, (naar het voorbeeld eener soortelijke commissie, ingesteld tot het ontwerpen van reglementen voor de Nederlandsche Hervormde Kerk) zamengesteld uit Israëlieten der Portugesche en Hoogduitsche Synagogen, welke zou werkzaam zijn onder voorzitting van den Commissaris voor kerkelijke zaken, en wier leden over alle zaken, de Israëlieten in het algemeen betreffende gezamentlijk, maar over die welke de Portugesche, Hoogduitsche of nieuwe Hollandsche Joden aangingen, afzonderlijk zoude advizeren. De hedendaagsche inrichting van de zaken der Nederlandsche Israëlieten is het werk van deze Commissie.

Op den 12den Junij deszelfden jaars nam de Souvereine Vorst een »Organiek besluit omtrent het Israëlitisch Kerkgenootschap [2]).” Bij dat Besluit werden ingesteld of erkend twaalf corresponderende of Hoofdsynagogen. Te Amsterdam: eene Portugesche en eene Hoogduitsche. In den Haag: eene Portugesche en eene Hoogduitsche. En voorts in elke der steden, van Rotterdam, Amersfoort, Middelburg, den Bosch, Nijmegen, Zwolle, Leeuwaarden en Groningen éene. Na de volkome regeling van de verdeeling der Provinciën zoude tot het ressort van elke dezer Hoofdsynagogen zoo vele onderafdeelingen gebracht

---

[1]) Zie *Verordeningen voor het Israëlitische Kerkgenootschap binnen het Koningrijk der Nederlanden.* 's Grav. 1822, Dl. I, N°. I.

[2]) *Verordeningen* enz. N°. II.

worden, als nader blijken zoude raadzaam te zijn. De bestuurders der Hoofdsynagogen zoude den naam van *Parnassyns*, die der kleinere gemeenten de benaming van *Manhigim* voeren. Er zouden voorloopig in de Vereenigde Nederlanden bestaan zes H. D. Opperrabbijnen: te weten, één te Amsterdam, één te 's Hage, één te Rotterdam, één in den Bosch, één te Zwol, en één te Leeuwaarden of Groningen. Voorts zouden, op voordracht van den Minister des Konings, met de kerkelijke zaken belast, de noodige reglementen voor elke der afzonderlijke gemeenten worden goedgekeurd en bekrachtigd; gelijk ook inderdaad later geschied is.

Kort daarop werd (den 5den Julij deszelfden jaars) de werkkring en bevoegdheid der voorloopig ingestelde Commissie nader vastgesteld; en dezelve voortdurend bevestigd onder den naam van *Hoofd-commissie tot de zaken der Israëlieten* [1]). — Welke was de geest en strekking der beschrevene verordeningen, den grondslag uitmakende van den maatschappelijken toestand der Joden in het Koninkrijk der Nederlanden?

Het stelsel van de Regering des Konings was eene meer of min gewijzigde voortzetting, ook ten opzichte dezer kerkelijke aangelegenheden der Joden, van Koning LODEWIJKS bestuur. En geen wonder. Het waren toch meerendeels dezelfde Staatslieden, die reeds sedert een aantal jaren de leiding der openbare zaken hadden in handen gehad, en de gang des bestuurs moest dus het eens gebaande spoor vervolgen. Wel was er

---

1) VAN HAMELSVELD, *Nederl. Pandecten*, Dl. V, bl. 538—543.

kort na het herstel van zaken een adres aan den Souvereinen Vorst aangeboden, waarbij eenige Israëliten hunne nationale zelfstandigheid terug verlangden, bereid om daartegen de voordeelen der gelijkstelling in te wisselen; doch dit adres kon geenzins gezegd worden, den eenparigen geest des Joodschen volks op dat pas uittedrukken [1]). 't Was ook onbestaanbaar met de beginselen van de Regering, aan zoodanig verzoek, zelfs als ware het algemeener geweest, te gemoet te komen. De geest des tijds wilde gelijkheid van alle ingezetenen, als staatsburgers, voor de algemeene wet; en om dit doel te bereiken, moesten zooveel mogelijk de sporen van het nationaal bestaan van een afzonderlijk gedeelte der bevolking worden uitgewischt [2]). Het was gevolgelijk de bedoeling der Regering, om de Joodsche ingezetenen zooveel mogelijk tot welgezinde burgers van den Nederlandschen staat te vormen; en de Joden hebben getoond, dat zij, eenmaal dit stelsel aangenomen hebbende, ook in dien weg uitnemende diensten aan de maatschappij wisten te bewijzen. Want geen volk ter wereld heeft ooit beter verstaan om van de

---

[1]) Dit adres is nooit openbaar gemaakt: wij hebben het bericht uit mondelinge mededeelingen, van eene achtenswaardige zijde ontvangen.

[2]) Opmerkelijk is te dezen opzichte het zegel voor de Commissie tot de zaken der Israëliten en de bestuurders der Israëlitische synagogen, hetwelk vertoont een gouden gekroonden Leeuw, voerende in den eenen klaauw een' bundel pijlen, en met den anderen vasthoudende een hemelsblaauw schild, met een dubbelen zilveren driehoek, of het zoogenaamde schild van DAVID, het gewone zegel der Israëlitische gemeenten (over welk kabbalistisch teeken men kan nazien de *Jaarboeken voor de Israëlieten in Nederl.* van 1838, bl. 294, 295).

heerschende beginselen met vaardige bekwaamheid op de best mogelijke wijze partij te trekken.

Zoo was dan de *Hoofd-commissie voor de zaken der Israëlieten* in de plaats getreden van het bovenvermelde Opper-consistorie onder Koning LODEWIJK. Zij bestond uit niet minder dan zeven en niet meer dan negen leden, en is gesteld onder het onmiddelijk toezicht van het Ministeriëel departement van den toenmaligen Commissaris-generaal, voorloopig belast met de zaken der Hervormde Kerk. Aangesteld om, als hoogst besturend collegie van het Kerkgenootschap, te waken voor het nakomen der verordeningen en bevelen van het Gouvernement, en het handhaven der kerkelijke reglementen, strekte zich hunne bevoegdheid mede uit tot het doen van voordrachten aan de Regering in het belang hunner geloofsgenooten, en werden de 's Gravenhaagsche leden dezer Hoofd-commissie aangemerkt als permanente Gecommitteerden, om al wat tot het dagelijksch beleid en de uitvoering noodzakelijk zou zijn, te bewerkstelligen. Daardoor was het hoofdbestuur der zaken in handen van weinigen, en werd derzelver gang alzoo aanmerkelijk vereenvoudigd en bespoedigd.

Een ander Besluit, noodwendig voortvloeiende uit het boven door ons gekenschetste stelsel der Regering ten opzichte der Israëlieten in Nederland, was dat van den 8sten Aug. 1822, bij hetwelk verordend werd, dat geene vreemdelingen als Opperrabbijnen of Rabbijnen, zonder toestemming van het Gouvernement, mochten worden toegelaten [1]); en een ander

---

[1]) *Verordeningen*, Dl. II, N°. LVII.

van den 5den Jan. des volgenden jaars, waarbij verklaard werd, dat door de vastgestelde bepaling ook geacht werd verboden te zijn, om zonder toestemming van de Regering, buitenlanders, die hunne studiën niet op eene der Nederlandsche Hoogescholen, Athenea of Seminariën gedaan en volbracht hebben, tot het kerkelijk examen toe te laten.

Deze onderscheidene verordeningen deden meer en meer de onmisbaarheid gevoelen eener inlandsche inrichting, van alle zijden geschikt tot de hoogere vorming en opleiding van Nederlandsche jongelingen tot den stand van Rabbijnen. Er bestond reeds sedert eene eeuw een gesticht of kweekschool, in 1741 opgericht door den geleerden Amsterdamschen Opperrabbijn LEVI SAUL LÖWENSTAM en het toenmalig synagogaal Bestuur te Amsterdam, aan welke eerst de onderscheidene Rabbijnen, daarna een enkele, onderwijs plachten te geven in de Talmudische, en andere vakken der Joodsche Godgeleerdheid. In het jaar 1827 werd het bestuur dezer kweekschool door eenige nieuwbenoemde leden uitgebreid, en trad men weldra in onderhandeling met de Regering, om dezelve, met eenige ondersteuning van Staatswege, tot een verbeterd Seminarium voor de Nederlandsche Israëlieten in te richten, en een fonds van onderstand voor behoeftige Joodsche studenten tot stand te brengen.

De noodige voorbereidende schikkingen tot deze verbeterde inrichting van het Seminarium, die, vooral in de jaren 1832 tot 1834, met veel ijver werden voortgezet, voerden eindelijk tot een gewenschten uitslag; en met het jaar 1835 werd de nieuwe kweekschool, op den verbeterden voet ingericht, geopend,

en aan negentien ingeschreven studenten niet alleen onderwijs gegeven, gelijk tot hiertoe, in de Talmudische Godgeleerdheid, maar ook in de Nederduitsche H. Schrift, benevens de Hebreeuwsche Taal- en Letterkunde; en daarenboven in de Nederduitsche Taal, de Vaderlandsche Geschiedenis, de Reken- en Aardrijkskunde, en voor de hoogere klasse, in de beginselen der Algebra, der Meetkunde, in de Logica en in de Hebreeuwsche Prosodie [1]).

Deze veelbeteekenende instelling, onder welker bestuurders sedert 1840 een man is opgetreden, die onder de Rechtsgeleerden en staatkundige Schrijvers van ons Vaderland eene eerste plaats bekleedt, en onder de Nederlandsche Israëlieten als een ster van de eerste grootte schittert, is eene der gewichtigste verschijnselen van dezen tijd in het Israëlietische Kerkgenootschap: en van den gang, die aan het onderwijs in dezelve wordt gegeven, hangt grootendeels de toekomstige toestand van godsdienst en zeden onder de Nederlandsche Israëlieten af [2]).

Wat het lager onderwijs aangaat: hieromtrent werd bij Koninklijk Besluit van 10 Mei 1817 bepaald, dat bij alle hoofd- en voor zooveel de omstandigheden zulks gedoogden, ook bij de overige synagogen

---

[1]) *Jaarb. voor de Isr. in Ned.* 1835. 4de Stuk, bl. 3—8.

[2]) Men zie het *Reglement op het Ned. Israël. Seminarium binnen het Koningrijk der Nederlanden*, bij uittreksel in de *Jaarboeken voor de Israëlieten in Ned.* voor 1836, bl. 349—353, en geheel in de *Verordeningen voor het Israël. Kerkgenootschap*, Dl. III. No. CXXV; en voorts Mr. S. P. LIPMAN, *Redevoering, gehouden ter gelegenheid van de openbare vergadering van het Nederlandsch Israëlietisch Seminarium, op den* 18 *Aug.* 1841. Amst. 1842.

godsdienstige armenscholen zouden worden daargesteld; dat het onderwijs in het zuiver Hebreeuwsch en Hollandsch met uitsluiting der zoogenaamde Joodsche taal zou worden gegeven; dat de noodige zorg voor het vervaardigen der schoolboeken zou worden gedragen, en op alle plaatsen waar scholen zouden worden gevestigd, bevoegde schoolcommissien door het departement der Herv. Kerk zoude worden benoemd. Den 27sten Dec. deszelfden jaars werden de bevoegdheid en werkzaamheden dezer commissiën en die der Rabbijnen, die er de Inspecteurs over zijn moesten nader vastgesteld, de vereischten die men bezitten moet om tot onderwijzer te worden toegelaten en de vakken van godsdienstig onderwijs voorgeschreven; de inrichting der scholen en de werkzaamheden der onderwijzers bepaald, en in één woord, al wat het godsdienstig onderwijs betreft, zoo naauwkeurig mogelijk vastgesteld. Het maatschappelijk onderwijs, ofschoon op de godsdienstige Israëlietische armenscholen toegelaten, bleef echter geheel aan de deswege bestaande algemeene verordeningen der Regering onderworpen [1]).

Voorts werden, overeenkomstig met hetgeen wij boven omtrent de Rabbijnen zagen vastgesteld, nog verordend (den 23sten Dec. 1822) zoodanige maatregelen, als geschikt werden geacht tot wering van vreemdelingen als onderwijzers [2]); waardoor de laatste hand werd gelegd aan de verordeningen strek-

---

[1]) *Jaarboeken voor de Israëlieten*, van 1835, 3de Stuk, bl. 6.
[2]) *Verordeningen*, Dl. II, N°. LXII.

kende om van de Joden in Nederland, Joodsche Nederlanders te vormen [1]).

Eindelijk werd bij een Besluit van 17 Oct. 1827 vastgesteld het uitlooven van eerepenningen aan de schrijvers der beste leerredenen en schoolboeken van en voor Israëlieten *in de Nederlandsche taal.* De Hoofd-commissie tot de zaken der Israëlieten werd daarbij gemachtigd, om in hare jaarlijksche algemeene vergadering een of meerdere zilveren penningen toe te wijzen aan zoodanigen harer geloofsgenooten, welke de beste Nederlandsche leerredenen aan haar zouden inzenden, of een gouden eerepenning aan den schrijver van eene zeer uitmuntende leerrede, of van een oorspronkelijk Nederduitsch Werk ten dienste der godsdienstige Israëlietische armenscholen [2]).

De vruchten dezer hervormingsmaatregelen zijn dan ook daarin zichtbaar, dat het Nederduitsch steeds beter en zuiverder in alle instellingen van onderwijs bij de Joden wordt geleerd, en meerder ook bij de openbare godsdienstoefeningen gebezigd, zoo dat in de laatste jaren verscheidene proeven van Nederduitsche prediking zijn uitgekomen, die echter volgens het oordeel van bevoegde personen »nog eene zwakke, jeugdige plant, op zandigen bodem zijn, welke nog geen wortel geschoten heeft, en die door een slechts eenigzins fellen wind kan worden ter aarde geworpen en uitgerooid [3])." — Men klaagt

---

[1]) Men herinnert zich het gezegde van NAPOLEON: *je veux que désormais il n'y aît plus d'Israèlites Français, mais seulement des Français Israëlites.*

[2]) VAN HAMELSVELD, *Ned. Pand.*, Dl. IV, bl. 190, 191.

[3]) *Jaarboeken voor de Israëlieten* van 1838, bl. 365.

echter tevens over eene steeds toenemende verwaarloozing van, en steeds afnemende bekendheid met het Hebreeuwsch bij de Joden [1]). En het behoeft ook inderdaad niet te bevreemden, dat zij, hoe meer zij zich Nederlanders, medeburgers van den Nederlandschen Staat, gevoelen, en hunne aloude nationaliteit bij dat staatsburgerschap verbleekt, ook minder belang moeten stellen in de Hebreeuwsche taal, die thans alleen hare beteekenis voor de Godgeleerdheid behoudt: een vak, dat in eene eeuw, zoo zeer op het stoffelijke gericht als de tegenwoordige, geen of weinig algemeene deelneming vindt.

Welke zijn de uitkomsten van de veranderde betrekkingen der Joden tot de onderscheidene Christenstaten, in het Tijdvak, dat wij thans hebben doorgeloopen? Ziedaar gewis eene voor de toekomst hoogstgewichtige vrage. Wij kunnen dit vraagstuk niet uitvoerig behandelen. De opmerking van één enkel feit zal dus hier voldoende zijn. »Het is zeker, (zegt de Hoogleeraar THOLUCK, een der eerste Godgeleerden van Duitschland [2]):) dat gedurende de laatste dertig jaren meerdere Joden tot het Christendom bekeerd zijn, dan gedurende de achttien eeuwen die verloopen zijn sedert de verwoesting van Jeruzalem. Niet alleen in Duitschland, maar ook in Polen zijn

[1]) *Jaarboeken* voor 1837, bl. 297. In het jaar 1815 werd nog wel te Amsterdam het Hebreeuwsch letteroefenend genootschap *Tongeleth* opgericht, doch het werd weldra in zijnen voortgang gestuit, of liever het geraakte geheel in stilstand.

[2]) Zie 't Journaal *l'Espérance*, van 19 September 1840.

groote en gewichtige uitkomsten verkregen. Ik zal enkel spreken van de daadzaken, van welke ik getuige geweest ben, of die voorgevallen zijn in de hoofdstad van Silezie, mijn vaderland. Er zijn aan de Academie van Breslau drie Hoogleeraren die eertijds Joden waren, de Hoogl. der Philologie, die van de Scheikunde en die der Wijsbegeerte. Aan de Universiteit van Halle zijn niet minder dan vijf bekeerde Israëlieten als Professoren geplaatst: een Hoogl. der Geneeskunde, een der Wiskunde, een der Rechtsgeleerdheid, en twee die de Wijsgeerte leeren. Eenige dezer bekeeringen zijn geschied bij mannen van de grootste bekwaamheid en de uitgestrektste kunde: ik beroep mij op Dr. NEANDER van Berlijn, Dr. BRANISZ van Breslau en Dr. STAHL van Erlangen."

Het is wel te vermoeden, dat deze beweging zich nog meer zal uitbreiden; nogtans belijden wij als ons gevoelen, dat de Joden nimmer algemeen (en gelijk men zegt in massa) tot de Christenkerken, zoo als die nu bestaan, zullen overgaan. Aan de hand der Geschiedenis geleid, en in het licht van zoo menige voorspelling des Ouden Verbonds, die Joden en Christenen gemeen zijn, mag men het als zeker aannemen, dat dit volk niet eeuwen lang door de hand eener wakende Voorzienigheid is bewaard gebleven, om in het eind, als zoodanig, spoorloos te verdwijnen; het ware toch hoogstpartijdig, de toezeggingen van grooten en overvloedigen zegen, die hun geschied zijn, op de Christenkerken toe te passen, en hen de bedreigde straffen alleen te willen doen dragen [1]).

---

[1]) VAN ALPHEN zegt zeer juist: »De Joodsche natie is en blijft eene

Voor zoodanige heileeuw echter, als hun in en met den Messias door al de Profeten is beloofd, is gewis het Israëlietische volk, zoo als het thans bestaat, geenzins rijp: en men mag dus, alvorens die profetische uitzichten worden verwezentlijkt, eenen grooten Hervormer uit hun eigen boezem verwachten, van wien de Duitsche hervormers onder de Joden, met wier vermelding wij dit Hoofdstuk aanvingen, wellicht niet anders dan flaauwe en zeer ongelijke voorteekenen zijn. Men mag eenen Hervormer verwachten, die *het harte der vaderen wederbrenge tot de kinderen en het harte der kinderen tot hunne vaderen* [1]; eenen Hervormer, die *alles zal weder oprichten*; en, even als weleer JOHANNES de Dooper, den weg bereiden voor HEM, dien beide Joden en Christenen uit den hemel Zijner heerlijkheid verwachten. Immers: *de Verlosser zal uit Sion komen en zal de goddeloosheden afwenden uit Jakob* [2]. Zie-

---

Natie zonder voorbeeld; een opgericht teeken van eene Voorzienigheid, tegen welke geen raad noch verzinning is; en welke op haren tijd toonen zal, waarom zij deze ruïne, noch geheel afgebroken, noch voor als nog opgebouwd wil hebben. Zij heeft dit verzegeld in hare schatten, en deze zullen te zijner tijd geopend worden." *Predikt het Evangelium allen Creaturen*, bl. 334, 335.

[1]) Mal. IV. 6. Het is bekend, dat de Joden zelve zoodanigen Hervormer wachten in den persoon des Profeten ELIA, om wiens komste zij tot op den huidigen dag zeer ernstig bidden, in een gebed, dat zij van onheugelijke oudheid af in hunne liturgie hebben opgenomen. Verg. JEZUS SIRACH, XLVIII. 10; en voorts Matth. XVII. 10, Marc. XV. 35, Luc. IX. 8, en Joh. I. 21.

[2]) Rom. XI. 26, verg. met Lev. XXVI. 44. Deut. IV. 29. Ps. XIV. 7. Jez. XLV. 25, LIX. 20, LX. 21. Ezech. XX. 40 enz. Verg. ook LE ROY, *De Goddelijke openbaring des Bijbels*, Dl. II. bl. 644—672.

daar eene toekomst, die het aan Gods beloften geloovige hart van den Christen op vleugelen der hoop te gemoet snelt, of met een welverzekerd toeverzicht verbeidt, wetende dat *de genadegifte en de roepinge Gods onberouwelijk zijn* [1]), en dat hij dus eenmaal gewis aanbreken zal, die groote en heerlijke dag der toekomst, op welken al de Profeten des ouden daags ons wijzen: eener toekomst, in welke het vergezicht ons is geopend, dat alle de nakomelingen van ABRAHAM, IZAAK en JAKOB zich zullen bekeeren tot den Heer hunnen God en Zijn grooten Zoon, hunnen Koning; wanneer al de volheid der Heidenen zal zijn ingegaan en geheel Israël zal zalig worden.

---

[1]) Rom. XI. 29.

AANTEEKENINGEN EN BIJLAGEN.

Die ganze Geschichte des Jüdischen Volks scheint, nach dem Gleichnisse ihres Ceremonialgesetzes, ein lebendiges geist- und herzerweckendes Elementarbuch aller historischen Literatur im Himmel, auf und unter der Erde, --- ein diamantner, fortschreitender Fingerzeig auf die Jubelperioden und Staatsplane der göttlichen Regierung über die ganze Schöpfung, von ihrem Anfange bis zu ihrem Ausgange zu seyn, und das prophetische Räthsel einer Theocratie spiegelt sich in den Scherben dieses zertrümmerten Gefässes, wie die Sonne im Tröpflein auf dem Grase, das auf Niemand harret, noch auf Menschen wartet: denn gestern war der Thau vom Herrn allein auf Gideons Fliess, und auf dem ganzen Erdbodem trocken; heute Thau auf der ganzen Erde, und das Trockene allein auf dem Fliesse.

J. G. HAMANNS *Werke*,
Th. VII. S. 55.

I.

OVER DE GESLACHTBOEKEN EN DE EIGENNAMEN BIJ DE JODEN.

(Bl. 3, 4.)

Genealogische oorkonden hebben gewis in elk historisch onderzoek eene bijzondere waarde; ook levensberichten van bijzondere personen, die als bij overlevering bewaard zijn; doch het is noodzakelijk, daarbij eene zorgvuldige Kritiek aan te wenden. Dit gevoelde reeds CICERO, terwijl hij van zijne Romeinen schreef: ***Et hercule, nonnullae mortuorum laudationes quidem exstant; ipsae enim familiae sua quasi ornamenta ac monumenta servabant, et ad usum, si quis ejusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum, et ad illustrandam nobilitatem suam. Quamquam his laudationibus historia rerum nostrarum est facta mendosior. Multa enim scripta sunt in eis, quae facta non sunt, falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa*** (*Brutus*, Cap. 16).

Wat in het bijzonder de Geslachtboeken der Joden aangaat, bij de heerschende zucht dezer natie om hunne genealogiën tot vóór den tijd van Jeruzalems verwoesting op te voeren, moet men op de oudere geslachtregisters niet dan met veel bedachtzaamheid afgaan. Het is toch bekend, dat sints dit beslissende tijdstip het stam- en geslachtsverschil niet meer met naauwkeurigheid is aan te wijzen, en MAIMONIDES zelf erkent (hij spreekt zelfs van een nog vroeger tijdstip): »Van toen af zijn de geslachten onder ons ver-

ward geraakt, zoodat zij niet wel meer onderscheiden kunnen worden, noch ook erkend, uit de woonplaatsen, waar zij gevonden worden." (BASNAGE, *Hist. des Juifs*, T. IV, p. 1032.) Evenwel zijn er nog enkele sporen van voorhanden, die bij de geneigdheid van alle Oosterlingen, om de bestaande overleveringen, zeden en gewoonten ongeschonden te bewaren, gewis opmerking verdienen.

Wat de geslachtsnamen betreft, zoo moet in het oog worden gehouden, dat hier vooral gelijkheid van naam op verre na niet altijd gelijkheid van afkomst bewijst, en dat ook onder de Joden dezelfde geslachtsnamen niet zelden door zeer verschillende geslachten gedragen worden, zoo als DA COSTA, DE CASTRO, enz. enz.

Wat de eigen namen aangaat, het laat zich begrijpen, dat de Joden, hoe meer zij ook in de ballingschap aan hunne aloude nationaliteit vasthielden, en daarop gezet bleven, ook des te meer zich aan hunne Hebreeuwsche en Oud-testamentische namen moesten verbonden gevoelen. Want in de Israëlietische Godsleere en wereldbeschouwing zijn de denkbeelden van *naam* en *wezen* eenzelvig (שֵׁם). Evenwel was het gebruik der Hebreeuwsche namen, door welke de persoon, met bijvoeging van zijns vaders naam, werd aangeduid, nimmer geheel onvermengd. Reeds uit de Babylonische en Perzische ballingschap brachten de Joden Babylonische en Perzische namen mede. Van het jaar 476 tot 1095 kwamen er niet weinig Arameïsche, Arabische, Perzische en Europesche namen bij hen in zwang. In het daarop volgende tijdvak (1095—1492) is het opmerkelijk, dat, terwijl in de Turksche landen ook eenige tot dien tijd toe minder gebruikelijke Bijbelsche namen veld wonnen, in het Westen daarentegen een aantal Christelijke namen, gelijk ASTERIUS, JULIUS, LEO, LUPUSCUS, ook vrouwennamen, als SOPHIA, doordrongen. Dit laatste vond vooral in Spanje plaats, waar bijzonder de eigennamen der Koningen ook

door de Joden veelvuldig gedragen werden. Van 1492 tot 1781 wordt de lijst der Jodennamen steeds rijker aan ontleende: waartegen weder menige naam, gedurende de Middeneeuwen in zwang, buiten gebruik raakte, en bij de vermenging der Israëlietische gemeenten Engelsche, verduitschte, Slavoonsche en verfranschte namen werden aangenomen. Zelfs sprak men de Hebreeuwsche namen dikwijls als vreemd uit, zoo als in het Hoogduitsch, *Sekel* voor *Izaak*. — Van den tijd af dat de zucht tot hunne gelijkstelling met de Christenen door de pogingen van den Pruissischen Staatsminister DOHM werd aangewakkerd, zijn zelfs verscheiden Bijbelsche namen door de Joden allengs verworpen en in onbruik geraakt, omdat die bij de Christenen niet werden gebezigd. Men zie de geleerde Verhandeling van den Joodschen Dr. ZUNZ, *Die Namen der Juden,* in het *Israëlitisches Predigt- und Schulmagasin*, III^de Deel, Nov. en Dec. 1836; uittrekselsgewijze overgenomen in de *Jaarboeken voor de Israëlieten in Nederland*, 1837, bl. 217—221. Doch men bedenke, dat hij schreef tegen het gebod der Pruissische Regering, dat de Joden niet dan Israëlietische namen zouden voeren; en dat hij dus de gewoonte om ook Onjoodsche namen te dragen, zeer eenzijdig in het licht stelt.

Behalven de Hebreeuwsche en patronymische eigen of bijgevoegde namen, vindt men de Joden ook dikwijls geheeten naar de plaats hunner woning; als MOZES *van Cordua* (de *Zoon van* MAIMON); — of naar de plaats, waar zij eenen tijd lang verkeerden, gelijk MOZES, *de Egyptenaar;* — of ook naar het beroep dat zij uitoefenden, zoo als SALOMO *de Geneesheer*, WIJNANDUS *de Heelmeester.* Zie boven, bl. 75; en verg. WOLFF, *Bibliotheca Hebraea*, T. I. p. 22.

Bij de Hoogduitsche Joden vindt men dikwijls namen, ontleend aan de benaming van wilde dieren: zoo als HIRSCH, WOLFF, BEER, LÖW, benevens de zamenstellingen, daarvan gevormd. De oorsprong hiervan wordt verscheidentlijk op-

gegeven. Denkelijk is die gewoonte afkomstig van de bewoordingen, in welke JAKOB de Aartsvader zijne zonen zegende (Gen. XLIX): JUDA *is een leeuwenwelp.* — ISSASCHAR *is een sterkgebeende ezel.* — DAN *zal een slang zijn aan den weg.* — NAPHTALI *is een losgelaten hinde.* — Zoo beteekent de naam van den valschen Messias, SABATHAI ZEVI, zoo veel als ZEBEDEUS *de Hinde* (שַׁבְּתַי צְבִי); *Lewel* is leeuwtje (van לָבִיא). Van daar ook, dat de namen van BENJAMIN en WOLF dikwijls bij elkander voorkomen (naar Gen. XLIX. 27). Volgens anderen zou tot deze benamingen een soort van bijgeloof der Joodsche ouders aanleiding gegeven hebben, wanneer zij meenden, dat na het verliezen van eenige hunner kinderen, de later geborene een sterker gestel en meerder levenskracht zouden hebben, wanneer hun de benaming van eenig wild en sterk dier werd toegevoegd (zie WOLFF, *Bibl. Hebr.* T. I. p. 23).

Eindelijk verdient nog opmerking, dat volgens de Joodsche overlevering, die Israëlieten, welke den bijnaam van *Levi* dragen (wel te onderscheiden van den gewonen voornaam:) uit den stam van dien naam; en zij die den naam van *Cohen* (Priester) voeren, van priesterlijke afkomst zouden zijn. Wat hiervan zij, is moeielijk te bepalen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat men in de eerste tijden na de verstrooijing, die Joden, welke men wist uit genoemden stam of geslachtslijn gesproten te zijn, ook met den gezegden naam bestempelde; maar het is even denkelijk, dat er in den loop der eeuwen wel eenige verwisseling en verwarring te dezen opzichte heeft plaats gehad; zoodat men naauwelijks altoos op die benaming ten blijke der afstamming kan afgaan. *Dit* is in allen gevalle merkwaardig, dat aan de benaming van *Cohen* de bevoegdheid verbonden is tot het geven van den priesterlijken zegen in de synagoge; terwijl zij die den naam van *Levi* voeren, bij de godsdienstige en plechtstatige hand-

wasschingen aldaar het water toedienen. Ook zijn de kinderen der *Cohanim* niet onderworpen aan de plechtigheid der vrijkooping, die volgens de Wet van MOZES (Exod. XIII. 15) bij elken anderen eerstgeborene nog heden ten dage plaats heeft, en ook weder altoos door eenen COHEN verricht wordt.

Even zoo heeft ook de overlevering aan eenige geslachten de afkomst uit DAVIDS Koninklijken bloede blijven toeschrijven, vooral op het Pyrenesche schiereiland; eene afkomst, op welke de Joden van andere wereldstreken geene aanspraak maken. Men zie het desaangaande boven reeds door ons aangemerkte op bl. 120.

Volgens de Oud-testamentische profetiën blijft JEHOVA's verbond met den stam van LEVI en met dien van DAVID even onwankelbaar en onvergankelijk, als het nationale verbond van den Heer met het volk Zijner uitverkiezing in het algemeen (zie Jez. LXVI. 21, vooral Jer. XXXIII. 18, 21, 22, en Zach. XII); waaruit volgen zou, dat wie de instandhouding der Israëlietische natie in het algemeen op grond der profetiën aanneemt, ook het onderscheidentlijk voortbestaan dezer beide stammen tot op den grooten dag der verlossing moet toegeven. Het blijft aan de toekomst voorbehouden, om te toonen, hoe deze en dergelijke profetische verwachtingen kunnen vervuld worden, ook dan, wanneer zij het onwaarschijnlijkste geworden zijn, en door weinig of geene menschen meer worden geloofd. Alle menschelijke verwachting van eenen zoon uit SARA moest ABRAHAM ontvallen zijn, aleer zij hem den zoon der beloftenis ter wereld bracht.

II.

OVER DE ONDERSTELDE UITVINDING DER WISSELBRIEVEN DOOR DE JODEN.

(Bl. 20).

Ofschoon de Wisselbrieven in geen geval door de Joden in Nederland zijn ingevoerd, zoo staat echter deze allerbelangrijkste uitvinding in een te naauw verband met hun geheelen koophandel, van welken de Nederlanden reeds vroeg eene voorname schouwplaats waren, om hier ter plaatse niet eenigzins uitvoeriger, dan in den tekst geschieden kon, te worden overwogen.

De redenering, door welke FISCHER de gezegde uitvinding aan zijne Duitschers toekent, (*Gesch. des Teutschen Handels*, Th. I. S. 297: *Da die Teutschen für die ersten Erfinder des Handelsgeschäftes gehalten werden, so ist sehr wahrscheinlich, dass sie auch den Wechselhandel erdacht haben:*) kan met veel meerder recht omtrent de Joden gebezigd worden, daar het zeker is, dat dezen de voorgangers der Germaansche volkeren in den koophandel over het algemeen geweest zijn. De gronden die hij voor zijn gevoelen bijbrengt, zijn zoo ver gezocht, dat zij niet licht op onpartijdigen zullen indruk maken.

De Italiaansche Schrijvers leiden deze uitvinding doorgaans af van de Lombardiërs of Florentijners: in het laatste geval aan die uitgewekenen van Florence, welke door de Gibellijnsche partij uit hun Vaderland verdreven, zich in Frankrijk nedergezet hebben (BEUGNOT, *Les Juifs d'Occident*, B. p. 69). Doch het verdient opmerking, dat, alvorens zich de nationale naijver in dezen twist mengde, een doorgeleerde Florentijnsche Geschiedschrijver van de

XIV^de^ Eeuw, MATTHEUS VILLANI, in zijn groot Historiewerk de oorspronkelijke uitvinding aan de Joden toekende (zie dit aangewezen door den Abt GRÉGOIRE, *Sur la régénération des Juifs*, p. 83); waaruit men mag opmaken, dat de eer aan de uitgewekene Florentijnen bewezen, eerder op eene gissing dan op eenig historisch feit berust.

Een Fransche Schrijver, die de zaak voor eenigen tijd met onpartijdigheid heeft behandeld, komt tot den volgenden uitslag van zijn onderzoek: *Notre avis est, que c'est à peu près vers la fin du douzième siècle, pendant que* PHILIPPE AUGUSTE *occupait le trône, que la lettre de change fut mise en usage. Et il est probable, que ce sont les Juifs, ou les marchands Italiens qui ont trouvé et répandu l'usage de la lettre de change; mais rien ne le prouve formellement* (BEUGNOT, p. 68, 70).

Het komt ons voor, dat andere Schrijvers door eene juiste onderscheiding tusschen de verschillende trappen van uitvinding te maken, dit punt tot meerdere helderheid hebben gebracht, dan de Heer BEUGNOT vermoedt. Reeds vroeg in de Middeneeuwen waren, vooral in den Levant, eene soort van Kredietbrieven in gebruik, die aan geen bepaalden persoon gericht waren, en dus een soort van *Acceptatiën* uitmaakten (HALLAM, *Histoire de l'Europe au moyen âge*, T. IV, p. 196). De Spaansche en Fransche Joden, in wier handen de voornaamste handel met den Levant was, kenden die, en waren het best van allen in de gelegenheid om deze soort van geldhandel te ontwikkelen en te volmaken. Het bericht van een Spaanschen Schrijver is dus allezins aannemelijk, dat zij het waren, die ten jare 1183 zoogenaamde *Orderbrieven* (*billets à ordre*) invoerden. Zie D. ANTONIO DE CAPMANY Y DE MONPALAU, *Memorias sobre la marina, el Comercio y las artes de la antiqua ciudad de Barcelona*, T. I, p. 297; en ARNOULD, *Du Commerce de la France*, Par. 1791, T. I, p. 21.

Deze dagteekening valt twee jaren later dan die hunner uitbanning uit Frankrijk onder PHILIPS AUGUSTUS; een tijdverloop dat men wel mag aannemen voor hunne omzwerving, aleer zij tot eene vaste wijkplaats geraakt waren, werwaarts zij hun vermogen wenschten te kunnen overbrengen. Daar het intusschen volstrekt onbewijsbaar is, dat eigentlijke, in den handel gebrachte wisselbrieven, van zoo oude dagteekening zouden wezen, en de Italiaansche namen aan bijkans al de voorwerpen van den wisselhandel eigen, aan Italiaansche afkomst doen denken, zoo is het eene aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid, dat de Italianen, met name de sedert het begin der XII^{de} Eeuw opgekomene en over Europa verspreide Lombardische geldhandelaars, die in dit vak de opvolgers der Joden waren, welke zij op vele plaatsen verdrongen hebben, den Joodschen *Orderbrief* tot eene eigentlijke *Polizza di cambio* hebben gevormd (BEUGNOT, p. 70).

Het gewone gevoelen is dan in zooverre juist, dat het de Fransche Joden zijn geweest, die aanleiding hebben gegeven tot het gebruik van den wissel; maar dat de eigentlijke wisselbrieven (*Litterae cambiales*) zelve van latere afkomst, en waarschijnlijk van de Lombardische kooplieden oorspronkelijk zijn.

Het is zeer begrijpelijk, dat de eerste beginselen van den geldwissel, op deze wijze begrepen, grootendeels verborgen moeten zijn gebleven. Immers het was een soort van sluikhandel, dien de Joden bezigden om de schatkist van Frankrijk van hun verbeurd verklaarde vermogen te berooven, en zoodanige sluikerij pleegt in het eerst bedektelijk te geschieden. Toen eenmaal het wisselverkeer als een noodzakelijk bestanddeel van den Handel begon te worden aangemerkt, is het zeer natuurlijk, dat het in onderscheiden landen schier gelijktijdig is aan het licht gekomen. Wanneer er aan eene nieuwe uitvinding algemeene behoefte bestaat, is een dikwijls nog onvolkomen gronddenkbeeld (gelijk hier de orderbrieven der Joden waren) genoegzaam, om die uitvin-

ding zelve in verschillende oorden tevens te doen plaats hebben. Hierbij komt dan in aanmerking het wisselgebruik dat in de XIII^de^ en XIV^de^ eeuwen in Frankrijk en Duitschland van de zoogenaamde *lettres de foire*, *mandemens de foire*, enz. gemaakt werd. Zie VON MARTENS, *Versuch einer historischen Entwicklung des wahren Ursprungs des Wechselrechts*, Gött. 1797, S. 16—21. (Ofschoon deze anders met BÜSCH en FISCHER den vroegeren oorsprong in de schaduw stelt.) Mogelijk is het met de uitvinding van LAURENS COSTER even eens geweest, en heeft het ruwe denkbeeld van den Haarlemschen vinder, gevoegd bij de steeds meer doordringende behoefte aan algemeen verkrijgbare geschriften, op meer dan eene plaats te gelijk denkende hoofden tot beter en volkomener bewerking gebracht.

Men heeft niet onaardig gezegd, dat het Wisselrecht den doodsteek aan het Leenrecht heeft gegeven. Immers het eerste was op grondbezit en krijgshandel der Vorsten, het tweede is op handelsverkeer en vreedzame gemeenschap der volkeren onderling gegrond; het eerste sloot de Joden volstrektelijk uit, en berokkende hun verbanning en ondergang; het ander, waartoe zij de eerste aanleiding gaven, deed hen als onmisbaar voorkomen. Op een oorlogvoerend tijdvak is een handeldrijvend tijdperk gevolgd, en de Joden hebben tot deze groote omwending zeker niet weinig bijgedragen.

III.

DE JODEN BESCHULDIGD VAN TOOVERIJ.

(Bl. 86.)

Niet zeldzaam waren, vooral gedurende de Middeneeuwen, de aanklachten van tooverij en sterrewichelarij (*Magie* en

Astrologie), tegen sommige Joden ingebracht; en die beschuldiging maakte hen bij de Geestelijkheid dikwijls niet minder gehaat en geschuwd dan de geldwoeker. De vraag is niet onbelangrijk, wat men van deze vermoedens, die den Israëliet zeker in een ongunstig licht zouden doen voorkomen, te houden hebbe?

De Wet van MOZES verbood alle tooverij en waarzeggerij ten stelligste. *Onder u zal niet gevonden worden een die met waarzeggerijen omgaat, een guichelaar of die op vogelgeschrei acht geeft, of toovenaar, of bezweerder die met bezweringen omgaat, of die eenen waarzeggenden geest vraagt, of de dooden raadpleegt; want al die zulks doet, is den Heere een gruwel.* MOZES spreekt van die soorten van waarzeggerij, die bij de Kananieten in zwang waren; hij spreekt eigentlijk nog niet van sterrewichelarij, die eerst bij de Chaldeeën recht geoefend werd. Daartegen waarschuwt later Jeremia (X. 2): *Ontzet u niet voor de teekenen des hemels, dewijle zich de Heidenen voor dezelve ontzetten.* Het is opmerkelijk, dat de Joden, gelijk zij zich sedert de Babylonische ballingschap voor afgoderij en beeldendienst gewacht hebben, ook dezen tak van den Chaldeeuwschen Natuurdienst hebben vermeden. Maar de vraag doet zich natuurlijk voor, of ook de Israëlieten gedurende de Middeneeuwen, toen het geloof aan de sterrenwichelarij (*Astrologie judiciaire*) algemeen was, met dezelve besmet zijn geworden? Zouden zij wellicht de sterrenwichelarij, die bij de Saracenen in verband stond met de Geneeskunst, benevens deze tot de Christenvolkeren hebben overgebracht?

Het is geenzins te ontkennen, dat de Joden zich, vooral in Spanje en Portugal, wel eens met de Astrologie, die destijds veelal beschouwd werd als de praktische zijde der Sterrekunde, hebben bezig gehouden; maar het zoo even geopperde vermoeden schijnt desniettemin ongegrond, als missende alle bewijs. Het is veeleer waarschijnlijk, dat de

Astrologie, die reeds in het Romeinsche Rijk door Chaldeërs ingevoerd was, gedurende de Middeneeuwen onmiddelijk van de Saracenen op de Christenvolkeren is overgegaan. Over het geheel heeft de Saraceensche heerschappij in Europa dieper sporen achter gelaten dan men over het algemeen vermoedt; vooral de Geschiedenis van de beoefening der Kunsten en Wetenschappen in die eeuwen levert hiervan menigvuldige proeven.

Intusschen kan en zal tweederlei aanleiding de meerendeels ongegronde aanklacht tegen de Joden hebben doen ontstaan. Vooreerst leverde de duistere en soms met gevaarlijk bijgeloof verbondene studie der Kabbala bij de Joodsche Theosophen een gereeden grond op tot de algemeene verdenking van Astrologie. Want de leer van de hemelsche hierarchiën der Engelen en Troongeesten, in verband gebracht met de groote vorderingen der Oosterlingen in de Sterrekunde, kon al zeer lichtelijk geleiden tot het aannemen van astralische invloeden van wege de geesten, die gerekend werden de sterren- of planetenstelsels te beheerschen; gelijk dan ook bij sommige Astrologen van die eeuwen het eene met het andere denkbeeld in onmiskenbaar verband staat. Ten tweede heeft de schranderheid en vindingrijkheid van menigen Jood, die in de onbeschaafde tijden der Middeneeuwen de meeste Christenen aanmerkelijk vooruit was, en zich genoodzaakt vond zijn bedrijf, ten einde de wangunst te ontgaan, op eene bedekte wijs uit te oefenen, tot de beschuldiging van tooverij kunnen aanleiding geven. Want het is bekend, hoe gereed de meestal onkundige monniken met zulke aanklachten wegens tooverij waren, zoodra zij iets zagen tot stand gebracht hetgeen hun begrip te boven ging, en waarvan zij echter den lof niet aan een' of anderen Beschermheilig konden toekennen.

Wij vinden dus geenen grond om niet aan te nemen het getuigenis van den geleerden Rabbijn LEO VAN MODENA,

die verklaart, dat alle waarzeggerij en sterrewichelarij den Joden steeds een groote zonde toescheen, en dat zij zich daarvoor zorgvuldig wachtten (*Cérémonies des Juifs*, Liv. V. ch. 2. p. 170). Trouwens die verklaring wordt ook bevestigd door MANASSE BEN ISRAËL, die bij het behandelen van het punt der Cherubim van de Verbondsark, eene scherpe lijn van afscheiding trekt tusschen de leer der Engelen, en de wetenschap der sterren, en verklaart, dat men aan de eerstgenoemden oneindig veel zegeningen van Godswege te danken heeft, maar aan de laatsten geenen invloed op den mensch moet toekennen, dewijl dit gevoelen onfeilbaar tot afgoderij (Natuurdienst) geleidt. Daarom, voegt hij er zelfs bij: zijn er *twee* Cherubs boven de heilige ark geplaatst geworden, opdat het tot afgodsdienst geneigde volk één enkelen Cherub niet met den eersten Oorsprong aller dingen, den eeuwigen Schepper, zoude verwarren. Zie den *Conciliador* op Exod. XXXI. p. 142.

IV.

EDICT VAN KEIZER KOENRAAD IV, WAARDOOR DE JODEN IN GEHEEL HET RIJK VOOR 'S KEIZERS KAMERKNECHTEN OF LIJFEIGENEN VERKLAARD WORDEN.

(Bl. 101.)

CONRADUS DEI GRATIA ROMANORUM REX, SEMPER AUGUSTUS.

Etsi munificentiae nostrae gratia cunctis, quos nostrum regit Imperium, communis debeat esse fidelibus, illos tamen gratiori humilitate (l. humanitate) *complectimur, legis gravioris quos gravat conditio, et qui in sola protectionis nostrae lenitate respirant. Per praesens igitur Privilegium praesens aetas noverit et successura posteritas, quod nos, at-*

tendentes imbecillitatem gentis Judaïsmi, et quod omnes et singuli Judaei degentes ubique per terras nostrae jurisdictioni subjectas, Christianae legis et Imperii praerogativa, qua dominamur et vivimus, servi sunt nostrae Camerae speciales: ad supplicationes C. et O. servorum nostorum, Judaeorum personas, filios et filias, ac omnia bona eorum quae in praesentiarum juste tenent et possident et in antea justo titulo poterunt adipisci, sub protectione nostra et Imperii nostri recipimus speciali: bonos usus et approbatas consuetudines, quibus temporibus Divorum Augustorum praedecessorum nostrorum reverendae memoriae, usi sunt, hactenus ipsis in servitiis et debitae fideï nostrae constantia persistentibus, de munificentia nostrae gratiae et ex certo scientia confirmanus [1]).

V.

OVER JODENBESCHERMING EN JODENVERBANNING GEDURENDE DE MIDDENEEUWEN

(Bl. 116—121.)

De Jodenbescherming en Jodenverbanning, als rechten der Kroon beschouwd, druischen zoo zeer in tegen onze hedendaagsche begrippen van recht en billijkheid, dat het niet overtollig schijnt, die beide naar den geest en de beginselen van de Middeneeuwen eenigzins nader toe te lichten.

In het Leenstelsel, waardoor de grondslagen der middeneeuwsche staten waren gelegd, konden de Joden volstrekt geene plaats vinden. In de oorkonden des Leenrechts wordt hun naam zelfs geen enkele maal genoemd. Het opnemen van Joden door eenig Graaf of Vorst in zijn land hield dus

[1]) GOLDAST, *Constit. Imperial.* Francof. ad M. 1713. Tom. II, p. 85.

geen band van verplichting hoegenaamd voor dezen in, maar enkel eene vrije vergunning, waardoor de Landsvorst tot niets gehouden was. Dikwijls verleende hij deze vergunning enkel stilzwijgend, en kennelijk slechts tot wederopzeggens toe; zóó ver is het van daar, dat zij door eenige verbindtenis bekrachtigd, of door eenigen eed of belofte gestaafd wierd. Het behoeft dus niet te bevreemden, dat de Vorsten, die zelfs de Priviligiën welke zij aan hunne onderzaten verleenden, wel eens, bij veranderde omstandigheden, introkken, nog veel minder zwarigheid maakten, om de eens toegelatene Joden, wanneer zij geoordeeld werden van die vergunning misbruik te maken, of voor de Ingezetenen gevaarlijk te worden, wederom te verbannen. Dit laat zich te lichter begrijpen, wanneer men bedenkt, hoe rechtloos over het algemeen in die tijden alle vreemdelingen waren. Bij de Noormannen, Angelen en in eenige steden van Frankrijk waren zij niet alleen huns levens, hunner vrijheid en goederen niet zeker, maar bestond ook het zoogenaamde *Jus albinagii*, naar 'twelk hun vermogen bij hunnen dood aan de Kroon getrokken werd. Men zie omtrent dit een en ander de 29ste Aanteekening op de *Geschiedenis van Karel V* door ROBERTSON.

Zeer juist is dit punt aangewezen door den hooggeleerden KLUIT, ter vroeger aangehaalde plaats, waar hij schrijft: *Est autem ea generalis observantia, quae et profluit ex naturali civitatis liberae independentia, ut peregrinis non plus juris sit intrandi territorium alienum, quam in privati possessiones. Media aetate tantus in his erat rigor, ut non modo invitus qui intraret servus fieret, cujus rei vestigia hic illic in Wildfangiatu et Judaeis quos vocant cameralibus, superesse nonnullis censentur, sed integrae etiam gentes et urbes, commercii causa interse stipulari cogerentur, ut concederent liberum territorii introitum, modo ne armatum.* (*Historia Foederum*, T. II, p. 456.)

Deze opmerking verspreidt veel licht over de Geschiede-

nis der Joden gedurende de Middeneeuwen, en zelfs nog in lateren tijd, en maakt het begrijpelijk, hoe somtijds zeer lofwaardige Vorsten, een KAREL van Vlaanderen en HENDRIK van Braband, die beiden den bijnaam *de Goede* dragen; later FERDINAND en ISABELLA, die men ook niet onder de tyrannen kan tellen, en zelfs JOHAN II van Portugal, die de Joodschgezinde Koning (*el Rey Judeo*) werd genoemd, en MANUEL I, die mede in den grond een vriend der Joden was, zonder haat en zonder wroeging decreten van verbanning tegen hen onderteekenden, en hoe de Joden van hunnen kant die verbanning minder als een schreeuwend onrecht, dan als een jammerlijk onheil aanmerkten, meer of min onafscheidelijk verbonden aan hunne ellendige en, buiten den terugkeer in Palestina, onherstelbare ballingschap. Meer en zwaarder beklaagden zij zich over den bijgeloovigen haat des volks en de bitterheid der Geestelijken, en vooral over den dwang die hen tot den Christendoop noodzaakte, of hun de vrije oefening hunner godsdienstplichten onthield; of over eene behandeling, die hen als ongeloovigen of ketters overkwam, welke men (volgens den bekenden regel: *Compelle intrare*) moest dwingen om tot de gemeenschap der Kerk toe te treden.

Wat hiervan ook zij: er hebben in den loop der eeuwen zoovele oorzaken zamengewerkt om het behoud en voortbestaan der Joden in de waagschaal te stellen en hoogst onwaarschijnlijk te maken, en om hunnen ondergang te bewerken, dat men wel met den voortreffelijken HAMANN mag uitroepen: »Een wonder aller wonderen der Goddelijke Voorzienigheid, Wereldregering en Staatkunde, meer dan NOACHS ark, LOTS Huisvrouw en MOZES brandende braambosch, is voor mij elke Jood." (HAMANNS *Schriften*, Berl. 1824, Th. VII, S. 182.)

VI.

OVER DE LOTGEMEENSCHAP EN OVEREENKOMSTEN DER ISRAËLIETEN EN HERDOOPERS, EN BEIDER VERDRIJVING UIT DE NEDERLANDEN ONDER KAREL V EN FILIPS II.

(Bl. 140, 141.)

Ofschoon de geleerde VAN WIJN zich meende te herinneren, dat hij ergens melding had gevonden van eene aanvankelijke toelating, en daarop gevolgde verbanning der Joden uit Friesland en de Ommelanden, onder de regering van KAREL V of FILIPS II (zie *Huiszittend Leven*, Dl. II, bl. 229), zoo maakten wij van deze bijzonderheid geen gewag, omdat ons, sedert, geen nader grond daartoe is voorgekomen. Intusschen is de zaak op zich zelve geheel niet onwaarschijnlijk, deels wegens de vele gemeenschap die er destijds bestond tusschen de genoemde gewesten en Oostfriesland, waar zich, voornamelijk te Emden en Aurich, vele Joden bevonden; — deels, omdat zich reeds vroeg, na het eerste doorbreken der Hervorming, op onderscheidene plaatsen Doopsgezinden (Herdoopers) en Israëlieten, die met elkander eenige punten van overeenkomst hadden, gelijkelijk vertoonden, en de eersten, gelijk bekend is, zich vooral in Friesland hebben opgehouden.

Deze overeenkomst, die dikwijls van de Joden en de Herdoopers lotgenooten maakte, moet voornamelijk worden gezocht in het gelijksoortige standpunt dat beiden hadden tegenover de bestaande Regeringen. Beiden toch verwachtten een ander Koninkrijk dan de bestaande Rijken of Gemeenebesten, en moesten deswege vreemd blijven aan derzelver bestuur en regeringsbeginselen. De leer van het Duizendjarig rijk was gemeen aan de vreedzame Doopsgezinden en

aan de drijvende Wederdoopers, van welke de eersten het lijdelijk verbeidden, de laatsten het gewelddadig zochten daar te stellen. Diezelfde leer stond bij de Israëlieten vast, als de verwachting van het op handen zijnde Messiasrijk. Van daar, dat ook MANASSE BEN ISRAËL ergens eene vergelijking maakt tusschen de verhouding tot de Christelijke Overheid van zijne geloofsgenooten, die beschuldigd werden in de verwachting te leven dat de Messias eenmaal, met uitdelging van alle de ongehoorzame Heidenen, het Rijk aan ISRAËL weder oprichten zoude, en van de Wederdoopers, die in deze zelfde verwachting alle Overheidsambten en krijgvoering, ter handhaving der bestaande Regeringen, als ongeoorloofd voor hunne gemeenteleden verwierpen (zie SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Th. I, S. 312, 313). Trouwens, dat deze verwachtingen destijds door velen gedeeld werden, blijkt onder anderen uit de taal van den toenmaligen Geschiedkundige EBERUS, die omstreeks het midden der XVI^de^ eeuw, bij eene uitnoodiging tot historische voordrachten, zeide: *Cum enim quatuor Monarchiae in Daniëlis visionibus sunt promissae, et haec ultima sit imbecillis, ut vix mereatur dici Monarchia* (?), *facile apparet instare finem mundi et extremum judicium, quo Deus justus et verax, liberata sua ecclesia, piis praemia dabit, impios vero in horrendos cruciatus abjiciet.* (Zie PÖLITZ, *Staat- en Geschiedkundige Verhandelingen*, Amst. 1833, bl. 260, 261; en vooral C. H. SIXT, *Dr. Paul Eber, der Schüler, Freund und Amtsgenosse des Reformatoren. Ein Beitrag zur Geschichte des Reformations-Zeitalters.* Heidelb. 1842.)

Deze uitzichten der verdrukte Protestanten en Herdoopers, niet ongelijk aan de verwachtingen der eerste Christenen onder de werelddwingende Romeinsche Macht, werden ook daardoor gevoed, dat het Huis van Habsburg, in zonderheid KAREL V, steeds het geliefkoosde denkbeeld kweekte, om

op het voorbeeld van KAREL *den Groote*, maar nu met verdrijving en uitdelging van den Turk, het aloude Romeinsche Rijk wederom te herstellen, en alzoo de voormalige Wereldmonarchie weder op te richten. Dit reuzen-ontwerp, door hedendaagsche Historieschrijvers in het licht gesteld, verklaart vele staatkundige stappen van den hooghartigen Keizer. Men zie daaromtrent vooral den Brusselschen Hoogl. ALTMEYER, in zijne *Histoire des relations commerciales et diplomatiques des Pays Bas avec le Nord de l'Europe pendant le* XVIme *Siècle*. Brux. 1840, p. 70, 71. Is het wonder, dat onder den scepter van zulk eene heerschzucht, de Chiliastische verwachtingen der eerste Christenen onder het dwanggezag der Cezars, met vernieuwde kracht herleefden, terwijl zij in de profetische Schriften van den Israëlietischen lot- en leedgenoot een grond en steunpunt vonden?

Opmerkelijk is het dan ook, dat de voorspraak van WILLEM I ten behoeve der Herdoopers, den Joden een weg heeft aangewezen, om zich hier te lande neder te zetten. Het is toch bekend, dat de Prins ten jare 1578 aan den Magistraat van Middelburg brieven van voorschrijving zond, ten einde het verbod van eenige nering te drijven voor de Doopsgezinden mocht ophouden, en zij niet meer gekweld worden wegens het weigeren van den burgereed en de gewapende burgerwachten: naardien zij aangeboden hadden, alle lasten met andere burgers zamen in redelijkheid te helpen dragen, en de wachten op hunne kosten te laten waarnemen (zie BOR, *Nederl. Oorlogen*, Dl. I, fo. 993). Dit bracht, gelijk in den tekst is verhaald, de Joden het eerst op het denkbeeld, om mede in die stad eene schuilplaats te zoeken; en er is geen twijfel aan, of de Prins, indien hij destijds nog geleefd had, zou de Middelburgsche Predikanten op dit stuk wel tot andere gedachten gebracht, en der Joodsche natie nevens de Doopsgezinden in die stad eene veilige toevlucht bezorgd hebben. Zijne bekende ge-

negenheid voor alle vervolgden en verdrukten staat daarvoor genoegzaam borg.

Ook te Amsterdam, den hoofdzetel der Joden, werden dezen doorgaans op ééne lijn geplaatst met de Doopsgezinden. Beider huwelijken werden op één en hetzelfde trouwregister ingeschreven, en in de *Handvesten* en *Keuren* werden ten opzichte van beiden dezelfde maatregelen genomen. Zoo leest men in de *Ordonnantie op het houden van de Kerk voor die van de Portugesche en Joodsche Natie*, van 17 Nov. 1670: »Mijne Heeren van den Gerechte te Amsterdam hebben goed gevonden en verstaan, dat in het trouwen van de Joodsche Natie gehouden en gevolgd zal worden de voet, die in het trouwen van degenen die van de Mennonietengezindheid zijn (die men de *Vlamingen* noemt) is geordonneerd.” (*Handvesten van Amsterdam*, bl. 471.)

Het is daaruit mede verklaarbaar, dat SPINOZA, toen hij zich genoodzaakt vond, Amsterdam te verlaten, zich bij voorkeur te Rijnsburg vestigde, alwaar hij meest met eenige mannen tot de Herdoopersche gezindte, welke aldaar haren hoofdzetel had, behoorende, verkeering en omgang had (verg. COLERUS, *Vie de Spinoza*, p. 122). En ISAAC OROBIO beroept zich uitdrukkelijk op zijne en zijner geloofsgenooten zamenstemming met die Chiliastische richting, welke in de zestiende eeuw in de Anabaptistische denkwijze, in de zeventiende eeuw (vooral in Engeland) onder de mannen van de Vijfde monarchie gevonden werd: weshalve men dan ook in het bekende *Pantheon Anabaptisticum* een brief vindt van een Lid des Parlements in die dagen, die MANASSE BEN ISRAËL dankzegt voor de toewijding van zijn werk *Esperança de Israël*, en ten opschrift voert: *To my deare brother Manasseh Ben Israël, the Hebrew Philosopher.* (Zie SCHUDT, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Th. I, S. 524.) Van daar, dat IZAAK VOSSIUS zich eenigen tijd later van deze zamenstemming bediende, om, uitgaande van dat gemeenschap-

pelijke beginsel, de Israëlieten tot de erkentenis van JEZUS als den Messias te geleiden. Trouwens, het behoeft naauwelijks herinnerd, dat deze richting niet alleen aan Israëlieten en Mennonieten eigen was, maar ook onder andere Protestanten steeds door dezen of genen beleden geweest is. (Zie J. L. OVERDORP, *Verhandeling over de Profetiën des Ouden Verbonds.* Amst. 1838, Dl. I, bl. 4, 8, 16, 21, 27, 28, 34, enz.)

Wat de verdwijning der Joden uit verscheiden landen, tot het gebied van KAREL V behoorende, aangaat: een schrander Staatshuishoudkundige van onzen tijd, de Heer CHARLES EMERY, van wiens Voorlezingen over dat vak men vóór eenigen tijd belangrijke uittreksels vond in het Protestantsche Tijdschrift *le Semeur*, geeft van dat verschijnsel nog eene andere reden dan de vervolgingen van Regering of Geestelijkheid. *Au moment, où l'or d'Amérique arive* (merkt hij aan, op bl. 76 van den Jaargang voor 1841:) *les Juifs disparaissent pour longtemps.* Deze opmerking komt ons echter meer treffend dan overtuigend voor. Zoo men den geldhandel der Joden geene hinderpalen in den weg gelegd had, juist die toevloed van goud en zilver zou hun een nieuwe bron van vermogen en invloed zijn geworden. Zij zouden zich weldra hebben weten te verheffen tot de middenpersonen, door welke die overvloed van kostbare metalen zich over Europa zou hebben verspreid. Langs dien weg had zeker hun vermogen eene gevaarlijke hoogte voor de Christenvolken kunnen bereiken; en mogelijk heeft de overweging hiervan medegewerkt, om hen door den Keizer en zijne Staatslieden, die nog in den waan verkeerden, dat die toevloed van goud en zilver Europa waarlijk overvloed van welvaart zou aanbrengen, met steeds toenemende strengheid te doen weren; maar de kostbare metalen zelve der nieuwe wereld hebben de Joden gewis niet doen verdwijnen. Nog onder KAREL V verklaarden de in schijn tot

het Christendom bekeerde Israëlieten van Spanje aan dien Vorst: »Wij voeren met eere den geheelen Koophandel van uw Rijk." (FLÉCHIER, *Vie de Ximenès*, T. II, p. 272.)

Overigens heeft gewis ook de oorlog op het einde der zestiende eeuw, in en om de Nederlanden ontbrand, den Joden het verblijf in die streken meer en meer bezwaarlijk gemaakt. Als eene proeve van de onheilen die hen daarbij troffen, worde hier alleenlijk vermeld de inneming van Bonn ten jare 1588, door MAARTEN SCHENK, den Nederlandschen Bevelhebber, waarbij de Joodsche bevolking geweldig veel te lijden had van de plunderzucht der soldaten. Zie VAN HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bl. 323.

VII.

UITTREKSEL UIT DE REGERINGSREGISTERS DER PORTUGEESCH JOODSCHE GEMEENTE TE AMSTERDAM.

(Bl. 144, 145.)

Het zou voor de Geschiedenis der Joden te Amsterdam inderdaad belangrijk zijn, om de Regeringsregisters der beide Afdeelingen van de Joodsche Natie te laten drukken, en wij hebben er aan gedacht, om ten minste de lijst van Parnassijns in deze Aanteekeningen en Bijlagen op te nemen. Doch dit zou ons bestek verre te buiten gaan, en den omvang dezes Werks te zeer uitbreiden. Daar zich intusschen de meest bekende geleerden, met name in Hebreeuwsche Taal- en Letterkunde, vooral onder de Rabbijnen hebben opgedaan, zullen wij hier de opgave plaatsen der Opperrabbijnen (*Chachamim*), die de gemeente voorgegaan hebben tot op het jaar 1796, met hetwelk de nieuwere Geschiedenis des Volks overgaat in de nieuwste, welke nog niet tot het eigentlijke

grondgebied der Geschiedenis behoort, en van welke wij slechts een historisch Overzicht gegeven hebben.

De Parnassijns en Penningmeester der Portugesche Joden dienen maar één jaar. Doch om 't half jaar voor 't Paaschfeest (***Sabbath ha-gadol***), 'twelk in Maart of April valt, en met nieuwe jaar (***Rosch ha-schanah***), 'twelk in September komt, gaan er drie Parnassijns af, in wier plaatsen drie andere verkozen worden. Dezen zijn het, die den Opperrabbijn of ***Chacham*** gezamentlijk benoemen. De ***Chachamim*** blijven voor hun leven, of zoo lang zij tot hunne bediening geschikt zijn, aangesteld, en van dezen kunnen wij dus hier gevoegelijkst, en zonder de grenzen dezer uitweiding te overschrijden, eene geregelde volgreeks mededeelen.

Namen der *Chachams*.	— Synagoge bij welke zij aangesteld waren.	— Jaar der benoeming.	— Jaar van aftreding of afsterven.
1. Joseph Pardo.	*Beth Jakob.*	Anno 5357.	— 5380.
2. Moses Ben Aroyo.	» »	»	naar Konstantinopel verplaatst.
3. Juda Vega.	*Neveh Schalom.*	»	naar het H. Land vertrokken.
4. Isaac Uzziël.	» »	» 5370.	— 5382.
5. Saul Levi Mortera.	*Beth Jakob.*	» 5376.	— 5420.
6. David Pardo.	*Beth Israël.*	» 5378.	— 5412.
7. Samuël Tardiola.	» »	» ——	naar het H. Land vertrokken.
8. Manasse Ben Israël.	*Neveh Schalom.*	» 5382.	— 5418.
9. Isaac Abóab.	*Beth Israël.*	» 5386.	— 5463.
10. Jacob Saportas.	*Talmud Thora* (de vereenigde Synagoge).	» 5453.	— 5458.
11. Salomo de Oliveira.	» »	» 5458.	— 5468.
12. Salomo Aelion.	» »	» 5468.	— 5488.
13. David Israël Athias.	» »	» 5488.	— 5513.

Namen der *Chachams.* —	Synagoge bij welke zij aangesteld waren. —	Jaar der benoeming. —	Jaar van aftreding of afsterven.
14. Is. Haïm Abendana de Britto.	*Talmud Thora* (de Vereenigde Synagoge).	Anno 5513.	— 5520.
15. Salomo Salem.	» »	» 5522.	— 5541.
16. David a Cohen de Azevedo.	» »	» 5542.	— 5552.
17. Daniel a Cohen de Azevedo.	» »	» 5552.	— 558.

Deze lijst bevat de jaartallen der verkiezing en des overlijdens der Opperrabbijnen, volgens de gebruikelijke jaartelling van de Joden, welke aanvangt van het ondersteld tijdpunt van de Schepping der Wereld. Volgens deze Tijdrekening komt het 3760ste jaar overeen met het eerste der Christelijke jaartelling, zoodat men dit cijfer van de bovenstaande jaartallen moet aftrekken, om de jaren der gewone rekening te verkrijgen. Benevens deze groote jaartelling, hebben de Joden er nog eene kleinere voor dagelijksch gebruik, in welke het duizendtal wordt weggelaten, zoodat men 558 schrijft voor 5558, welke dan tot de gewone jaartelling herleid wordt, door er het getal 1240 bij op te trekken. Het Israëlietische Kerkjaar begint in de maand September. Men zie WOLFF, *Bibliotheca Hebraea*, Tom I, p. 21, 22.

VIII.

OVER DE VESTIGING DER PORTUGESCHE JODEN IN DENEMARKEN EN TE HAMBURG.

(Bl. 144.)

Er waren sedert eeuwen tusschen Holland en de Deensche Kroon vele betrekkingen ontstaan, die in de handelsgemeenschap der beide staten haren grond hadden. In de laatste

helft der zestiende eeuw hadden zich vele om des geloofswille vervolgde Nederlanders in dat Rijk nedergezet. Zoo waren, onder vele anderen, de ouders van den bekenden Geschiedschrijver PONTANUS met have en goed eene toevlucht in Denemarken gaan zoeken. Men zie de belangrijke Voorlezing van den Heer BODEL NYENHUIS over PONTANUS in NIJHOFFS *Bijdragen tot de Geschiedenis des Vaderlands*, Dl. II, bl. 84, 85, en mijne Levensbeschrijving van *Adriaan Pauw*, bl. 141, 142. Geen wonder, dat dus ook de Portugesche Joden, insgelijks om der godsdienstwille vervolgd, in datzelfde land eene schuilplaats zochten.

Reeds in den jare 1604 werden eenige huisgezinnen van Israëlietische handelaars er gunstig opgenomen, gelijk in den tekst is verhaald; en, mag men de berichten van het op bl. 149 aangehaalde Handschrift van FRANCO MENDES (p. 41) betrouwen, zoo zou CHRISTIAAN IV den 25sten Nov. 1622 een zeer welwillenden brief, onder zijn Koninklijk zegel, geschreven hebben aan de Parnassijns der Portugesche Gemeente te Amsterdam, met aanbod, indien zich meerdere kooplieden van die gemeente in zijn Rijk wilden vestigen, om hun vrijheid van godsdienst en onderscheiden begunstigende voorrechten toe te staan. Niet onwaarschijnlijk is dit bericht, daar de genoemde Vorst omstreeks het jaar 1618 het hoog gezag (*Landeshoheit*) over Hamburg door een Besluit van het Rijkskamergericht verloren hebbende, van toen af zijne uiterste pogingen aanwendde, om die rijke koopstad door wakkere mededinging te vernederen, waartoe hij ook in den jare 1630 een hoogen tol te Gluckstad aanlegde, daar alle Hamburgsche schepen moesten voorbij varen, en ook in die stad den Joden eene veilige schuilplaats verleende. (BASNAGE, *Hist. des Juifs*, T. V, p. 2080.) Later, in het jaar 1657, bij eene Acte van den 19den Jan. werden den Joden in Denemarken door FREDERIK III, op verzoek van DIEGO TEIXEIRA DE MATTOS, vrijheden toegekend,

welke bevestigd zijn door CHRISTIAAN V, bij Privilegiën van 14 Dec. 1670 en 30 Julij 1684. Deze gemeente heeft onderscheidene vermaarde medeleden gehad, onder anderen den Geneeskundigen DE MESA, die zich door eenige vrij belangrijke geschriften heeft doen kennen; en zijn zoon, die Hoogleeraar te Hamburg is geweest. Zie de *Jaarboeken voor de Isr. in Nederl.* van 1835, 3de Stuk, bl. 39.

Hamburg deed in het begunstigen der Joden niet onder voor de Koningen van Denemarken. De statuten dezer stad bevatteden verscheidene voorrechten, ten behoeve der Joden vastgesteld, onder welke zich onderscheidt de bepaling, dat ofschoon de Israëlieten overigens aan de algemeene wetten onderworpen waren, zij echter voor zooveel hunne huwelijken aanging, zich geheel zouden mogen richten naar hunne uitlegging van MOZES Wet. (Zie het *Groot Plakaatboek*, Dl. VI, bl. 681, 682.) De Joden waren dan ook zoo zeer aan die handelstad gehecht, dat terwijl zij Amsterdam het *Jeruzalem* hunner vreemdelingschap noemden (*Nederlandsche Stemmen*, Dl. V, bl. 84), Hamburg bij hen den naam droeg van *het kleine Jeruzalem*. Men zie BASNAGE, *Hist. des Juifs*, T. V, p. 2080.

Ook in de achttiende eeuw betoonde een Koning van Denemarken veel belangstelling in de Amsterdamsche Israëlieten, indien het naauwkeurig is, gelijk wij in Joodsche aanteekeningen hebben vermeld gevonden, dat CHRISTIAAN VII, die, gelijk bekend is, na het sluiten van zijn huwelijk met CAROLINE MATHILDE, zuster van GEORGE III, eene reis door Duitschland, Holland, Engeland en Frankrijk deed, in den jare 1768 te Amsterdam *incognito* onder den naam van Prins van Travendal doortrekkende, de toen fraai opgesierde synagogen der Joden bezocht en bezichtigde. Het huwelijk van dezen Vorst is dan ook bezongen geworden door den vermaarden Israëlietischen Letterkundige HARTOG WESSELY, die in hem den begunstiger zijns volks vereerde,

daar met den aanvang zijner regering in 1766 eene nieuwe Hoogduitsch Israëlietische synagoge te Koppenhagen gebouwd werd. Zie de aangehaalde *Jaarboeken*, bl. 39, 40.

IX.

PORTUGESCHE JODEN, UIT HET ZUIDEN VAN FRANKRIJK EN UIT ITALIE IN NEDERLAND OVERGEKOMEN.

(Bl. 150.)

Niet alle Portugesche Joden zijn onmiddelijk uit Portugal of uit Spanje als Nieuwe Christenen naar Amsterdam overgekomen. Toen de Inquisitie in het eerstgenoemde land eindelijk door JOHAN III werd ingevoerd, hebben zeer vele Nieuwe Christenen, die toen nog uit de Nederlanden geweerd werden, eene toevlucht gezocht en gevonden in het zuiden van Frankrijk, onder het bestuur van HENDRIK II. De aloude verwantschap der bevolking van Gascogne met die van de Baskische gewesten deed hen daar wel een ander Rijk, maar niet eene andere natie hervinden, dan zij eene halve eeuw vroeger in Spanje verlaten hadden. Het was vooral Bayonne en Bordeaux, waar zich zeer velen dezer oorspronkelijk Spaansche Joden vestigden, en waar zij sedert tamelijk rustig leefden, vooral ook door de voorspraak van den Joodschen lijfarts ELIA MONTALTO, die slechts uiterlijk het Catholicismus beleed, en zijn eigentlijk geloof zelfs aan het Hof niet of naauwelijks verborg. In de beide genoemde steden verrijkten zich vele Joden zeer aanmerkelijk, vooral door den grooten handel, en stonden in veelvuldige betrekking met Joden in Avignon en in het Noordelijke Italië, vooral te Pisa, Livorno, Venetië. Te Bayonne bloeide onder anderen het oude geslacht DE CASTRO, van hetwelk een der

leden, met name ISAAC, naar Brazilië vertrokken, aldaar wegens zijn nog steeds merkbaar Jodendom door de Portugezen jammerlijk verbrand werd. Kort daarna zijn de meeste leden van dat geslacht naar Amsterdam vertrokken, alwaar zij zich sedert met verscheiden andere familiën veelzins verbonden hebben. De betrekkingen dezer Gaskoonsche Joden met de Amsterdamsche blijken ook daaruit, dat toen de bovengenoemde Geneesheer DE MONTALTO was overleden, en de Prinses ISABELLA van Bourbon, die steeds veel vertrouwen in hem betoond had, zijn lichaam had laten balsemen, eenigen zijner naastbestaanden, die hem op de Joodsche wijze wilden doen begraven, het lijk daartoe naar Holland lieten overvoeren, waar het ten jare 1616 werd ter aarde besteld. Men zie BASNAGE, *Hist. des Juifs*, T. V, p. 1829, 1830; en voorts het meermalen aangehaalde H. S. van FRANCO MENDES, waarin verhaald wordt, dat de Rabbijn SAUL MORTERA, die nog tot zijne aanverwanten behoorde, den lijkstoet statelijk verzelde. — De Joodsche Arts BUENO, die eenige jaren later Prins MAURITS in zijne laatste ziekte behandelde, had zijne studiën te Bordeaux volbracht; en de Italiaansche Joden, die zich te Amsterdam in 1639 tot de hereenigde Portugesche Synagoge gevoegd hebben, waren waarschijnlijk uit de bovengenoemde steden van het noordelijk Italië afkomstig, en zullen hunne broederen uit het zuidelijke Frankrijk naar Holland, of verzeld hebben, of gevolgd zijn. Men verg. JOST, *Allgem. Gesch. des Israël. Volks*, Th. II, S. 444, 445.

X.

TWEE ADRESSEN VAN MANASSE BEN ISRAËL AAN DEN PROTECTOR, EN AAN HET VOLK VAN ENGELAND, TEN EINDE VOOR ZIJNE GELOOFSGENOOTEN ALDAAR VRIJHEID VAN GODSDIENST TE VERWERVEN.

(Bl. 160.)

I.

The humble Adress of Menasseh Ben Israël, a Divine and Doctor of Physick, in behalf of the Jewish Nation.

TO HIS HIGHNESSE THE LORD PROTECTOR OF THE COMMON-WEALTH OF ENGLAND, SCOTLAND AND IRELAND.

Give leave, at such a juncture of time, to speak to Your Highnesse, in a style and manner fitting to us Jewes, and our condition. It is a thing most certaine, that the great God of Israël, Creator of heaven and earth, doth give and take away Dominions and Empires, according to His own pleasure; exalting some, and overthrowing others: who, seeing He hath the hearts of Kings in His hand, He easily moves them wither ever Himselfe pleaseth, to put in execution his divine commands. This, Mylord, appeares most evidently out of those words of DANIËL, *where he, rendering thanks unto God, for revealing unto him that prodigious dreame of* NEBUCHADNEZAR, *doth say:* Thou that removest Kings, and settest up Kings. *And elsewhere:* To the end, that the living might know, that the Highest hath dominion in men's Kingdomes and giveth the same to whome He please. *Of the very same mind are the Thalmudists likewise, affirming that a good government or governor*

is a heavenly gift, and that there is no governor, but is first called by God unto that dignity. And this they prove from that passage of Exodus: Behold, I have called BAZALEËL by name, *etc.; all things being governed by Divine Providence, God dispensing rewards unto virtues, and punishments unto vices, according to His own good will. This the examples of great Monarchs make good; especially of such, who have afflicted the People of Israël; for none hath ever afflicted them, who hath not been by some ominous exit most heavily punished by God Almighty; as is manifest from the Histories of those Kings* PHARAOH, NEBUCHADNEZAR, ANTIOCHUS EPIPHANES, POMPEY, *and others. And on the contrary, none ever was a benefactor to that People, and cherished them in their countries, who thereupon hath not presently begun very much to flourish. In so much, that the oracle to* ABRAHAM, I will bless them that blesse thee, and curse them that curse thee, *seemeth yet daily to have its accomplishment. Hence I, one of the least among the Hebrews, since by experience I have found, that through God's great bounty towards us, many considerable and eminent persons, both for piety and power, are moved with sincere and inward pity and compassion towards us, and do comfort us concerning the approaching deliverance of Israël, could not but for myself and in the behalf of my countrey-men, make this my humble adresse to Your Highnesse, and beseech You for God's sake, that Ye would, according to that piety and power, wherein You are eminent beyound others, vouchsafe to grant, that the great and glorious name of the Lord our God may be extolled, and solemnly worshipped by us, through all the bounds of this Common Wealth, and to grant us place in Your Countrey, that we may have our synagogues, and free exercise of our religion,*

I nothing doubting, but that Your clemency wil easily grant this most equitable petition of ours. Pagans have of old, out of reverence to the God of Israël and esteem they had to His people, granted most willingly free liberty, even to apostate Jews, as Onias the High Priest, to build another Temple in their Countrey, like unto that at Jerusalem; how much more then may we, that are not apostate or renegate Jews, hope it from Your Highnesse and Your Christian Councill, since You have so great knowledge of, and adore the same one onely God of Israël, together with us. Besides it increases our confidence of Your bounty towards us, in that so soon as ever the rumour of that most wished-for liberty, that Ye were athinking to grant us, was made known unto our Countrey-men, I in the name of my Nation, the Jewes, that live in Holland, did congratulate and entertaine their Excellencies the Ambassadors of England; who were received in our Synagogue with as great pomp and applause, hymns and cheerfulnesse of minde, as ever any Soveraigne Prince was. For our People did in their owne mindes presage, that the Kingly Government, being now changed into that of a Common Wealth, the ancient hatred towards them would also be changed into good will: that those rigorous laws (if any there be yet extant, made under the Kings) against so innocent a people, would happily be repealed. So that we hope now for better from Your gentleness and goodness, since, from the beginning of Your Government of this Common Wealth, Your Highnesse hath professed much respect and favour towards us. Wherefore I humbly entreat Your Highnesse, that You would with a gracious eye have regard unto us and our petition, and grant unto us, as You have done unto others, free exercise of our religion, that we may have our

Synagogues, and keep our own public worship, as our brethren do in Italy, Germany, Poland, and many other places; and we shall pray for the happinesse and peace of this Your much renowned and puissant Common-Wealth.

II.

A Declaration to the Common-Wealth of England, by Rabbi MANASSEH BEN ISRAËL, *shewing the motives of his coming into England.*

Having some yeares since often perceived, that in this Nation God hath a People, that is very tender-hearted and well wishing to our sore-afflicted Nation; yea, I myselfe having some experience thereof in diverse eminent Persons, excelling both in piety and learning, I thought with myself, I should do no small service to my owne Nation, as also to the People and inhabitants of this Common-Wealth, if by humble addresses to the late honourable Parliament, I might obtaine a safe conduct once to transport my self thither. Which I having done, and according to my desire received a most kinde and satisfactory answer, I now am come. And to the end, all men may know the true motives and intent of this my coming, I shall briefly comprehend and deliver them in these particulars.

First and formost, *my intention is to try, if by God's good hand over me, I may obtaine here for my Nation the liberty of a free and publick Synagogue, wherein we may daily call upon the Lord our God, that once He may be pleased, to remember his mercies and promises done to our forefathers, forgiving our trespasses, and restoring us once again in our fathers inheritance; and besides to sue also for a blessing upon this Nation and*

people of England, for receiving us into their bosomes, and comforting Sion in her distress.

My second *motive is, because the opinion of many Christians and mine do concur herein, that we both believe that the restoring time of our Nation into their native Country, is very near at hand, I believing more particularly, that as this restauration cannot be, before these words of* DANIËL (XII: 7) *be first accomplished, when he saith:* And when the dispersion of the holy People shall be compleated in all places, then all these things shall be fulfilled, *the People of God must be first dispersed into all places and Countries of the World. Now we know, how our Nation at the present is spread all about, and hath its seat and dwelling in the most flourishing parts of all the Kingdoms and Countries of the World, as well in America as in the other three parts thereof, except only in this considerable and mighty Island. And therefore this remains only in my judgment, before the Messia come and restore our Nation, that first we must have our seat here likewise.*

My third *motive is grounded on the profit that I conceive this Common-Wealth is to reap, if it vouchsafe to receive us; for thence I hope, there will follow a great blessing from God upon them and a very abundant trading into and from all parts of the World, not only without prejudice to the English Nation, but for their profit, both in importation and exportation of goods. Yet if any shall doubt hereof, I trust their charity towards the People of God will satisfy them, especially when they shall read the ensuing Treatise.*

The fourth *motive of my coming hither is my sincere affection to this Common-Wealth, by reason of so many worthy, learned and pious men in this Nation, whose loving kindness and piety I have experience of:*

hoping to find the like affection in all the people generally; the more, because I always have, both by writing and deeds, professed much inclination to this Common-Wealth; and that I persuade my self, they will be mindful of that command of the Lord our God, who so higly recommends unto all men the love of strangers; much more to those thats profess their good affection to them. For this I desire, all may be confident of, that I am not come to make any disturbance, or to move any disputes about matters of religion, but only to live with my Nation in the fear of the Lord, onder the shadow of your protection, while we expect with you the Hope of Israël *to be revealed.*

De bovenstaande Adressen worden door BLOSSIERS TOVEY uit de Engelsche Staats-archieven medegedeeld; er zijn echter gewis nog meerdere schrifturen bij het Bestuur des Protectors ingeleverd. Wij hebben voor ons het afschrift van een uitvoerig Spaansch Adres, door MANASSE opgesteld onder den titel. *Las humildes suplicaciones de Manaseh Ben Israël, Theologo y Doctor de Medicina, en nombre de la Nacion de los Judios a su Alteza el Señor Protector Olivier Cromwell, de la Republica de Inglaterra, Scocia, y Yrlandia.* (En Londres, 1655). Dat stuk is mogelijk het in het vorige Adres beloofde Tractaat.

Eene eerste poging van dien aard was reeds bij het *Lange Parlement* geschied door een geschrift, in Engeland uitgekomen onder den verdichten naam van EDWARD NICHOLAS (getiteld: *Apologia por la nacion de los Judios y hüos de Israël, escritta en Ingels, e impresa en Lond.* 1649, in 12°), hetwelk mogelijk even als de overige uit de pen van MANASSE gevloeid is. Ook zoude deze vermaarde Israëliet een blijk gegeven hebben van zijne ver

uitziende ontwerpen, door aan den Protector, die hem eens aan zijne tafel ten middagmaal ontving, terwijl deze zich liet ontvallen zeer om geld verlegen te zijn, het aanbod te doen, van £ St. 500,000. — bijaldien men hem de Hoofdkerk van St. Paul tot eene synagoge voor zijne geloofsgenooten, alsmede de Bodleyaansche Boekerij te Oxford, wilde afstaan. (Zie MORÉRI, *Dictionn. Historique*, Art. *Manasse Ben Israël;* BLOSSIERS TOVEY, *Anglia Judaïca*, p. 259, 260.) Het is bijna niet te denken, dat men dit voorstel in goeden ernst bij een volk van zooveel nationalen trots als het Engelsche, zoude gedaan hebben. Maar dit is zeker, dat de hevige tegenkanting die zich weldra verhief, en waarbij de bekende PRYNNE een der voornaamste schreeuwers was, den Protector afschrikte van de zaak voor te dragen. Er was zelfs in het jaar 1663 nog slechts een twaalftal Joden in Londen (*Anglia Judaïca*, p. 279).

XI.

DOCTORALE BULLE VAN SAMUEL, ZOON VAN RABBI MANASSE BEN ISRAËL.

(Bl. 161.)

In Nomine Dei. Amen.

Universis et singulis praesens hoc publicum Doctoratus privilegium visuris, lecturis, seu legi audituris, Nos,
Dr. JOH. OWEN.

Antiqua et praeclara Universitas Oxoniae, bonarum literarum mater gloriosa, et artium ac scientiarum Parens optima (quae clarissimorum studiorum auctoritate, et sidereis doctrinae ac virtutum omnium monumentis, non modo per Angliam, sed per totam etiam Europam

et ubique gentium inter Academias principatum obtinet) eos dumtaxat ad magisterii dignitatem et summum Doctoratus gradum, quo ceteris hominum generibus praesciunt, evehere et extollere consuevit, quos virtutum excellentia, meritorum copia, diuturna studia, pervigiles labores, tandem etiam examinis rigorosi certamen laurea Academica et Doctoratus corona dignos exhibuerint. Aequum enim et rationi consentaneum semper visum fuit majoribus nostris, unumquemque pro meritis praemia digna ferre, neminique ad honorum vestigia (fastigia?) *nisi per laborum certamina, et virtutum adyta aditum patefacere. Propterea jure optimo sancitum est, ut qui liberalibus artibus, Philosophiae et Medicinae, omnem suam operam et assidua studia impenderent, iis maximis laudibus et summis honoribus, aequissimis scilicet virtutis praemiis, afficerentur; quatenus eorum exemplo socii et posteri ad capescendam virtutis et industriae semitam, laudum et honorum stimulis ac desideriis accenderent. Significamus itaque vobis, declaramus, et harum literarum fidem facimus, qualiter die infra scripta datarum praesentium, Nos Praeses antedictus juxta antiquam et approbatam consuetudinem ac Privilegia almae Universitatis Oxoniensis, quibus fungimur in hac parte sub regimine celeberrimo,* D. OLIVERII *Protectoris, Cancellarii dig*^mi^ *dictae Universitatis, et Dominorum philosophorum et medicorum hujusce Academiae; qualiter, inquam, per venerabilem consensum excellentissimorum Doctorum et Professorum Philosophiae et Medicinae in Academia Oxoniana peritissimus et eruditissimus Juvenis, Dominus* SAMUEL BEN ISRAËL, *alias* SUERUS, *Lusitanus, doctissimi et scriptis editis celeberrimi Viri, Domini* MANASSIS BEN ISRAËL *filius, adductus est ad nos cum uberrimis testimoniis ingenuitatis et probitatis suae, nec non diuturni studiorum*

curriculi in Artibus liberalibus et disciplinis philosophicis et medicinalibus, et cum certissimis documentis laborum, vigiliarum et exercitiorum per idoneum annorum numerum continuatorum; quem a Praeceptoribus suis de meliore nota nobis commendatum, itaque hodie diligenter et acriter examinari coram nobis et excuti curavimus: ipse autem locis presequendis (sic), *argumentis tractandis, quaestionibus datis solvendis, casibus explicandis et curationibus proponendis; in omni denique periclitatione tam laudabiliter, egregie et doctoreo more se gessit, et talem rigorem ingenii, ac tantam ostendit vim memoriae, doctrinae, facundiae, et caeterarum rerum, quae in consummatissimo Philosophiae et Medicinae Doctore requiri solent, ut magnam sui exspectationem, quam apud omnes jam pridem merito concitaverat, non modo sustinuerit, sed etiam longe superaverit. Quamobrem ab excellentissimis incliti ordinis praefati Doctoribus et Professoribus omnibus ibidem exsistentibus*, unanimiter et concorditer, cunctisque suffragiis, ac eorum nomine (*nemine?*) penitus atque penitus discrepante aut dissentiente, ac ne haesitante quidem, *idoneus, aptissimus, ac sufficientissimus Philosophus ac Medicus fuerit judicatus, et merito approbatus, sicut ex eorum omnium suffragiis et singulorum sententiis, inscriptis, et in scrutinio secreto nobis porrectis, evidenter et perspicue constitit. Nos itaque, antiquam sequentes consuetudinem et priviliorum* (?) *sententiam Oxoniensi Academiae* (sic), *habita ratione scientiae, eloquentiae, peritiae, facultatis interpretandi, methodi curandi, et aliarum virtutum ac morum ejusdem, quorum omnium certissimum specimen* (*exploratus et pertentatus*) *dedit, de consilio et sententiâ omnium excellentissimorum praedicti venerandi consensus Doctorum et hoc ipsum postulantium, pro tribunali sedentes, eun-*

dem nobilem et egregium juvenem Dominum SAMUEL BEN ISRAËL, *virum quidem doctissimum et ita universis naturae artisque dotibus ornatum, ut nil amplius ei deesse videatur, Doctorem Philosophiae et Medicinae in Dei nomine approbavimus, et approbatum esse volumus, pronunciantes et declarantes, eum esse optime habilem, idoneum et dignum officio, munere, dignitate et honore Doctoratas in Philosophia et Medicina universa, ipsumque continuo Philosophiae et Medicinae Doctorem fecimus et creavimus publice et solemniter, ac per praesentes literas facimus et creamus, tribuentes ei et concedentes tamquam vere idoneo et optime merito et hac promotione honorisque apice dignissimo liberam et plenam potestatèm, cathedram doctoralem adscendendi, ut in posterum libere et plenarie, publice et privatim, in quibuscunque philosophicis et medicinalibus disciplinis, legere, repetere, consulere, disputare, quaestiones terminare, controversias decidere, et practicari possit, et earum singulas partes aut universas profiteri, docere, glossari, interpretari et commentari, hic et ubique terrarum, omnem medicinam facere, scholas regere, omnibusque et singulis uti, frui, et gaudere privilegiis, praerogativis, exemptionibus, immunitatibus, libertatibus, concessionibus, honoribus, favoribus, praeëminentiis, beneficiis, gratiis et indultis, ac aliis quibuscunque, quocunque nomine censeantur, quibus alii Doctores almae Salmuricensis, Parisiensis, aliusve Academiae, ex quibuscunque ecclesiasticis vel temporalibus concessionibus aut indultis gaudent et utuntur, vel uti et gaudere quomodolibet poterunt in futurum, juxta memorata Privilegia Universitati nostrae Oxoniensi antiquitus, et absolute concessa.*

Quibus ita gestis ac declaratis, eundem nobilem et praeclarum Dom. SAMUEL BEN ISRAËL *per luculentissimam*

suam orationem petentem et acceptantem decretos honores, consuetis insignibus et ornamentis Doctoralibus ibidem decoravit et publice insignivit: tribuit namque ei Phil. et Medicinae libros clausos, mox et apertos, annulumque aureum digito ipsius indidit, ac biretum Doctorale pro laureâ coronâ capiti ejus imposuit, pacisque osculum eidem exhibuit cum doctorali benedictione. Sic itaque summa cum laude et honore plurimo praefatus nobilis et excellentissimus Dom. SAMUEL BEN ISRAËL *ad summum Doctoratus in Phil. et Med. pervenit. In quorum omnium et singulorum supra scriptorum fidem et testimonium has nostras literas, manu nostra subscriptas, damus in aulâ augustiori Academiae Oxoniensi* (sic) *currente Ao. Christiano* MDCLV. *Die* 6*to* *Majas* (sic), *praesentibus ibidem Ill*mo *Dom.* MACRO, *et aliis quam plurimis diversarum Nationum nobilibus Studiosis ad comissia* (comitia?) *hac confluentibus, eaque cohonestantibus.*

Dr. JOH. OWEN,
Acad. Oxon. Procancellarius. P. T.
Dr. CLAYTON,
Promotor P. T. et Professor Ord.

XII.

AANDEEL DER JODEN IN DEN GROOTEN WORSTELSTRIJD TEGEN LODEWIJK XIV.

(Bl. 206—209, 211.)

De Geschiedenis heeft ons de Joden in de zestiende eeuw doen zien, zwaar gedrukt onder het meer en meer naar de

wereld-monarchie strevende Oppergezag van Keizer KAREL V. Hun wederstand tegen dat dwanggezag was enkel lijdelijk; en zelfs een moedige en machtige MIQUEZ, hoe wel aangelegd zijne ontwerpen ook waren, vond geene gelegenheid om tegen den Spaanschen Dwingeland met den grooten Zwijger dezelfde lijn te trekken. Onder Vorst MAURITS kwam het een weinig verder, daar de Israëlietische Onderhandelaren van den barbaarschen Sultan inderdaad dezelfde lijn als de Staatkunde der Stuurlieden van de Republiek hielden. Omstreeks het midden der XVII^de^ Eeuw nam de staatsgesteltenis van Europa, en tevens de Politiek van Nederland, eenen keer; en de vrees, welke vroeger de Oostenrijksche Monarch had gegeven, begon thans van Frankrijks zijde te dreigen. Even als KAREL V in zijne heerschzucht gestreefd had om het Romeinsche wereldrijk te herstellen, zoo deed nu LODEWIJK XIV. In geschriften welke kort voor en onder de regering van dien Vorst zijn uitgegeven, met name van CASAN, AUBÉRY en DE L'ESTRE, wordt dit voornemen onbewimpeld verkondigd. Daarin wordt ronduit verklaard, dat gelijk bij de eerste *komst* van CHRISTUS *in* het vleesch er maar ééne Monarchie (die der Romeinen) was, zoo ook bij de *tweede komst* van den Messias, er maar ééne Monarchie moest wezen; — en de bemachtiging van de Nederlanden moest daartoe de eerste stap worden (zie Prof. BOSSCHA, *Neerlands Heldendaden*, Dl. II, bl. 37, 38). LODEWIJK had niet alleen der Nederlandsche Republiek zeer kwalijk afgenomen, dat zij de uit het Iberische Schiereiland verdrevene Joden had ontvangen en hen herbergde, maar begon ook in zijn eigen Rijk de Israëlieten met veel strengheid te vervolgen (BASNAGE, *Hist. des Juifs*, T. V, p. 1831, § 23). De herroeping van het Edict van Nantes deed niets goeds te gemoet zien, ten opzichte der sints de regering van HENDRIK II oogluikend gedulde Israëlieten, en zelfs van de nu en dan zeer begunstigde Nieuwe Christenen en derzelver na-

komelingen, onder welke dikwijls tot in verre geslachten een bedekt Jodendom voortleefde. Was het dus wel vreemd, dat de Joden, èn hier te Lande, èn elders de zaak van het Protestantismus, waaraan die hunner vrijheid verbonden was, ijverig dienden? En moest niet het naburige Engeland, dat met de Republiek éénc lijn tegen Spanje getrokken had, en dat ook, tegenover Frankrijk, met Holland, uit hoofde van de Religie, één belang scheen te hebben, als van zelve hunne ernstige aandacht trekken? In het bijzonder moest dit het geval zijn onder het bestier van CROMWELL, die, gelijk bekend is, meer dan eens bij den Kardinaal MAZARIN beslissende stappen ten voordeele der verdrukte Waldenzen deed, en zelfs het voornemen kweekte, om een Genootschap op te richten ter bevordering der Protestantsche Godsdienst, om de Kerkhervorming te doen stand grijpen waar die nog geen plaats gevonden had, en haar te ondersteunen waar zij bedreigd werd.

Wanneer men dit alles in aanmerking neemt, dan wordt het Gezantschap van MANASSE BEN ISRAËL inderdaad belangrijker dan men het nog wel heeft geacht. Het gewaande vermoeden der Joden, dat CROMWELL mogelijk de beloofde Messias wezen kon, tot deszelfs eigentlijken grond terug gebracht, is waarschijnlijk niet anders dan de hoop en verwachting, dat zijn invloed en voorspraak hun in de Europesche Staten eene ruime vrijheid zou doen verwerven. Daartoe gaven de beginselen van Religie-vrijheid, die hij voorstond, een gunstig uitzicht. Wat voorts de eerste aanleiding tot het gezantschap van MANASSE betreft, volgens het verhaal der Joden zou de Protector zelf MANASSE ontboden hebben; volgens het gevoelen van sommigen, zou dit laatste wel niet het geval zijn geweest, maar zou hij hun toch in het geheim de vrijheid hebben verleend om zich in Engeland te komen nederzetten (JOST, *Allgemeine Geschichte*, Th. II, S. 448). Wij hebben dit ge-

voelen in de Geschiedenis niet durven opnemen, omdat het op geene stellige bewijzen rust; maar dit is zeker, dat de Joden van dien tijd af een werkzaam aandeel hebben genomen in den grooten worstelstrijd tegen Frankrijk, en dus in den kamp voor de vrijheid van Europa, tot dat eindelijk, omstreeks het midden der achttiende eeuw, die groote staatkundige omwenteling in Europa — ook in de staatkundige gesteltenis van het Nederlandsche Gemeenebest — plaats greep, welke door de Tractaten van 1756 en 1757 de Huizen van Bourbon en Oostenrijk vereenigde, en den Nederlandschen Staat aanvankelijk tot eene onzijdigheid bracht, welke ook den Joden hun staatkundigen invloed allengs deed verliezen.

XIII.

OVER DE BOEKDRUKKERIJEN DER JODEN, VOORAL IN NEDERLAND.

(Bl. 247.)

Toen bijna geheel Europa in den nacht der onkunde was verzonken, deed de noodzakelijkheid om de gewijde oorkonden te bewaren en te bearbeiden, de kennis der Letteren bij de Joden in stand blijven. Men heeft het met waarheid gezegd: voor de Joden zijn er geene Middeneeuwen geweest. Even als de kloosterlingen in hunne eenzame cellen, hield het overschrijven van gewijde en andere boeken ook de Joden in hunne afzondering bezig. Op hun volk kon dus de uitvinding der boekdrukkunst zulk een machtigen invloed niet oefenen als op de overige natiën in Europa. En toch heeft dat volk, welks geschiedenis naauw verbonden is met elke voorwaartsche

schrede die het menschdom gedaan heeft, zich van de eenmaal gebeurde uitvinding weldra meester gemaakt, om die in haar belang te bezigen. In Portugal, onder anderen, waren het Joden, die de eerste drukkerij oprichtten. In Italië, vooral te Venetië, beoefenden zij weldra de drukkunst in de hoogste volkomenheid, voor welke zij in dien tijd vatbaar scheen. Gedurende de XVI^de^ en XVII^de^ eeuw hebben de gewrochten hunner persen eene Europesche vermaardheid verkregen. Men vindt dit in vele bijzonderheden aangewezen in de twee geleerde en naauwkeurige Werken van DE ROSSI over dit onderwerp (*De Hebraeorum Typographiae origine ac primitiis, seu de rarissimis Hebraeorum librorum editionibus, Saeculo decimo quinto;* en in zijne *Annales Hebraeorum Typographiae, Anno* 1501—1540). Geen wonder, dat de Portugesche Joden, eens in Nederland gevestigd, zich ook daar weldra op de boekdrukkunst zijn begonnen toe te leggen. MANASSE BEN ISRAËL richtte welhaast na zijne overkomst hier te lande eene drukkerij op, waarin hij werd bijgestaan door zijnen kundigen zoon SAMUËL. Reeds in het jaar 1636 verscheen van zijne persen een schoone Pentateuchus in quarto, zonder commentariën, doch door hem zelven naauwkeurig nagezien, en door eene Hebreeuwsche en Latijnsche Voorrede voorafgegaan. Hem volgde ATHIAS, die opzettelijk eene om fraaiheid nog vermaarde letter deed snijden, met welke hij eene naauwkeurige en sierlijke uitgave van het Oude Testament uitgaf. De eerste druk verscheen in 1661 onder toezicht van den Utrechtschen Hoogleeraar LEUSDEN. Bij den tweeden druk betuigden de Staten-generaal hunne tevredenheid aan den Uitgever wegens de zorg die hij aan deze Bijbeluitgave besteed had, en vereerden hem, ten blijke daarvan, een kostbare halsketen, waaraan een gouden medaille hing, op welke het wapen der Generaliteit stond gegraveerd. Later

hebben de boekdrukkers PROOPS en VAN EMDEN hetzelfde pad betreden. In zonderheid de uitgave van 1725 bij SALOMON PROOPS, is zeer geacht. (Zie *Catal. Bibl. Palm.* p. 3.)

Dan deze drukkerijen wekten tevens het wantrouwen en de achterdocht van sommige Christenen op. De Hoogleeraar SCHOOCKIUS klaagde reeds omstreeks het midden der zeventiende eeuw, dat op deze persen met volle vrijheid de Talmud gedrukt en herdrukt werd, welke toch zooveel vijandigs tegen de Christelijke godsdienst bevatte (zie 's Mans *Belgium Foederatum*, p. 76). Zoo hebben enkele Predikanten en Synoden ook wel eens getracht de vrijheid der Joodsche drukpers te doen aan banden leggen, maar zonder dat de Staten 's Lands of de Magistraat goedvond daar de hand toe te leenen, zoo lang die vrijheid geen al te groote ergenis gaf, gelijk bij voorbeeld het geval was met de (juist niet op Joodsche persen gedrukte) Nagelaten Werken van SPINOZA.

De bekende Dr. LÖWISOHN, sprekende in zijne Voorlezingen van de herbergzaamheid, den Joden in Nederland wedervaren, voegt er dan ook ten opzichte der Joodsche drukpersvrijheid de volgende merkwaardige woorden bij: *Je mehr wir die vormalige Lage der Israëliten im übrigen Europa bedenken, desto lobenswerther muss sich das Benehmen der Republik Holland unserm Auge darstellen. — — So wie die Jüdische Religionsübung, blieben auch die Jüdischen Religions- und andere Bücher von jeder Art liebloser Anfechtung verschont. Bald warden daher in jenem Lande die schönsten und vortrefflichsten Hebräischen Druckereyen, die man je gesehen, errichtet, welche die Jüdische Nation beynahe in allen Welttheilen mit ihren vorzüglichsten Werken versahen. So ward jene Republik nicht nur als Schutzhafen von jedem im Sturme des Lebens umhergejagten Israëliten betrachtet, sondern auch jene bessere Kopfe*

der Israëlitischen Nation, welche noch hie und da Liebe zur Literatur und Wissenschaft besassen, vereinigten sich beynahe alle in einem Lande, wo sie nicht nur den Verlag ihrer Werke ungehindert besorgen, sondern wo sie auch machtige Unterstützung bey ihren reichen in ungestörter Betriebsamkeit lebenden Mitbrüdern finden könnten. (*Vorlesungen über die Geschichte der Juden*, Wien 1820, S. 177). Voorts zie men ook over de oudste drukkerijen der Israëlieten: VAN HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden*, bl. 285, 286.

Eindelijk verdient nog opmerking (ofschoon dit eerder tot de *plaatdrukkerij* behoort,) dat een Israëliet, zekere DANIËL JUDA, anders genaamd Don NICOLAS DE OLIVER Y FULLANA, vroeger kapitein in Spaansche dienst, zich veel verdienste heeft verworven met opzicht tot het vervaardigen van den bekenden en weleer zeer geachten Atlas van BLEAU. Dit is te opmerkelijker, omdat het 't eenige ons bekende voorbeeld is van eenen Jood, die zich hier te Lande in de aardrijkskunde onderscheiden heeft.

XIV.

OVER DE MIDDELEN, DOOR DE SYNODEN DER VADERLANDSCHE KERK VOORGESLAGEN, OM DE JODEN TOT DE KENNIS EN AANNEMING VAN HET H. EVANGELIE TE BRENGEN.

(Bl. 263.)

Door de Gereformeerde Synode gehouden te Dordrecht in den jare 1676 werd, gelijk in onze Geschiedenis vermeld is, de zaak van de bekeering der Joden ernstig ter harte genomen. Men ontwierp daartoe verscheiden mid-

delen, welker ten uitvoer leggen aan de onderscheidene klassen werd in bedenking gegeven. In de beide volgende jaren werd deze zelfde aangelegenheid te Delft en te Leiden op nieuw in overweging genomen; doch er werd begrepen, dat de beraamde middelen niet wel zonder toestemming der Hooge Overheid waren te bezigen; en de zaak leed sedert schipbreuk, door gebrek aan medewerking van den Staat. Welke die middelen waren, vonden wij in geene gedrukte boeken vermeld; doch het is ons gelukt, uit de geschreven Aanteekeningen wegens het verhandelde op de Synoden, het hierna volgende op te sporen [1]).

»Aangaande de voorgeslagene middelen tot bekeering van de Joden bij de Correspondentes Z. Hollandiae voorgelezen, zullen worden geïnsereerd om de respective classen te dienen voor notificatie, die luiden als volgt:

»I. De openbare en bijzondere gebeden, tot welke de gemeenten opgewekt dienen, ten einde God ons naar Zijne belofte verhoore, en ook de Joden van onze genegenheid tot hunne zaligheid overtuigd worden.

»II. Dat men wegneme allen aanstoot en alle verhinderingen, waardoor de beloofde bekeering der Joden oogenschijnlijk weêrhouden en belemmerd wordt, als daar zijn:

---

[1]) *Extract der Synodale Resolutiën Frisiae*, *volgens ordre der Synoden door de Deputaten Synodi geëxtraheerd*, *ende nu in ordre gebracht door Dm. Johannem Wernerum, p. t. Deputatum Synodi en Dienaar Jesu Christi tot Marrum en Nieuwkerk*, A°. 1649 (?); *uitgeschreven door ..... Alma*, *eccles. Rauw. et .....* A°. 1679. *Naar de Copia van den Eerw. Ds. Petrus Vogelsang*, *althans Dienaar Ji. Ci. in de Gemeente tot Sneek.* Uit de Boekerij van den Hoogl. ROYAARDS, die ons welwillend heeft toegestaan, van deze en dergelijke stukken gebruik te maken.

1. De hooggaande afgoderij der Papisten, haar beeldendienst en Misse.
2. De schrikkelijke ontheiliging van Gods Naam.
3. Verzuim en oneerbiedigheid omtrent de openbare Godsdienst, op alle tijden, en wel bijzonderlijk op den Dag des Heeren.
4. Scheuringen, twisten en oneenigheden over zaken van Godsdienst.
5. Kleinachting en verachting van 't Profetische Woord en de Goddelijke Schriften.
6. De algemeene afkeerigheid van de Joden, en de verachting derzelven, en quade benamingen.
7. Ongebondenheid onder de Christenen, en bezonderlijk onder kerkelijke personen.

»Alle deze hinderpalen dienen uit den weg geleid, waartoe van nooden is, dat een ieder hartgrondig en plechtiglijk zich van zijne zonden bekeere, en dat vorder tegen deser gewissen gewaakt worde, zoo kerkelijk als politiek, zoo door kerkelijke als politieke middelen, reeds daartegen [verordend] zijnde.

»III. Dat men in het werk stelle alles wat gevoegelijk is, en aan onze zijde kan gedaan worden: of God Zijn zegen daarop geliefde te geven;

namelijk:

1. Dat men de Rabbijnen en andere Joden met minnelijke benamingen noodige tot minnelijke Conferentiën over MOSES ende de Profeten, ende wel bezonder over eenige bezondere stukken der saligheit, als daar zijn: het point van de heiligheid Gods, van de straffen der zonden; den raad des vredes tusschen den HEERE en den MAN, wiens name is SPRUITE; de kracht van de eerste belofte, gedaan aan [de eerste Voorouders] in 't Paradijs; de gelegentheid van de belofte gedaan aau onzen Vader ABRA-

HAM; het onderscheid der Testamenten; de bedeelinge der Genade vóór de Wet, onder de Wet, in het N. T.; de Wetgeving en natuur der Ceremoniën; den Persoon, de ambten en staten van den Messias, Zijn lijden en de heerlijkheid daarop volgende; de teekenen die de komst des Messiae voorgaan moesten, vergezelschappen en volgen; de nature van het koninkrijk des Messiae; Gods wonderlijke wegen omtrent Joden ende Heidenen, om eerst de eene, en daarna de anderen, elk op hun tijd aan te nemen en te verwerpen; de ellenden van den tegenwoordigen in vergelijking van hunnen heerlijken staat, en de oorzaken daarvan.

2. De Predikanten zullen zich dagelijks oefenen in de Hebreeuwsche tale, en in hunne predikatiën, zooveel mogelijk is, zich gewennen aan de woorden en spreekwijzen van den H. Geest, en onder anderen hun werk maken, om de bovengenoemde leerpunten uit MOSES en de Profeten te verhandelen, opdat de kennisse van Gods Woord en wegen onder de Christenen zoodanig vermenigvuldige, dat dezelve tot de Joden afvloeie, en zij door de Christenen tot ijver verwekt worden.

3. De Professoren Theologiae zelve worden verzocht om gezettelijk de bovenvermelde stukken in hunne openbare lessen te roeren, en daarover collegiën [te] houden.

4. De Studenten der Theologia zullen daartoe worden gehouden, dat zij zich naarstig oefenen in de Hebreeuwsche tale. [Die slecht] studeren, worden geëxcommuniceerd.

5. De Hooge Overheid zal worden verzocht, om tot 's Lands kosten een of twee mannen te gageren, en Studenten, hetzij in 't Staten-Collegie, 'tzij daarbuiten

te alimenteren, die niet anders zullen doen, als over den Hebreeuwschen text te confereren, de Joodsche contraventiën [controversiën] behandelen, en MOSES en de Profeten grondig uitleggen.

6. Dan zal men den [Talmud] en de overige Joodsche schriften, als ook hunne andere hedendaagsche gevoelens [behandelen] en bij provisie den Talmud in de Latijnsche tale overzetten; en konden in dit Collegie mannen worden aangekweekt, die bekwaam zouden zijn, om de Joden tot conferentiën, waarvan boven, te noodigen.
7. Daar zal bij de Hooge Overheid verzocht worden, dat begoedigde Joden die zich bekeeren, om hunne bekeering geen schade lijden in hunne goederen, door testamenten als anderzins; ook dat de arme bekeerde Joden behoorlijk worden gesoulageerd.

»Men zal hierover met alle corresponderende Synoden handelen, en hen tot bevordering van dit groote werk noodigen."

XV.

LITURGIE TOT DOOPSBEDIENING AAN JODEN.

(Bl. 268.)

Nevens de besluiten der Synoden, in dit Hoofdstuk vermeld, verdient ook aangewezen te worden de wijze van doopsbediening, door de Kerk vastgesteld, om bekeerde Joden in de Christenkerk in te lijven. Daar dit formulier als min algemeen bekend mag beschouwd worden, meenen wij den Lezer geen ondienst te doen, door hetzelve hier ter plaatse als Bijlage op te nemen [1]).

[1]) Men vindt deze Liturgie onder anderen in: *La Confession de foy*

Deze Liturgie maakte een aanhangsel uit op die, met welke de Doop aan bejaarden werd bediend. Nadat de Predikant de vragen, in dat formulier voorgesteld, tot den doopeling heeft gericht, moet hij de volgende nog daarbij voegen.

I. Belijdt gij niet met den monde en gelooft gij niet van ganscher harte, dat JEZUS CHRISTUS is de ware Messias, in de Wet beloofd, en het gezegende Zaad, dat den kop der Slang vermorseld heeft; dat die groote Verlosser en Zaligmaker van zijn Volk voorzegd is door de aloude Godspraken, even als Hij was afgeschilderd en voorgesteld door alle de offeranden, en door al de doorluchtigste plechtigheden, die God onder Zijn oud volk Israël had ingesteld?

Antwoord: Ja!

II. Gelooft gij niet, dat de tijd, door de Patriarchen en Profeten voor de verschijning van den Messias aangewezen, vervuld is, en zelfs dat dit tijdsbestek naauwkeurig vervuld geweest is, toen CHRISTUS in de wereld gekomen en gekruisd is geworden?

Antw. Ja!

III. Gelooft gij niet, dat de ontvangenis van dezen goddelijken Zaligmaker, Zijne geboorte uit eene Maagd van den Stamme Juda, Zijne allerdiepste vernedering, de wijze van zijn sterven, zoowel als de meeste omstandigheden die daarmede gepaard zijn gegaan, alsmede Zijne begrafenis, wederopstanding, hemelvaart en zitting aan de rechterhand Gods des Vaders, en zijn verordening om het eenige Hoofd, de groote Profeet, Hoogepriester en goedertieren Koning

---

des Eglises Réformées des Pays-Bas avec la Discipline ecclésiastique, publiée par ordre du Synode des Eglises Wallonnes. Leyde, 1769, 4o. p. 175—178. Bedriegen we ons niet, zoo was een eensluidend formulier in de Nederduitsche, en een niet veel verschillend in de Luthersche kerken in gebruik.

Zijner Kerk te zijn, op verscheiden plaatsen in de boeken van MOZES, DAVID, JEZAIAS, DANIËL, MICHA en de andere Profeten, klaarlijk zijn voorgesteld, als welke voorzegd hebben het lijden dat op CHRISTUS komen zoude en de heerlijkheid daarna volgende?

Antw. Ja!

IV. Gelooft gij niet, dat, achtervolgens al deze goddelijke getuigenissen, waarin gij genoegzaam onderwezen zijt, en die gij in het bijzonder hebt overwogen, JEZUS CHRISTUS is de eigen Zoon des levenden Gods, de eenige Zaligmaker der wereld, die ons bevrijd heeft van den vloek der Wet, en verlost van den dood, de zonde en de hel, door Zijne kostelijke offerande, welke Hij aan het kruis voor ons opgeofferd heeft; door welke Hij ook een einde gemaakt heeft aan al de oude offeranden, hebbende door ééne offerande volkomentlijk volmaakt alle degenen die geheiligd worden?

Antw. Ja!

V. Gelooft gij niet, dat de gansche leer, in het Nieuwe Testament vervat, geheel hemelsch en goddelijk is, even zoowel als het Oude, en dat dit Woord Gods in tegenoverstelling van de overleveringen der menschen, de eenige geheel volmaakte regel is van het geloof en de zeden der geloovigen, en de genoegzame bekendmaking van al wat ons God heeft willen openbaren van Zijn genadigen wille, aangaande onze zaligheid?

Antw. Ja!

VI. Gelooft gij niet, dat de wederopstanding derzelfde lichamen der rechtvaardigen en godloozen ten laatsten dage zal geschieden door de Almacht Gods, en dat niet alleen de Israëlieten, maar ook alle andere menschen zullen deel hebben aan deze opstanding?

Antw. Ja!

VII. Eindelijk, gelooft gij niet, dat hedendaags de waar-

neming van de ceremoniën der Wet niet alleen overbodig is, maar ook gansch nadeelig aan de gewetens der geloovigen? En verfoeit gij niet de verstoktheid en wederspannigheid der Joden? En terwijl gij God om vergiffenis bidt, dat gij ook daarin zoolang verdiept geweest zijt, erkent gij niet, dat de Heer JEZUS in de vervulling der Wet tot rechtvaardigheid eenen iegelijken die gelooft, de waarheid der voorbeelden en schaduwen, en het waarachtige Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt?

Antw. Ja!

Na de beantwoording dezer zeven vragen had de gewone doopsbediening plaats, die gevold en besloten werd door het volgende *Gebed en dankzegging tot God*:

»Heere God, Gij die te allen tijde gedenkt aan het Verbond, dat Gij opgericht hebt met Uw volk, wij prijzen Uwen grooten Naam en danken U van ganscher harten, dat het U behaagd heeft, medelijden te hebben met dezen Uwen dienstknecht (Uwe dienstmaagd), die zoo even in Uwe Kerk is ingelijfd door den doop, welke de ingang is tot dezelve. Hij was een vijand van U, zijn verstand was door de duisternisse bedekt, en zijn wil was gevangen onder het juk van de overleveringen der menschen en der oude ceremoniën, die Uw heilige Zoon JEZUS CHRISTUS heeft afgeschaft, aan het licht gebracht hebbende het Leven en de Onverderflijkheid door Zijn Evangelie. Maar, o Heere! Gij hebt dezen Uwen dienstknecht verlicht en vertroost, en zijne banden verbroken, sprekende naar zijn harte. Wij roemen Uwe gadelooze goedertierenheid, die Gij over hem hebt groot gemaakt, en brengen U eeuwigen dank, dat Gij hem ter zaligheid uitverkoren hebbende, naar uwe voorkennisse, voor de grondlegging der wereld, geroepen hebt in den tijd tot de heiligmaking des Geestes, tot de gehoorzaamheid aan het rechte geloove, en de besprenging des bloeds van JEZUS CHRISTUS.

»Gij zijt het, o Heere! die de oogen zijns verstands geopend hebbende om de Schriften te verstaan, hem ook de erkentenis geschonken hebt, dat JEZUS Uw geliefde Zoon, is de waarachtige Messias, die aan de Aartsvaderen beloofd, en van de Profeten voorspeld was; dat er geene andere kan noch mag verwacht worden, en dat er onder den hemel geen andere Naam is, aan de menschen gegeven, door welken wij kunnen zalig worden. Hij aanbidt met Uwe gemeente dien Vorst des Levens, en eert Hem als den grooten Profeet, die in alles moet gehoord worden wat Hij heeft gesproken, als de Hoogepriester des Nieuwen Verbonds, als de machtige Koning, die zijn Volk verlost heeft uit de hand van al hunne vijanden, en als zijn' grooten God en Zaligmaker, die hem gekocht heeft met zijn eigen bloed. En dewijl hij der hemelsche roeping is deelachtig geworden, en Uw groote naam over hem is aangeroepen geworden, zoo geef hem, o Allergoedertierendste God en Vader der eeuwige erbarmingen, dat hij het kostelijke kleed der gerechtigheid van Uw heiligen Zoon JEZUS, met hetwelk hij nu bekleed is geworden, zuiver en onbevlekt moge bewaren; en dat hij behoude die schoone hoedanigheid van een kind van God en CHRISTUS, die hij nu verkregen heeft, en die op waardige wijze betoone. Bevestig in hem het heerlijke werk Uwer genade, en doe hem van dag tot dag toenemen, opdat hij, levende volgens de wetten der godsdienst die hij heeft aangenomen, en naar de gelofte des doops, en zoekende den vrede met allen en de heiligmaking, Uwen naam verheerlijke en Uwe Kerk moge stichten.

»God onzer Vaderen, God van ABRAHAM, IZAAK en JAKOB, verleen dezelfde genade aan allen die nog van dit Volk verspreid zijn over geheel de oppervlakte des aardbodems. Neem weg het deksel hetwelk op hun harte ligt, wanneer zij de boeken lezen van MOZES en de overige Profeten. Neem weg dat dubbel omkleedsel, hetwelk hen verhindert om daarin

U en CHRISTUS te aanschouwen en erkennen, die door alle de schaduwen voorgebeeld staat voor hunne oogen. Dat het geheele Geslachte JAKOBS U verheerlijke, en de kinderen Israëls U vreezen. Hef, naar Uwe onveranderlijke toezeggingen, Uwe baniere op onder de Volkeren, en vereenig de verstrooide Israëlieten, en vergader de verdrevenen van Juda, van de vier hoeken der aarde. Heb meêdoogen met dat arme Volk, hetwelk Gij met een machtige hand en een uitgestrekten arm verlost hebt uit Egypte, en ter gunste van hetwelk Gij zoovele teekenen en wonderen gedaan hebt. Doe weldra de volheid der Heidenen ingaan in Uwe Kerk, opdat, naar Uwe heilige Godspraken, Uw geheele Israël zalig worde. Want, o getrouwe en erbarmende God, Uwe genadegiften en uwe roeping zijn onberouwelijk, en Gij hebt Uw volk niet ganschelijk verworpen, hetwelk Gij te voren gekend hebt, en hetwelk Gij hebt bemind van alle eeuwigheid. Verhoor ons, ontfermend Vader; want het is in den Naam Uwes welbeminden Zoons dat wij U aanroepen. Amen."

Na de volbrachte plechtigheid laat de Leeraar den doopeling met den volgenden zegen henengaan:

»De Heere vervulle U met de kennisse van Zijnen wil en met alle wijsheid en geestelijk verstand!

»De Heere geve U machtig te worden versterkt door Zijnen Geest, naar den inwendigen mensch, alzoo dat CHRISTUS altoos in uw harte wone door het geloof!

»De Heere doe U, naar den rijkdom Zijner genade, vruchtbaar worden in goede werken, en geve U, dat ge U gedraagt, waardiglijk der roeping met welke gij geroepen zijt, opdat gij niet onvruchtbaar zijn moogt in de kennis van onzen grooten God en Zaligmaker, den Heere JEZUS CHRISTUS!"

XVI.

VRIJHEDEN EN VOORRECHTEN, IN WESTINDIË AAN DE JODEN TOEGESTAAN.

(Bl. 283).

VRIJHEDEN OFTE EXEMTIËN, DOOR DE BEWINDHEBBEREN VAN DE GEOCTROYEERDE W. I. COMPAGNIE TER VERGADERING VAN DE NEGENTIENEN GEACCORDEERD EN TOEGESTAAN AAN DAVID NASSY EN MEDESTANDERS, ALS PATROON OFTE PATRONÈN VAN EENE COLONIE OP 'T EILAND CAJANA, OFTE ANDERE PLAATSEN AAN DE WILDE KUST VAN WEST-INDIËN, BIJ HEN OP TE RICHTEN.

Art. 1.

Den voorz. DAVID NASSY en medestanders wordt geconsenteerd en toegestaan eene Colonie op te richten van vier of vijf mijlen land, op het Eiland of de riviere van Cajana, bestaande in zooveel landerijen als door de Coloniërs zullen worden gecultiveerd, mits blijvende zooverre van de Colonie op Cajana, dat zij de ingezetenen van die aldaar niet hinderlijk zijn zal, en dezelve gehouden zijnde, de voorz. Colonie te bepotiveren, en bezetten in den tijd van de vier eerstkomende jaren, aanvang nemende ten langste op 1e. Sept. 1660; op poene, indien zulks op of binnen dien tijd niet komt te geschieden, dat alsdan de ongecultiveerde, onbearbeide, onbewoonde of onbeheerde landen wederom zullen vervallen aan de Compagnie, om bij tijd en wijle daarmede zoodanig te handelen, als haar goed dunken zal.

Art. 2.

En zullen de gemelde DAVID NASSY en zijne Medestanders

hebben en genieten de Jurisdictie over de baaien, die in zijne op te richten Colonie gevonden worden, en de helfte van de rivieren, die aan beide zijden van de gemelde Colonie daarvan bij nadere aanwijzing te doen, gelegen zijn, mits dat de Compagnie voor haar en die uit haren naam aldaar zouden mogen verschijnen, de vrije vaart en negotie in de gemelde baaien en op de voorz. rivieren, zoowel als de op- en nedervaart, aan zich is behoudende.

Art. 3.

Wordt den gemelden DAVID NASSY en zijne Medestanders ook toegelaten de vrije en allodiale eigendom ten eeuwigen dage van de voorz. Colonie met de appendentiën en dependentiën van die, voor zoo veel daarvan door hem en zijen Medestanders in den tijd van vier jaren zal zijn bevolkt, bearbeid, beheerd, aangewezen en gecultiveerd, en zullen dienvolgende dezelven daarvan vermogen te disponeren voor altoos bij Testament, Contract, Verbindtenis of anderzins, zoo als men hier van zijne vrije eigen goederen vermag te doen, zonder dat nogtans zoodanig Testament of Contract plaats zal hebben, indien de Colonie daardoor van dezen Staat en de Compagnie zoude worden afgesneden en aan andere Landen gebracht.

Art. 4.

Er zal aan de meergemelde Colonie mede worden geaccordeerd en toegestaan, hooge, middelbare en lage Jurisdictie, die waargenomen zal worden in maniere als in Art. 14 wordt uitgedrukt.

Art. 5.

En zal de voorz. Colonie bij hem, DAVID NASSY en zijne Medestanders, bezeten worden bij form van leen, stellende te dien einde suffisantelijk een of meer personen, waarop het leen geconfereerd zal worden, met betaling van zekere heergewaden, ter waarde van zestig gulden.

Art. 6.

Blijvende niettemin de Souvereineteit en de Hooge Overigheid met al hetgeen daarvan dependeert, aan Hun Hoog Mogenden en de Compagnie, voor zoo verre deze door Octrooi daartoe is gemachtigd.

Art. 7.

Ook zullen de Joden genieten zoodanige vrijheid van Conscientie, met publieke exercitie, synagoge en schole, gelijk bij henlieden gebruikelijk is in de stad van Amsterdam, volgens de leere van hunne Ouderlingen, zonder eenige verhindering, zoo in 't gebied van deze Colonie, als op andere plaatsen van onze Domeinen, en dat met alle exemptiën en vrijheden, die onze ingeboren burgers genieten; want wij henlieden voor zoodanig houden. En de voorz. Patroon en zijne Medestanders zullen gehouden zijn te conserveren de voorz. vrijheid van conscientie onder al hunne Coloniërs, van wat natie dezelven zouden mogen zijn, en dat met de exercitie en de publieke oefeninge van de Gereformeerde Religie, even als alhier te Lande is geschiedende.

Art. 8.

De Compagnie staat aan den voornoemden DAVID NASSY en zijne Medestanders toe, vrijdom van tienden voor den tijd van twintig jaren, van dewelke hij aan zijne Colonie zal vermogen te geven zoo vele jaren vrijdom, als hem geraden dunken zal; alsmede vrijdom van hoofdgeld en andere schattingen, welke na verloop van die tien jaren tot de twintig jaren toe zullen ontvangen worden, en gebruikt tot vervulling van de gemeene lasten, opbouwing van gemeene werken of fortificatiën aldaar; en zal na verloop van de twintig jaren 't een en ander, zoo tienden als hoofdgeld, komen ten behoeve van de Compagnie.

Art. 9.

Eenige van deze Coloniërs, hetzij door zich zelven of iemand in hun dienst zijnde, komende te ontdekken eenige

mineralen van goud, zilver of kristallen, gesteenten, marmer, salpeter, ook parelvisscherijen, van hoedanige natuur dezelve zouden mogen wezen, zullen zij die als eigen voor zich mogen bezitten en behouden, zonder daarom eenige lasten of recognitiën te betalen binnen den tijd van tien jaren; maar na verloop van dezelve tien jaren zullen zij gehouden zijn, een tiendepart aan de Compagnie te betalen van hetgeen daarvan zal komen te proveniëren.

Art. 10.

De Coloniërs in 't algemeen zullen voor den tijd van tien achtereenvolgende jaren ook vrij zijn van de Compagnies gerechtigdheid wegens al zoodanige goederen als ten dienste van den Landbouw, het bearbeiden van mineralen, 's menschen onderhoud, opbouwing van huizen, logiezen, visscherijen, en dergelijke zaken van noode zijn, en van hier derwaarts zullen gebracht worden.

Art. 11.

Gelijk deze ook voor den tijd van vijf jaren zullen vrij zijn van de Compagniës gerechtigheid, van gommen, verwen, balsemen, gewassen en andere waren, geene uitgezonderd, die in hunne Colonie vallen, en door hunne industrie gevonden, bewerkt, en hier te lande gebracht zullen worden: en zullen na dien tijd daarvan aan de Compagnie niet meer betalen voor recognitie, dan bij anderen wordt betaald, die daaromtrent gelegen zijn, waar de Compagnie possessiën heeft.

Art. 12.

De Coloniërs zullen met hunne eigene, gehuurde, bevrachte of wel der Compagnie schepen, indien eenige bij geval daar mochten komen, vermogen, hunne goederen alhier te lande over te brengen: en zullen gehouden zijn, hunne equipementen naar de voorz. Colonie ook alhier te Lande, ter plaatse daar eenige Kameren zijn, te doen, en te dien einde, voor zij beginnen te laden, ten kantore

aangeven de grootte, montering en bemanning hunner schepen; ook lichten eene behoorlijke Commissie van de Compagnie, volgens en in conformiteit met het gebruik van dezelve, en gelijk bij alle anderen, varende binnen de grenzen van haar Octrooi, wordt gedaan; en wordt mede toegestaan aan een ieder, aldaar zoodanig vaartuig tot zijn gebruik te houden, als hem zal goed dunken.

Art. 13.

De Coloniërs zullen vermogen, zoo de gelegenheid van de Colonie zulks mochte toestaan, aldaar op te richten allerhande visscherijen, zoo voor gedroogde als gezouten visch, en diezelve voor den tijd van twintig jaren vermogen te brengen in de W. I. eilanden van den Staat en elders; maar zoo, dat zijlieden niet zullen vermogen onder deksel daarvan, weg te voeren eenige mineralen, gewassen of wat dergelijke meer zoude mogen wezen: op poene, indien hiertegen overtreden wordt, dat de misgaanden derzelve ten behoeve der Compagnie zullen verbeuren de waarde van dien, behalven dat de goederen, zoo die achterhaald en gevonden worden, ook verbeurd zullen zijn, ten behoeve als voren.

Art. 14.

De Compagnie zal in de voorz. Colonie stellen een Schout om de Justitie en Politie aldaar waar te nemen; of de Colonie zoodanig zijnde, dat in dezelve particuliere Raden of Rechters zouden dienen gesteld te worden, alsdan zal de Patroon of Patronen een dubbel getal uit de bekwaamste personen die in de Colonie wonen, zijnde Nederlandsche Christenen, en van de ware Gereformeerde Religie vermogen te benoemen, opdat door den Schout, of wel degeen, aan wien de Compagnie het oppercommando zal hebben opgedragen, daaruit de plaats moge vervuld worden.

Art. 15.

Alle zaken, verschillen en delicten zullen bij de voorz.

Rechters afgedaan, en de vonnissen geëxecuteerd worden: behalve nogtans, dat zoodanige vonnissen kwamen te excederen de somme van vijfhonderd gulden, en dat van de voormelde Gerechten zal mogen worden geappelleerd aan zoodanige Collegiën, als daar te Land tot het oppergezag door Hun Hoogmogenden en de compagnie zullen worden gecommitteerd.

Art. 16.

En zullen de voornoemde Coloniërs omtrent den handel der slaven, voor zoo veel zij zullen van noode hebben voor hunne Colonie, zulke en zoodanige vrijheden genieten, als na dezen door de Vergadering der Negentienen op hetzelve vaarwater zal worden beraamd, tot gebruik van dezelve, en altoos niet minder zal worden getaxeerd dan de Coloniërs bij de Kamer van Zeeland, sorterende onder de Colonie van Essequebo.

Art. 17.

Ook zullen zijlieden door de Compagnie verzorgd worden met zoodanig getal slaven als aldaar successivelijk zullen van noode wezen, op order en reglement bij de Kamer der Negentienen gemaakt, of nog te maken. Doch voor de slaven, die bij de Coloniërs in zee zouden mogen veroverd en gebracht worden in deze Colonie, zal vrijdom zijn, die te mogen vervoeren, ter plaatse, daar het hun gelieven zal: mits betalende voor tol aan de Compagnie tien gulden per slaaf, met dat beding, dat de vierde part van de veroverde slaven aldaar aan land zullen moeten verblijven ten behoeve van de wilde kust.

Art. 13.

De Compagnie zal vermogen, na verloop van de eerste tien jaren, aldaar te houden of te stellen een Ontvanger van de Compagnies-gerechtigheden, welken de Opperhoofden van de Colonie en die van den Gerechte aldaar gehouden zullen zullen zijn de behulpzame hand te bieden

en te maintenerern in het invorderen van der Compagnies-gerechtigheden.

Aldus gedaan en gearresteerd door de Bewindhebbers van de Kamer, te Amsterdam, op den 12den Sept. 1659.

XVII.

ACTE DER VRIJHEDEN, IN DE COLONIE AAN DE JODEN DOOR DEN ENGELSCHEN GOUVERNEUR VERLEEND.

(Bl. 284, 285.)

Alzoo de Staatkunde medebrengt, tot vermeerdering van eene nieuwe Colonie aan te moedigen ieder en zoodanige personen, van wat natie en religie zij mogen zijn, die met de ingezetenen van Engeland in betrekking zijn, en dezelve aan te te lokken om onder ons te willen wonen en trafiekeren; en alzoo wij bevonden hebben, dat de Hebreeuwsche natie, te voren alhier residerende, zoowel met hunne personen als met hunne goederen tot beneficie van deze Colonie zijn geweest, en verder de voorz. natie willen aanmoedigen tot voortzetting van hunne woning en trafiek alhier; zoo is 't, dat wij goedgevonden hebben en verstaan in Rade daarvan acte te verleenen als volgt:

Dat alle en elke personen van de Hebreeuwsche natie, tegenwoordig hier residerende, en die in 't toekomende hier zullen komen resideren om te trafiekeren, onder ons of binnen het gebied en de grenzen van deze Colonie, zullen genot en gebruik hebben van al de vrijheden en voorrechten aan de Burgers en Inwoners derzelve vergund, even als of zij geboren Engelschen waren, zullende zoowel hunne erfgenamen als zij zelve in dier voege hunne goe-

deren, zoo roerende als onroerende genieten. Wordt ook verklaard, dat zij niet zullen mogen worden gedwongen op te komen tot exercitie van eenige publieke bediening in deze Colonie. Worden alzoo ontvangen zij en hunne goederen, zoo tegenwoordig als toekomende, die zij nu bezitten of hierna zullen verkrijgen, of alhier zullen worden overgevoerd, uit welk Rijk het ook zoude mogen zijn, onder bescherming en verdediging van ons Gouvernement. Nog vergunnen wij hun, zoowel in 't algemeen als bijzonder, dezelfde privilegiën en vrijheden als wij zelve zijn genietende; 't zij wetten, acten of kostumen, zoowel aangaande onze personen als onze landen en goederen, belovende en verzekerende wij hun, dat van al 'tgene zij bezitten hun niets zal afgenomen of onthouden worden, van wat aard of soort het ook zij, noch door ons, noch door eenige personen ons onderhoorig zijnde; maar dat zij integendeel zullen vrij zijn om te mogen planten en trafiekeren, en alles doen, wat hun goed zal dunken tot hun meeste voordeel: onder voorwaarde, dat zij zullen van onzen Souvereinen Koning van Engeland getrouwe vazallen zijn, observerende de orders door hem gesteld, of in het toekomstige zullende gesteld worden. Ook wordt hun vergund en toegestaan vrije en onbelemmerde oefening van hunne Religie, ceremoniën en costumen, in de breedste mate al naar hun gebruik zoude kunnen wezen mitsgaders de gebruiken van hunne testamenten en huwelijken in acht nemende op hunne wijze. Insgelijks zullen hunne trouwbrieven kracht hebben, zijnde gemaakt volgens hunne gewoonheden. En wordt verder verklaard, dat zij niet zullen verhinderd worden in de viering hunner Sabbathen en Feestdagen; zullende degenen, die hen daarin storen, worden aangemerkt en gestraft als perturbateurs van den gemeenen vrede. Voorts dat zij niet zullen gehouden zijn te compareren op de voorschrevene dagen voor eenig Hof of Magistraat, en dat

30*

de citatie tegen die tijden gedaan, zal zijn nul en van geener waarde. Dat hun ook niet zal praejudiciëren het weigeren van eenige betalinge die hun op zoodanige dagen zal worden aangeboden, en dierhalve in 't minste hun recht niet verminderen. Hun wordt ook vergund en bevestigd 't genut van tien akkers land op Toxarica, om daarop te bouwen huizen van godsdienst en leerscholen, als ook te werk te stellen de begraving van hunne dooden. Ook zullen zij niet gedwongen worden tot publieke exercitiën, mits stellende een ander persoon in hunne plaats, uitgezonderd in geval van Vijand, in welke gelegenheid zij mede zullen opkomen als de anderen. Er wordt hun geconfirmeerd dat zij zullen mogen pleiten en uitspraak geven, in cas van verschil, door de Gedeputeerden van de natie tot op de waarde van tienduizend pond suiker; waarop de Rechter executie zal verleenen van het vonnis door deze Gedeputeerden uitgesproken, waarvan zij Registers en Protocolboeken zullen houden als naar gewoonte. En in cas van Eed zal de Magistraat zich gedragen volgens de gewoonten van de natie, onder hen gebruikelijk, welke in alle zaken, van welke soort die zoude mogen wezen, kracht en werking zal hebben als een wettelijke eed, niettegenstaande eenige acten het tegendeel zoude inhouden.

Ter kennisse van al hetwelk, hebbe ik, ter ordre van den Gouverneur, zijnen Rade en Vergadering dezen onderteekend, op den 17^{den} Aug. 1665.

(get.) JOHN PARY, 's Gouverneurs Secr.

Hieraan werden later, bij den overgang der Colonie aan de Staten, nog toegevoegd de volgende vier nadere artikelen, op dringend verzoek der Notabelen van de Joodsche natie in deze volkplanting:

»1°. Dat alle kerkelijke zaken, die door de personen, onder hen gekozen tot bewaring der eensgezindheid, onderling vastgesteld worden, zoude van kracht zijn, en als bij

mangel van bewezen gehoorzaamheid aan dezelve eene aanklacht bij den Gouverneur geschiedde, zouden worden ten uitvoer gelegd.

2°. In geval dat het kwame te gebeuren, dat onder hen eenig persoon of personen mocht worden bevonden de rust te verstoren of van een ergerlijk leven te zijn, weshalven te vreezen ware, dat dezelve vroeg of laat in handen der Justitie zoude gerakeu, en alzoo een schandaal aan de natie toebrengen, dat in zoodanig geval, als zoodanig persoon of personen door de Gedeputeerden der natie aan den Gouverneur aangeklaagd worden met voldoende redenen, deze alsdan geen zwarigheid zoude maken tot voorkomen van een schandaal voor de natie, om dezelve persoon of personen uit de Colonie te doen vertrekken.

3°. In geval eenige van de natie zich hier kwamen neder te zetten, van wie misschien, of door de Inquisitie of anderzins de goederen waren verbeurd verklaard, en zij daardoor in schuld geraakt, dat dezelve alsdan niet plotselings zouden overvallen worden, maar door de Justitie gemakkelijk, volgens de costumen in alle Coloniën, alleen zouden verplicht worden, achtervolgelijk nu en dan iets te betalen, opdat zij alzoo mogen kunnen blijven bestaan.

4°. Dat hun zoude geoorloofd wezen op den Zondag, op welken zij, als ook hunne Negers, vermochten te werken, het voorrecht te blijven genieten, om malkanderen te bezoeken: en de Maarschalk hen bij zoodanige gelegenheden ontmoetende, op de rivier, enkel met hunne personen en goederen, de vaartuigen beladen hebbende, 'twelk anders presumtie van arbeid zoude kunnen geven, gehouden zoude zijn, hen ongemoeid te laten voorbij en terug keeren."

De Heer VAN SOMMELSDIJK achtte zich later aan het laatstgenoemde artikel (aan hetwelk gewis eene veel grootere uitbreiding in de uitoefening werd gegeven) niet gehouden, omdat deze voorwaarden wel door zijnen voorganger voor-

loopig waren toegestaan, maar nog niet door de Staten van Zeeland, vooral door de Generale Staten, bekrachtigd.

XVIII.

OPDRACHT VAN MANASSE BEN ISRAELS *CONCILIADOR* AAN DE STATEN VAN HOLLAND.

(Bl. 331.)

De beroemde MANASSE BEN ISRAËL droeg zijn hoofdwerk (den *Conciliador*) met eene breede toewijding op aan de Staten van Holland. Deze, alvorens die opdracht aan te nemen, verzonden het Werk aan de Theologische Faculteit te Leiden, om consideratie en advies, met den volgenden geleidbrief:

Theologiae Professoribus Praepotentes Hollandiae Ordines. Leidam.

Aen ons is gepresenteert het bygaende Boeck, geïntituleert: MANASSE BEN ISRAËL, *Conciliator, sive de convenientia locorum S. Scripturae, quae pugnare inter se videntur.* Hetwelcke wy Uwe L. toeseynden, omme te examineren, of daer yet soude mogen syn, de H. Schriften, ofte de Christelycke Gereformeerde leere contrarie, oft met deselve strydende: ende ons dien aengaende te dienen van uwen adviese, omme daerna daerinne gedaen te werden 't gunt bevonden sal werden te behooren. Ende ons daertoe verlatende, sullen hiermede, Welgeleerde, Godtsalige, vrome, discrete, besondere goede vrienden, uwe L. in de beschermінghe Godts bevelen. Signatum in den Hage, den xv Septemb. 1633.

Ter ordonnantie van Staten:

VAN DER WOLFF.

Hierop zonden de Professoren voornoemd ter Statenvergadering na eenige dagen in, het volgende (door ANTONIUS WALAEUS opgestelde)

Judicium de Conciliatore MANASSIS BEN ISRAËL:

»Wy hebben volgens Uwe Hoochmog. bevel het Boeck, geïntituleert MANASSES BEN ISRAËL, etc. na de gelegentheit des tyts onder ons oversien. Ende hebben daerin wel bevonden eenighe conciliatiën van plaetsen, die niet vremt en schijnen te sijn, ende daer de Christenen oock haer profyt connen mede doen; gelyck eenige Schrijvers van name onder de Christenen oock uyt deselve Rabinen somwijlen voor desen gedaen hebben. Doch bevinden daerby eenighe invoeghingen van Joodsche fabulen, daer ons den Apostel PAULUS alrede in sijnen tyt tegen heeft ghewaerschouwt. Als: dat den mensche int begin geschapen sij gheweest man ende vrouwe in éénen persoon, doch rugge aen rugge clevende, die Godt daerna soude gecloven, ende in desen stant gelyck sij nu sijn, soude gebrocht hebben; ende diergelycke. Doch met sulcke fabulen en doen sy de Christelicke Religie so véel schade niet als haer selven, welcke sy oock in andere verclaeringhen van Godts Woort daermede verdacht maken. Maer één dinck isser, daer desen Autheur hem niet alleen tegen de Ghereformeerde, maer oock tegen de gheheele Christelicke Religie, hoewel sonder die te noemen, cantet: te weten, dat hy de Christenen in dese conciliatiën met sijne verclaringen soeckt te benemen de argumenten, die uyt de vyf boecken MOSIS voor de H. Dryvuldicheyt ende CHRISTI Godtheyt ten rechte worde bygebracht, gelyck als oock de voorseggingen van CHRISTI comste in den vleesche, van syn geestelick rijck, ende van de afdoeninge der ceremoniën des O. T., etc. gelyck den Autheur in syne Voorrede belooft diergelycke in de Psalmen, Propheten ende andere boecken des O. T. te sullen doen. Twelck, hoewel het eenigsins soude connen

dienen om eenige geleerde mannen te onderrichten van der Joden gevoelen ende uytvluchten over dese plaetsen, gelyck den Oversetter seght, so can het oock by ongestadige geesten, die maer te vele in onse tyden werden gevonden, dienen, om alles in twijfel te trecken, ende nieuwe ketteriën te smeden, ende andere goede Christenen, die in sulcke disputen so ervaren niet en sijn, merckelicken aenstoot te gheven, ende twyfelingen bybrengen, wanneer de antwoorden ende wederleggingen op deselve verclaringen daerby niet gevoegt en worden. Opdat wij verswygen, dat in de verclaringen van sulcke gronden der Christetelicke leer, opentlick worden tegenghesproken de verclaringen die de H. Apostelen in het N. T. daer van hebben gedaen. Waervan so uwe Hoochmog. nader bewijs belieft te hebben, sullen daervan seer geerne een register ende vergelijckinge aan Uwe E. Hoochmog. daerna toesenden."

Achtervolgens dit Advies is ter Statenvergadering genomen de volgende

Resolutie.

Is ter Vergadering gepresenteert, enz.; en verstaen daerop te nemen het Advies van de Theologische Faculteit te Leyden, welcke by hare Rescriptie van 26 Sept. geadviseert hebbende, dat daerin eenige ergerlicke en onstichtelicke saeken souden wesen vervattet, is na rype deliberatie verstaen, dat de Opdracht van 't voorschreven Boeck niet aengenomen, en dezelve daervan zal moeten afgesonderd, en alsoo het voorschreven Boeck op zijn beloop sal gelaten worden.

(Verg. *Kerkelijk Placaatb.*, Dl. III. bl. 251.)

XIX.

WELWILLENDE GEZINDHEID DER FAMILIE VOSSIUS JEGENS DE JODEN.

(Bl. 234. (138).)

In het eerste Hoofdstuk van dit gedeelte onzer Geschiedenis hebben wij aangewezen, hoe de uitmuntende Christen-Godgeleerde, FRANCISCUS JUNIUS (DU JON) in ons Vaderland de eerste voorspraak was der nieuwe verdraagzaamheid, aan de Joden te bewijzen. Met dezen voortreffelijken man en zijn uitmuntend geslacht heeft van den beginne af aan eene naauwe verbindtenis en gemeenschap gehad de familie VOSSIUS, niet slechts door bloedverwantschap en vermaagschapping, maar ook door vele vriendschapsbetrekkingen en punten van overeenkomst. (Verg. de belangrijke Redevoering van Prof. DE CRANE, *De Vossiorum Juniorumque familia, saeculo praesertim XVII insigni eruditionis laude clara, optime de litteris apud posteros etiam merita.*) En het is opmerkelijk, dat ook juist in het laatstgemelde geslacht eene welwillende gezindheid jegens de Joden zich, als bij overlevering, van hand tot hand voortgeplant heeft. GERARDUS JOHANNES, een der meest beroemde leden van dit geslacht, schreef in den aangehaalden Brief: *Novit me hic, quem vides, Manasse Ben Israël, Vir Doctus et probus, utinam Christianus. Sed quamvis Judaeorum nobis plerumque infestius genus est, hic tamen non paulo nobis benevolentior; imo ut multum commodare Christianis potest, sic etiam cupit. Itaque hoc nomine nonnulla etiam invidia laborat apud suos. At tanto mihi gratior, qui eo utor pene familiariter.* De zoon van dezen VOSSIUS, DIONYSIUS, hield eenen nog

meer gemeenzamen omgang met dien geleerden Israëliet, en vertaalde verscheiden zijner Werken, onder anderen zijn *Conciliador* in het Latijn, gelijk ook later een Werk van MAIMONIDES (zie RODRIGUEZ DE CASTRO, *Biblioteca Española*, Vol. I, p. 45, 65). Een andere zoon, met name GERARDUS, vertaalde mede een Werk van dien geleerden Rabbijn (DE CASTRO, p. 65); en deszelfs broeder, IZAAK, een der geleerdste mannen van die dagen, stond in zulk eene vriendschappelijke betrekking tot den reeds genoemden MANASSE, dat deze hem uit erkentenis zijn Tractaat over het beeld van NEBUCADNEZAR (*La Piedra gloriosa*, Amst. 1655) heeft opgedragen. Het was deze zelfde IZAAK VOSSIUS, die later eene zoo merkwaardige oproeping aan de Joodsche natie geschreven heeft, welke, als niet algemeen bekend, ten slotte dezer Aanteekening eene plaats verdient.

AD JUDAEOS.

Ad vos nunc me converto, o Judaei, Gens olim Deo dilecta supra omnes gentes; nunc non Deo tantum, sed et omnibus pene invisa hominibus. Iniquas vestras fortunas et calamitates non vos tantum, sed et illi ipsi qui vos oderunt, deplorant. Sexdecim jam effluxere saecula, ex quo in perpetuo exsilio et captivitate dispersi vivitis, nec finis aut requies vestra erit futura miseriae, antequam veniat Ille, quem frustra hactenus exspectatis, Messias. Obstare vestra dicitis peccata, quominus Ille palam se vobis videndum exhibeat, et natum quidem praedicto a Prophetis tempore, ante complura saecula, sed clam se tenere, et inter leprosos ad portas Urbis Romae, aut etiam alibi, ignotum delitescere. Verum tantane oculos vestros incessit caecitas, ut quem omnes gentes et totus pene agnovit Mundus, Vos soli non videatis? Reducite velum, quo vestri obnubilatur oculi, et nolite Messiam alibi quam in Evan-

geliis quaerere. Iis si credideritis, jam statim Rex et Dux vester aderit, jam reaedificabitur Urbs sancta et totus Mundus erit Hierosolyma. Jam quoque omnia, quae praedixere Prophetae contingent. Denique qui nunc estis hominum contemptissimi, idem forsan primi et praecipui eritis mortalium. Sed exspectatis adventum Messiae gloriosum; atqui regnum Ejus gloriosum non videbitis, nisi prius credideritis in istud quod praecessit Regnum; quando nempe in statu humilitatis mortalibus apparuit. Nolite ergo vestram et simul nostram movari felicitatem, et efficere, ut vestrâ diutius culpâ differatur Regnum Dei et Christi, itemque pacis et justitia regnum, quod ut adveniat, precibus nostris utique quotidie flagitamus. Quapropter incubantem jamdudum pectoribus vestris excutite veternum, et si velitis tam gloriosi Regni esse participes, neglectis aliis, a quibus jam toties frustrati et decepti estis, verum agnoscite Messiam, Regem pacificum, Regem Servatorem gentium, utinam et vestrum! St Prophetis creditis vestris, aequum est, ut huic quoque credatis. Quodsi Eum nolitis admittere, necessum est ut falsa esse statuatis pleraque Prophetarum de Messia vaticinia et testimonia, utpote qui praedicto et definito non advenerit tempore. Vos itaque rogo et obtestor, ut vestras consultatis Scripturas, sed eâ lege et conditione, ut neglectis versionibus et expositionibus, quas magistri vestri sero introduxerunt, eos tantum admittatis sensus, quos superstite etiamnum lingua Hebraea, Septuaginta tradiderunt Interpretes, quosque solos omnes approbaverunt vestri majores, quique soli in omnibus admissi fuerunt Synagogis, non tantum quamdiu fuere Hierosolyma, sed et toto quoque Saeculo postea. Haec si concesseritis, quae sane aequa sunt ut concedatis, jam liberè vestro permittam judicio, ut judicetis, num fieri possit, ut

sacrorum librorum constet veritas, si recdum advenerit Messias. Nolite itaque istis, quae existimatis, imputare peccatis, quod Rex vester necdum vobis adsit. Illis enim quibus omnes obnoxii sumus peccatis, abunde vestris videri possitis satisfecisse calamitatibus. Uno hoc non satisfacitis, quod Regem, quem universus pene agnoscit Orbis, necdum advenisse credatis; et secundum exspectatis adventum, antequam agnoscatis priorem. Recognoscite ergo Regem vestrum, et putate illum amore et caritate gentis vestrae, alterum suum differre adventum, ut longius resipiscendi vobis indulgeat spatium; cum sit necesse, ut gloriosum ejus adventum vestra poenitentia et vestra praecedat conversio. Faxit Deus, ut quae vos excaecat, tandem aliquando recedat vel auferatur nebula, et ut eodem Sacrarum Scripturarum imbuti intellectu, eademque fide conjuncti, eadem quoque Evangelia et eundem recognoscamus Messiam!

XX.

TWEE PROEVEN VAN DE POEZIJ DER SPAANSCHE JODEN.

(Bl. 340.)

I.

Elegie op de verwoesting van Jeruzalem, door
JUDA HALLEVI.

O Sion, heilig Sion, hebt ge uw kroost
Vergeten, daar 't in slavenboeien zucht? —
Vergeet gij 't overschot der lammrenteelt,
Die eertijds graasde op uw gewijd gebergt:
Uw bergen, thans verlaten en ontvolkt?
Ach! werd uw oor gevoelloos voor hun stem,

Doof voor den kreet, die tot u overgalmt,
Zoover de klaauw des giers hen heeft ontvoerd?
Veracht gij dus den slaaf, die hopend klaagt,
En u van 't leed der wrange dienstbaarheid
Een tranentol, als Hermons daauwvloed, brengt?
Och, wierd hij op *uw* heuvlen uitgeplengd!

Helaas! mijn lied klinkt somber, als 't gesteen
Der klagende uil in 't donkerst van den nacht.....
Mag in dees nacht geen troostend morgenlicht
De ziel verkwikken die om Salem schreit:
Wees gij, mijn geest, wees gij het snaartuig dan,
Waardoor de Hoop heur zachter toonen spreidt!

o Bethel, gij, *weleer* (hartbrekend woord!)
Huis van dien God, wiens eeuwge majesteit
Voor aller oog den hemel duister blonk;
(Den hemel, nooit gesloten voor de stem
Van Juda's Volk, 't Volk Zijner heiligheid!)
Waar 's Heeren Geest Zijn woonsteê had gesticht:
Mijn ziel beweent uw uitgeblonken licht!

En gij, verwaten Heidnen, weet: het oord,
Door u vergruisd, was heilig aan dien God,
Die in 't begin en aard en heemlen schiep! —
Volheerlijk oord, hoe zijt gij thans veracht,
Bezoedeld door de onreinste slaventeelt!....
o Mocht ik op de vleuglen van den dag
De heemlen klievend, streven naar dat oord:
Hoe zou mijn hart, doorstoken van de pijn,
Zich weiden aan uw neêrgestormde puin!
Hoe zou mijn knie zich buigen op uwe aard;
Mijn voorhoofd rusten op uw stof; mijn arm
Uw koude steen omhelzen, en mijn mond
Zich klemmen op uw uitgeblakerde asch!
Zou 'k ook niet jammren bij d' alouden plek

Die 't achtbre stof des grooten Vaders dekt,
Waar zich mijn oog zou richten op 't gesteent
Van Hebrons vest, en Abrahams gebeent?
Daar zou de lucht mij hemelbalsem zijn;
Het stof der aard, de liefelijkste zalf;
De stroomen, honigbeken voor mijn hart!
'k Zou wandlen met den boetlingszak omgord,
Waar zich voorheen het Rijkspaleis verhief;
'k Zou de oorden zoeken, waar de rotssteen spleet,
Om de Arke Gods en 't Cherubijnenpaar
Voor 't onrein oog te bergen in zijn schoot,
Opdat de hand, van uwer kindren bloed
Nog laauw en rood, 't kleinood niet roeren mocht! [1])
Daar zou 'k de lokken van mijn schuddend hoofd,
Met eigen hand getrokken uit de kruin,
Ten offer leggen op der vadren graf.
Daar zou 'k den dag vervloeken, die uw glans
Zag ondergaan in d' afgrond der ellend.
Dat zou mijn hart een bittre laafnis zijn!
Waar anders vond ik lichtnis in mijn leed,
Terwijl de woeste honden, tuk op bloed,
De ontvleeschte leên der eêlste heldenschaar
In arren moed betwisten aan elkaar? — — —

Het licht des daags wordt duister voor mijn oog,
Daar 't raven ziet, zich mestend aan het vleesch,
Het bloedig vleesch der Vorsten van mijn stam!

Heillooze kelk, o kelk der bitterheid,
Hoe heb ik u geledigd tot den grond,
Uw droesem uitgeslorpt, tot walgens toe!

---

[1]) Volgens 2 Macch. II. 4—8, verborg JEREMIA, de ellenden des oorlogs voorziende, de Bonds-ark in eene der spelonken van den berg Nebo. Eene Rabbijnsche overlevering wil, dat de rotssteen zich opende om de Ark te ontvangen, en dat zij sedert nooit weer gezien werd.

Nog eenmaal, eenmaal weidt mijn starend oog
Op 't wanhoopvol gezicht — en 't is genoeg!

Rijs van uit uw doodschen sluimer, heilge Steden-koningin;
Sions Maagd, ontwaak, heradem, haal uw trouwe burgers in;
Hen wier borst u nooit verzaakte, wien gij hart bezielt en mond;
Wie de hoop op uw herleven nog alleen aan 't leven bond!
Uit de diepte van hun kerker vliegt hun zielzucht naar u heen:
Knielend voor den God der goden wijden ze u hun smeekgebeên.
Hemelsch Land van heil en zegen! Babel op zijn grootheid prat,
Kon het ooit bij u gelijken 't uitgelezenst van zijn schat?
Kon het ooit zijn valsche orakels, zijner leugenpriestren drom
Bij de Godspraak vergelijken van uw rein Profetendom?
Is de glans der valsche Goden niet een damp van ijdlen waan,
Daar uw luister, reine Jonkvrouw, eeuwig, eeuwig zal bestaan?
't Is de Heer, de God des hemels, die wil wonen in uw wal.
Zalig die zich bij u scharen, met uw burgers voegen zal.
Zalig zelfs die 't mag begeeren met een ongeveinsd gemoed!
Als gij opwaakt in uw luister, opstaat in uw morgengloed,
Zal uw licht ook hem beschijnen, zal hij deelen in uw lot,
Zal hij prijken in uw sieraad, uitverkoren Volk van God!

(Naar de vertaling van den Heer BING, bij GRÉGOIRE,
Su la Régénération des Juifs, p. 251—257.)

II.

Lied van SALOMO HALLEVI, *bij het aanvangen van den Sabbath.*

DE VOORZANGER.

Welaan, mijn Volk, de heilge Bruid begroet [1];
Groet Salome, terwijl ze nader spoedt!
(De Gemeente herhaalt de beide regels.)

---

[1]) De Kabbalisten zijn gewoon, den Sabbath, met uitzicht op de profetiën, bij eene Bruid te vergelijken.

Gedenkt en *Heiligt* sprak de Heer
In éénen klank: DE HEER mijn God [1]).
Één is de Heer, Zijn Naam is één,
Eenig in roem, in majesteit en prijs!

Welaan, mijn Volk, de heilge Bruid begroet! enz.

DE VOORZANGER.

Treedt nevens mij den heilgen Sabbath in,
De welbron aller zaligheid,
Van d' aanvang af ten vierdag voorbestemd,
Reeds toebereid in 't Scheppingsontwerp Gods!

Treed uit uw puin hervoort, o Tempel Gods!
Rijs uit uw asch, gij 's grooten Konings Hof!
Te lang, te lang gesluimerd in het stof!
Treed op, verhef uw fiere kruin!

Schud af het stof! omhoog het hoofd!
Het feestkleed aan; den Heer geloofd!
Mijn geest aanschouwt alreê den troon
Van Bethlems Heer, van Jesses Zoon!

Grijp moed, omgord u fier met kracht!
Bespeurt gij 't gindsche schijnsel [2])? Zie, 't verbleekt
Mijn licht gaat op: nu stem den lofzang aan:
Want 's Heeren heerlijkheid verheft zich over u!

Wat klaagt gij nog; wat rouwt uw hart?
Nooit zult gij meer beschaamd of schaamrood staan.
De ellendige vindt schuilplaats in uw vest,
En onverwrikbaar wordt uw muur gesteld.

---

[1]) De beide woorden, in het Eerste en Vijfde Boek van MOZES hebben, naar Rabbijnsche bemerking, denzelfden hoofdklank; een soort van rijmslag.

[2]) De heerlijkheid der Volkeren (גוים).

Die u beroofden, worden zelf ten buit;
Die u verstoorden, staan van ver.
Uw God verblijdt op nieuw zich over u,
Gelijk de Bruidegom zich om zijn Bruid verheugt.

Dan breidt ge u herwaarts, derwaarts uit
Door Hem, den Vorst, die de Aard verdeelt [1]).
Dan, dan verbreidt gij 's Heeren lof,
Dan juichen we over u op hooger jubeltoon.

Wees welkom, welkom, gij, de kroon des Mans;
Gij Dochter, blij begroet met feestgeluid;
Treedt in den rei van mijn getrouwe schaar,
Treed juichend in den rei, o uitverkoren Bruid!

(Allen stemmen in:)

Treed binnen Salome, treed binnen heilge Bruid!

Welaan, o Volk, de heilge Bruid begroet,
Groet Salome, terwijl ze nader spoedt!

(Naar de vertaling van HERDER, *Werke zur Philosophie und Geschichte*, Th. XII. S. 227—229.)

Dit laatste Lied, hetwelk volgens HERDER ziet op den grooten Sabbath der toekomende eeuw, wordt nog wekelijks in de synagoge des Vrijdag avonds gezongen bij de intrede van den Sabbath, en wordt ook als zoodanig in de liturgische gebeden- en lofzangbundels der Joden aangetroffen. Zie *Gebeden der Nederlandsch Portugesche Israëlieten, door* J. S. MULDER. Amst. 1837, bl. 80.

---

[1]) Eigentlijk, *den Zoon van Perez* (verdeeling). Num. XXVI. 20.

XX.

HET GEVOELEN VAN SPINOZA OVER DE GEOPENBAARDE GODSDIENST IN 'T ALGEMEEN EN HET CHRISTENDOM IN 'T BIJZONDER.

(Bl. 350.)

Het is geenzins te ontkennen, dat SPINOZA zijne plaats heeft onder de bestrijders van alle geopenbaarde godsdienst. Als zoodanig heeft hij zich doen kennen in zijne *Godgeleerd-staatkundige Verhandeling over de vrijheid van het beoefenen der Wijsbegeerte,* eerst in het Latijn uitgegeven, daarna in het Nederduitsch vertaald onder den titel van *De rechtzinnige Theologant;* in welke hij beweerde, enkel de bedoeling te hebben om te bewijzen, dat het belang van den Staat vorderde om een ieder de onbepaaldste vrijheid van denken en schrijven te vergunnen, en dat elk verbod, daaraan te kort doende, de verderfelijkste gevolgen voor de Republiek moest hebben. Doch hij ging veel verder, beginnende, reeds in de Inleiding, »met de Heilige Schrift op nieuw te onderzoeken in een geheel vrijen geest, om niets omtrent haar te beweren of als hare leer te laten gelden, dan hetgeen er duidelijk in te lezen stond." De uitkomsten van dit onderzoek waren: het onecht verklaren van de meeste boeken des Ouden Testaments; de uitlegging derzelve naar den geest van dien lateren tijd, waarin hij veronderstelde dat zij geschreven waren; het verklaren der Profeten voor opgetogene Enthusiasten, en der wonderen voor buitengewone, doch natuurlijke verschijnselen, aan de geringe kennis der natuur, in den kindschen leeftijd des menschdoms eigen. De goddelijkheid der Heilige Schrift bestond dus alleen in hare zedelijke strekking en practisch nuttigen inhoud. (Verg. VAN SENDEN, *Geschiedenis der Bijbelbestrijding*, bl. 278,

270.) — Men ziet hieruit de verwantschap zijner gevoelens met de latere, deels der school van SEMLER, deels der grove Rationalisten van het eind der achttiende en het begin der negentiende eeuw. Hoe SPINOZA voorts over het Christendom dacht, heeft hij in een' zijner brieven aan zijnen Vriend H. OLDENBURG (den 21sten) onbewimpeld voorgedragen. Deze namelijk had hem uitgenoodigd, zich rond te verklaren over de drie punten, waaromtrent zijn gevoelen als hoogstgevaarlijk en verderfelijk beschouwd werd; te weten: over de onderlinge verhouding van God en de Natuur; over de geloofwaardigheid en bewijskracht der wonderwerken, en over JEZUS CHRISTUS als den eenigen Middelaar der menschen, als den Verlosser der wereld. Het antwoord op dien brief is van den volgenden inhoud.

MIJNHEER!

Ik heb uw zeer korten brief op Zaturdag den 15den Nov. (1675) gedagteekend, ontvangen, in welken Gij alleenlijk drie dingen aanwijst, welke in mijne Godgeleerd-staatkundige Verhandeling aan de lezers eenige zwarigheid veroorzaakt hebben. Ik had verhoopt, dat ik daaruit ook verstaan zou hebben, welke die gevoelens waren, die de beoefening der godsdienstige deugd schijnen te verzwakken, waaromtrent Gij mij te voren hadt geschreven.

Maar om U van de drie hoofdpunten die Gij aanteekent, mijne meening te openbaren, zoo zal ik, het eerste aangaande, zeggen, dat ik van God en van de Natuur een geheel ander gevoelen heb, dat datgene 'twelk van de hedendaagsche Christenen gemeenlijk verdedigd wordt. Want ik stel, dat God de inblijvende oorzaak (*causa immanens*) aller dingen, en niet de voorbijgaande (*transiens*) is. Ik zeg en bevestig met PAULUS, en misschien ook met al de oude Wijsgeeren, hoewel op eene andere wijze, ja ik zou ook durven zeggen, met al de oude Hebreeuwen, voor zoo veel

men uit eenige overleveringen, hoewel veelzins vervalscht, kan opmaken: dat alle dingen in God zijn, en door God bewogen worden. Voorts, indien sommigen achten, dat mijne genoemde Verhandeling alleenlijk hierop steunt, dat God en de Natuur (waardoor zij slechts zekeren klomp of lichaamlijke massa verstaan) eenzelvig zouden zijn, zoo dwalen zij ganschelijk af van den weg.

Wijders, wat de wonderwerken aangaat, ik heb mij overtuigd, dat de zekerheid der goddelijke Openbaring alleenlijk berust op de wijsheid harer leere, en niet kan worden gebouwd op de wonderwerken, dat is, op de onkunde van 't gemeen: 'twelk ik breed genoeg in het Zesde Hoofddeel *van de Wonderwerken* getoond heb. Ik zal er hier alleen dit bijvoegen, dat ik tusschen de Godsdienst en het Bijgeloof dit voor het voornaamste onderscheid houde, dat dit laatste de onkunde, maar de eerste de wijsheid ten grondslag heeft. En ik geloof, dat dit de oorzaak is, waarom de Christenen niet door 't geloof, noch door de liefde, noch door de andere vruchten van den heiligen geest, maar alleen door hunne meeningen van anderen onderscheiden worden: te weten, omdat zij, gelijk al de anderen, zich alleen door de wonderdaden, dat is door de onkunde, die de oorsprong van alle boosheid is, verdedigen, en in dezer voege het geloof, schoon waar, in waangeloof veranderen. Doch ik twijfel ten hoogste, of de Vorsten zullen toelaten, dat er ooit eenig redmiddel tegen dit kwaad worde in het werk gesteld.

Eindelijk, om van het derde hoofdpunt ook mijn gevoelen rondborstig te openbaren; ik zeg, dat het ganschelijk ter zaligheid niet noodzakelijk is, CHRISTUS naar het vleesch te kennen; maar dat men van dien eeuwigen Zoon van God, dat is, Gods eeuwige Wijsheid, die zich in alle dingen, en voornamelijk in de menschelijke ziel, en meest van allen in JEZUS CHRISTUS geopenbaard heeft, geheel anders moet

gevoelen. Want niemand kan zonder deze Wijsheid tot den staat der zaligheid geraken, als welke alleen leert en aanwijst, wat waar en valsch, wat goed en kwaad is. En dewijl, gelijk ik gezegd heb, deze Wijsheid voornamelijk door JEZUS CHRISTUS geopenbaard is, zoo hebben zijne leerlingen dezelve, voor zooveel zij hun door Hem geopenbaard was, verkondigd, en getoond, dat zij zich op dien geest van CHRISTUS boven anderen mochten beroemen. Voorts, hetgeen van eenige Kerken daarbij gedaan wordt, te weten, dat God de menschelijke natuur heeft aangenomen: ik heb uitdrukkelijk verklaard, dat ik niet weet, wat zij zeggen; ja dat, om de waarheid te belijden, zij mij niet minder ongerijmd schijnen te spreken, dan of iemand tot mij zeide, dat de cirkel de natuur van 't vierkant aangenomen had.

Ik acht, dat dit genoeg zal zijn, om te verklaren, wat ik van deze drie hoofdpunten gevoele. Maar of het aan de Christenen, die gij kent, behagen zal, dit kunt gij beter weten, dan ik. Vaarwel [1]).

Men ziet uit dit alles duidelijk: SPINOZA was een pantheïstische Rationalist, hoedanige zich ook wederom in onze dagen, vooral in Duitschland, menigvuldige Godgeleerden, zelfs binnen de Evangelische Kerken, vertoonen. In eenige opzichten wist zijn schrander verstand uitnemend juist de zwakke zijde der toenmalige Christenheid en harer Apologetiek te treffen; bij voorbeeld, in hetgeen hij zegt van de wonderen, van welke men destijds zeker te veel op de *negative* zijde (het onbegrijpelijke) zag. — Met recht hebben Christelijke Godgeleerden in onze dagen (een NEANDER, TWESTEN, anderen) dan ook op de *positive* zijde van het wonder gewezen, waardoor het blijken geeft eene Godsdaad, eene Openbaring te zijn van eenige heerlijke eigenschap van

[1]) *Nagelaten Schriften van B. d. S.* (Amst. 1677.), bl. 504—506.

het volmaaktste Wezen. Kort maar treffend werd dit onlangs in eene schoone rede ontwikkeld door den Hoogl. der Theologische School te Geneve, Dr. J. H. MERLE D'AUBIGNÉ, *Deux erreurs, ou Discours sur les miracles.* Gen. 1840.

XXII.

VERGELIJKING VAN DE MAATREGELEN TOT GELIJKSTELLING DER JODEN IN HET ROMEINSCHE RIJK, IN DE NEDERLANDSCHE REPUBLIEK, EN IN HET BATAAFSCH GEMEENEBEST.

(Bl. 365, 366.)

De Romeinsche Keizers waren van den aanvang af vrij mild in het verleenen van het Romeinsche burgerrecht; en dat dit recht op die wijze ook soms aan Joden werd geschonken, blijkt onder anderen uit het voorbeeld van den Apostel PAULUS (men zie de uitleggers op Hand. XXII. 28). In zonderheid ANTONINUS PIUS heeft zich door zijne vrijgevigheid te dezen aanzien onderscheiden, zoodat hij op eenen gedenkpenning van die dagen *Ampliator civium* (vermeerderaar der burgeren) getiteld wordt. Van daar, dat de dichter RUTILIUS NUMATIANUS hem de volgende woorden toezingt:

Fecisti patriam diversis gentibus unam:
Profuit injustis, te dominante capi;
Dumque offers victis proprii consortia juris,
Urbem fecisti quod prius Orbis erat.

Evenwel was het niet ANTONINUS PIUS, maar ANTONINUS CARACALLA, die de vermaarde Wet deed uitgaan, vermeld door den Rechtsgeleerde ULPIANUS, Fragm. 17 *D. de Statu Hom.*

De beweegreden die dezen weinig lofwaardigen Keizer tot het bewuste Edict bracht, was de ledigheid zijner schatkist, ten gevolge der groote geldverspillingen van het Keizerlijke Hof, en de verwarde staat der geldmiddelen, aan welken door buitengewone middelen moest worden te gemoet gekomen (zie GIBBON, *History of the decline and fall of the Roman Empire*, Lond. 1828, T. I, p. 95); waardoor de nieuwe burgers genoodzaakt werden, om als zoodanig de nieuwe lasten op te brengen, aan welke zij als onderdanen niet onderhevig geweest waren. Het is dus te betwijfelen, of alle Joden, of zij althans, die vooral koopmanschap dreven, met de nieuwe verordening gelijkelijk tevreden zullen geweest zijn; vooral dewijl de oude lasten, die men gemeend had met den maatregel te zullen vervallen, even als vroeger, van de landzaten bleven afgevorderd worden. Doorgaans is het eene ijdele hoop, te verwachten, dat men, bij het opleggen van nieuwe belastingen, van de vorige bevrijd zal worden.

De verordening tot gelijkstelling van Joden en Christenen, door de Staten van Holland en door de Staten-generaal ten jare 1657 uitgevaardigd, was eigentlijk een maatregel van verlegenheid, om in de behoeften van den handel der Joden te voorzien, en het Hof van Spanje en Portugal te noodzaken om hen weder in die landen toe te laten. Het was dus geen staatsrechtelijke, maar een volkenrechtelijke verordening, en de Israëlieten werden daardoor enkel voor ingezetenen en onderdanen verklaard. Het Plakaat luidde als volgt:

»Op de Requeste bij de oudsten van de Joodsche natie, residerende binnen de Vereenigde Provinciën, en zonderlinge in de Provincie van Holland, en in dezelve binnen de stad Amsterdam, aan Hun H. Mog. gepresenteerd, houdende klachten over onbetamelijke en harde proceduren, hunlieden sedert eenigen tijd herwaarts door den Koning

van Spanje en deszelfs onderdanen aangedaan, zoo in hunne navigatie en trafiek, als anderzins; hebben Hun Hoog. Mog., na voorafgaande rijpe deliberatie, verstaan en verklaard, zoo als verstaan en verklaard wordt bij dezen, dat die van de voorzegde Joodsche natie waarlijk zijn Onderdanen en Ingezetenen dezer Vereenigde Nederlanden, en dat dezelve ook dienvolgende moeten genieten en bezitten de conditiën rechten en voordeelen, bij de Tractaten van vrede en marine met den hooggemelden Koning van Spanje gemaakt, of bij andere Tractaten, Accoorden, Allianten en Verbindtenissen van andere Koningen, Republicken, Prinsen, Potentaten, Staten of Steden, voor de Ingezetenen van dezen Staat bedongen en verkregen. En zullen dienvolgende die van dezelve natie, zoo in het voorzegde geval, als in andere diergelijke gelegenheden, bij de voorzegde rechten en voordeelen worden gemaintineerd, en alle indracht die ter contrarie zoude mogen worden gedaan of ondernomen, geprevenieerd, als naar behooren."

Daar intusschen in de gedenkwaardige Vergadering der Staten-generaal van 13 Dec. 1619 het vrijmachtig gezag der stedelijke Magistraten de zege had behaald op het beginsel eener gemeene wetgeving, zoo stond het aan de Regering der steden, om den Joden, als enkele personen, de gelijkstelling in den staatsrechtelijken zin toe te staan; en men vindt dan ook aangeteekend, dat die somwijlen aan Israëlieten in den uitgebreidsten zin verleend is, door de toekenning van het poorterschap. Te Amsterdam was daarbij alleen deze beperking aangenomen, dat het poorterschap der Joden niet op hunne kinderen overging. (Zie WAGENAAR, *Amsterdam,* Dl. XI. bl. 7.) Het aangenomen stelsel, 'twelk men, indien het noodig ware geweest, nog op veel ruimer schaal had kunnen toepassen, had dit voordeel, dat het burgerrecht op die wijze niet aan zulken werd opgedrongen, die het niet begeerden, hetgeen met alle begin-

selen van natuurlijk recht in strijd is, en evenwel door de groote voorstanders van Vrijheid en Gelijkheid, niettegenstaande de aanmerking van sommigen, dat de Joden althans regelmatig over hunne belangen hadden moeten gehoord zijn, doorgedreven werd. Hoe het zij, wij zullen om de zaak aan het oordeel van den Lezer over te laten, hier ter plaatse de eigen woorden van het Decreet der Nationale Conventie mededeelen, zoo als het is vastgesteld, den 9den Sept. 1796.

Dit Decreet was van den volgenden inhoud:

»De Nationale Vergadering, bij resumtie gedelibereerd hebbende over het Request van eenige stemgerechtigde Joodsche Burgers, den 29sten Maart ll. ingeleverd, houdende een verzoek; »dat deze Vergadering gelieve te verklaren, dat de Joden, nu stemgerechtigde burgers van het Bataafsch Gemeenebest zijnde, en dat burgerrecht uitgeoefend hebbende, ook nu in het volle bezit en het recht tot de verdere uitoefening van het burgerrecht moeten gesteld worden, en dit recht in alle deszelfs uitgestrektheid moeten genieten;" en over het rapport op dit Request door de Representanten VAN LEEUWEN en verdere Gecommitteerden den 1sten Aug. uitgebracht.

»En overwegende, dat het stem- en burgerrecht alleen toekomt aan individu's, en dat het eene ongerijmdheid zijn zou, hetzelve toe te kennen aan eenig Genootschap, collectivè genomen, daar de Maatschappij niet is eene verzameling van *corpora*, maar van individuële leden: — overwegende, dat de bepalingen der uitoefening van dat recht in Nederland wel eerst moeten verwacht worden van de Constitutie, welke zich het vrije Bataafsche Volk geven zal, maar dat het echter een onbetwistbaar beginsel is, dat die uitoefening in eene vrije maatschappij niet kan afhangen van, of gestremd worden door, eenige godsdienstige gevoelens, hoe ook genaamd: — overwegende, dat

dit reeds opgesloten ligt in de grondbeginselen bij de Publicatie der gewezen Staten-generaal van 4 Maart 1795, in den naam van het Volk van Nederland opentlijk erkend en afgekondigd, en bij het Reglement, waarop de Leden dezer Vergadering verkozen en zaamgekomen zijn, bekrachtigd: — overwegende eindelijk, dat uit dezelfde grondbeginselen voortvloeit, en daarom ook bij hun Decreet van 5 Aug. ll. reeds erkend *is*, de *volkomenste* afscheiding van Kerk en Staat; en dat deze afscheiding, gelijk zij aan de ééne zijde, aan alle godsdienstige genootschappen vrijheid laat om zoodanige kerkelijke Reglementen te maken en te onderhouden, als zij voor zich dienstig vinden, mits maar dezelve aan de orde der Maatschappij en de burgerlijke Politie geen hinder toebrengen: ook aan den anderen kant het burgerlijk bestuur verbiedt aan zoodanige Reglementen eenige verdere sanctie te verleenen:

Decreteert:

1. Geen Jood zal worden uitgesloten van eenige rechten of voordeelen die aan het Bataafsch burgerrecht verknocht zijn en die hij begeeren mocht te genieten, mits hij bezit alle die vereischten en voldoe aan alle die voorwaarden, welke bij de algemeene Constitutie van iederen activen burger van Nederland gevorderd zullen worden.

2. Bij eene circulaire missive zal aan de hoogste geconstitueerde Machten der respective Gewesten van dit Decreet worden kennis gegeven, met bijgevoegde adhortatie om het effect der grondbeginselen, waarop hetzelve rust, aan iederen Jood, die dat begeeren zal, te doen genieten, voor zoo verre dit door de invoering der Constitutie zal kunnen geschieden, en om voorts die sanctie, welke door de voormalige Provinciale of stedelijke Regeringen aan de zoogenaamde kerkelijke Reglementen der Joden gegeven is, maar welke door de omhelzing der tegenwoordig erkende grondbeginselen reeds gerekend moet worden, in effecte verval-

len te zijn, en welke tegen het Decreet dezer Vergadering van 5 Aug. ll. lijnrecht strijdt, voor vervallen te verklaren.

3. De Representanten SCHIMMELPENNINCK, KANTELAAR, HAHN, VAN HAMELSVELD en DE VOS VAN STEENWIJK worden bij deze verzocht en gecommitteerd, om een Concept van zoodanig eene Missive te formeren, en zoo spoedig mogelijk de Vergadering te exhiberen."

Men ziet, dat eigentlijk de gemeenmaking van het stemgerechtigde burgerschap aan de Joden niet uitdrukkelijk was verleend, maar geacht werd uit de beginselen van Vrijheid en Gelijkheid zelve voort te vloeien, en dat het bovengeplaatste Decreet slechts op de verdere uitbreiding en nadere toepassing van dat burgerschap tot de volle uitoefening der burgerrechten, betrekking heeft.

Equidem ita sentio, peculiarem in studiis causam eorum esse, qui, difficultatibus victis, utilitatem juvandi praetulerunt gratiae placendi.

PLINIUS, *Hist. Nat.*
L. I. c. 1.

ALPHABETISCH REGISTER

OP DE

GESCHIEDENIS DER JODEN

IN NEDERLAND.

A.

AARON BEN URI LEVI, beschrijft de aankomst der Spaansche Joden te Amsterdam, bl. 143 [3]).

ABAS (JACOB), een bekeerde Jood, te Zutphen gedoopt, bl. 269.

ABENDANA (JACOB), een geleerde Jood, voert een pennestrijd met den Christenleeraar HULSIUS, bl. 266.

ABÓAB (IMMANUËL). Zijne *Nomologia*, bl. 5.

ABÓAB (ISAAC), Portugeesch Rabbijn, begeeft zich uit Holland naar Brazilië, bl. 182, 278; van waar hij terugkeert naar Amsterdam, bl. 282. Over ABÓAB als Joodsch Dichter, bl. 339.

ABRABANEL, een Spaansche Jood van groote vermaardheid, meende van Koning DAVID afkomstig te zijn, bl. 150 [1]). — Hij werpt zich te voet van FERDINAND en ISABELLA ten voordeele zijner Volksgenooten, bl. 120. Invloed zijner Bijbelverklaring op Christengodgeleerden, bl. 338.

ABUDIËNTE (MOSES), Joodsch Dichter, bl. 341.

Académie des Inscriptions. Hare Prijsvraag over de Geschiedenis der Joden in de Midden-eeuwen, bl. 22.

Actiën-spel, ook bij de Joden, in Holland, bl. 212.

Adad Jeschurun, de afgescheidene synagoge te Amsterdam, bl. 374.

ADALBERON II, Bisschop te Metz, den Joden zeer gunstig, bl. 94.

ADOLF VAN NASSAU, brengt in zijnen oorlog tegen Frankrijk een leger te velde, enkel uit Joden bestaande, bl. 61.

Advocatie, in het Romeinsche Rijk aan de Joden toegestaan, bl. 253. Insgelijks in Suriname, bl. 312, 313. In de Republiek zelve hun ontzegd, bl. 253.

AERSSENS *van Sommelsdijk*, wordt voor één derde gedeelte eigenaar der Kolonie Suriname, bl. 290; vertrekt derwaarts als Gouverneur, bl. 290. Zijne hervormingen, bl. 291. Zijn dood, bl. 292. Hoe hij den vrede met de Indianen bewaard heeft, bl. 293. Vruchten zijner hervormingen, bl. 294.

Afzondering der Jodenbevolking van de overige ingezetenen gedurende de Midden-eeuwen, bl. 96, 97, 103—106 (Verg. bl. 147, 148).

AGOBARD, Bisschop te Lyon, beklaagt zich, dat den Joden te veel vrijheid, ten nadeele der Christenen, werd toegestaan, bl. 44.

AGRICOLA (RUDOLPH), legt zich nog in zijnen ouderdom op de Hebreeuwsche Letteren toe, bl. 322.

AGUILAR (RAPHAËL), trekt naar Brazilië, bl. 182, 278. Schrijver van eene Hebreeuwsche Spraakleer, bl. 326.

ALBRECHT *van Beieren*. Wat hij omtrent de Joden in Holland bepaalde, bl. 87.

ALBRECHT *van Brandenburg*. Zijne verordening omtrent de Joden in zijne Staten, bl. 101.

ALEID *van Braband*, vraagt THOMAS VAN AQUINO om raad, hoe zij de Joden zoude besturen, bl. 65, 70.

Algiers. Zee-kaapvaart der Joden, aldaar woonachtig, ten nadeele der Hollandsche koopvaardij, bl. 254, 255.

ALMEIDA, Kapitein ter kaapvaart, weert zich moedig in den zeeslag van 1781, bl. 213.

ALPHEN (Mr. H. VAN). Schoone plaats van dezen Christen-Staatsman over de wijze, hoe de Christenheid de Joden moet blijven aanmerken, bl. 35, 401, 402.

ALTING (JACOB), leert Hebreeuwsch van een' Joodschen Rabbijn, bl. 327.

Amerika. Of de toevloed van goud en zilver, na de ontdekking van Amerika, de Joden voor eenen tijd heeft doen verdwijnen? bl. 426, 427.

Amersfoort. Vestiging der H. D. Joden aldaar in 1726, bl. 228.

Amsterdam, wordt het toevluchtsoord der Portugesche en Spaansche Joden, bl. 141. — De later dusgenoemde *Jodenbuurt* wordt hun afgestaan, bl. 148. — De Joden dragen bij, tot de verdediging der

stad in den jare 1672, bl. 166. — Inwijding der nieuwe synagoge aldaar, bl. 167, 168. — Amsterdam heeft verschil met WILLEM V over het zenden van krijgsvolk naar Suriname, bl. 304. — Inhoud en strekking der Keuren van Amsterdam, ten opzichte der Joden, bl. 246—248. — Amsterdam verleende somtijds een persoonlijke Emancipatie, door het toekennen van het volle Poorterschap, bl. 488.

Appingadam. Joden aldaar woonachtig in de XVII[de] Eeuw, bl. 200.

ARISTOTELES. Zijn gevoelen omtrent den geldwoeker is de oorzaak van het verbod door de middeneeuwsche Kerk niet geweest, bl. 107, 108.

Arnhem. Verblijf der Joden aldaar gedurende de XIV[de] eeuw, bl. 80—82.

Ascamoth, of kerkreglementen der Joden te Amsterdam, bl. 172—276 en 200, 201. In Suriname, bl. 304.

ASSER (M. S.), Eerste Joodsche Rechter te Amsterdam, bl. 375. (M[r]. C.) Lid van het Parijsche Sanhedrin in 1807, bl. 379. De beide ASSERS, leden der Volkssocieteit *Felix Libertate*, bl. 362. Verg. bl. 383, 387.

Astrologie. Of dezelve ook door de Joden van de Saracenen tot de Christennatiën is overgebracht, bl. 416, 417.

ATHIAS (JOSEPH), vermaard Joodsch Taalkenner en Boekdrukker, bl. 325, 326.

Autonomie der Joden in het Romeinsche Rijk, bl. 91, 92, 171. — Autonomie in Nederland, bl. 241—246.

Avignon. De Joden aldaar krachtig ondersteund door de barmhartigheid hunner broederen in Engeland en Holland, bl. 218. Verg. bl. 432.

AVILAR (JACOB D'), Joodsche Kapitein in West-Indië, bl. 296.

AZEVEDO (DAVID SCHALOM DE), Afgezant des Keizers van Marokko in Holland, bl. 209.

AZEVEDO (DAVID COHEN DE), Opperrabijn te Amsterdam, bl. 215, 429.

AZEVEDO (DANIËL COHEN DE), bl. 429.

B.

BAIL (de Ridder), Schrijver van twee Werken over de Joden, bl. 22.

Barbarijsche Staten. Joden, aldaar uit Braband heengevlucht, bl. 74 [1]).— Zeeroof van deze Joden aan de koopvaardijschepen 's Lands gepleegd, bl. 255.

BARLAEUS. Zijne betrekkingen tot MANASSE BEN ISRAËL, bl. 333.

BARRIOS (D. L. DE). Zijne *Historia Universal Judayca*, bl. 6, 7. Zijne gedichten en overige letteroefeningen, bl. 339, 340.

BARTOLOCCI. Over zijn groote Werk *Bibliotheca Rabbinica*, bl. 30.

BASNAGE (JACOB). Beoordeeling van zijne *Histoire des Juifs*, bl. 15, 16.

Bayonne, verblijfplaats van vele Portugesche Joden onder de regering van HENDRIK II, bl. 432.

Beieren. Joden in dat land ten jare 1096 omgebracht, bl. 52.

BELMONTE (JACOB), bl. 184, 210. (FRANCISCO), bl. 209. (MANUEL), bl. 209. BELMONTE begunstigt de Joden te Suriname, bl. 294.

Bergen in Henegouwen. Joden aldaar gevestigd, bl. 87, 111.

BERNARDUS gaat de woelige predikatiën van den monnik RADULPHUS te keer, bl. 53, 54.

Berret der Vrouwen. Van waar dit woord afkomt, bl. 105.

Beth Haïm (Joodsch Kerkhof), bl. 149.

BEUGNOT (A.), Schrijver eener Prijsverhandeling over de Geschiedenis der Joden in de Midden-eeuwen, bl. 24.

BEUNINGEN (VAN). Zijn antwoord aan den Koning van Frankrijk, ter verdediging van de opneming der Joden, bl. 156.

Bevolking (Joodsche) in Nederland, bl. 219, 220, 289, 390. Joodsche bevolking in de Kolonie Suriname, bl. 313.

Bijbel (Nederduitsche), door de Hoogduitsche Joden op de scholen te gebruiken, bl. 384.

BIJNKERSHOEK (VAN). Zijn gevoelen omtrent de gronden van het Spaansche Hof tegen de wedertoelating der Joden, bl. 153.

Bijwoners in de Joodsche gemeenten, bl. 175.

BILDERDIJK. Zijne welwillende liefde voor de Joden, bl. 267.

Bloed. Of de Joden bij hunne Paaschplechtigheden Christenbloed verlangden? bl. 225.

BLOEMENDAAL. Schrijver van een werkje over de gelijkstelling der Joden in 1796, bl. 370, 371.

BLOGG (S. E.), Schrijver van een Werk over de letterkundige Geschiedenis der Joden, bl. 32.

BLONDEL (DAVID), wordt door VOSSIUS in de Joodsche Synagoge te Amsterdam geleid, bl. 334.

BOCHART (SAMUËL), door VOSSIUS in de Joodsche Synagoge geleid, bl. 334.

BODENSCHATZ, Schrijver van een uitvoerig Werk over de kerkelijke inrichting der hedendaagsche Joden, bl. 29, 30.

Boekdrukkerijen der Joden, bl. 247.

BOISSY (DE), Schrijver van een Vervolg op BASNAGE, bl. 16.

Bonn. Lijden der Joden aldaar, bij de inneming der stad, bl. 427.

Bordeaux, Verblijfplaats van vele Portugesche Joden onder de regering van HENDRIK II, bl. 432.

BRAAK (VAN), uit naam des Bestuurs van het Bataafsche Gemeenebest, naar West-Indië gezonden, bl. 306.

Braband. Lotgevallen der Joden in het Hertogdom Braband, gedurende de XIII^{de} eeuw, bl. 63—77.

BRANISZ, Hoogl. te Breslau, een bekeerde Israëliet, bl. 401.

BRAUN (JOH.), onderhoudt een Rabbijn te Groningen om zijne Studenten in het Hebreeuwsch te onderwijzen, bl. 328.

Brazilie. Overvoering van Joden uit Portugal derwaarts, bl. 276. Aanbelang van deze Bezitting voor de Republiek der Vereenigde Nederlanden, bl. 182 [1]. Handel der Joden te Amsterdam op dat gewest, bl. 181, 277—279.

BROMET, bl. 367.

Brussel. Jodenmoord, aldaar in 1370 gepleegd, bl. 74—77.

BUENO (JOSEPH), Joodsch Geneesheer, in de laatste ziekte van Prins MAURITS geraadpleegd, bl. 187.

BUENO DE MESQUITA. Zie MESQUITA (DE).

BUXTORFF. Vader en Zoon, Kleinzoon en Neef: hun geleerde Werken over de Joodsche oudheden, bl. 26.

C.

CALVIJN. Zijne gezindheid jegens de Joden, bl. 136, 137.

CAMPEN (VAN DER), Schrijver der eerste Hebreeuwsche Spraakleer in Nederland, bl. 323.

Caorsinen. Afleiding en beteekenis van deze benaming, bl. 64.

CAPADOSE (IMMANUËL), Aanhanger van het Huis van Oranje, en ook bij Koning LODEWIJK zeer gezien, bl. 236. Hij gaat de inmenging der revolutionaire Besturen in de kerkelijke zaken krachtdadig tegen, bl. 375. Hij maakt, dat de Portugesche Joden geene Afgevaardigden zenden naar het Sanhedrin te Parijs, bl. 379. Hij wordt benoemd tot Ridder van de Orde der Unie, bl. 386, 387.

CAPEFIGUE, met goud bekroond wegens eene Verhandeling over de Geschiedenis der Joden, bl. 22, 23.

CARACALLA. Aanleiding tot zijne verordening, waarbij alle Joden in het Romeinsche Rijk voor burgers verklaard werden, bl. 480 (153, 154).

CARDOSO (DANIËL), verdedigt Curaçao tegen de Engelschen, bl. 308.
(ISAAC). Vermelding van zijn Werk *Excellentias de los Hebreos*, bl. 8.

CARMOLY (DE), Opperrabbijn te Brussel, uitgever van het Tijdschrift *Revue Orientale*, bl. 12.

CARVALHO (ISAAC), Joodsch Kapitein in West-Indie, bl. 298.

CASSARD, Fransche Vlootvoogd. Zijn aanval op Suriname, bl. 293, 294.

CASTRO (HENRIQUES DE). Afkomst van dit Geslacht, bl. 432, 433.

CASTRO (RODRIGUEZ DE). Zijne *Spaansche Bibliotheek*, bl. 31. (OROBIO DE). Zie OROBIO.

Chachams der Synagoge, bl. 172, 221 en 222, en Naamlijst der *Chachamim* van de Portugesche Gemeente, bl. 428.

CHAJIM SABATHAI, een geleerde Rabbijn van Salonichi, geraadpleegd door de Braziliaansche Joden, bl. 311.

Chaldeërs voeren de Astrologie in het Romeinsche Rijk in, bl. 416.

CHEVALLIER (PETRUS), Waalsch Predikant te Amsterdam. Zijne genegenheid voor de Joden, bl. 335 [1]).

Chinezen, de Joden van Oost-Indië, bl. 275.

Christenslaven, door de Joden opgekocht, bl. 49, 96.

Christenwoekeraars, (soms erger dan de Joden), bl. 56, 109.

CHRISTIAAN IV, Koning van Denemarken, noodigt de Amsterdamsche Joden om zich in zijn Rijk te komen vestigen, bl. 430.

CHRISTIAAN V, bevestigt de privilegiën, door zijne Voorgangers aan de Joden verleend, bl. 431.

CHRISTIAAN VII, bezoekt de Joodsche Synagoge te Amsterdam, bl. 431.

CHRISTINA van Zweden, geprezen in eene Lofrede van MANASSE BEN ISRAËL, bl. 342.

CLEMENS V. Zijne verordening, tot bekeering der Joden, bl. 259.

COCCEJUS (JOH.) laat zich door eenen Jood in het Hebreeuwsch onderwijzen, bl. 327.

COENEN (TH.), Hervormd Predikant te Smyrna, bl. 162.

Conciliën. De Middeneeuwsche Conciliën verbieden den Christenen zich van Joodsche genees- of heelmeesters en kruidmengers te bedienen, bl. 95. Nadere verordeningen deswege, bl. 96, 96 (verg. echter bl. 179). Joodsch Concilie van 1806, te Parijs gehouden, bl. 377, 378.

Collegiën (Liefdadige en letterkundige) der Joden te Suriname, bl. 315, 316.

COSTA (JOSEPH DA), Jongere Broeder van den meerbekenden URIËL, bl. 262, 347. URIËL DA COSTA, bl. 347—349. ISAAC DA COSTA ATHIAS, Lid der Nationale Vergadering in 1798, bl. 375. Mr. ISAAC DA COSTA, bl. 25, 267, 388.

COSTERUS (ABRAHAM), een tegenstander van de godsdienstvrijheid der Joden, bl. 28, 335.

CROMWELL, Gezantschap van MANASSE BEN ISRAËL bij den Protector, om

de toelating der Joden te bewerken, bl. 157—160. CROMWELL beschermt de Protestanten tegen de overheersching van LODEWIJK XIV, bl. 446.

Curaçao. Joden aldaar gevestigd, bl. 307, 308.

CURIËL. Leden uit dit geslacht, in de XVII^{de} eeuw in Staatsdiensten gebruikt, bl. 183, 184.

CUSA (Kardinaal VAN), Pauselijk Afgezant in de Nederlanden, bl. 80, 81.

D.

DANZ (JOH. ANDR.), zijn omgang met geleerde Joden, ook in Holland, bl. 329.

DAVIDS (D^{r}.), Joodsch Geneesheer, bl. 387.

DAGOBERT I. Hoe hij de bekeering der Joden trachtte te bewerken, bl. 43.

Delfzijl. Joden aldaar woonachtig in de XVII^{de} eeuw, bl. 200.

Demerari, geeft zich over aan de Engelschen, bl. 306.

Denemarken. Zie *Koppenhagen*.

DEPPING (G. B.), Schrijver eener belangrijke Verhandeling over de Geschiedenis der Joden, bl. 23, 24.

DES CARTES. Invloed zijner Philosophie op SPINOZA, bl. 350.

Dichtkunst der Spaansche Joden, bl. 339. Verg. *Poëzij*.

Doctorshoed of *kap*; van waar die afkomstig is, bl. 105.

DOHM, Minister van Pruissen. Zijne bemoeienissen ten voordeele der Joden, bl. 8, 9. Zijn Werk over de verbetering van den burgerlijken toestand der Joden, bl. 360. Hij raadpleegt de Joden te Suriname over hun maatschappelijken toestand in die Kolonie, bl. 361, 362.

DONAT en SAMUËL, RABBI. Twee Joden door Koning LODEWIJK *den Vrome* bijzonder begunstigd, bl. 47.

Dominikanen. Hunne bedrijvigheid tot bekeering der Joden, bl. 112.

Doopsbediening. Wijze en Liturgie van doopsbediening voor de Joden, in gebruik bij de Ned. Herv. Kerk, bl. 454—459.

Dordrecht. Hoogduitsche Joden aldaar, bl. 231.

Drukpersvrijheid voor de Joden in Holland, bl. 336 [1]).

Duitsche Joden, onder KAREL V reeds in Holland overgekomen, bl. 129 (verg. echter bl. 192). Zij worden in dat gewest minder gunstig behandeld, dan de Portugezen, bl. 193. Zij richten eene gemeente op, en verkrijgen een kerkhof, bl. 196, 199, 200. Deze afdeeling der Joden werd gehouden uit den stam van BENJAMIN te zijn, bl. 201. — Oprichting hunner synagoge in 1686, bl. 219. — Bere-

kening van hun aantal te Amsterdam, bl. 219, 220. — Hun karakter, bl. 232—234.

DUYTSCH (SALOMON), een bekeerde Hongaarsche Jood, bl. 268.

E.

Echtscheidingen der Joden, bl. 244, 245.

EDUARD I verbant de Joden uit Engeland, bl. 61.

EDZARD (de Hoogl.) te Hamburg bekeert eenen Israëliet tot CHRISTUS, bl. 325 [1]).

Eedzwering en Eedsformulieren der Joden, bl. 45, 248, 249, 381.

EGELING doopt drie bekeerde Israëlieten, bl. 267.

EISENMENGER, een Jodenvijand, bl. 27, 28.

ELIA. De Joden verwachten dezen Profeet terug, bl. 402.

EMANUËL I. Zijne handelwijze met betrekking tot de Joden, bl. 122, 123. Verg. bl. 421.

EMDRE (VAN), Schrijver van een Werkje over de onderscheidene gezindheden in de Vereenigde Nederlanden, bl. 29.

EMPEREUR (C. L') *van Oppyck*, Hoogl. te Leiden, bl. 368.

ENDE (Dr. VAN DEN), de onderwijzer van Spinoza in 't Latijn, bl. 350.

Enghien. Een Joodsche Bankier aldaar vermoord, bl. 76.

Engeland. Uitbanning der Joden uit dat land, bl. 61. Onderscheidingsteekenen, bl. 148 [2]). Vernieuwde vestiging der Joden daar te Lande onder KAREL II, bl. 161.

EPISCOPIUS, een Vriend van MANASSE BEN ISRAËL, bl. 334.

ESPINOZA (DON DIEGO D'), Groot Inquisiteur in Spanje op 't eind der XVIde eeuw, bl. 349.

Essequebo, geeft zich over aan de Engelschen, bl. 306.

ESTHER, Joodsche bijzit van KAZIMIR *den Groote*, bl. 237.

F.

Factoors der Koningen. Welke bediening, bl. 183, 184.

Felix Libertate, naam van een Club of Volkssocieteit in 1795, waar ook Joden in zaten, bl. 263—272.

FERDINAND en ISABELLA. Hun huwelijk vereenigt Castilië en Arragon, bl. 119. Verg. bl. 421.

FERNANDES (ERNESTIUS), een Jodenvijand, bl. 27.

FILIPS *van Bourgondië*, neemt Luxemburg in, bl. 88, 89.

FISCHER, een Duitsch Schrijver over den Koophandel, denkt zeer ongunstig over de Joden, bl. 20.

Flagellanten (Orde der Geeselaars of). Hunne wilde boeteprediking, bl. 73. Hunne komst in het Oversticht, bl. 85.

Frankische Vorsten. Toestand der Joden onder hunne regering, bl. 41—49.

FREDERIK II (van Duitschland). Zijne verordening tegen den geldwoeker, bl. 109.

FREDERIK III (van Denemarken), verleent eenige Privilegiën aan de Joden, bl. 420.

FRIEDLÄNDER, Schrijver van een Duitsch Werk over de gelijkstelling der Joden, bl. 361.

FRIEDRICHSFELD (DAVID), Schrijver van een Werk ten voordeele van de Emancipatie der Joden, bl. 367.

Friesland. Hoogduitsche Joden in dat gewest gedurende de XVIIde eeuw, bl. 199, 200; gedurende de XVIIIde eeuw, bl. 229.

G.

GANZ (Rabbi). Zijn uitsluitende geest in de Geschiedenis, bl. 16.

Gebeden (Liturgische) der Joden in Nederland, bl. 344, 345.

Gelder (Het Hertogdom). Geschiedenis der Joden aldaar in de Middeneeuwen, bl. 77—83.

Gelderland. Hoogduitsche Joden, aldaar woonachtig, bl. 224.

Geldhandel der Joden in de Middeneeuwen, bl. 107—110.

Genappe, toevluchtsplaats der in Braband vervolgde Joden, bl. 72.

Geneeskunde, door de Joden beoefend, bl. 94, 95, 187—190, 386, 387.

GERSON (CHRIST.), een bekeerde Israëliet in Duitschland in de XVIIde eeuw, bl. 259.

GESENIUS. Zijn gevoelen omtrent het nut der Talmudische en Rabbijnsche Letteren, bl. 329 [1]).

Geslachtregisters der Joden, bl. 3, 407, 408.

Gewetensvrijheid, in Brazilië gehandhaafd, bl. 309.

Gilden. In dezelve werden de Joden niet opgenomen, noch gedurende de Middeneeuwen, bl. 106, noch in het Gemeenebest, bl. 246—248.

Godgeleerdheid (Joodsche) in Nederland: in hoeverre die op de Christenbevolking invloed gehad heeft, bl. 337, 338.

GOMPERTS (ELIAS), eerste Jood in Gelderland, tijdens de Republiek toegelaten, bl. 224.

GREGORIUS I. Zijne welwillende gezindheid omtrent de Joden, bl. 97—99.
GROTIUS (HUGO). Zijne *Jaarboeken*, bl. 13, 14. Hij helpt een reglement op de inwoning der Joden in Holland beramen, bl. 147. Zijne poëtische toespraak aan de Joden, bl. 239. Zijne verdediging der Christelijke godsdienst tegen hunne tegenwerpingen, bl. 260, 261. GROTIUS een vriend van MANASSE BEN ISRAËL, bl. 334.
Groote Vergadering van 1651. Bepaling daar gemaakt tegen het toelaten van nieuwe gezindten, bl. 169, 170.
GUMPRECHT BEN ABRAHAM, Joodsch Onderwijzer van COCCEJUS, bl. 327.
GUSSET. Zijn werk, geschreven tot de bekeering der Joden, bl. 266.

H.

Haarlem. Hoogduitsche Joden, aldaar gevestigd, bl. 230.
HALEVY (JUDA), Joodsch Dichter, bl. 339, en 476—479. (SALOMO), Ald. en bl. 479—481.
Hamburg. Portugesche Joden uit Amsterdam aldaar gevestigd, die de stad hun *klein Jerusalem* noemen, bl. 431.
HAMELSVELD. (Prof. IJ. VAN). Beoordeeling van zijne Geschiedenis der Joden, bl. 21.
Harlingen. Joden aldaar woonachtig in de XVII^de^ eeuw, bl. 200.
Hebreeuwsch. Vooroordeel tegen deze taal in de Middeneeuwen, bl. 322, 323.
HEILBRON (Dr.). Een Joodsch Geneesheer van naam, bl. 387.
HEINSIUS (JOH.), Gouverneur van Suriname, bl. 288.
HENDRIK III van Braband, verbant bij uitersten wil de woekerdrijvende Joden uit zijn Hertogdom, bl. 64.
Henegouwen. Opneming der Joden in dat gewest, bl. 87.
HENRIQUEZ (JACQUES NUNES), een rijke Amsterdamsche Jood, schiet gelden voor aan de Kroon van Zweden, bl. 211.
Herdoopers. Hunne Chiliastische leerstellingen, bl. 422, 423. Hunne zamenstemming met de Israëlieten, bl. 425, 426.
HERESBACH (CONR.). Zijn verhaal omtrent de onkunde der monniken in den Bijbel, bl. 322, 323.
HERMANN, een bekeerde Israëliet in de XII^de^ eeuw, later monnik in het klooster Kappenberg, bl. 114, 115.
HERRERA, een Kabbalistische schrijver onder de Joden, bl. 347.
HOCHEPIED, der Staten Gezant bij de Porte, geeft een Advies in de zaak der strooptochten van de Joden te Algiers, bl. 255.
Holland, in de XI^de^ en volgende eeuw in menigvuldige handelsgemeen-

schap met Keulen en Luik, bl. 52. Bij welke gelegenheid zich het eerst Joden in Holland zullen hebben nedergezet, bl. 87. Waarom het Hof van Holland, anders vrijgevig omtrent ketterij, zich streng tegen de Nieuwe Christenen uit Spanje en Portugal betoonde, bl. 129, 130. Waarom de Portugesche Joden zich bijna alleen in Holland hebben gevestigd, bl. 169, 170.

HOMEM (MANUEL LOPEZ), een der eerstaangekomene Joden te Amsterdam, bl. 142.

Hongarije. De bedreigde Joden aldaar door de voorspraak van Holland, Engeland en Denemarken beveiligd, bl. 254.

HONORIUS III. Zijne verordening aangaande de onderscheidingsteekenen der Joden, bl. 104, 105.

Hoofden der gevangenschap, onder de Joden, bl. 171.

HOOGHE (ROMEIN DE): dichtregelen van hem op de inwijding der groote Portugesche synagoge, bl. 167, 168.

Hoorn. Joden daar ter stede gevat en gevangen gezet, bl. 147 [2]).

HOORNBEEK, Hoogl. te Leiden, een vriend der Joden, bl. 261. (Verg. bl. 162 [1]).)

Hostie (gewijde): of het waarschijnlijk is dat de Joden die doorstoken hebben? bl. 74.

HUËT, door VOSSIUS in de synagoge der Amsterdamsche Joden gebracht, bl. 334.

HUGO CAPET, door een Joodschen Arts omgebracht, bl. 95.

HULSIUS schrijft tegen en aan de Joden, bl. 266.

HUME (de Geschiedschrijver) oordeelt gunstig over den invloed der Joden op den Koophandel, bl. 55, 56.

Huwelijken der Joden. Hoe die onder de Frankische Koningen moesten worden gesloten, bl. 42. Wetten op dit onderwerp in de Vereenigde Nederlanden, bl. 241—244. Verandering dienaangaande na de Omwenteling, bl. 370. Huwelijkstrouw der Joden, bl. 233, en der Jodinnen, bl. 236.

I.

INNOCENTIUS III. Zijne verordeningen omtrent de onderscheidingsteekenen der Joden, bl. 103, 104; tegen den woeker, bl. 108. Zijne uitspraak omtrent de verwachtingen der Joden en de wijze waarop men die Natie behandelen moet, bl. 112, 113, 114.

Inquisitie (De), in Portugal ingevoerd, bl. 124. Hoe deze geestelijke rechtbank onderzoek deed naar het geheime Jodendom van in schijn

bekeerde Israëlieten, bl. 124 [2]). Wreede mishandelingen door de Inquisitie den Joodschen Arts OROBIO aangedaan, bl. 189.

ISRAËL ISAACS, eerste Parnassijn te Haarlem, bl. 230.

J.

Jaarboeken voor de Israëlieten in Nederland. Tijdschrift, bl. 11, 12.

Jaartelling (Groote en kleine) der Joden, bl. 429.

JACOB BEN ASAHEL. Verdichte zending van dezen Israëliet, bl. 158.

JACOB BEN NEHEMIA, een Kabbalistische Jood te Konstantinopel, bl. 346, 347.

JAN I, Hertog van Braband, begunstigt de Joden, bl. 70, 71.

JAN II van Braband, beschermt de Joden, bl. 71.

JAN III tracht te vergeefs de Joden tegen de Flagellanten in zijn schuts te nemen, bl. 71—73.

JODE (DE), een Nederlandsch geslacht in de Middeneeuwen, bl. 81.

Joden. Onderscheid tusschen de benaming van *Joden* en *Israëlieten*, bl. 33. — Hoe de Christenheid de Joodsche natie moet blijven beschouwen, bl. 35. — Verschil van hunnen staat vóór en na de komst van CHRISTUS, bl. 36, 37. — Hun toestand in het Romeinsche Rijk, bl. 37, 38. Op hoedanige wijze zij tot den staat eener handeldrijvende natie zijn overgegaan, bl. 38. Hunne verspreiding over de Rijnstreken, bl. 39, 40. Hunne lotgevallen onder de Merovingische, bl. 41, en onder de Karolingische Vorsten, bl. 43. — Zij verliezen in de feodale regeringloosheid het recht om allodiaal eigendom te bezitten, bl. 49, 50. Beschuldigingen, gedurende de Middeneeuwen tegen de Joden ingebracht, bl. 58 (en 415—418).

Lotgevallen der Joden in Vlaanderen, bl. 59—63; in Braband, bl. 63—77; in Gelderland en Zutphen, bl. 77—83. In het Bisdom van Utrecht en het Oversticht, bl. 83—86. In Holland, Zeeland en Friesland, bl. 86—89.

Lotgevallen der Joden in Spanje tot op hunne uitbanning in 1492, bl. 116—124. Hun toestand in Opper- en Nederduitschland onder KAREL V, bl. 127. De Joden uit bijkans al de Nederlandsche gewesten gebannen, bl. 127—130 (en 422—427). Hunne lotgevallen onder Filips II, bl. 130—134.

Vestiging der Joden in Holland, bl. 140—151. Onderhandelingen over hunne toelating in Spanje en Portugal, bl. 151—155, over hunne toelating in Engeland, bl. 157—161. — Hun rijkdom en pracht onder WILLEM III, bl. 211. — Hun volkskarakter, bl. 217, 218 en 232—234.

Joden geven het eerste denkbeeld tot den scheepstocht van VASCO DE GAMA, bl. 273. Hunne maatschappelijke regten in Suriname, bl. 311. Joden op Curaçao, bl. 307, en in Nieuw Nederland, bl. 308.

Jodenbekeering. Hoe de Merovingische Vorsten die dreven, bl. 41, 43. Hoe WILLEM IV van Holland die trachtte te bevorderen, bl. 87.

Jodenlast of schatting, bl. 60, 102.

Jodentrappen te Brussel, bl. 76.

JOHAN II van Portugal; zijne handelwijs jegens de Joden, bl. 121, 122. Verg. bl. 421.

JOHAN III voert de Inquisitie in Portugal in, ten jare 1536, bl. 124.

JOHAN MAURITS, *de Braziliaan*, bl. 182, 279, 310.

JOHANNES BAPTISTA, een bekeerde Israëliet in de XVde eeuw, bl. 112 [1]).

Joodsche Taal, bl. 320.

JOST (Dr. J. M.), Schrijver van twee Werken over de Geschiedenis der Joden, bl. 10, 11.

JUDAS BEN MEIR COHEN, een Rabbijn te Meints, bl. 94.

JULIO, een Joodsch Letterkundige ten tijde van KAREL *den Groote*, bl. 46.

JUNIUS (FR.). Zijn gevoelen omtrent de toelating en bescherming der Joden, bl. 137, 138.

JURIEU. Werk door hem aan de Joden toegewijd, bl. 262, 275.

K.

Kabbála (De) der Joden, bl. 345.

KAREL *de Groote*. Hoe hij de Joden begunstigde, bl. 44—46.

KAREL *de Goede*, verbant de Joden uit Vlaanderen, bl. 60. Verg. bl. 421.

KAREL V (of de Tweede). Zijne regering in onderscheidene landen behandelt de Joden op zeer verschillende wijze, bl. 126, 127. Wat hem eigentlijk zoo zeer tegen de Joden ingenomen heeft, bl. 128. Hoe hij op het spoor der Romeinsche Keizers en van KAREL *den Groote* naar een soort van wereld-monarchie stond, bl. 423, 424. Verklaring der Christen geworden Joden in Spanje aan dezen Vorst, bl. 426, 427.

Karlovingische Vorsten (De) bezwaarden hunne onderdanen door buitengewone belastingen, bl. 48 [1]).

KASTEELE (Mr. P. L. VAN DE), Voorzitter der Nationale Vergadering in 1796, benoemt eene Commissie om de zaak van de gelijkstelling der Joden te onderzoeken, bl. 369.

Kerkhervorming (De). Haar invloed op het lot der Joden, bl. 139, 140

Kerkhof der Joden te Ouderkerk gesticht, bl. 149.

Kether Thora, een Joodsch Collegie te Amsterdam, bl. 174.

Keulen, middelpunt van den Koophandel in vroeger tijden, bl. 50, 51. De Dominikaner monniken maken van die stad het hoofdpunt hunner werkzaamheid tot bekeering der Joden, bl. 112. De Joden uit die stad verbannen, bl. 86.

KNORR VON ROSENROTH, leert Hebreeuwsch van eenen Amsterdamschen Jood, bl. 328.

Koophandel der Joden in het Romeinsche Rijk, bl. 37—40. In het Frankische Rijk, bl. 44, 45, 49, 50, 52, 96. Of de Koophandel in Duitschland voor- dan nadeel getrokken heeft van den algemeenen Jodenmoord in 1095? bl. 55, 56. Koophandel der Joden in het tweede gedeelte der Middeneeuwen, bl. 106, 107. Koophandel der Joden in Spanje, bl. 118, 119, 426, 427. Koophandel op den Levant, door de Joden in Holland overgebracht, bl. 176—181. — Handelsbetrekkingen der Joden met Spanje en Portugal, bl. 182, 183. — Koophandel der Portugesche Joden gedurende de XVIII^de^ eeuw, bl. 211, 212. Koophandel der Hoogduitsche Joden, gedurende datzelfde tijdvak, bl. 234, 235. — Koophandel der Hollandsche Joden op Brazilië, bl. 117, 118, 277—279.

Koppenhagen: Portugesche Joden, aldaar uit Amsterdam overgekomen, bl. 430—432.

Kruistochten, zeer onheilbarend voor de Joden, bl. 53; vooral ook in derzelver gevolgen, bl. 57.

L.

LARA (COHEN DE). Zijne schriften ter bevordering van Hebreeuwsche taalkennis, bl. 324, 325.

LA MAR (MASAHOD DE), Barbarijsch Gezant in Holland, bl. 216.

LAUN (Dr.), Joodsch Natuurkundige, bl. 387.

Leeuwaarden. Eerste Joden aldaar, bl. 200.

Leiden. Advies der Theologische Faculteit dezer Academie over de bescherming en begunstiging der Joden, bl. 240, 243.

LEO VAN MODENA, Schrijver over Joodsche kerkgebruiken, zeden en gewoonten, bl. 29.

LEON (JAC. JUDA), een Rabbijn te Middelburg, Schrijver van onderscheiden oudheidkundige Werken, bl. 337.

LEON (MENDES DE), Lid van het Amsterdamsche Opperconsistorie in 1811 en van den stedelijken Raad aldaar, bl. 385, 386.

LEUSDEN (JOH. VAN). Zijn menigvuldige omgang met geleerde Joden, bl. 327.

Leuven. Joden aldaar ten jare 1350 vermoord, bl. 73.

LICHTENBERG (JULIUS), eerste Nederlandsche Bewindhebber in West-Indië, bl. 287.

LIGNON (DU). Zijne *Bibliothèque Judaïque*, bl. 18.

LIMBORCH (Prof.). Onderhandelingen van dezen geleerde met Orobio, bl. 262.

LIPMAN (Mr. S. P.), Rechtsgeleerde, Historieschrijver, en Curator van het *Israëlietisch Seminarium* te Amsterdam, bl. 388, 397.

LODEWIJK XIV. Wat hij over het opnemen der Joden aan VAN BEUNINGEN te gemoet voerde, bl. 156. Hij vervolgt en verdrukt de Joden in zijn Rijk, bl. 445. Aandeel der Joden in den grooten Europeschen worstelstrijd der volkeren tegen LODEWIJK XIV, bl. 444—447.

LODEWIJK BONAPARTE. Zijne bemoeienissen ten voordeele van de Joden, bl. 377—385.

LOPEZ. Twee Israëlieten van dien naam waren de eerstaangekomenen van deze natie te Amsterdam, bl. 142.

LÖWENSTAM, stichter van het Israëlietische Seminarium in 1741, bl. 396.

LÖWISOHN (Dr.), Schrijver van Voorlezingen over de Geschiedenis der Joden, bl. 10 (449, 450).

Luik. Koophandel der Joden aldaar gedurende een gedeelte der Middeneeuwen, bl. 52, 53. Hunne verbanning uit die stad en haar gebied, bl. 50, 51.

LUTHER. Zijn gevoelen met opzicht tot de toelating en bescherming der Joden, bl. 134—136.

Luxemburg. Op welke voorwaarden de Joden onder de Bourgondische Heerschappij in die stad werden toegelaten, bl. 89.

M.

Maarsen. Portugesche Joden aldaar gevestigd in de zeventiende eeuw, bl. 169, 226.

Maarseveen, Hoogduitsche Joden, aldaar woonachtig, bl. 227.

MACHADO (MOSES), bewijst groote diensten aan Willem III, bl. 206. Een andere vermogende Israëliet van dien naam bewoonde Suriname, bl. 295.

Magister Judaeorum (Jodenminister), eene bediening in de Frankische Monarchie, bl. 48 (Verg. bl. 172).

MALCHU (SALOMO), tracht KAREL V te bewegen om tot het Jodendom over te gaan, bl. 128.

MALO, Schrijver van eene Geschiedenis der Joden, bl. 24 (verg. bl. 53).
MANASSE BEN ISRAËL. Zijne ontworpene Geschiedenis der Joden ten vervolge op FLAVIUS JOSEPHUS, bl. 5, 6. — Zijne *Vindiciae Judaeorum*, bl. 6. Zijne gezantschap bij CROMWELL, bl. 159—162. Zijne bemoeienissen met betrekking tot de school instellingen, bl. 174. Zijne beoefening der Geneeskunde, bl. 187. Hij zendt zijnen zwager SOEIRO naar Brazilie, om handel met hem te drijven, bl. 278. Zijne taalkundige Schriften, bl. 323. Zijne exegetische, dogmatische en apologetische Werken, bl. 331—333. Zijn invloed op Christengodgeleerden, bl. 338. Hij vertaalt PHOCYLIDES, bl. 341. Zijne Lof- en Begroetingsredenen, bl. 342. Nieuwe Uitgave van zijn Werk *Esperança de Israël*, door MOZES MENDELSZOON, bl. 359. Zijne twee Adressen, en ontvangst in Engeland bij den Protector, bl. 434—440.
Marrons, of gevluchte Negerslaven in West-Indië, bl. 295, 301, 302.
MARTINET (De Predikant) doopt een bekeerden Israëliet, bl. 269.
MAURITS (Prins), in zijne laatste ziekte door een Joodschen Arts behandeld, bl. 187.
MAURITS, Graaf van Saxen. Zijn hersenschimmig ontwerp, bl. 271.
MEDIGO (JOSEPH SALOMO DEL), een Kabbalistische Schrijver der Joden, bl. 346.
MEINERS. Het gevoelen van dezen Schrijver ongunstig aan de Joden, bl. 20.
MENDELSZOON (MOZES), Wijsgeerig Hervormer der Joden, bl. 359, 361.
MENDES (ABRAHAM FRANCO), Auteur van een belangrijk Handschrift over de Geschiedenis der Joden in Holland, en van eene Hebreeuwsche Vertaling van RACINES *Athalie*, bl. 149 (430), 342.
MENDES (GIDEON), Consul te Zalée, bl. 210.
Mennonieten, te Middelburg, verwerven vrijheid van Godsdienst, bl. 424. Hoe zij in verscheiden plaatselijke verordeningen met de Israëlieten werden gelijk gesteld. Zie *Herdoopers*.
Menumim of Aalmoezeniers der Portugesche Joden te Amsterdam, bl. 175.
MESIA (JACOB), een te Hamburg bekeerde Israëliet, bl. 325 [2]).
MESQUITA (DAVID BUENO DE), Resident van den Keurvorst van Brandenburg te Amsterdam, bl. 209.
Messiassen (Valsche), bl. 161, 193—195, 196.
MEYER (JACOB), Vlaamsch Kronijkschrijver, bl. 13.
MEYER (Mr. JONAS DANIEL), beroemd Rechtsgeleerde, bl. 387, 388. Afgevaardigd op 't Concilie te Parijs, bl. 377.
MEYER (LOUIS), Geneesheer en Vriend van SPINOZA, bl. 355.

MEYER, Hoogl. te Harderwijk, bevrijdt de Joden te Nijmegen van eene valsche aanklacht, bl. 225.

Middelburg. Prins WILLEM I verschaft den Herdoopers in die stad de gewenschte godsdienstvrijheid, bl. 140, 424. Pogingen der Joden, om zich mede daar ter stede neder te zetten, bl. 140, 141. Joden aldaar eene halve eeuw later woonachtig, bl. 168, 169.

MIDDERIGH, Lid der Nationale Vergadering in 1796. Zijn Advies omtrent de Westindische Koloniën, bl. 306.

Minhan (tiental), het ongeoorloofde getal bij Joodsche conventikelen, bl. 151.

MIQUEZ (DON JOSEPH), voornaam Spaansch Israëliet; zijne ontwerpen en lotgevallen, bl. 131, 132.

MOLO (FRANCISCO), een Spaansche Israëliet, in 1679 Resident van Polen alhier bl. 219.

Monniken, doorgaans den Joden zeer vijandig, bl. 57, 58.

MONTALTO (ELIA), Joodsche Lijfarts van den Koning van Frankrijk, bl. 432.

MONTESQUIEU. Behandeling van de vraag over den invloed der Joden, door dezen Schrijver, bl. 17, 18.

Montpellier. De Geneeskundige Faculteit aldaar door Joden gesticht, bl. 95.

MORESCO (MOSES), eerste Israëlietische Lid van den Raad te Amsterdam, in 1798, bl. 375.

MORTERA (SAUL), een Joodsche Rabbijn en Schrijver, bl. 336, 428.

MOSES BEN AROYO, een Amsterdamsch Opperrabbijn, bl. 428.

MOUBACH. Zijn Werk over de Godsdienstplichten van alle Volkeren, bl. 28, 29.

MOULIN (P. DU), Bewindhebber van Suriname, door WILLEM III aangesteld, bl. 287, 288.

Mozaïsche Wetgeving, over de afzondering der Joden, bl. 104. Over den geldwoeker, bl. 107. Over de verbodene huwelijken, bl. 241—244. Verbod van tooverij en sterrenwichelarij, 416, 417.

MULEY ISMAËL, Keizer van Marokko, sluit een verdrag van vrede, scheepvaart en koophandel met de Staten-generaal, bl. 209.

MUSLEY SIDAN, Keizer van Marokko, op het einde der XVIde Eeuw, bl. 185.

Munstersche Vrede. Bepaling van het Verdrag, in Holland ter gunste der Joden uitgelegd, bl. 151, 152.

MURATORI. Zijn Werk over de Oudheden van Italie en Frankrijk, bl. 17.

MUSAPHIA, een Amsterdamsche Rabbijn, bl. 337.

N.

Naarden. Joden aldaar gevestigd, bl. 169.

Namen (*Eigen*) bij de Joden, bl. 408—411.

NAPOLEON roept een Joodsch Concilie bijéén te Parijs, bl. 377; en een jaar later een Sanhedrin; doch doet het laatste weldra weder uitéén-gaan, bl. 380, 381. Zijn gezegde omtrent de inlijving der Joden in de Fransche Natie, bl. 399 [1]).

Nassi, titel aan DON JOSEPH MIQUEZ door zijne Volksgenooten toegekend, bl. 132.

NASSY (DAVID), een Braziliaansche Jood, zet zich neder in Cayenne, bl. 278. Vertrekt naar Suriname, waar hij bij de Nederlandsche Regering aanzoek doet om bevestiging der verkregene Privilegiën, bl. 287.

NASSY (SAMUËL), een Braziliaansche Jood, uit dat Land te Amsterdam overgekomen, bl. 282. Verzoekt later om bevestiging der Privilegiën van de Joden te Suriname, bl. 287. Wordt hoofd eener Joodsche partij in Suriname, na den dood van AERSSENS VAN SOMMELSDIJK, bl. 293, 294. Naijver tusschen hem en den Heer VAN SCHERPENHUIZEN, bl. 294.

NASSY (DAVID) *Junior*, onderscheidt zich zeer in de gewapende strooptochten tegen de Marrons, bl. 296—298. Zijne dapperheid wordt bezongen door een Spaanschen Dichter, bl. 297.

NASSY (ISAAC), doet een moedigen doch ongelukkigen tocht tegen de Marvons, bl. 299, 300.

NEANDER (Dr. A.) te Berlijn, een bekeerde Israëliet, bl. 401.

Nederlandsche Stemmen over Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde. Opstellen daarin voorkomende over de Geschiedenis der Joden, bl. 25.

Nederlandsche Taal. Hare beoefening door de Joden, bl. 399, 400.

NEPVEU, Gouverneur van Suriname, bl. 303.

Negers (gevluchtte), zie *Marrons*. — Wederzijdsche afkeer tusschen de Joden en de Negers in West-Indië, bl. 300, 301.

NIGRINUS (GEORGIUS), een Joden-vijand, bl. 27.

Nieuwe Christenen in Spanje, bl. 118. In Nederland, bl. 127, 129. In Brazilie, bl. 277.

NIEUWLAND (De Pred.). Welk gevoelen hij voordroeg met opzicht tot de bekeering der Joden, bl. 266, 267.

Nieuw Nederland. Joden aldaar gevestigd, bl. 307, 308.

Nijmegen. Joden aldaar gevestigd, bl. 78, 111, 225.

Nijverheid. Verbazende ontwikkeling der Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden, gedurende de XIIIde, XIVde en XVde eeuwen, bl. 106. Nijverheid der Joden in Spanje, bl. 118. Denkbeeld van LUTHER omtrent de toelating der Joden, tot mededinging in het vak van Nij-

verheid, bl. 135. Nijverheid der Hoogduitsche Joden te Amsterdam, bl. 234—236. Neringen aan de Joden te Amsterdam toegelaten, bl. 246—248.

NOËL, Fransche Gezant in het Bataafsche Gemeenebest, bl. 374.

Noormannen. Invloed van hunne strooptochten op den Koophandel der Joden, bl. 49, 50.

NUNEZ DA COSTA. Rijkdom van dit Joodsche geslacht, omtrent het begin der XVIII^{de} eeuw, bl. 207 [5]). Verg. CURIËL.

NUNEZ DE BELMONTE (ISAAC), bl. 184.

O.

OLDENBURG (H.), een Vriend van SPINOZA. Zijne berichten uit Engeland, aan dezen geschreven, bl. 163.

OLIGER PAULI, een afvallige Christen, bl. 271.

OLIVEIRA (SALOMON DE), Joodsche Taal- en Sterrekundige, bl. 325.

Onderscheidingsteekenen der Joden gedurende de Middeneeuwen, bl. 103—106; in Protestantsche landen, bl. 148 [1]).

Oost-Indië, Joden op het vaste land aldaar gezeteld, bl. 274. Waarom er steeds zoo weinig Joden in 's Lands O. I. bezittingen geweest zijn, bl. 275.

Oran, door de Joden verdedigd tegen de Marokkanen, bl. 122.

OROBIO (D^{r}. ISAAC), een Joodsche Arts van Spaansche afkomst. Zijne lotgevallen, bl. 188—192 en 262.

OUDERMEULEN (VAN DER). Zijn Werk over den Koophandel, bl. 19, 55, 56.

P.

PACHECO, Gezant des Keizers van Marokko, bl. 185.

PALACHE (SAMUËL), Gezant des Keizers van Marokko in Nederland, bl. 141, 185. Zijne begrafenis, bl. 186.

PARDO (JOSEPH), eerste Rabbijn der Portugesche gemeente te Amsterdam, bl. 143, 428.

PARDO (DAVID), eerste Rabbijn in de Synagoge *Neveh Schalom*, bl. 145, 428.

Paraïba. Nieuwe Christenen, aldaar gevestigd, bl. 277.

Paramaribo. Eerste vestiging van Joden aldaar, bl. 283.

Parnassijns der Joden, bl. 245. 246.

PAULUS IV (Paus). Zijne verordening omtrent de onderscheidingsteekenen der Joden, bl. 105.

PAUW (REINIER), dient de overkomst en vestiging der Joden ter verga-

dering van Gecommitteerde Raden aan, bl. 146. Vervaardigt benevens HUGO DE GROOT een Concept-reglement voor de inwoning der Joden in de Republiek, bl. 147.

PEREIRA, Stichter der Portugesche synagoge te 's Hage, bl. 208.

PEREIRA (MANUËL), Joodsche Planter in de West, bl. 297.

PERPONCHER (DE). Zijne liefderijke welwillendheid jegens de Joden, bl. 267.

PFEFFERKORN, een bekeerde Jood, wordt gebruikt als werktuig der Dominikaner monniken te Keulen, bl. 112.

PHILIPPUS AUGUSTUS, verbant de Joden uit Frankrijk, bl. 20. Hij wordt gezegd een leger, enkel uit Joden bestaande, te hebben bijeengebracht, hetwelk geheel tot de Vlamingen overging, bl. 60, 61.

PHILIPS *de Schoone*, verbant op nieuw de Joden uit Frankrijk, bl. 70, 87.

Philips (St.), door de Spaansche Joden moedig verdedigd, bl. 122.

PICO VAN MIRANDOLA, een Judaïzerend geleerde, bl. 27.

PILTZARO (ISRAËL), een Joodsch Rabbijn, bestrijder des Christendoms, bl. 335.

PINA (Dr. DAVID DE), Joodsche Arts en Taalkundige, bl. 328, 329.

PINA (PAULO DE), Joodsch Dichter, bl. 339, 340.

PINHAS (BOAS), een Jood, wiens diensten door de Staten van Holland gebezigd werden, bl. 209, 210.

PINTO (DE), een schatrijk Joodsch geslacht in het begin der XVIIIde eeuw, bl. 207 [5]).

PINTO (ISAAC), verdedigt het Recief tegen de Portugezen, bl. 281. Verdedigt ook Suriname tegen de Franschen, bl. 294.

PINTO (ISAAC DE), wederlegt VOLTAIRE, bl. 8; schiet aanzienlijke geldsommen aan den Staat voor in 1748, en helpt eene Conversie van schuldbrieven tot stand brengen, bl. 213; begroet den Prins WILLEM IV uit naam der Portugesche gemeente bij zijne verheffing tot het Stadhouderschap, bl. 214.

Poëzij der Joden in Spanje, bl. 117, en 4. Zie *Dichtkunst*.

Poolsche Joden, in Texel aangekomen, bl. 198; met de Hoogduitschers vereenigd, bl. 199. Hun taaleigen, bl. 320.

Portugal wordt een toevlucht voor vele Joden bij hunne verdrijving uit Spanje, bl. 121—123. De Kroon van Portugal komt aan FILIPS II, bl. 124. — Onderhandelingen van wege de Staten-generaal gevoerd over de toelating der uitgeweken Joden in Portugal, bl. 154, 155. Koophandel der Amsterdamsche Joden met dat Rijk, bl. 182, 183.

Portugeësch. Gebruik van deze taal onder de Joden in Nederland, bl. 319.

Portugesche Joden te Brussel, bl. 127. In Holland, bl. 129. Hunne aankomst te Amsterdam, bl. 141, 142. Zie voorts de Eerste Afdeeling

van het derde en vierde Hoofdstuk in het tweede Gedeelte dezer Geschiedenis. — Portugesche Joden, uit Nederland in Koppenhagen en Hamburg gevestigd, bl. 429—432. — Portugesche Joden, uit Frankrijk en Italie herwaarts overgekomen, bl. 432—435 (Verg. 189, 190).

PRISCUS, Joodsche Muntmeester van Koning CHILPERIK, bl. 41.

Provence. Vrijheden der Joden in dat landschap, bl. 102. Beperking aan hunnen handel in den weg gesteld, bl. 179.

R.

Rabbijnsch (Het), bl. 321, 322.

RACHEL, Bijzit van ALPHONSUS VIII, bl. 237.

RACHSTADT, een bekeerde Israëliet, bl. 269.

RADULPHUS. Dolzinnige prediking van dezen monnik tegen de Joden, bl. 53.

Rechter (Opperste) der Joden in Spanje, bl. 172.

Recief (Het), belegerd door de Portugezen, bl. 290.

REEDE (Baron VAN). Zijne bemoeienissen ten voordeele der Joden bij het Hof van Spanje, bl. 154, 155.

Rentebeding, op andere gronden afgekeurd door ARISTOTELES, dan die, waarop het werd veroordeeld door de Kerk, bl. 107, 108.

REUCHLIN laat zich door eenen Rabbijn onderwijzen, bl. 322.

RHENFERD ontbiedt te Franeker een Joodschen Rabbijn, om zijne Studenten in het Hebreeuwsch te onderrichten, bl. 328.

Romeinsche Recht (Het): in hoe verre het invloed heeft gehad op den maatschappelijken toestand der Joden in Nederland, bl. 217—253.

Romeinsche Rijk (Het). Toestand der Joden in hetzelve, bl. 91, 92.

S.

SABATHAI ZEVI, een valsche Messias in het Oosten, bl. 161—164.

Salerno. Beroemde geneeskundige School, door Joden aldaar tot stand gebracht, bl. 94, 95.

SAMUEL BEN ISRAËL, wordt te Oxford met groote toejuiching tot Doctor bevorderd, bl. 161. Zijne grafstede te Middelburg, bl. 169. Zijne te Oxford verworvene Doctorale Bulle, bl. 440—444.

Sanhedrin (Het groote) te Parijs, bl. 379, 380.

SAPORTAS (JACOB), Resident des Keizers van Marokko in Holland, verzet zich tegen de partij van SABATHAI ZEVI, bl. 162, 428.

Saraceensche heerschappij. Invloed derzelve op de Christenstaten, bl. 417.

SCALIGER (JOS. JUST.), laat zich door eenen Jood in het Hebreeuwsch onderwijzen, bl. 327.
SCHENK (MAARTEN). Lotgevallen der Joden te Bonn, toen deze Bevelhebber die stad innam, bl. 427.
SCHERPENHUIZEN, Bewindhebber in Suriname, bl. 293. Misslag dien hij begaat in het bestuur der Kolonie, bl. 295.
SCHIMMELPENNINCK (R. J.) spreekt, als Gezant te Parijs, ten voordeele der Nederlandsche Joden in Duitschland, bl. 376, 377.
Scholen (Rabbinale) der Joden, bl. 93, 94.
SCHOOCKIUS (MARTINUS). Over zijne Beschrijving van Nederland, bl. 14, 200.
SCHOONENBERG. Zie BELMONTE (bl. 4).
SCHUDT (JOH. JAC.). Zijne Geschriften over de Geschiedenis der Joden, bl. 16, 17.
SELIM (Sultan), ten tijde der geloofsvervolgingen, broedt een ontwerp tegen Keizer KAREL, bl. 133, 134.
SEMAH (Don JOSEPH), bl. 340.
SIMEON HA-GADOL, een geleerde Rabbijn te Meints, bl. 94.
SIXTUS V. Zijne gezindheid jegens de Joden, bl. 130.
SIZEBOUD, Koning der West-Gothen, vervolgt de Joden, bl. 116.
SOEIRO (EPHRAIM), door MANASSE BEN ISRAËL naar Brazilië gezonden, bl. 278.
SONDHEIMER, Joodsch Geneesheer die zich in 1815 heeft verdienstelijk gemaakt, bl. 386.
SOUZA COUTINHO (DE), Portugeesch Gezant te 's Gravenhage in de XVII[de] Eeuw, bl. 280.
Spaansch. Gebruik dezer taal onder de Joden in Nederland, bl. 320.
Spaansche Joden in Nederland, bl. 127, 128.
Spanje. Eerste komst der Joden in dat Land, bl. 116. Hunne jammerlijke uitbanning ten jare 1492, bl. 119—121. Eerste aankomst van Joden uit Spanje te Amsterdam, bl. 143. Onderhandelingen gevoerd om den Spaanschen Joden den toegang in Spanje weder te openen, bl. 154, 155. Handel der Amsterdamsche Joden op dat Land, bl. 182, 183.
Specerijhandel (De), voorheen grootendeels in handen der Joden, bl. 179.
SPETH, een afvallige Christen, bl. 271.
SPINDLER. Zijn historische Roman *Der Jude* geprezen, bl. 58.
SPINOZA (BARUCH of BENEDICTUS DE). Zijn lotgevallen en gevoelens, bl. 349—356. Door DE WITT tot een Gezantschap gebezigd, bl. 152, verg. met 352. Uitgenoodigd tot het vervullen van een' professoralen leerstoel in Frankrijk en te Heidelberg, bl. 256 (352).

STAHL (Dr.) van Erlangen, (thans te Berlijn,) een bekeerde Israëliet, bl. 401.

Staten-generaal (De), doen aanvrage van verlof voor de Joden, om in Spanje te worden toegelaten, bl. 152. Verklaren de Hollandsche Joden voor onderdanen der Republiek, bl. 154.

Staten van Holland (De) benoemen eene Commissie tot regeling van de vestiging der Joden in dat gewest, bl. 147. Staan den Joden een kerkhof toe, bl. 149. Staan de belangen der Joden voor bij de Hoven van Madrid en Lissabon, bl. 152, 153. Voldoen aan een verzoek van Parnassijns, om niet toe te laten dat er bewijzen van Jodendom gevorderd worden, bl. 155. Beloven maatregelen tegen de Spaansche kaapvaart, in 't belang der Joden te zullen nemen, bl. 183. Voorzien tegen den toevloed van arme Joden naar West-Indië, bl. 224. Hunne voorspraak ten behoeve der Joden bij de Koningin van Hongarije, bl. 254. De Staten van Holland laten de rechten van den mensch met trompetgeschal afkondigen, bl. 363.

STEIN (Dr.), Joodsch Kruidkenner, bl. 387.

Studenten (Israëlietische), aan de Nederl. Hoogescholen, bl. 237.

SUASSO, een voornaam Joodsch geslacht, bl. 4. Onder WILLEM III offert de Baron SUASSO groote geldsommen aan het Vaderland, bl. 209.

Suriname, eerst gekolonizeerd, bl. 284. Onder Nederlandsch Bestuur, bl. 286 verv. Getalsterkte der Joden in die Volkplanting, bl. 295.

Synagogen, in Belgisch Gallië, bl. 40. Te Metz, bl. 94. Te Brussel: zie de *Kronijk van Vlaanderen* van 580—1467, (Gent 1839, 1840.) Dl. I. bl. 230. Stichting der eerste bijzondere of Huis-synagoge (*Beth Jacob*) te Amsterdam, bl. 142, 143. Stichting der tweede Synagoge (*Neveh Schalom*), bl. 144. Afzondering eener nieuwe of derde Synagoge (*Beth Israël*), bl. 145. Vereeniging dezer drie afzonderlijke Synagogen tot eene enkele (*Talmud Thora*), bl. 149—151. Oprichting der groote Portugesche Synagoge te Amsterdam in 1670-1675, bl. 165—168. Stichting eener Poolsche Synagoge, bl. 198. — Oprichting der groote Hoogduitsche Synagoge, bl. 218, 219. Oprichting eener Synagoge te 's Gravenhage, bl. 208. Stichting van Synagogen in West-Indië, bl. 314, 315.

Synode van Dordrecht. Bemoeienis met opzicht tot de Joden, bl. 258.

Synoden in Holland, beraadslagen over de meest geschikte middelen om de Joden tot het Christelijk geloof te brengen, bl. 263.

T.

Talmud. Ophelderende Uitgave van denzelven, bl. 260.

TEMPLE (Sir W.). Zijne aanmerking omtrent de Spaansche en Portugesche Joden, bl. 184, 185.

TEXIER, Gouverneur van Suriname, bl. 303.

Theosophie der Joden, drievoudig, bl. 345, 346.

THOLUCK (Dr. A.). Getuigenis van dezen Godgeleerde aangaande de vele Jodenbekeeringen der laatste jaren in Duitschland, bl. 400, 401.

THOMAS *van Aquino.* Zijn Advies over de wijze, op welke men met de Joodsche geldhandelaars moest omgaan, bl. 65—70.

TIRADO (JACOB), Stichter der eerste Synagoge (*Casa de Jacob*) te Amsterdam, bl. 142.

TOLEDO (Don JOSEPH DE), Gezant des Keizers van Marokko, bl. 209.

TORQUEMADA, Opper-Inquisiteur in Spanje, hitst de vervolging tegen de Joden aan, bl. 120.

TREMELLIUS (IMMANUEL), een bekende Israëliet, in de Hervormingseeuw; later Hoogl. te Heidelberg, bl. 136, 137.

U.

URI LEVI, een Emdensch Rabbijn op het eind der zestiende eeuw, bl. 143, 201.

Utrecht. De Joden uit deze stad gebannen, bl. 85. — Maatregelen, op verzoek van eenige Israëlieten ten jare 1789 genomen, om hun de inwoning binnen de stad te vergunnen, bl. 226, 227. Joden in de Provincie Utrecht gevestigd, bl. 225, 226.

UZZIËL (ISAAC), een Portugeesch Rabbijn en Taalgeleerde, bl. 144, 428.

V.

VEGA (JUDA), een Rabbijn uit de Barbarijsche Staten, naderhand te Amsterdam gevestigd, bl. 144, 428.

Venetië. Ongunstige wetsbepaling aldaar ten opzichte der Joden, bl. 179.

VIEIRA (JOH. FRED.), een Portugees en hoofd eener zamenzwering in Brazilië, bl. 279.

Vlaanderen, in de Midden-eeuwen als handeldrijvend gewest aan het hoofd der Nederlanden, bl. 62. Geschiedenis der Joden in dat Graafschap, bl. 59—63.

Vleeschhallen der Joden te Amsterdam, bl. 222, 247.

Vleeschhouwers (Joodsche), bl. 105.

VORSTIUS (CONR.), Vriend van MANASSE BEN ISRAËL, bl. 334.

VOSSIUS. Welwillende gezindheid van dat Geslacht jegens de Joden, bl. 138, 334. Omgang van GERARDUS JOHANNES VOSSIUS met MANASSE BEN ISRAËL, bl. 334. DIONYSIUS VOSSIUS leert Hebreeuwsch van een geleerden Israëliet, bl. 327, 328. Toespraak van IZAAK VOSSIUS aan de Joden, bl. 264.

Vreemdelingen bij de Joodsche gemeenten, bl. 175, 176.

Vrouwen. Verwaarloosde opvoeding der dochters onder de Joden, bl. 237. Schoonheid van Joodsche vrouwen, bl. 238 [1]). Huwelijkstrouw der Joodsche vrouwen, bl. 236.

W.

WAGENAAR. Beoordeeling zijner nasporingen over de geschiedenis der Joden te Amsterdam, bl. 14 [2]).

WAGENSEIL, een Jodenvijand, bl. 27.

WALAEUS (ANT.). Zijn Advies over den *Conciliador* van MANASSE BEN ISRAËL, bl. 471, 472.

WAZO, Bisschop van Luik. Zijne vriendschap met een Joodschen Geneesheer, bl. 99.

Welsprekendheid: in hoe ver die door de Joden beoefend is, bl. 342—345. Verg. bl. 387, 388.

WENCESLAUS (Keizer). Zijne beschikking over de Joden in het Duitsche Rijk, bl. 101.

WESSELY (HARTWIG), een voornaam Joodsch Letterkundige. Zijn verblijf te Amsterdam, in den loop der XVIII[de] eeuw, bl. 330, 331.

Westindische Maatschappij. De Kolonie Suriname aan haar opgedragen, bl. 289. Hoe Prins WILLEM V, als Bewindhebber, de behoeftige Joden bevoordeelde, bl. 212.

WICHERS, Gouverneur van Suriname, bl. 303.

WILLEM *de Goede*, Graaf van Holland en Henegouwen, ontvangt de Joden in zijne landen, bl. 87.

WILLEM IV, Graaf van Holland en Henegouwen, den Joden gunstig, bl. 87.

WILLEM III (Stadhouder), begunstigt de Joden in de Republiek, vooral ook door hen in diplomatische betrekkingen te brengen, bl. 170, 171, 204, 206, 207.

WILLEM IV (Prins), verklaart de beginselen, die Holland steeds gevolgd was, in 't opnemen van vluchtelingen en verdrukten, bl. 157, 157.

WILLEM V, wordt bij zijne meerderjarigheid en zijn huwelijk door Afgevaardigden der Amsterdamsche Joden begroet, bl. 214. Hij raadpleegt IS. DE PINTO over de belangen der O. I. Compagnie, Ald. Zijne mildheid jegens de Joodsche behoeftigen, bl. 215. Zijn verschil met Amsterdam wegens de Kolonie Suriname, bl. 304.

WILLEM I (Koning). Strekking en beginselen van zijne regering met opzicht tot de Joden, bl. 391—400.

Willemstad op Curaçao. Joden aldaar woonachtig, bl. 307.

WILLOUGHBY (Lord), verkrijgt van KAREL II een Charter om Suriname te kolonizeren, bl. 284. Geest van zijne verordeningen voor die Kolonie, bl. 468—468. Hij zendt last, na het sluiten van den vrede te Breda, aan al de Engelsche onderdanen, om de Volkplanting te verlaten, bl. 285, 286.

Wisselbrieven. Of men de uitvinding derzelve aan de Joden te danken heeft, bl. 20, 412—415.

Wisselhandel der Portugesche Joden te Amsterdam, bl. 312.

WITH (WITTE CORNSZ. DE), naar Brazilië gezonden, met ongelukkig gevolg, bl. 281, 282.

WITT (J. DE), begunstigt SPINOZA, en doet hem met eene heimelijke zending naar Utrecht vertrekken, bl. 352. (Verg. bl. 158).

WITZENHAUSEN (JOËL), een geleerde Rabbijn der Hoogduitsche Afdeeling, bl. 320 [1]).

WITZIUS toont de overeenkomsten tusschen de leer der Joden en die der Christenen aan, bl. 261.

Woeker der Joden in de Nederlanden, bl. 110.

WOLFF (J. C.). Beoordeeling van zijne *Bibliotheca magna Hebraea et Rabbinica*, bl. 30, 31.

X.

XIMENES (Kardinaal) beweegt KAREL V, om de Joden niet weder in Spanje toe te laten, bl. 127. (Verg. bl. 426, 427).

Z.

ZACUTH, een genealogisch Schrijver der Joden in Spanje, bl. 3 [1]).

ZACUTO (ABRAHAM), een geneeskundig Schrijver onder de Joden, bl. 187 (ZACUTUS LUSITANUS).

ZEDEKIAS, Lijfarts van LODEWIJK *den Vrome* en KAREL *den Kale*, bl. 48.

ZEVI (JOSEPH), Broeder van den bekenden valschen Messias, bl. 163.

ZEVI (SABATHAI). Zie SABATHAI ZEVI.

ZIEGLER (FILIP), een dweepachtige schijnprofeet, bl. 193—195.

Zondagsviering. Wetten daarop in de W. I. Volkplantingen van de Republiek, bl. 310.

Zwarte Joden in Oost-Indië, bl. 274, 275.

Zwarten. Of de zwarten met de blanken uit één en hetzelfde menschenpaar kunnen gesproten zijn? bl. 275.

Zwarte pest. Eene aanstekelijke ziekte in de XIV^{de} eeuw, onder dien naam bekend, bl. 73.

VERBETERINGEN.

Bl. 8, R. 7,	*staat:*	IZAAK CARDOSO,	*lees:*	ISAAC CARDOSO.
-- 32, R. 3,	»	בגיין	»	בניין
-- 36, R. 2, v. o.	»	hun eigen boezem,	»	zijn eigen boezem.
-- 46, 47 [4]),	»	p. 1057, 242.	»	p. 1057, 1053.
-- 53, R. 13,	»	Het was vooral,	»	Het was eene halve eeuw later vooral
-- 110 [3]),	»	openbaren brief,	»	open Brief.
-- 113, R. 16,	»	den,	»	den Jood.
-- 119, R. 1, v. o.	»	1429,	»	1492.
-- 147, R. 19,	»	Op den dag van het indienen dezer beide ontwerpen,	»	op den 12den Dec. des jaars 1619.
-- 145, R. 5,	»	*Huis Jacobs,*	»	*Huis des Vredes.*
-- 148, R. 3,	»	komen,	»	wonen.
-- 149, R. 1.	»	aankocht,	»	aangekocht.
-- 155, R. 11,	»	30sten Julij,	»	30sten Julij 1680.
-- 256, R. 3,	»	kaapvaardijschepen,	»	koopvaardijschepen.
-- » R. 4,	»	koopvaarders,	»	kaapvaarders.
-- 264 [1]), R. 2,	»	*unam,*	»	*unum.*
-- 334 [2]),	»	SIMON BELMONTE,	»	SIMON VAN BEAUMONT.
-- 445, R. 8,	»	den barbaarschen Sult.	»	den Barbarijschen Sultan.